

ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
“АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ”

С. М. ГОЛУБКА

**ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ
ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНИ**
(історична ретроспектива)

Київ
ДННУ “Академія фінансового управління”
2013

УДК 336(477)(09)
ББК 65.9(4Укр)26
Г62

Науковий консультант:
доктор економічних наук, професор *П. М. Леоненко*

Рецензенти:

- А. Я. Корнійчук* – доктор економічних наук, професор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;
Н. А. Супрун – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник ДУ “Інститут економіки та прогнозування” НАН України;
Н. І. Дучинська – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної навчально-наукової установи
“Академія фінансового управління”
(протокол № 8 від 12 липня 2013 р.)*

Голубка С. М.

Г62 Інституціоналізація фінансового господарства України (історична ретроспектива) / С. М. Голубка. – К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2013. – 453 с.

ISBN 976-966-2380-59-0

У монографії розкрито інституційні теоретико-методологічні засади становлення та розвитку фінансів України, сформовано концепцію наукового предмета “Історія фінансового господарства України”, а також проаналізовано ретроспективу фінансового господарства на українських землях. На основі всебічного теоретичного аналізу і широкої фактологічної бази з’ясовано витоки зародження фінансового господарства України, еволюційний поступ та наукові підходи до дослідження його інституціоналізації, а також висвітлено особливості та науково-практичну значимість національного фінансовознавства.

Для науковців, викладачів, магістрантів, студентів, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблемами інституціоналізації та історії національного фінансового господарства.

УДК 336(477)(09)
ББК 65.9(4Укр)26

© С. М. Голубка, 2013
© ДННУ “Академія фінансового управління”, 2013

ISBN 976-966-2380-59-0

<i>Вступ</i>	5
<i>Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ</i>	
1.1. Інституціональна парадигма дослідження національного фінансового господарства	13
1.2. Ретроспективний аналіз та порівняння фінансового господарства України у фінансовій науці	46
1.3. Концептуалізація теоретичних засад дослідження фінансового господарства України.	67
<i>Розділ 2. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ</i>	
2.1. Генеза та еволюційний поступ фінансового господарства в контексті формування інституціонального середовища.	94
2.2. Екзогенні детермінанти та їх вплив на інституційну архітектуру розвитку фінансового господарства України	102
2.3. Ендогенні модифікації інституціональної трансформації фінансового господарства.	128
<i>Розділ 3. ГЕНЕТИКО-ЕВОЛЮЦІЙНА ПАРАДИГМА ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДИСКРЕТНІСТЬ ЙОГО СИСТЕМИ</i>	
3.1. Формування та розвиток системи фінансових інститутів княжих часів	163
3.2. Інститути фінансового господарства козацької державності.	177
3.3. Інституціональні аспекти дискретності фінансового господарства доби національного відродження (1917–1920 рр.)	210

- 3.4. Особливості фінансової політики у системі господарювання
за радянських часів 225

Розділ 4. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

- 4.1. Природа й еволюція інституціонального управління
фінансовим господарством. 240
- 4.2. Синергетичність організації фінансового господарства
в умовах ринкової трансформації 280
- 4.3. Інституціональні тенденції дослідження просторової організації
та функціонування фінансового господарства України 295

Висновки 316

Список використаних джерел 322

ДОДАТКИ

Додаток 1. Фінансова регіоніка: аналіз, динаміка та тенденції розвитку
місцевих бюджетів у фінансовому господарстві України. 384

Додаток 2. Інституційна компонента функціональної структури управління
фінансовим господарством. 403

Додаток 3. Історія Української держави в ювілейних та пам'ятних монетах 427

Відродження державності на початку 90-х років ХХ ст. відбувалося на надійному історично відтвореному фундаменті, джерело якого становило всі попередні прогресивні надбання української спільноти. Саме тому сьогодні вчені прагнуть виявити глибинні витoki в різноманітних напрямках розвитку, зокрема в царині фінансового господарювання. Воно є однією з основних життєдайних артерій держави, а його стан вказує на процвітання чи занепад національної економіки і відтак безпосередньо впливає на суспільне буття. Особливе значення при цьому має з'ясування закономірностей генетичної природи фінансово-економічного розвитку та його еволюційного поступу. Цілком природно, що форми господарювання еволюційно переходять від однієї до іншої, а їх будова передається на генетичному рівні. Генетично-еволюційного підходу до розвитку фінансово-економічних процесів дотримувалися багато українських вчених. У цьому контексті доречно звернути увагу на слова українського вченого світового масштабу М. Тугана-Барановського, який підкреслював, що “соціальний розвиток відбувається поступово і безперервно; царина свободи зростає повільно, але неухильно, в надрах царини необхідності вже багато тисячоліть, і кожен крок людства вперед є новою сферою свободи, відвойованої людиною у сліпої і безжальної необхідності”¹.

Побудова системи фінансового господарства незалежної України безпосередньо спиралася на багатовіковий досвід, починаючи з

---

¹ *Туган-Барановский М. И.* Теоретические основы марксизма / М. И. Туган-Барановский. – 3-е изд. – СПб : Изд. ред. журн. “Мир божий”, 1906. – С. 99.

виникнення на її території перших державних утворень. Саме тому заслуговує на увагу історія виникнення та розвитку фінансового господарства на українських землях, яка охоплює період від найдавніших часів до сьогодення і надає можливість всебічно розкрити генетично-еволюційну природу та глибину інституціональних процесів, що відбуваються протягом усього періоду існування українства. У зв'язку з цим потрібно: по-перше, визначити концепцію дослідження сутності фінансового господарства та висвітлити характерні його властивості, насамперед у періоди українського державотворення; по-друге, всебічно дослідити закономірності інституціалізації розвитку фінансового господарства в Україні (функціонування інституціонального середовища, інституціональної системи, фінансових інституцій, фінансових та позафінансових інститутів, механізму їх взаємозв'язку й взаємовпливу тощо).

У трактуванні інституційних засад фінансового господарства України особливу увагу слід приділяти історико-еволюційним чинникам, адже вони детермінують національний фінансово-господарський поступ, підкреслюють самобутність нації та виокремлюють її серед інших. В економічній історії народу, як твердив професор С. Злупко, “розкривається у конкретних вимірах його потенціал, усе багатство культури, традицій та сама душа нації”¹.

Особливо актуальними вбачаються дослідження інституційної парадигми фінансового господарства як в історичній тягlostі, так і в системній сукупності. З цього приводу К. Бюхер стверджував, що економіст-історик не може задовольнитися лише динамічним вкладом господарських явищ, а повинен прагнути осмислити їхню генетичну природу². Отже, при висвітленні господарської діяльності потрібно спиратися на весь спектр національних особливостей, а також урахувати матеріальні й духовні чинники впливу середовища на світогляд людини.

Варті уваги міркування українського енциклопедиста Івана Франка, який зазначав, що кожен дослідник історичних процесів є

---

¹ Злупко С. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екології: Вибрані дослідження / С. Злупко. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – С. 519.

² Бюхер К. Возникновение народного хозяйства / К. Бюхер. – Петроград, 1918. – С. 58.

“сином певного часу, певного народу, вихованим у певних поняттях і поглядах, від котрих впливу ніхто на світі ще не увільнився”¹. Це справедливі слова, насамперед тому, що для розбудови національної господарської системи та моделювання її перспективи особливе значення має знання історичних господарських традицій, культури господарювання та інших матеріальних і духовних чинників, що, у свою чергу, залежить від світоглядної позиції дослідника, геополітичних та інших умов його формування.

Велику роль у розкритті розвитку та функціонування системи фінансів на українських землях та її ретроспективному аналізі відіграє історія фінансового господарства України, що є “продуктом творчості попередніх поколінь”. При визначенні її місця в системі людського знання й господарської діяльності варто згадати слова М. Драгоманова, який наголошував, що “наука про діяльність людини” в минулому має давати такі самі точні узагальнення, як інші науки – математичні, фізико-хімічні та біологічні, тобто так звані закони. Вимоги до науки про людську діяльність полягають у тому, щоб вона формувала висновки, які мають таке ж практичне значення, як висновки інших наук².

На значення історичної компоненти в економічних дослідженнях звертали увагу й зарубіжні дослідники. Зокрема, професор Г. Бортіс зауважує: “Спроба проникнути глибше в природу економічних теорій неодмінно призведе до більшої роботи над історією економічних теорій та політичної економії, оскільки наслідки теорій легше зрозуміти, розглянувши їх історичну еволюцію”³.

Ще ґрунтовніше висвітлив значення, показав специфіку та практицизм історичної компоненти в наукових дослідженнях лауреат Нобелівської премії з економіки Д. Норт. Він стверджував: “Історія має значення. Вона має значення не просто тому, що ми можемо винести уроки з минулого, а й тому, що сьогодення і майбутнє пов’язані з минулим безперервністю інституцій суспільства. Вибір, який ми

¹ Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 45 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 76.

² Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 77–78.

³ Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія. Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Г. Бортіс ; пер. з англ. – К. : Вид. дім “КМА”, 2007. – С. 484.

робимо сьогодні або завтра, сформований минулим. А минуле може бути зрозуміле нами тільки як процес інституціонального розвитку. Інтегрувати поняття “інститути” в економічну теорію та економічну історію означає зробити важливий крок у розвитку цієї теорії та історії”¹. Це вкотре підтверджує, що вивчення історії фінансів в контексті інституціональної парадигми актуалізує проведене дослідження.

Історію фінансового господарства України поряд із теорією фінансів та історією фінансової думки України доцільно, на наш погляд, віднести до фундаментальних наук. Саме на ґрунтовному джерелознавстві формуються вказані галузі національного фінансознавства.

Проблемам вивчення та аналізу фінансової складової економічного розвитку держави присвячені численні публікації українських та зарубіжних учених. Серед відомих українських науковців, які досліджували проблематику розвитку фінансового господарства, – М. Бунге, М. Волобуєв, С. Іловайський, М. Соболев, Г. Тіктін, М. Туган-Барановський, Ф. Щербина, О. Василик, В. Опарін, В. Федосов, В. Андрущенко, М. Крупка, В. Кудряшов, О. Ковалюк, В. Небрат, П. Гай-Нижник, Ю. Пасічник, Д. Полозенко, Г. П’ятаченко, Н. Дучинська, С. Реверчук, В. Тарасевич, Р. Шуст, А. Соколовська, М. Савлук, В. Лагутін та ін. Питання фінансової регіоніки відображені в працях М. Яснопольського, М. Цитовича, П. Кованька, В. Твердохлебова, О. Кириленко, Н. Кравчук та ін.

На особливу увагу заслуговує дослідження фінансово-господарської проблематики крізь призму інституціонального підходу. Аспекти інституціалізації господарювання висвітлені в наукових працях таких відомих вітчизняних вчених, як О. Алимов, Т. Артемова, С. Архієреєв, Ю. Бажал, В. Базилевич, В. Бодров, І. Бочан, З. Ватаманюк, Т. Гайдай, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, В. Дементьев, Т. Єфименко, С. Злупко, Ю. Коваленко, Л. Корнійчук, Т. Кричевська, П. Леоненко, І. Лютий, В. Мадибура, І. Малий, І. Михасюк, В. Міщенко, С. Науменкова, С. Панчишин, Т. Смовженко, О. Сніжко, С. Степаненко, Н. Супрун, В. Федосов, А. Чухно, П. Юхименко, а також зарубіжних – О. Аузан, Д. Акемоглу, С. Джонсон, Т. Еггертсон, Д. Норт, Р. Нуреев, О. Сухарєв, Р. Фогель, М. Фрідман, Д. Ходжсон та ін. Однак

¹ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – С. 12.

фінансові питання розглядаються ними як відповідна складова у процесі дослідження переважно економічних та інституціональних проблем. Майже немає наукових праць, у яких акцентується увага на необхідності виокремлення історії фінансового господарства в самостійний науковий і навчальний предмет. Крім того, не окреслено теоретико-методологічних підходів, не сформовано цілісного понятійно-категоріального апарату, не визначено суті історії фінансового господарства як окремої дисципліни, а також методів її дослідження тощо.

У дослідженнях деяких сучасних науковців фінансово-господарські аспекти розглядаються переважно як складова власних фахових проблем. Зокрема, російська дослідниця В. Пушкарьова¹, яка аналізує фінансове господарство в контексті історії фінансової думки, але не застосовує інституціональний підхід і не виокремлює це господарство в самостійний науковий предмет дослідження. Привертають увагу також публікації Ю. Коваленко², С. Науменкової, С. Міщенко³ та ін., що висвітлюють фінансову конгломеративність, у яких найповніше відображено сегментацію фінансового сектору та його інституціональні аспекти. У цих працях різнобічно інтерпретується архітектоніка фінансового сектору економіки, однак у широкому аспекті, а головне – всебічно і всеосяжно – питання історії фінансового господарства не висвітлюються. Саме тому на сьогодні залишаються вкрай важливими та актуальними теоретичні та науково-практичні дослідження у сфері історії виникнення, становлення та розвитку національних фінансів. Важливість наведеної проблематики й зумовила вибір нами напряму роботи, основною метою якої є дослідження на інституційних засадах у теоретичній та практичній площинах, у просторі та часі фінансового господарства України як важливого сегмента національної економіки, а також системної складової соціально-економічного розвитку нашої держави.

¹ Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов / В. М. Пушкарева. – М. : Инфра-М, 1996. – 192 с.

² Коваленко Ю. Формування інституційних передумов розвитку фінансового сектору економіки України / Ю. Коваленко // Економіка України. – 2011. – № 7 (596). – С. 49–60.

³ Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Ун-т банківської справи : Центр наук. дослідж. НБУ, 2009. – 384 с.

Отже, з огляду на зазначене нами сформована структура цього монографічного дослідження, яке складається з чотирьох розділів, де інституціалізація фінансового господарства України послідовно висвітлюється в контексті історичних, геосоціальних, геоекономічних тенденцій та системного аналізу. Інноваційний підхід визначається втіленням у фінансову науку авторської концепції дослідження, а також аналізу і викладу власного бачення інституціалізації фінансового господарства України. Вперше сформовано інноваційну парадигму наукового предмета історії фінансового господарства України в контексті інституціональної парадигми.

Зміст найвагоміших наукових результатів, які характеризують наукову новизну дослідження та містять елементи вдосконалення теоретико-методологічних знань, полягає в тому, що на підставі всебічного аналізу широкої джерельної бази розроблено авторську інтерпретацію концепції нового наукового напрямку – історії фінансового господарства України. На відміну від відомих підходів до вивчення державних фінансів та фінансового сектору економіки, цей підхід автор пов'язує з необхідністю дослідження інституціалізації фінансового господарства на українських землях не тільки в системній цілісності, а й у просторовому та часовому аспектах, а також у цілісному поєднанні елементів логіки й історизму. Все це дало можливість обґрунтувати категоріально-понятійний апарат, сформулювати та визначити місце і роль національного фінансового господарства в системі загального наукознавства, окреслити його періодизацію тощо. У монографії проаналізовано еволюцію поглядів вітчизняних і зарубіжних фінансистів-економістів на характерні ознаки та відмінності у трактуванні поняття “господарство”. Визначено критерії основних підходів до періодизації та систематизації історико-просторових етапів та інституційних циклів дослідження фінансового господарства України. Досліджено вплив екзогенних детермінантів на інституційну архітектоніку розвитку та висвітлено ендогенні особливості фінансового господарства України в умовах інституціональних змін і трансформації національної економіки, показано його дискретність тощо. З використанням історичних фактів усебічно проаналізовано формування та розвиток системи фінансових інститутів княжих часів, козацької державності, інституціональні аспекти фінансового господарства доби національного відродження (1917–

1920 рр.) та особливості інституціональної політики у фінансовому господарстві України за радянських часів.

Значне місце відведено аналізу різних підходів до розуміння сутності господарства та використання інституціонального методу. У монографії поняття інституціалізації фінансового господарства України розглядається як системна єдність фінансових інститутів й інституцій та органічне поєднання позафінансових інститутів, що безпосередньо впливають як на режим функціонування національної економіки загалом, так і на фінансову конкурентоспроможність країни. У процесі дослідження виявлено особливості інституціональних структурних складових фінансового господарства України. Увагу зосереджено на історичних аспектах формування та розвитку інституціонального середовища, системи та механізмів управління фінансовим господарством на українських землях.

Інституціональне середовище пропонується розглядати як сукупність відносин, що виникають у результаті взаємодії фінансових інституцій та фінансових і позафінансових інститутів з одночасним поширенням єдиних правил, норм, а також механізмів регулювання фінансогосподарських процесів. Інституціональна система фінансового господарства розглядається як сукупність фінансових інституцій (інститутів), кожна з яких у межах своєї компетенції сприяє здійсненню ефективної фінансової політики держави та органів місцевого самоврядування з метою їх безперебійного функціонування. Приділяється також увага функціональності інституційного механізму як формоутворюючого базису для забезпечення стійкості національної економіки загалом. Інституціональний механізм управління фінансовим господарством визначається як функціональна координація дій, спрямованих на досягнення встановленої мети. Наголошується, що механізм управління фінансовим господарством – це системний взаємозв'язок інституціональних елементів, що сформувалися в певній країні з метою мобілізації фінансових ресурсів, та інших ендогенних факторів для стабілізації суспільних відносин, а також ефективного розвитку національної економіки.

У монографії висвітлено синергетичність інституціонального управління фінансовим господарством, зокрема розкрито роль основних фінансових інституцій, які формують правила єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, державної митної політики, а також забезпечують їх реалізацію, координують діяльність з ін-

шими органами влади залежно від їх функціональних положень. Визначена також роль інституцій державного регулювання фінансовим господарством, державних колегіальних органів, фінансово-кредитних інституцій, які здійснюють посередництво з метою підвищення ефективності національної економіки. Крім того, запропоновано концепцію дослідження просторової організації фінансового господарства України та розроблено методiku аналізу місцевих бюджетів періоду незалежності у контексті фінансової регіоніки.

Автор сподівається, що одержані у процесі дослідження результати щодо інституціалізації фінансового господарства України дадуть можливість глибше зрозуміти основи самоідентифікації національної фінансово-господарської самобутності, а також доповнять фундаментальні положення інституціонального напрямку економічної теорії та фінансової науки. Зокрема, використання методологічної бази досліджень інституціональної парадигми фінансового господарства України розширить методи вивчення історії фінансової науки. Крім того, результати дослідження можуть бути використані органами державної влади для розроблення концепції національного розвитку щодо підвищення наукової обґрунтованості заходів з модернізації фінансової політики держави, спрямованої на створення сучасної соціально-економічної бази та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовому господарському просторі. Отримані результати можуть становити великий інтерес при розробленні концепції стратегії управління стійкістю державних фінансів з метою кардинальних структурних перетворень у суспільстві та формування ефективного механізму нормалізації діяльності національної економіки.

Щиру вдячність за слушні поради та рекомендації у процесі наукового дослідження автор висловлює президенту ДННУ “Академія фінансового управління”, члену-кореспонденту НАН України, доктору економічних наук, професору Т. І. Єфименку, почесному директору Науково-дослідного фінансового інституту Академії, першому Міністру фінансів незалежної України (1991–1994 рр.), професору Г. О. П’ятаченку, директору Науково-дослідного фінансового інституту С. С. Гасанову, науковому консультанту, доктору економічних наук, професору П. М. Леоненку, рецензентам: доктору економічних наук, професору Л. Я. Корнійчук, доктору економічних наук, професору Н. А. Супрун, доктору економічних наук, професору Н. І. Дучинській, доктору економічних наук, професору В. П. Кудряшову та ін.

1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

1.1. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Одним з основних інституційних атрибутів державної самостійності є власна фінансова система, синергетично пов'язана з усіма економічними інститутами країни. Від гармонізації взаємовідносин таких фінансово-економічних інститутів, як гроші, податки, бюджет тощо, та налагодження між ними чіткого механізму взаємодії залежить не тільки розвиток господарства, а й можливість існування самої держави та її майбутнє. Саме тому важливо теоретичні дослідження фінансово-господарських відносин позиціонувати в контексті інституціональної парадигми. Не можна не погодитися з думкою деяких українських вчених, які звертають увагу на те, що “застосування методології сучасного економічного інституціоналізму є одним із найважливіших і перспективних напрямів дослідження фінансів у тісному взаємозв'язку з іншими сферами й чинниками людської діяльності. Вона надає можливість повніше дослідити та зрозуміти економічну природу, глибинну сутність і зміст фінансів, фінансової системи, складність їхньої внутрішньої структури, виявити та розкрити взаємозв'язок їхніх окремих складових”¹. Слід також мати на увазі, що “характерною рисою методології інституціоналізму є врахування найтіснішого переплетіння економічних інститутів із політичними, юридичними, соціальними, етичними та іншими нормами, а також відродження інтегрованого підходу й аналізу

---

¹ Чухно А. А. Сучасна інституціональна теорія та фінансова наука / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 23–42.

взаємопроникнення цих інститутів”¹. Варто зазначити, що формується наукові й практичні підходи до розроблення методологічних інструментів інституціонального аналізу фінансового господарства, зокрема особливого значення набуває використання не тільки інституціонального підходу, а й ретроспективного аналізу. В цьому контексті чітко висловився український вчений М. Мітіліно: “...щоб зрозуміти сучасне, треба знати минуле. Щоб зрозуміти сучасну організацію господарства публічних об’єднань, треба знати шлях історичного розвитку, що пройшли вони. Через те й повинна бути особлива галузь фінансової науки – історія фінансового господарства”².

Фінансове господарство, на наш погляд, доцільно розглядати у двох аспектах: як теорію і практику, дослідження і вивчення яких мають зосереджуватися в системній цілісності. Пропонується концепція дослідження фінансового господарства на інституційних засадах, що дасть змогу розглядати національне фінансове господарство з нових методологічних позицій, спираючись на загальнолюдські цінності, фінансово-господарську культуру, історію господарської діяльності, традиції та національний менталітет. Така концепція визначає логічну систему знань про ретроспективу фінансів України, методи і засоби пізнання фінансово-економічних фактів, фінансових інститутів тощо та є відображенням синергетичного принципу в загальному фінансознавстві.

Синергетична компонента фокусує погляд на фінансове господарство як систему, котрій властиві інституціональність, самоорганізація, відкритість тощо. У такому контексті принципового значення набувають питання теоретичних засад фінансового господарства, особливо його системності, що передбачає врахування генетичного характеру фінансових процесів, історичну спадкоємність національних форм господарювання та використання наукових здобутків українських учених-економістів. Їхні погляди і твердження найбільше відповідають природі українського національного мислення та формуванню відповідної культури господарювання. Яскравим підтвердженням є висловлювання професора С. Злупка, що фундамен-

¹ Єфименко Т. І. Фінансова наука та економічні реформи: інституціональний контекст / Т. І. Єфименко // Фінанси України. – № 8. – 2012. – С. 5–22.

² Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : ЦУА, 2010. – С. 187.

том розбудови національної економіки є притаманна українцям землеробська культура і відповідні господарські уявлення, які передавалися та вдосконалювалися протягом тисячоліть¹. Саме ці надбання, у тому числі у фінансовій сфері, стали основою вироблення концепції дослідження історії фінансового господарства в контексті інституціональної парадигми. Йдеться про інституціоналізацію фінансового господарства: його еволюцію, концептуальне обґрунтування, дослідження, вивчення та практичну результативність. Інституціональні підходи хоч і не вичерпують усієї методології дослідження історії фінансів на українських землях, але є достатньо міцним фундаментом, на який може спиратися наука про фінансове господарство України, займаючи власну нішу в системі людських знань.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне розглядати фінансову детермінанту (лат. – той, що визначає, обмежує; причина, яка зумовлює виникнення явища)² як один з основних чинників, що визначають напрями розвитку всієї економіки країни. Саме тому при дослідженні та вивченні історії фінансового господарства доцільно говорити про синергетичний симбіоз елементів економіки і фінансів. У зв'язку з цим необхідно детальніше розглянути особливості різних видів господарства, зокрема фінансового.

У фінансово-економічній літературі часто трапляються поняття “народне господарство (народна економія)”, “національне господарство (національна економіка)”, “державне господарство” тощо. Сутність кожного з них зафіксована в етнімі (від грец. *ἔθνος* (ethnos) – плем'я, народ і *ὄνομα* (онума) – ім'я, назва)³ господарства. Деякі науковці їх ототожнюють. На наш погляд, до вживання цих понять слід ставитися обережніше, тому що від чіткості сформульованого значення виникає правильне розуміння сутності, завдань і функцій предмета дослідження, а також категорій, явищ і т. ін.

¹ Злупко С. Новаторські теорії українських економістів – наукова основа моделювання економічного розвитку України у ХХІ столітті / С. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Україна у ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку. – Л., 2001. – Вип. ХХІІІ. – С. 334.

² Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53396/281179.html>.

³ Там само.

Термін “економіка” походить від грец.: οἰκονομία (οἰκονομία, “управління домогосподарством”), οἶκος (οἶκος, “дім”) та νόμος (νόμος, “звичай” чи “право”)¹. У його основі закладено позначення науки про господарство країни, регіону², управління помешканням і майном. Вважають, що термін був уведений у науковий обіг Ксенофонтом (430–355 р. до н. е.), який писав про фінанси держави (про доходи) і домоводство³. Арістотель (384–322 р. до н. е.) теж залишив помітний слід у фінансознавстві. Він виокремив науку про багатство, яку поділив на економіку і хремастику (грец. *chreima* – майно, володіння; мистецтво наживати статки; діяльність, спрямована на накопичення багатства). Є припущення, що в його другій книзі слово “економія” вжито в значенні “фінансове управління”⁴. І це не безпідставно, адже, як можна побачити при аналізі, фінансові аспекти пронизують усе його дослідження. Арістотель виокремлює і характеризує чотири типи економіки – царську (дуже велика за масштабами і однорідна), сатрапівську (дуже велика і складна), полісну (різноманітна і проста), приватну (дуже скромна за масштабами і багатоманітна), окреслюючи характерні ознаки кожної з них. Особливу увагу він звертає на різноманітність доходів та видатків, зауважуючи, що “витрати не повинні перевищувати доходів”⁵.

У 1615 р. французький економіст А. де Монкретьєн (1575–1621) ввів у науковий обіг термін “політична економія” (грец. *politicos* – державний, суспільний), який означає “мистецтво державного управління господарством”. Цей термін був найуживанішим до початку ХХ ст. У 1890 р. після видання праці “Принципи економікс” англійського економіста А. Маршалла (1842–1924) його поступово витісняє термін “економікс”⁶. З часом у сфері економічних знань почали вирізняти також мікро- та макроекономіку. Серед цих знань особливу роль віді-

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53396/281179.htm>.

² Там само.

³ Ксенофонт / Енциклопедія Кольєра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier.

⁴ Арістотель. Економіка. Кн. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlitr/aristot/oecon02-f.htm>.

⁵ Там же.

⁶ Альфред Маршалл – творець економікс / Наукова бібліотека “Буковина” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/25495>.

грає фінансова наука, яка не тільки виокремилася з політичної економії, а й стала фундаментом для інших сфер фінансовознавчих досліджень. Безумовно, політична економія (економічна теорія) залишилася основною теоретико-методологічною та понятійно-категоріальною базою, як писав Ф. Бекон, “світлоносною наукою” для всіх інших наук.

Візьмемо, наприклад, категорію “потреби”, що стала не тільки спонукальною силою матеріального і духовного існування, а й мотивуючим чинником для кожної людини і загалом головною рушійною силою соціально-економічного поступу. Саме “потреба в методологічному обґрунтуванні основних напрямів подальшої трансформації фінансової системи національної економіки визначає необхідність з’ясування пріоритетів таких теоретичних підходів, які здатні з однієї сторони, розширити наше уявлення про історичну палітру економічного устрою сучасного суспільства й місця в ній фінансової складової, з іншої – використати можливості сучасних теорій для конкретних форм його розвитку”¹. Всесвітньо відомий український вчений М. І. Туган-Барановський з цього приводу писав: “Потреби господаря визначають напрямок господарської діяльності, тому потреби держави у фінансових ресурсах зумовили “державні фінанси”².

Саме “потреба в коштах, – як зазначається в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона, – на перших порах була винятковим стимулом розвитку фінансового господарства...”³. Більше того, практичні потреби та усвідомлення необхідності економічних умов людського існування, мотиви господарської діяльності та управління її процесами визначили необхідність проведення багатьох фінансовознавчих досліджень.

На початку ХІХ ст. видатні економісти різних країн почали в наукових працях особливо активно використовувати поняття “державне господарство”, “народне господарство” часто ототожнюючи їх⁴, але термін “фінансове господарство” такого поширення не набув.

¹ *Ткач А. А.* Теоретичне підґрунтя формування фінансового інституціоналізму / *А. А. Ткач // Фінанси України.* – № 8. – 2012. – С. 5–22.

² *Туган-Барановський М. І.* Основи політичної економії / *М. І. Туган-Барановський.* – Л.: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – С. 53.

³ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.* – Т. 35А. – СПб., 1902. – С. 872.

⁴ *Шмоллер Г.* Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / *Г. Шмоллер.* – М., 1902. – С. 4.

Особливо в цьому аспекті вирізняються підходи українських вчених: І. Т. Тарасова¹, М. І. Мітіліно², С. І. Іловайського³, І. І. Патлаєвського⁴, М. І. Зібера⁵, І. М. Добриловського⁶ та ін. Зокрема, І. Т. Тарасов, С. І. Іловайський, М. І. Мітіліно, І. І. Патлаєвський розглядали переважно фінансові аспекти господарства, а М. І. Зібер, І. М. Добриловський та ін. висвітлювали економічні його аспекти в різній конфігурації. Так, народне господарство, за І. М. Добриловським, формується як “сукупність юридичних, але пов’язаних між собою обміном поодиноких господарств у межах однієї держави”⁷. Український економіст М. І. Зібер твердив, що однією з відмінностей “між суспільним і приватним господарством пануючої форми є підпорядковане становище другого відносно першого як наслідок взаємного співвідношення їх в ролі цілого і частини”⁸. Увагу привертає тлумачення “господарства” М. І. Туган-Барановським⁹, який детально охарактеризував особливості та проаналізував підходи зарубіжних вчених до його висвітлення.

З ХІХ ст. дедалі частіше використовується термін “національна економіка”. Важливий вплив, зокрема, на поняття “господарство”, “національна економіка” справили погляди представників німецької історичної школи. Один із її засновників – В. Рошер до появи кни-

¹ *Тарасов И. Т.* Очерк науки финансового права: Введение. Общая часть. Особенная часть / И. Т. Тарасов. – Ярославль : Тип. Губерн. правления, 1883. – 213 с.

² *Мітіліно М. І.* Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1929. – 390 с.

³ *Иловайский С. И.* Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – Одесса : Тип. Соколовского, 1904. – 383 с.

⁴ *Патлаевский И. И.* Курс финансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса : Типогр. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.

⁵ *Зибер Н. И.* Избранные экономические произведения : в 2 т. Т. 1. / Н. И. Зибер. – М., 1959. – 724 с.

⁶ *Добриловский И. М.* Політична економія : курс лекцій / І. М. Добриловський. – Подєбради, 1932–1933. – С. 7.

⁷ Там само.

⁸ *Зибер Н. И.* Избранные экономические произведения : в 2 т. Т. 1. / Н. И. Зибер. – М., 1959. – С. 48.

⁹ *Туган-Барановский М. И.* Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський. – Л. : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 628 с.

ги Ф. Ліста “Національна система політичної економії” читав лекції про державне господарство, але згодом почав вживати поняття “національна економіка”. Він пояснював, зокрема, що наука про державне господарство є не тільки хремастикую, тобто мистецтвом розбагатіти, а й наукою, “щоб оцінити людей і управляти ними”¹.

Варто погодитися з С. Глобінським, який пише: “Ідея національної економіки не була відома стародавньому і середньовічному світові. Народилась вона в епоху Відродження, у добу виникнення абсолютних держав у Центральній і Західній Європі на руїнах феодальної системи, а виникла з прагнення до забезпечення державі й народові політичної і економічної самодіяльності відносно інших держав і народів”². Тобто в епоху, коли формувалося поняття держави як загальної спільноти поряд зі створенням теорії державного суверенітету та суверенітету народу виникає поняття економічного суверенітету й обґрунтовується концепція національної економіки (національного господарства).

Отже, національна економіка (національне господарство) – це продукт політичної самочинності держав, що постали в епоху Відродження (кінець середньовіччя – початок Нового часу). Аналогічні ідеї висловлювалися в працях вітчизняних вчених тієї епохи. Так, у творах видатного українського професійного фінансиста М. Балудянського (кінець XVIII – початок XIX ст.) застосовуються терміни “державне господарство”, “народне господарство” тощо³.

Аналізуючи розвиток ідей, концепцій щодо національної економіки, взаємозв’язок національного господарства та індивідуальних (приватних, колективних і т. ін.) господарств, не можна обійти увагою погляди професора С. М. Злупка, який зазначав: “Національне господарство (економіка) є значно складніше від індивідуального (приватного), має ширший спектр економічних, суспільних, політичних та інших функцій. Воно, з одного боку, зв’язане з індивідуальним

¹ Голубка С. “Економічна система” М. Балудянського : монографія / С. Голубка. – Л. : Світ, 1998. – С. 98.

² *Glabinski S. Teoria ekonomiki narodowej / S. Glabinski. – Lwow, 1927. – S. 6; Злупко С. М. Теоретичні засади і стан вивчення економіки України. Становлення нової економічної системи в Україні / С. М. Злупко // Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції, 20–21 грудня 1994 р. Ч. 1. – Л., 1994. – С. 52–62.*

³ Система Михайла Балудянського. Архив АН СССР, ф. 117, оп. 1, № 2, с. 53., ОПИ ГИМ, ф. 342, д. 97.

господарством, з другого боку – з світовим господарством. Національна економічна ефективність залежить від успіхів у діяльності окремих індивідуальних господарств, соціальне середовище яких створює система національної економіки. Національне господарство повинно творити органічну цілісність взаємозв'язаних індивідуальних (приватних, колективних і т. п.) господарств держави”¹. Такий підхід прийнятний і до фінансового господарства, яке є однією з животворних артерій розвитку людства, а також існування публічно-громадських об'єднань. В епіцентрі будь-якого виду господарської діяльності перебувають суб'єкти фінансово-економічних відносин, зокрема індивідуум, колектив, народ, які формуються в певній соціокультурній системі. У цьому контексті цікава думка швейцарського вченого, засновника Інституту соціальної етики при Цюріхському університеті А. Ріха “Господарство можна розуміти як сукупність заходів і структур усередині соціокультурної системи, що створює матеріальні умови для збереження, забезпечення і продовження людського життя”². А. Ріх ставить на вершину людину як найбільшу цінність і при визначенні дефініції “інститут”: “У найширшому значенні поняття “інститут” слід розуміти як “будь-які порядки, устрій, встановлення, створені людиною”³.

Розглядаючи народне господарство, особливу увагу слід звернути на термін “народ”. Народ (грец. — *έθνος* (етнос)) – це історична спільнота людей, яка утворилася на певній території з відповідним менталітетом, що спільно веде господарство. Сутність народу не вичерпується біологічним походженням, оскільки він живе в певному просторі, інституційному середовищі. Відповідно і фінансове господарство потрібно розглядати, виходячи з просторово-часової інституційності. Простір як місце постійної осілості народу насамперед є генетично вмотивованим у формуванні культури господарювання. Час не тільки характеризує послідовність змін форм господарювання, а й формування національних держав, “викристалізування нації”⁴

¹ Злупко С. Економіка України / С. Злупко. – Л., 1995. – С. 5–6.

² Ріх А. Хозяйственная этика / А. Рих ; пер. с нем. Е. М. Довгань; отв. ред. В. В. Сапов. – М. : Посев, 1996. – С. 305.

³ Там же. – С. 62.

⁴ Скрипник М. О. Історія появи етносу України як чинник патріотизму / М. О. Скрипник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iiv/2006_6/212-217.pdf.

тощо. Таким чином, процес переростання народу в націю мав також характерні особливості й у сфері господарювання. Крім того, значні зміни в державному устрої європейських країн в епоху Просвітництва зумовили інтенсивний розвиток фінансової науки, зокрема було помічено досить тісний її зв'язок з фінансовою практикою. З'являються ґрунтовні праці Т. Мена, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ф. Юсті, Л. фон Секондорфа, І. Зоннефельда. В. Петті та ін., які утворили основу загального фінансознавства. Однак фінансове господарство не стало предметом системного дослідження. Слід підкреслити, що саме поняття “фінансове господарство” є не менш складним, ніж поняття “народне господарство” чи “національне господарство”. Проте воно чомусь не викликало гострих наукових дискусій. М. Туган-Барановський наголошував: “...економісти мало сперечаються або не сперечаються взагалі щодо поняття господарства, але не тому, що стосовно нього панує цілковита згода. Більшість економістів просто не відчуває потреби в точному визначенні центрального поняття своєї науки. Поза тим, незрозумілість в цьому висхідному пункті повинна внести невизначеність у все наступне”¹. Його думка зберегла актуальність дотепер.

Стосовно сутнісних характеристик фінансового господарства, його особливостей та різновидів визначення, слід звернутися до наукової спадщини українських і зарубіжних вчених. Застосовуються різні підходи до визначення такого господарства. Найхарактернішою є концепція, яка базується на детермінізації різних форм та видів потреб. У цьому аспекті цікавим є підхід Е. Сакса: “Коллективні потреби – ті самі індивідуальні потреби, оскільки вони випробовуються окремими індивідами і однаково можуть бути задоволені тільки через вживання матеріальних благ, отже, фінансове господарство є вживанням багатств на задоволення визначених потреб...”². Слід наголосити, що аналогічні ідеї були поширені в працях інших науковців. Так, саме через матеріальні блага сутність фінансового

---

¹ Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – С. 46.

² Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов / В. М. Пушкарева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschk/01.php.

господарства обґрунтовується в працях А. І. Буковецького. Зокрема, він зазначає, що “сукупність матеріальних ресурсів, якими володіє публічно-правовий союз (держава. – *Авт.*) для задоволення колективних потреб своїх співчленів, є його фінансовим господарством”¹. За деякими підходами фінансове господарство пропонується розглядати як історичну категорію. Професор Б. Г. Мільгаузен писав: “Фінансове господарство є історичною формою організації задоволення колективних потреб. Воно отримує свій особливий характер внаслідок того, що є господарством політичних союзів і тому служить по суті іншим завданням і володіє іншими засобами, ніж приватне господарство”².

Певні науковці розглядають фінанси як категорію грошового господарства, тому через історію терміна “гроші” намагаються простежити еволюцію і самого фінансового господарства. Зокрема, у праці “Історія фінансової думки та політики податків” В. Пушкарьової міститься припущення, що у ХХ ст. категорія “фінансове господарство держави” трансформувалася в категорію “фінанси”³. Безумовно, таке твердження хибне, адже ці два поняття зовсім різні не тільки термінологічно, а й за функціонально-економічною наповненістю. Тоді як фінанси – це активний елемент економічного життя, фінансове господарство – система, історично сформована із сукупності різних фінансових сегментів, фінансових інститутів, інституцій тощо. Більш глибока відмінність спостерігається в концептуально-системному дослідженні фінансового господарства України з позицій парадигми інституціоналізму. В історії вітчизняного фінансового господарства можна виокремити п’ять інституційних циклів дослідження фінансового господарства: предтечі та формування фінансового господарства княжих часів; становлення інститутів фінансів Козацької державності; дискретність фінансового господарства (1917–1920 рр.); фінансове господарство радянської України; становлення системи та механізму управління фінансовим господарством доби незалежності.

¹ *Пушкарева В. М.* История финансовой мысли и политики налогов / В. М. Пушкарева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschk/01.php.

² Там же.

³ Там же.

Саме в часи становлення української державності завдяки процесам взаємодії фінансових сегментів формується вищий рівень господарської організованості, зокрема відбувається інституціоналізація фінансів, тобто проходить активний процес становлення інститутів фінансів та фінансових інституцій. Взаємопов'язані елементи національного фінансового господарства утворюють органічну інституційну цілісність, без якої держава не матиме належного фінансового фундаменту. Водночас дослідити фінансове господарство на українських землях, його природу, сутнісні ознаки без формування окремої наукової галузі недостатньо для чіткого й повного усвідомлення його ролі у функціонуванні держави та з'ясуванні засобів регуляції державного життя. Таким чином, є об'єктивна потреба в аналізі фінансового господарства України та його вивчення в історичному аспекті, що зумовлено: станом фінансовознавчих досліджень; необхідністю використання отриманих практичних результатів у галузі фінансового господарства та розроблення дієвої фінансової політики тощо.

Основне завдання дослідження історії фінансового господарства полягає в тому, щоб не тільки проаналізувати ретроспективу фінансових аспектів господарського розвитку, але й відобразити реалії, а також моделювати перспективу з метою оптимального розвитку інститутів фінансів та розроблення ефективної фінансової політики держави. Тобто йдеться про висвітлення фінансового господарства як теорії і практики, а водночас і формування інноваційно-інституційної парадигми, системного дослідження та вивчення однієї зі складових фінансової науки – історії фінансового господарства України. Слід зауважити, що вже понад століття як у наукових колах при дослідженні багатьох сфер, зокрема, суспільно-економічного та політичного життя, переважає інституціональний підхід. З плином часу різнилися й підходи щодо його визначення залежно від досліджуваного предмета. При обґрунтуванні фінансово-економічних явищ та процесів інституційний підхід залишається чи не найбільш дискусійним.

При дослідженні фінансового господарства особливу увагу потрібно приділяти розумінню інституціоналізації у фінансово-господарській системі. Українські учені по-різному підходять до трактування сутності інституціоналізації. Наприклад, під нею розуміють становлення нових інститутів, правове та організаційне закріплення

певних суспільних відносин¹ або визначають її як перетворення соціальних намірів у норму та формування правил економічного спілкування шляхом їх упровадження за допомогою владних інституцій (неписаних правил чи правової діяльності) на основі засобів правового, економічного і політичного регулювання². Часто термін “інституціалізація” підмінюють поняттями “інституалізація” або “інституціоналізація”. Інтерпретація двох останніх дефініцій висвітлена в працях В. Ягодкіної³, С. Хантінгтона⁴, Д. Юджа⁵ та ін. Ю. Коваленко звертає увагу на відмінність між дефініціями “інституціоналізація” та “інституціалізація”⁶. Вона розглядає інституціалізацію як “системоутворюючий чинник становлення фінансового сектору вітчизняної економіки”⁷. При цьому під інституціалізацією фінансового сектору науковець розуміє “процес становлення і розвитку його інституційних одиниць, що впроваджують певні інституції у фінансову діяльність; упорядкування фінансової діяльності через встановлення правил фінансової поведінки за існування неформальних норм і забезпечення виконання цих правил за допомогою механізму примусу”⁸. Натомість ми розглядаємо інституціалізацію фінансового господарства України як одну з найважливіших складових національної економіки.

¹ *Ільченко Н. М.* Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід / Н. М. Ільченко // Актуальні проблеми державного управління. – Х. : ХарРІНАДУ, 2011. – № 1 (39) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/index.html>.

² *Ткач А. А.* Інституціональні основи ринкової інфраструктури : монографія / А. А. Ткач – К. : НАН України, Об'єдн. ін-т економіки, 2005. – 295 с.

³ *Ягодкіна В. М.* Институты и институализация мировой экономики: генезис, эволюция, перспективы / В. М. Ягодкіна. – Иркутск : БГУЭП, 2006. – С. 10.

⁴ *Хантінгтон С.* Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантінгтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

⁵ *Judge D.* Legislative Institutionalization: A Bent Analytical Arrow? / D. Judge // Government and Opposition. – 2003. – Vol. 38 – № 4. – P. 497.

⁶ *Коваленко Ю. М.* Інституціалізація фінансового сектору економіки : монографія / Ю. М. Коваленко ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2013. – С. 208–209.

⁷ Там само. – С. 210.

⁸ Там само. – С. 212.

Поняття “інституціоналізація” в історії фінансового господарства вживається для характеристики інституціональних змін, що відбуваються в процесі формування фінансових інституцій, інститутів і т. ін. Вона повинна базуватися на нормативних і фінансових складових, розкритті природи глибинних фінансових взаємозв’язків, ролі та місця інститутів та інституцій, що історично сформувалися й функціонують у системі господарювання нашої країни. Під інституціоналізацією фінансового господарства слід розуміти формування цілісної системи фінансових інституцій та інститутів розвитку національного фінансового господарства.

На нашу думку, інституціоналізацію слід розглядати двояко. З одного боку, в широкому значенні, – це процес формування певної наукової ідеології, яка є підґрунтям для створення різноманітних концепцій і напрямів щодо суспільних, політичних, економічних інститутів тощо. Найважливішими серед них є фінансові, адже вони регулюють соціальні зв’язки в господарській сфері, великою мірою забезпечують процес виробництва, функціонування механізму фінансового регулювання та управління. З другого боку, в спеціалізованому, вузькому розумінні, інституціоналізація фінансового господарства – це процес виникнення і становлення системи фінансових інститутів та фінансових інституцій як ключових структурних елементів не тільки фінансового господарства, а й національної економіки загалом.

Розвиток фінансових інститутів, інституцій відбувається двома способами: еволюційно-генетичним та революційним, або ринково-трансформаційним. Еволюційно-генетичний пов’язаний з формуванням фінансових інститутів (інституцій). Наприклад, у процесі становлення товарно-грошових відносин утворюються такі важливі інститути, як гроші, кредит тощо, а в процесі виникнення державних утворень формуються фінансові інституції – органи фінансового регулювання та управління.

Революційний, або ринково-трансформаційний, спосіб пов’язаний з розвитком і вдосконаленням наявних фінансових інститутів, інституцій, поглибленням спеціалізації їхніх функцій, трансформацією старих або створенням нових інституційних форм. Наприклад, за часів радянської влади запроваджувалися різноманітні види податків згідно з новою фіскальною політикою держави: податок за бездітність, військовий податок тощо. У період інституціонально-

трансформаційних змін, формування економіки на ринкових засадах у добу становлення української незалежності було сформовано Міністерство фінансів України, а також реорганізовано Державну митну службу України та Державну податкову службу України в Міністерство доходів і зборів України з відповідними функціями тощо. Виходячи з інституціональності фінансового господарства, слід зазначити, що в наукових працях доволі часто паралельно застосовуються чи перетинаються за змістом поняття “інституції” та “інститути”. Дискусійним залишається і визначення сутності фінансового інституту і фінансової інституції як організаційних форм національної фінансової системи. У межах інституційного підходу хоч і є кілька напрямів, чітко ці поняття не розтлумачуються. Це пов’язано не тільки з їх різноваріантністю, а й з проведенням наукових досліджень інституційних утворень у різних площинах. На нашу думку, слід розмежувати певною мірою ці однокореневі поняття, поклавши в основу принцип системності та виходячи з функціональної належності кожного з них.

У словниках слово “інституція” тлумачиться як певна форма організації¹ або безпосередньо вказується, що інституція – це установа, заклад². При дослідженні національного фінансового господарства доречно дотримуватися принципу, що інституція – своєрідна організаційно-функціональна система, а інститут – однорідний компонент, який має характерні особливості та є її невід’ємною складовою. Тобто інституція – координуючий орган сукупності фінансових інститутів, їх елементів та зв’язків між ними. Вона має ієрархічну структуру, усталений характер внутрішніх і зовнішніх зв’язків, функцій, завдань тощо. Наприклад, основними складовими інституту податків є: суб’єкт, об’єкт, джерело, ставка. Елементи інституту грошей становлять грошова одиниця, державні грошові знаки, валютний курс тощо; інституту бюджету – видатки, доходи і т. ін.

Зауважимо, що системне дослідження інституціональності у фінансовознавстві не проводилося. Зокрема, основні дефініції “інститут”

¹ Інституція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.>; <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/15108>.

² Інституція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: slovo.org.ua/41/53382/265948.html.

та “інституція” у багатьох випадках трактуються синонімічно. Це стосується й інших галузей знань. Так, Г. С. Лопушняк не вважає, що поняття “соціальний інститут” та “соціальна інституція” мають однакове значення: “На відміну від трактування “соціального інституту” як історично сформованих, усталених форм організації спільної діяльності людей та як організованої системи зв’язків і соціальних норм, яка об’єднує значущі суспільні цінності і процедури, що задовольняють основні потреби суспільства, під терміном “соціальна інституція” розуміємо систему соціальних норм і правил типізації функцій споріднених інститутів, дії яких одночасно і взаємно узгоджені та спрямовані на досягнення визначеної стратегічної суспільно значущої мети”¹.

Наявність ґрунтовних інституціональних розробок у сфері економічної теорії не заперечує потреби в синтетичному науково-практичному підході до інституціональної систематизації. На наш погляд, ретельний розгляд проблеми інституціалізації фінансового господарства має охоплювати два функціонально важливі підходи:

- 1) виявлення та систематизацію різних тлумачень дефініції “фінансовий інститут”, “фінансова інституція” тощо;
- 2) розроблення та обґрунтування інституціональної концепції дослідження фінансового господарства.

Наприклад, згідно з підходом професора С. Л. Лондаря, фінансові інститути умовно поділяються на установи та організації, на які покладено роль фінансових посередників при виконанні певних функцій фінансової системи, а також ті, котрі виконують роль регуляторів. Перші інститути покликані забезпечувати ліквідність фінансових активів, з якими вони працюють, а також функцію можливості накопичення багатства: страхові компанії (основна діяльність – управління ризиками, формування заощаджень, інвестування), комерційні банки (кредитування, здійснення розрахунків, формування заощаджень), недержавні пенсійні фонди (формування заощаджень, інвестування) та ін. Він відносить державні фінансові установи до фінансових інститутів-регуляторів, які забезпечують

---

¹ Лопушняк Г. С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти / Г. С. Лопушняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/1/04.pdf>.

виконання основних функцій фінансової системи щодо фінансового макрорегулювання національної економіки, а саме Міністерство фінансів України разом з підпорядкованими йому установами; Національний банк України, що здійснює монетарне та валютне регулювання, а також контроль за діяльністю банківської системи; Рахункова палата як представник законодавчого органу – Верховної Ради України. Серед інших інститутів – регуляторів окремих секторів фінансової системи С. А. Лондар виокремлює Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, НАКСУ, Державний пенсійний фонд тощо¹.

Натомість у професора В. М. Опаріна фігурує дефініція “інституція”, під якою теж розуміється організація. Розглядаються міжнародні фінансові організації. В. М. Опарін поділяє їх на дві групи: всесвітні та регіональні. До всесвітніх він відносить Міжнародний валютний фонд (МВФ), Групу Світового банку та Банк міжнародних розрахунків. Регіональні інституції створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку, Азійський банк розвитку, Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку та ін.² Тобто категорія “інституція” має змістове наповнення, навіть задіяна в практичній площині, але достатнього теоретичного обґрунтування не наведено.

На підставі інституційного підходу слід розглядати фінансову інституцію як специфічну організаційно-функціональну складову фінансової системи України, яка забезпечує ефективність вироблення фінансової, бюджетної політики, реалізації фінансових угод тощо.

Унікальність понять “фінансовий інститут” і “фінансова інституція” полягає не тільки в універсальній сутності “фінансів”, а насамперед у їх функціональній концептуальності, які в узагальненому вигляді відображають системну сутність фінансово-господарських явищ і процесів. Незважаючи на вживання понять “інституція” й “інститут” як синонімів, перше структурно має глибшу наповненість, не кажучи вже про функціональну сутність. Насамперед фінансові

¹ Лондар С. А. Фінанси / С. А. Лондар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16280414/finansii/struktura_finansovoyi_sistemi#247.

² Опарін В. Фінанси: Загальна теорія / В. Опарін ; М-во освіти України; Київ. нац. екон. ун-т. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 238 с.

установи (організації) виконують інституційні функції, які забезпечують механізм реалізації державної політики щодо взаємодії між суб'єктами господарювання в системі національної економіки як цілісному державному організмі.

На нашу думку, дефініцію “інститут” слід розглядати як синергетичну компоненту, що створює відповідні умови та бере активну участь у забезпеченні завдань і функцій, окреслених відповідною інституцією. У цьому контексті під фінансовими інституціями слід розуміти сукупність різних форм організації фінансових відносин, які утворюють єдине ціле в процесі системогенезу національних фінансів. При цьому інституції доцільно аналізувати на мікро- та макрорівнях. До основних завдань інституцій на макрорівні належать: вироблення ефективної фінансової політики та забезпечення механізму управління фінансовим господарством; передбачення можливих наслідків заходів, спрямованих на досягнення поставленої мети; обґрунтування оцінки ефективності запропонованих фінансових заходів, завдяки чому можна вдосконалювати систему та інструментарій фінансової політики тощо.

На мікрорівні фінансові інституції переважно беруть безпосередню участь у процесах утворення, розподілу та використання фондів грошових коштів, зокрема вони: забезпечують інвестиційні надходження в національне господарство; здійснюють перерозподіл прав власності між суб'єктами господарювання, тобто є посередниками; мінімізують фінансово-економічні ризики тощо.

Форми фінансових інститутів відображають певні дії процесу забезпечення ефективного функціонування фінансової системи в конкретних історичних та економічних умовах. Вони потребують ретельного вивчення з метою створення належних умов для зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. При цьому потрібно використовувати основні теоретико-методологічні надбання та концепції новітніх напрямів фінансової й економічної науки, що дасть змогу краще зрозуміти природу виникнення та функціональні особливості цих понять, а разом із тим і окреслити коло проблем, пов'язаних з інституціональними засадами фінансового господарства, які потребують подальшого дослідження.

На наш погляд, слід звернути увагу на питання, які стосуються не тільки проблем визначення сутності фінансових інститутів, інституцій, їх смислової наповненості та відмінностей, а й формування від-

повідної інституціональної матриці дослідження фінансового господарства України (рис. 1.1). Під такою матрицею слід розуміти сукупність базових інституційних компонентів: середовища, системи, механізму, фінансових та позафінансових інститутів, інституцій.

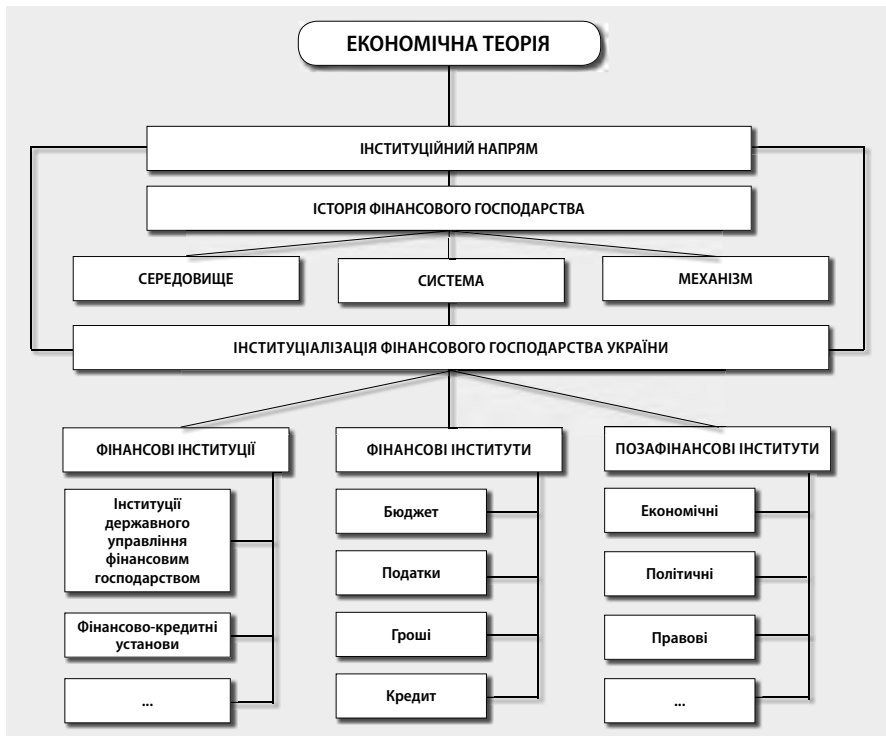

Рис.1.1. Інституціональна матриця дослідження фінансового господарства України

Складено автором.

Найважливішим із них є інституціональне середовище, яке визначається, зокрема умовами, які безпосередньо впливають на структуру системи фінансового господарства:

- природою як універсумом, зовнішнім світом, що формується на певній території тисячоліттями й підпорядковується певним законам;

- організованою сукупністю ідей, системою поглядів (ідеологією) спрямованих на закріплення або зміну наявних відносин у конкретному соціумі;
- культурою господарювання певних суспільств.

В економічній науці “інституційне середовище” отримало досить детальне пояснення. Теоретико-методологічною основою його вивчення стали праці як зарубіжних, так і українських вчених: Л. Девіса і Д. Норта, О. Вільямсона, Л. Корнійчук, А. Чухна, П. Леоненка, П. Юхименка, А. Нестеренко, А. Маслова, Ю. Коваленко, А. Олійник та ін.

Дослідження проблематики інституціонального середовища необхідно розглядати у двох аспектах: за інституційно-змістовим та інституційно-функціональним змістом. Такий підхід дає можливість чіткіше розмежувати погляди вчених на трактування інституціонального середовища як із економічних позицій, так і у фінансовому контексті. Зарубіжні та українські вчені розглядають його переважно із загальнотеоретичних інституційних або економічних позицій, натомість фінансовий контекст потребує суттєвого доопрацювання. Щодо інституційно-змістового наповнення визначення інституційного середовища, то на думку Л. Девіса і Д. Норта, – це “сукупність основоположних політичних, соціальних і базових правових норм, які регламентують економічну і політичну діяльність (правила, що регулюють вибори, визначають права власності й контрактні права, є прикладами базових таких правил)”¹. О. Вільямсон зазначає, що “інституційне середовище — це правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність”².

Щодо функціонального аспекту, то інституційне середовище “характеризується розробкою правил і вимог, яким мають відповідати конкретні організації, якщо вони хочуть бути легітимними й отримувати підтримку держави”³.

---

¹ *Davis L.* Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation / L. Davis, D. North // *Journal of Economic History*. – 1970. – Vol. 30. – № 1. – P. 133.

² *Уильямсон О.* Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, отношенческая контрактация / О. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – С. 38.

³ *Dillard J. F.* The making and remaking of organizational context. Duality and the institutionalization process / J. F. Dillard, J. T. Rigsby, C. Goodman // *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. – 2004. – Vol. 17. – № 4. – P. 510.

А. Олійник¹ вважає, що інституційне середовище (економічна конституція, інституційна структура економіки, інституційні межі) – це характеристики зовнішнього середовища, які є значущими для економічної діяльності, сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, котрі впливають на співвідношення стимулів у діяльності й зумовляють досягнення мінімальної згоди між людьми. До цього аспекту можна віднести й визначення інституційного середовища в інтерпретації відомих українських вчених А. А. Чухна, П. М. Леоненка, П. І. Юхименка, які тлумачать його як сукупність:

1) головних політичних, соціальних і юридичних правил, що утворюють базу для виробництва, обміну та розподілу;

2) основних соціальних, політичних, юридичних й економічних правил, що визначають межі людської поведінки (наприклад, елементарні конституційні правила класичної ліберальної держави)².

Лише незначна частина вчених розглядає інституційне середовище саме в контексті фінансознавства. Серед них слід виокремити Ю. Коваленко, яка зосередила увагу на інституційному середовищі фінансового сектору економіки. Вона зазначає, що інституційне середовище фінансового сектору економіки – це сукупність м'яких (неофіційних) і твердих (офіційних) обмежень (правил: політичних, юридичних і економічних; характеристик примусу), що формують умови для фінансової діяльності, структурують її та є фундаментальною передумовою перетворень у цьому секторі³. Переважно наведеним визначенням не властива системна цілісність, потрібна для якнайглибшого розкриття інституціалізації фінансового господарства.

В інституціональній матриці дослідження фінансового господарства України визначення сутності та характерних особливостей

¹ Олейник А. Институциональная экономика : учеб. пособие / А. Олейник. – М. : Инфра-М, 2002. – 416 с.

² Чухно А. А. Институціонально-інформаційна економіка / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/institutsional_noinformatsiyna_ekonomika_-_chuhno_aa.

³ Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю. М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 95.

системи посідає провідне місце. Серед українських і зарубіжних вчених, які зробили вагомий внесок у систематологію, варто назвати Б. Гаврилишина¹, П. Леоненка², Г. Башнянина³, І. Грабинського⁴, Б. Кульчицького⁵, Я. Кульчицького⁶, М. Шніцер⁷, Р. Карсон⁸, Т. Ковалик⁹ та ін.

Загалом, можна погодитися з науковцями, які підкреслюють, що “система – будь-яка організаційно взаємозв’язана й структурно впорядкована комбінація ідей, явищ, інститутів, ресурсів і технологій, що знаходиться в об’єктивно детермінованому соціально-економічному середовищі”¹⁰. На основі аналізу фінансово-економічних наукових джерел простежуються найрізноманітніші підходи вчених до бачення сутності, функціональної належності та структури насамперед “фінансової системи”. Водночас питання її визначеності дотепер залишаються дискусійними, зокрема у пра-

¹ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин ; пер. з англ. – К. : Основи, 1993. – 238 с.

² Леоненко П. М. Сучасні економічні системи / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.

³ Башнянин Г. І. Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г. І. Башнянин. – Л. : Новий Світ, 2005. – 1083 с.; Башнянин Г. І. Кооперативні системи: проблеми трансформації за умов ринкової транзиції / Г. І. Башнянин, А. Г. Драбовський, В. В. Іжевський. – Л. : Новий Світ, 2009. – 414 с.

⁴ Грабинський І. М. Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз / І. М. Грабинський. – Л. : НТШ, 1997. – 240 с.

⁵ Кульчицький Б. В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація / Б. В. Кульчицький. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 352 с.

⁶ Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія / Я. В. Кульчицький. – Л. : Ліга-Прес, 2011. – 687 с.

⁷ Шніцер М. Порівняння економічних систем : пер. з англ. / М. Шніцер. – К. : Основи, 1997. – 519 с.

⁸ Carson R. L. Comparative Economic Systems: Market and State in Economic Systems / R. L. Carson. – 2nd ed. – M. E. Sharpe, Inc., 1998. – Vol. I.– 268 p.; *Ibid.* – Vol. II. – 454 p.

⁹ Kowalik T. Współczesne systemy ekonomiczne: Powstawanie, ewolucja, kryzys / T. Kowalik. – Warszawa : Wyd. WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 2000. – 355 s.

¹⁰ Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика : монографія / Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, А. І. Мярковський та ін. ; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К. : Міністерство фінансів України, 2011. – С. 96.

цях З. Боді, Р. Мертона¹, І. Бланка², С. Науменкова, С. Міщенко³, О. Сніжко⁴ та ін.

Варто підтримати О. Сніжко у тому, що в сучасній економічній теорії не сформувалося спільного підходу до загальних закономірностей розвитку фінансових систем і не завжди однозначним є їх тлумачення, необхідне для теоретичного дослідження і практичного розв'язання проблем, а “базові концепції фінансової системи відрізняються методологічними основами й істотно відмінні за своєю суттю”⁵. Зокрема, у російській фінансовій літературі тривають дискусії про суть, функції, роль фінансів, фінансової системи, фінансової політики, кредиту тощо⁶. Однак ми свідомо не розглядаємо питання причин і оцінок цього явища, плюралізму поглядів і концепцій в економічній та фінансовій науках.

У контексті ретроспективного аналізу системи фінансового господарства України та формування нової фінансової архітектури привертають увагу дослідження, спрямовані на розкриття функціонування сучасної фінансової системи, що “відбуваються, – як зауважують С. Науменкова та С. Міщенко, – в умовах посилення концентрації фінансово-промислового капіталу, інтернаціоналізації фінансових ринків, глобалізації фінансових потоків”⁷. Саме ці процеси найбільше посилюють, з одного боку, міжнародну фінансову неста-

¹ Боді З. Финансы / З. Боді, Р. Мертон ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 585 с.

² Бланк И. А. Концептуальные основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Эльга : Ника-Центр, 2003. – 448 с.

³ Науменкова С. В. Сучасна модель фінансової системи: Порівняльний аналіз основних підходів / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 44–56.

⁴ Там само.

⁵ Сніжко О. В. Сучасні теоретичні підходи до визначення сутності фінансової системи / О. В. Сніжко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 57–68.

⁶ Сабитова Н. М. О сущности финансов: в продолжение дискуссии / Н. М. Сабитова // Финансы. – 2012. – № 6. – С. 58–61; Рябцев С. В. Понятие “финансовая система” в современной теории финансов / С. В. Рябцев // Финансы и кредит. – 2012. – № 15. – С. 56–62.

⁷ Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Ун-т банківської справи : Центр наук. дослід. НБУ, 2009. – С. 13.

більність, а з другого – розроблення національними урядами механізмів забезпечення стійкості та протидії “міжнародному фінансовому зараженню”. Складні й суперечливі процеси фінансової глобалізації суттєво впливають на національні фінансові системи та їх трактування різними вченими.

Відсутність єдиного визначення сутності категорій “фінансова система”, “система фінансового господарства”, “інституційна система фінансового господарства” надалі не дає змоги повноцінно досліджувати інституціалізацію фінансового господарства з позицій системного цілісного підходу. На нашу думку, формування системи фінансового господарства визначається насамперед інституційним середовищем країни з усіма наслідками, що з цього випливають (історичними тенденціями, механізмами тощо). Серед теоретико-методологічних положень, необхідних для з’ясування сутності системи фінансового господарства, принциповим є визначення умовних меж або гносеологічних параметрів концептуалізації поняття “система фінансового господарства” в інституційному аспекті, тобто йдеться про “інституційну систему фінансового господарства”. Під інституційною системою фінансового господарства слід розуміти органічну взаємодію та сукупність фінансових інститутів, інституцій, які формують певну фінансову цілісність у межах державного утворення. Зауважимо, що термін “інституційна система” хоч і не в контексті фінансової складової, але вже застосовується в науковому обігу. Так, Л. В. Бунецький звертає увагу на особливості трансформативності інституційної системи в контексті політичної транзитивності українського суспільства: “...мова йде не стільки про можливість української держави в історичному часі корінної зміни політичної інституційної системи, а скільки про становлення в Україні принципово нової цілісної інституційної системи в національно-державному, економічному, політичному та духовно-культурному аспектах”¹. На нашу думку, при дослідженні інституціональної системи фінансового

¹ Бунецький Л. В. Особливості і проблеми трансформації інституційної системи в Україні: системний аналіз та світовий досвід / Л. В. Бунецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/Features_and_problems_of_transformation_of_the_institutional_system_in_Ukraine_a_systematic_analysis_and_international_experience_16899.pdf.

господарства потрібно виокремити чотири складові: фінанси, інституції/інститути, господарство, держава (рис. 1.2), які власне й утворюють основу дослідження.

Рис. 1.2. Парадигма інституціалізації фінансового господарства

Складено автором.

Інституцію слід розглядати як системну сукупність взаємопов'язаних інститутів. Кожний інститут у процесі дослідження повинен аналізуватись як велика цілісна й складна система та водночас елемент загальнішої системи. Наприклад, інститут податку створює податкову систему, яка є невід'ємною частиною як фінансової системи України, так і національної економічної системи загалом. Така теоретична модель інституціалізації національних фінансів відповідає визначенню системного підходу, що передбачає обов'язковість вивчення й практичного використання: системно-елементного, або системно-комплексного, системно-структурного, системно-функціонального, системно-цільового, системно-інтеграційного, системно-комунікаційного, системно-історичного аспектів тощо¹. Варто зауважити, що при дослідженні національного фінан-

¹ Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

сового господарства внутрішня сутність аспектів системності переважно не змінюється, видозмінюється лише інституційна форма їх наповнення. Названі підходи характеризуються таким чином:

- 1) системно-елементний, або системно-комплексний, полягає у виявленні досліджуваних складових – інституцій та відповідних фінансових інститутів національної системи України;
- 2) системно-структурний спрямований на з'ясування внутрішніх зв'язків і залежностей між компонентами фінансової системи України, що дає змогу отримати уявлення про її внутрішню організаційну структуру та синергетичність;
- 3) системно-функціональний потребує виявлення функцій, для виконання яких створені відповідні інституції;
- 4) системно-цільовий означає необхідність наукового обґрунтування цілей відповідних фінансових інститутів, інституцій та їх елементів, взаємозв'язків та визначення загальної мети;
- 5) системно-інтеграційний полягає у визначенні сукупності якісних властивостей інституціалізації національних фінансів, що забезпечують цілісність досліджуваного предмета, та дає змогу виявити особливості практичної значущості;
- 6) системно-комунікаційний має на меті необхідність виявлення зовнішніх зв'язків певного фінансового інституту або інституції з іншими, тобто з навколишнім середовищем;
- 7) системно-історичний дає змогу з'ясувати умови в часі, які вплинули на виникнення досліджуваного фінансового інституту, етапи його розвитку, сучасний стан, а також перспективи.

При дослідженні історії фінансового господарства застосування системного підходу вбачається досить актуальним та ефективним. Підвищення ефективності досліджень сприятиме подальшому використанню компоненти наукової складової для формування бази з метою практичного застосування теоретичних розробок у галузі фінансознавства, які лежать в основі інституціалізації сфери фінансів. Їх висвітлення дасть змогу цілісно вивчати фінансове господарство на українських землях, адже “методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних окремих його складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання

основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи”¹.

На нашу думку, система фінансового господарства – це органічна цілісність взаємопов’язаних фінансових господарств, фінансових інституцій (інститутів), що функціонують у певному середовищі, яке залежить від конкретних історичних, політичних, культурних, економічних та інших умов (рис. 1.3). Слід звернути увагу на те, що дуже часто “фінансове господарство” та “фінансову систему” характеризують як синоніми, проте ці поняття близькі за значенням, але не тотожні: між ними є диференціація, пов’язана з часом виникнення, взаємозв’язками між окремими елементами, структурою та організацією їх функціонування. Фінансова система країни є компонентною цілісністю національної економіки поряд із такими системами, як податкова, бюджетна, митна, що мають організаційну структуру та відповідні елементи.

Рис. 1.3. Структура системної цілісності фінансового господарства України

Складено автором.

Утім, система організації взаємовідносин безпосередньо залежить від інституціонального механізму, який не тільки забезпечує закріплення відповідних законодавчих актів, норм і правил у процесі господарювання, а й своєчасно їх змінює залежно від основних на-

¹ Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Т. : Екон. думка, 2005. – С. 5.

прямів національного розвитку та становлення інституціональної структури фінансового господарства країни. На підставі аналізу фінансово-економічних джерел окреслюється суттєва закономірність: фінанси в багатьох випадках розглядаються не лише як історична, правова чи економічна категорія, а й як інструмент впливу на виробничо-торговельний процес суб'єкта господарювання¹. Цей дієвий вплив здійснюється через відповідний фінансовий механізм, від злагодженості роботи всіх ланок якого залежить ефективність управління фінансовим господарством. Саме “механізм” поряд із “середовищем” та “системою” формують, як зазначалося, базис інституціональної матриці дослідження фінансового господарства України.

Є різні підходи до розуміння поняття “механізм”, а впровадження інститутів у систему організації економічної діяльності зумовлює потребу у вивченні інституційного механізму. Його місія полягає в забезпеченні функціонування національної економіки, мобілізації та адаптації суб'єктів господарювання до зовнішніх змін і викликів. Аналіз фінансово-економічних досліджень надає змогу розглянути різні концептуальні підходи до висвітлення сутності інституційного механізму. Зокрема, Дж. Б'юкенен² відводив значну роль усіляким правилам у життєдіяльності індивідів. Він вживав поняття інституційного механізму тільки в політичній сфері, маючи на увазі під ним механізм обмеження громадського втручання в індивідуальні права. Впроваджувати різні правила, норми й обмеження повинна, на думку вченого, особлива група агентів – бюрократія.

У пізнанні інституційного механізму особливу роль відіграла праця Р. Нельсона і С. Уінтера під назвою “Еволюційна теорія економічних змін”³. Власне трактування поняття інституційного механізму запропонували Т. Веблен, К. Поланьї, Дж. К. Гелбрейт, Д. Р. Коммонс та ін. Так, Т. Веблен аналізував роль “звичок”, які він вважав одним з інститутів, що задають механізм взаємодії між індивідами на ринку, в політичній сфері, родині тощо. Поведінку людей Т. Веблен виводив

¹ Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента : учеб. пособие / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – С. 50.

² Бьюкенен Дж. М. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном : сочинения / Дж. М. Бьюкенен ; пер. с англ. ; гл. ред. кол. Р. М. Нуреев и др. Т. 1. – М. : Таурус Альфа, 1997. – С. 532.

³ Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : ЗАО “Финстатинформ”, 2000. – С. 186–189.

з двох стародавніх звичок, котрі називав інстинктами “суперництва” та “майстерності”. Інстинкт суперництва лежить в основі власності та механізму конкуренції на ринку¹. У К. Поланьї чи не вперше трапляється згадка про інституціональний механізм². Аналізуючи різні законодавчі акти, вчений стверджував, що саме створення механізму втручання держави в економіку стало базисом для формування національного ринку ресурсів та ринку праці³. Дж. К. Гелбрейт, аналізуючи інформацію та її розподіл серед учасників обміну, дійшов висновку, що повнота інформації забезпечується за допомогою механізму об'єднання часткових знань у межах організацій⁴. Д. Р. Коммонс, шукаючи інструменти компромісу між організованою працею і великим капіталом, увів поняття “транзакції”, а вже через транзакційний процес пропонував розуміти інституціональний механізм⁵. Транзакційні витрати розуміння інституційного механізму пояснюються також у Р. Коуза⁶. Інші підходи до інтерпретації функціональної сутності та значущість інституційного механізму, на нашу думку, полягають у тому, що він є органічною складовою системи державного господарського управління, тобто структурною його частиною, потрібною для узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечення розвитку національної економіки⁷.

Відповідно впровадження інституціональної парадигми в систему організації фінансової діяльності зумовлює необхідність дослі-

¹ Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://revsoc.org/archives/1957>.

² Поланьї К. Экономика как институционально оформленный процесс / К. Поланьї // Экономическая социология. – 2001. – Т. 3. – № 2. – С. 68–73.

³ Там же.

⁴ Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гелбрейт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookz.ru/authors/djon-kennet-gelbreit/gelbrejt01.html>.

⁵ Commons J. R. Institutional Economics / J. R. Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648–657.

⁶ Коуз Р. Фирма, рынок, право / Р. Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.

⁷ Хозяйственный механизм // Экономический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiue_iaoaieci.html.

дження фінансового механізму, механізму фінансового регулювання тощо. Серед українських учених вагомий внесок у висвітлення фінансового механізму зробили М. Крупка¹ О. Ковалюк², О. Сунцова³ та ін. На думку Т. І. Єфименко, механізм фінансового управління – це “сукупність методів, фінансових технологій та інструментів, за допомогою котрих держава впливає на процеси формування і використання фондів грошових ресурсів, потоки капіталів і доходів, поведінку суб’єктів господарювання для досягнення цілей, визначених соціально-економічною політикою”⁴. У межах механізму фінансового управління здійснюється законодавче формування державного і місцевих бюджетів, позабюджетних фондів і визначаються напрями їх використання; регулювання фінансових потоків податковим законодавством і податковою системою; обґрунтування політики зовнішніх і внутрішніх запозичень, їхнього погашення й обслуговування; розроблення способів фінансування бюджетного дефіциту; регулювання розвитку фінансового ринку⁵ і т. ін.

На нашу думку, інституційність фінансового механізму слід розглядати як комплексну систему, яка охоплює національне фінансове господарство, управління сукупністю організаційних і економічних важелів, покликаних забезпечувати проведення ефективної фінансової політики. Головним завданням фінансової політики є організація забезпечення реалізації тієї чи іншої державної програми відповідними фінансовими ресурсами. Центральний елемент організаційного фінансового механізму – структура управління (регулювання), від якої значною мірою залежить ефективне функціонування фінансового господарства та всієї національної економіки.

---

¹ *Крупка М. І.* Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 608 с.

² *Ковалюк О. М.* Фінансовий механізм організації економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 / О. М. Ковалюк ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 435 с..

³ *Сунцова О. О.* Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів : монографія / О. О. Сунцова. – К. : Мін-во освіти і науки України : УкрІНТЕІ, 2009. – 300 с.

⁴ *Єфименко Т. І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – С. 46.

⁵ Там само. – С. 46.

Основна місія фінансового господарства країни полягає в розв'язанні найважливіших питань організації фінансових ресурсів для забезпечення безперервного функціонування державного механізму. Зауважимо, що система фінансового господарства може бути ефективною тільки тоді, коли сформовано організаційну культуру, визначено мету, створено відповідний апарат, розроблено концепцію організації управління та регулювання, а також теоретичний та практичний механізм її реалізації. Все це інтегровано в інноваційній парадигмі досліджень інституційних засад фінансового господарства України, що ґрунтується на теоретичних і практичних аспектах формування та розвитку національних фінансів, включаючи аналіз поточного стану, а також окреслення низки завдань щодо створення нормативно-законодавчої бази, способів і форм вивчення об'єктивних закономірностей та умов фінансового господарювання. Формується система дій, спрямованих на вирішення першочергових завдань забезпечення фінансової стабільності та економічного зростання країни.

Для управління фінансовим господарством характерний механізм прийняття рішень, пов'язаних із грошовими відносинами щодо акумулювання, розподілу та використання фінансових ресурсів і доходів держави. Натомість регулювання фінансового господарства – це сукупність інструментів та механізмів, за допомогою яких уповноважені державні інституції через відповідні закони, правила та розпорядження встановлюють суспільно-економічні та фінансові норми, що регулюють і визначають загальні принципи господарської діяльності, а також забезпечують стійкість державних фінансів і захисту національних інтересів. Таким чином, управління разом з регулюванням є основними інституційними механізмами впливу національної політики на функціонування фінансового господарства.

Під час аналізу фінансово-економічних джерел також дуже часто вживають дефініції “фінансовий менеджмент” і “фінансове управління”. На наш погляд, доцільно під терміном “управління” розуміти організацію діяльності з метою забезпечення координації, здійснення керівного впливу та налагодження взаємодії між усіма сегментами фінансової системи. “Менеджмент” за сутністю, на думку деяких вчених, можна вважати синонімом, однак термін “управління” є набагато ширшим як за змістом, так і за функціональністю. Цікавою є точка зору щодо основних відмінностей у тлумаченні дефініцій

“управління фінансами” та “фінансовий менеджмент” професора Л. В. Кузнецової¹. Вона вважає, що поняття “фінансовий менеджмент” як форма управління фінансовими відносинами більше стосується мікрорівня, а термін “управління фінансами” слід розглядати на макрорівні, як пов’язаний зі специфічною метою фінансового забезпечення не тільки економічного, а й соціального розвитку. Тобто на рівні управління фінансами держави основною метою є фінансування розвитку соціальної сфери, а на рівні комерційної організації – самофінансування власного розвитку. Водночас “управління фінансами” – ширше поняття, а його обов’язкову складову має становити науково-теоретичне обґрунтування особливостей самого предмета управління (фінансовим господарством держави, фінансовим господарством суб’єктів різних форм власності тощо).

Важливим для дослідження фінансового господарства є цілісне розуміння інституціональної матриці фінансового господарства України, зокрема таких її складових, як фінансові інституції, фінансові інститути та позафінансові інститути (див. рис. 1.1). Під фінансовими інституціями слід розуміти, зокрема, головне фінансове відомство (Міністерство фінансів України), центральні (Міністерство доходів і зборів України) та територіальні органи виконавчої влади (Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим), які формують правила єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, державної митної політики, забезпечують їх реалізацію, координують діяльність з іншими органами влади тощо залежно від їх функціональних обов’язків.

Варто виокремити й інші інституції державного регулювання фінансового господарства, зокрема Національний банк України, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України², а також державні колегіальні органи: Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)³, Національну комі-

¹ Кузнецова Л. В. Сутність та основні складові системи управління фінансами банку / Л. В. Кузнецова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltsu/19_9/196_Kuznecowa_19_9.pdf.

² Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

³ Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : указ Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011.

сію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)¹.

Окремого розгляду потребують фінансово-кредитні інституції, які здійснюють посередництво, зокрема для ефективного функціонування національної економіки: банки, пенсійні фонди, страхові, лізингові, інвестиційні, фінансові компанії, каси взаємодопомоги, ломбарди тощо.

Компонентний склад дослідження інституціональної матриці фінансового господарства охоплює також позафінансові інститути. Ті з них, які найбільше впливають на розвиток, можна класифікувати на підставі найрізноманітніших критеріїв, однак найдоцільнішими, на нашу думку, є: змістовий та функціональний. Серед них необхідно також виокремити економічні, політичні, правові, культурні та ін. Економічні позафінансові інститути пов'язані з формами власності, їхнім впливом на організацію господарської діяльності тощо, політичні – з функціонуванням певної форми політичної влади та ідеологічним впливом на формування фінансової політики. Правові позафінансові інститути є системою юридичних норм і методів, які регулюють відносини у всіх сферах фінансового господарства (бюджетна система; державні й місцеві податки та інші обов'язкові платежі; грошовий обіг; державний кредит; валютне регулювання тощо). З огляду на викладене можна говорити про інститути бюджетного права, правового регулювання державних доходів, правового регулювання державних видатків і бюджетного фінансування, правових основ грошового обігу, валютного регулювання та валютного контролю і т. ін. Культурні позафінансові інститути спрямовані на організацію фінансово-господарського життя, налагодження культури фінансового управління, використання грошей, збирання податків, складання бюджетів та ін.

Таким чином, дослідження національного фінансового господарства в контексті інституціональної парадигми дасть змогу глибше зрозуміти фінансово-економічні явища і процеси, що відбувалися протягом століть на українських землях. Цілком природно, що дослідження розкриття інституційної сутності історії фінансового гос-

---

¹ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : указ Президента України від 23.11.2011 1070/2011.

подарства є одним із найважливіших і значущих аспектів у системі вітчизняного фінансознавства.

Концепція інституціоналізації фінансового господарства дає можливість осмислити системоутворюючу роль фінансів у національному державотворенні. Водночас концептуалізація інститутів, інституцій допоможе краще дослідити механізм функціонування фінансового господарства, залучення інвестицій, ефективного розміщення фінансових ресурсів і т. ін., що сприятиме зростанню національної економіки та підвищенню добробуту громадян. Крім того, слід наголосити на вивченні взаємозв'язків між інституційними сегментами господарського середовища, ефективності розміщення фінансових ресурсів та моделюванні соціально-економічного розвитку країни.

Отже, застосування методології інституціонального підходу в процесі висвітлення фінансового господарства України дає змогу не тільки поглибити аналіз фінансово-економічних явищ та процесів, а й, що дуже важливо, сформуванню інноваційний підхід до дослідження національних фінансів. Тому доцільно зосередити особливу увагу на розкритті характерних рис інституціонального середовища, системи і механізму управління фінансовим господарством, фінансових інституцій, фінансових та позафінансових інститутів.

На відміну від традиційного інституціонального підходу фінансові інститути варто розглядати через їхній вплив на суспільно-економічні, національно-політичні, культурно-духовні, освітні та інші аспекти суспільного життя. Відповідно фінансові інституції потрібно висвітлювати у функціональній різноманітності; інституціональне середовище – у синергетичній цілісності; інституційну систему фінансового господарства – як невід'ємну складову інституціонального середовища держави; інституційний механізм – як формоутворюючий базис для забезпечення стійкості національної економіки загалом. Застосування інституціонального методу дасть змогу, зокрема: розширити понятійно-категоріальний апарат дослідження парадигми інституціоналізації національного фінансового господарства та всебічніше зрозуміти її сутність; сформуванню новітніх перспективних підходів до досліджень фінансового господарства на українських землях та концепцію наукового предмета “Історія фінансового господарства України”.

1.2. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОРІВНЯННЯ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У ФІНАНСОВІЙ НАУЦІ

Серед найрізноманітніших сегментів національної економіки особливе місце посідає фінансове господарство, яке доцільно розглядати, з одного боку, як наукову галузь, з другого – як галузь господарювання. Для детальнішого вивчення витоків і розвитку фінансового господарства слід виокремити основні критерії, за якими можна чітко скомпонувати характерні особливості та відмінності, а також здійснити науково-критичний аналіз джерелознавства для теоретичного моделювання концепції його дослідження. Зауважимо, що у світовій та українській фінансовій науці є теоретичні розробки, на підставі яких повною мірою може розвиватися концепція дослідження історії фінансового господарства України, метою якої є всебічне висвітлення генези фінансів на українських землях. Серед головних складових такої концепції можна виокремити:

- характерні риси та чинники розвитку фінансового господарства;
- суб'єкти господарювання;
- мету (завдання) суб'єктів господарювання;
- засоби та джерела отримання доходу тощо.

Суть викладеного полягає у формуванні наукової парадигми, за допомогою якої можна виокремити найістотніші риси різновидів господарств та їхніх відмінностей.

Основними сегментами дослідження фінансового господарства є фінанси, фінансове право, фіскальна політика тощо, які становлять цілісну фінансову систему країни. Елементи цієї цілісності – суб'єкти господарювання, що складаються з відповідних компонентів та розвиваються згідно із загальними фінансово-економічними законами, однак кожний із них має свої, тільки йому властиві риси. В епіцентрі будь-якої господарської діяльності перебуває людина, від позиції, мети та місця в суспільстві якої залежить насамперед поступ цивілізації. Це яскраво проявляється в процесі розвитку фінансового господарства. З теоретичної точки зору пізнання економічних і фінансових процесів є спонукальним мотивом людської діяльності, який прийнято називати потребами, що виникають та існують.

Саме “потреба в коштах, – як зазначається в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона, – на перших порах була винятковим стимулом розвитку фінансового господарства; так, наприклад, відкриття Америки, яке зумовило розвиток торговельних відносин, змусило уряди потурбуватися про розвиток шляхів сполучення, а це потребувало коштів і мало вплив на фінанси”¹. Зокрема, з низьким рівнем державних потреб у стародавньому світі значною мірою пов’язаний слабкий розвиток фінансового господарства, що відображалось у відсутності відрахувань на освіту, медицину, військові лаштунки тощо. Але з часом “різке зростання потреб у XIX ст.: витрати на народну освіту, на розвиток торгівлі і промисловості, на утримання війська і флоту, сплата процентів за боргами, поліпшення шляхів сполучення, витрати на захист інтересів праці (фабрична інспекція, камери праці) і т. ін. – змушує набагато збільшувати бюджети і вишукувати нові джерела для покриття дефіцитів”². Певною мірою “цим і пояснюється введення нових форм оподаткування – прибуткового і майнового, податків зі спадщини, а також деяких акцизів”³. Отже, вважається, що саме зростання потреб є головним чинником сумарного збільшення бюджетів. Зазначимо, що потреби тісно взаємопов’язані з основними чинниками розвитку фінансового господарства в цілому.

Щодо суб’єктів господарювання, то загалом “суб’єктом фінансового господарства є на першому плані держава, а потім й інші, більш дрібні кола примусових спілкувань або спілок (земства, міста і т. ін.). Всі вони вирізняються вічністю або принаймні безперервністю свого існування на протигагу простим суб’єктам приватного господарства – фізичним особам та складним – юридичним, з яких перші обов’язково зникають, будучи смертними, а другі, хоч і не обов’язково, але все ж набагато легше й частіше перестають існувати, ніж різні громадські спілки, часто змінюючись тільки у своїх формах і розмірах”⁴. У зв’язку з цим слід звернути увагу на характеристику

¹ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 35А. – СПб., 1902. – С. 872.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Большая энциклопедия: словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания : в 20 т. Т. 19 / под ред. С. Н. Южакова. – СПб. : Просвещение. – С. 236.

різновидів господарств та їх особливості, відображені у вітчизняних і зарубіжних фінансово-економічних джерелах.

Стосовно третьої складової концепції дослідження фінансового господарства – мети (завдання) суб'єктів господарювання – слід звернути увагу на їх внутрішню і зовнішню сутність. Зовні цілі фінансового господарства схожі з приватногосподарськими, оскільки втілюються в прагненні здобути кошти для задоволення своїх потреб: “Кінцевими ж цілями є самі потреби, що істотно розрізняються в тому чи іншому господарстві, а саме, вони – суть мети самі по собі в господарствах приватних, тоді як держава та інші суспільні спілки існують для задоволення потреб членів, котрі входять до їх складу, тобто є засобами відносно останніх”¹.

Четверту складову – засоби та джерела отримання фінансовими господарствами доходу С. Южаков розглядав таким чином: “Кошти або джерела доходу, якими володіють фінансові господарства: одні схожі з приватногосподарськими, від чого і мають таку назву, інші ж ґрунтуються на зовсім інших підставах і тому називаються суспільно-правовими (перші називаються також механічними, а другі – органічними). За всієї схожості перших з прототипом, вони відрізняються від нього тим, що в більшості випадків держава користується ними на засадах виключності, тобто з усуненням вільної конкуренції. Другі основані на примусовому началі, абсолютно чужому сучасному приватному господарству; такими є всі податки і більшість мит”².

Український дослідник І. Тарасов (1849–1929), епістолологічно розглядаючи господарство, писав: “Особливі властивості державного господарства стали основою того, що господарство це, виокремившись, дістало технічну назву фінансів, а управління цим господарством – назву фінансового управління, причому слово “фінанси” походить від слова “fnis”, що означає грошовий платіж”³. Він також окреслив предтечу фінансів та управління господарством, зауважуючи, що “виробленню поняття про фінанси передувало поняття про

¹ Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания : в 20 т. Т. 19 / под ред. С. Н. Южакова. – СПб. : Просвещение. – С. 237.

² Там же. – С. 236–237.

³ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 159.

фіска, яке означало казну в її вузькому, зовсім спеціальному значенні. Між цими двома різними поняттями можливе тільки таке зближення, що фіска – це ті самі фінанси держави, які розглядаються виключно як суб'єкт майнових прав, що становлять зміст так званого фіскального права... Домінування такого погляду на державне господарство відображалося в так званому фіскальному управлінні цим господарством, причому захист казенного інтересу покладался на особливих посадових осіб, які називалися фіскалами...¹. І. Тарасов виокремлює такі види господарства: державне, приватне, народне та суспільне. На його думку, “державне господарство – сукупність і взаємодія заходів і способів добування матеріальних ресурсів для управління державою та їх витрачання для потреб держави”². Цілком природно, що надаючи перевагу державному фінансовому господарству, вчений вирізняє найхарактерніші відмінності між ним та всіма іншими: “...відмінність державного господарства від приватного, народного і суспільного господарств створюється, по-перше, тим, що держава веде своє господарство для інших цілей, ніж приватна особа, народ або суспільство, і, по-друге, особливими властивостями держави як суб'єкта державного господарства”³. Вигода при цьому не має вирішального значення в державному господарстві, адже воно призначене для народу, і держава, надаючи послуги на правах господаря, ставить на перший план не власну винагороду за них, а значення цих послуг для своїх жителів. Тому цілі державного господарства завжди обмежені метою служіння народу, натомість у приватному господарстві вони фактично можуть бути безмежні й довільні, спрямовуючись на отримання максимального зиску від своєї діяльності.

Своєрідним є підхід до розуміння поняття фінансового господарства С. І. Іловайського (1861–1907)⁴, який розглядає господарство через правові аспекти фінансової науки. Адже ця наука, на його думку, “у вузькому розумінні цього поняття, має займатися дослі-

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1. : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 160.

² Там само. – С. 159.

³ Там само. – С. 159.

⁴ *Иловайский С. И.* Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – Одесса : Тип. Соколовского, 1904. – 383 с.

дженням явищ фінансового господарства і виведенням основних його законів. Але кожна цивілізована держава має свої фінансові закони, які визначають і які регулюють її фінансовий устрій і управління. Сукупність юридичних норм і законів, за якими певна держава веде своє господарство, становить її фінансове право¹. При цьому вчений рекомендує вести фінансове господарство відповідно до основних положень фінансової науки. Крім того, С. Іловайський зауважує: “Досліджуючи ж фінансове право якої-небудь держави, ми ознайомлюємося з її фінансовим законодавством. Тут одержується відповідь на питання, як ведеться в дійсності господарство тієї чи іншої держави”². Він звертає увагу на державу як суб’єкт фінансового верховенства, яке “відображається в праві держави видавати фінансові закони, обов’язкові як для всіх представників приватних господарств у державі, так і для підпорядкованих державі фінансових органів...”³.

Щодо відмінностей між державним і приватним господарством (табл. 1.1) то, згідно із С. Іловайським, “...державне господарство може і має бути розраховане на триваліший період порівняно з приватними господарствами; держава може здійснювати такі видатки, які обіцяють тільки досить віддалені вигоди, і брати на себе довгострокові і навіть вічні зобов’язання”⁴. Особливу увагу він звертає на управління фінансовим господарством, зауважуючи, що “завдання осіб, які керують державним господарством, установити насамперед мінімум витрат, необхідних для правильного перебігу державного життя. Доводиться вже доходи погоджувати з видатками і так чи інакше добувати певну кількість матеріальних засобів”⁵. Стосовно способів, якими державне і приватне господарства отримують свої доходи, то С. Іловайський вказує на суттєву їх відмінність. Учений зауважує, що держава також отримує деякі доходи приватногосподарського характеру, наприклад, від державного майна і державних промислів, але “тепер ці доходи в більшості держав відступають на

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 92.

² Там само.

³ Там само. – С. 159.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 93.

Таблиця 1.1

Характерні ознаки та властиві відмінності приватного та державного господарств за С. Іловайським

№ з/п	Державне господарство	Приватне господарство
1	Кінцевою метою є здійснення певних функцій фінансового життя	Кінцевою метою є придбання матеріальних ресурсів і нерідко в розмірі, який у багато разів перевищує звичайні потреби господаря, тобто воно ведеться заради зиску
2	Надає суспільству більшою мірою дарові послуги, тобто воно не розраховується з кожним громадянином за сукупність отриманих від державної діяльності послуг	Створює, зазвичай, тільки відплатні цінності і послуги
3	Тільки у виняткових випадках бере пряму винагороду за свої послуги – мита	
4	Повинно бути розраховане на тривалий період та брати на себе довгострокові і навіть вічні зобов'язання	
5	Відає першість потребам і видаткам, які викликані цими зобов'язаннями	На першому плані завжди доходи, які визначають його межі
6	Черпає кошти переважно з доходів приватних господарств, через те його власні доходи називаються похідними	Усі доходи добуває своєю діяльністю, тому приватногосподарські доходи можна назвати безпосередніми

Складено за: *Иловайский С. И.* Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – Одесса : Тип. Соколовского, 1904. – 383 с.

другий план і державне господарство дедалі більше стає податним, тобто оснований на обов'язкових внесках приватних господарств"¹.

Заслугує на увагу наукова спадщина відомого вченого М. І. Мітіліно. Особливо цікавим є його підхід до висвітлення питання про фінансове господарство, яке він ототожнює з державним. Перш ніж висловити свою точку зору на визначення сутності та різновидів гос-

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 92–93.

подарств, М. І. Мітіліно у праці “Основи фінансової науки”¹ аналізує погляди інших українських фінансистів, зокрема С. Іловайського та Г. Тіктіна. Таким чином спостерігається генетико-історична послідовність у висвітленні спадщини фінансового націоналізму, у тому числі витоків та еволюційного поступу фінансового господарства. Взагалі “фінансова національна спадщина – це глибинні витoki фінансотворчої культури українства, які найяскравіше відображають генетичне коріння українського державотворення”² і яка найглибше проявляється в культурі господарювання. Головним суб’єктом господарювання є держава, основна мета якої, на думку М. І. Мітіліно – здобування й витрачання матеріальних засобів. Наводячи визначення фінансового господарства, С. Іловайський писав, що “під фінансовим господарством треба розуміти сукупність явищ, що стосуються планової, організованої діяльності примусових об’єднань, – діяльності, скерованої до спеціальної мети: набувати й витратити господарські блага, потрібні на те, щоб виконувати взагалі всі завдання цих об’єднань”³. Г. Тіктін зауважував, що “основною прикметою системи публічних фінансів буде диференційованість реальних коштів для покриття колективних потреб (витрат на ці потреби) при недиференційованості джерел покриття колективних потреб”⁴. На основі цих двох визначень М. Мітіліно зробив власний висновок: “...Щоб мати змогу задовольнити всі оці різноманітні потреби колективу, треба мати певний запас ресурсів – матеріальних і нематеріальних благ (цінностей). Щоб збирати та утворювати ці цінності, держава за прикладом приватних громадян та об’єднань меншої самостійності й розміру (громада, місто, волость, округ та ін.) організує спеціальну господарську діяльність, що зветься “державним” або “фінансовим господарством”⁵.

¹ Мітіліно М. І. Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1929. – 390 с.

² Літопис Міністерства фінансів України: Сумська область. – К., 2010. – 444 с.

³ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Льовочкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 413.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

Діяльність такого господарства, вважає М. І. Мітіліно, “скерована на те, щоб збирати та виробляти матеріальні й нематеріальні цінності і задовольняти потреби колективу за певним планом та через державний апарат на користь пануючого класу”¹. Заслуговує на увагу підхід М. І. Мітіліно на властивості ознак різновидів господарств (табл. 1.2).

Щодо характерних ознак різновидів господарств, висвітлених М. І. Мітіліно, то він надає перевагу державі, якій належить найвища фінансова влада – фінансова зверхність. Маючи цю владу, “державна на користь своєму господарству стягує податки, різні грошові оплати й натуральні збори, примушує громадян робити всякі послуги, щоб розв’язувати різні завдання державного господарства, монополізує окремі галузі промисловості й торговельної діяльності та ін.”² Крім того, “маючи фінансову владу, – зауважує М. І. Мітіліно, – держава може збільшувати доходи свого господарства коштом приватних господарств, примусово стягуючи з них потрібні кошти. З другого боку, володіючи величезним майном, що забезпечує її зобов’язання, держава може збільшувати свої ресурси через державні позики...”³. Він також звертає увагу на таку особливість державного господарства, як “правний характер діяльності органів та окремих співробітників цього господарства..., його діяльність окреслюють спеціальні юридичні норми”⁴. М. І. Мітіліно говорить про державне господарство як окремий відділ управління. Вчений вказує, що під фінансовим управлінням слід розуміти діяльність фінансової адміністрації, скеровану на те, щоб набувати й розподіляти господарські блага, потрібні для колективного задоволення потреб громадян⁵.

Своєрідною є позиція щодо фінансового господарства у Г. І. Тік-тіна. У праці “Нариси з загальної теорії публічних фінансів”⁶ він крізь

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 414.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 457.

⁶ *Тиктин Г. И.* Очерки по общей теории публичных финансов. Опыт построения теоретической финансовой науки на публично-экономической основе / Г. И. Тиктин // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1926. – Т. 2. – № 2. – 51 с.

Таблиця 1.2

**Характерні ознаки та властиві відмінності приватного
та державного господарств за М. Мітіліно**

№ з/п	Державне господарство	Приватне господарство	Народне господарство
1	Має завдання, що виходять за межі засобів і потреб певного покоління, бо державне господарство житиме доти, доки існуватиме сама держава	–	–
2	Витрачає засоби не тільки ті, що є в нього, а й ті, що здобуті через кредит, що його виплачуватимуть прийдешні покоління	–	
3	Найхарактернішою ознакою є примусовий характер. Еквівалент за послугу визначає одностороння постанова уряду як представника держави	Обмін благ і послуг базується на принципі волі та угоди	
4	Має план упорядкування матеріальних благ та проводить розрахунок згідно з класовими інтересами	Мета й завдання: одержати якнайбільший чистий прибуток; комерційний розрахунок	
5	Прибутковість не є виключний та найвищий критерій		
6	Розмір державних видатків не безмежний; його обмежують мета і завдання, що державне господарство собі ставить у певний період часу; розмір видатків визначають доходи державного господарства		
7	Являє собою єдине ціле		Складається з безлічі поодиноких самостійних господарств

Складено за: *Мітіліно М. І.* Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К.: Держ. вид-во України, 1929. – 390 с.

призму господарства як держави, так й усіх інших “публічних” союзів, наводить еволюцію розуміння сутності фінансів. Як відомо, ще з XII ст. “під фінансами розуміли державні доходи і видатки та державне господарство”, водночас “під фінансами розуміють доходи і

видатки, господарство не тільки самої держави, а й усіх інших “публічних” (“політичних”, “примусових”) союзів (місцевих, внутрішньогосподарських і міждержавних)”¹. З огляду на це, Г. І. Тіктін тлумачить дефініцію “фінансове господарство”, однак на відміну від багатьох інших науковців його підхід відрізняється тим, що у нього явно простежується намагання розрізнити розуміння сутності господарства. Тобто, він виокремлює тлумачення господарства фінансовою наукою, яка вивчає державне господарство взагалі, і наукою про економічну політику, яка також займається проблемами державного господарства, але в іншій іпостасі: наприклад, проблемами державного підприємництва, а не тільки проблемами “регулювання приватного господарства”². Загалом, на думку Г. Тіктіна, фінансове господарство в науковому розумінні як об’єкт фінансової науки – це “сукупність явищ, які стосуються планомірної організованої діяльності примусових союзів, спрямованої на спеціальну мету придбання (або придбання і видатки) господарських благ, необхідних для виконання усіх взагалі завдань цих союзів...”³. При цьому він дає детальне пояснення. Насамперед фінансове господарство в науковому розумінні є засобом досягнення, зокрема, деяких самоцільних “завдань держави” та інших “публічних союзів...”⁴. Разом із тим фінансово-науковий інтерес зовсім не вичерпується сферою державного господарства. Наприклад, “у фінансово-науковому вченні про податки досить великий інтерес викликають ті, суто “приватногосподарські умови”, від яких залежить реагування “приватного господарства” на податок і разом з тим “вплив податку” на ці господарства, але знову-таки зі свого особливого, специфічного погляду”⁵. Розглядаючи викладене, Г. І. Тіктін приходять до усвідомлення необхідності пояснення наявних видів господарства та відмінностей між ними. Він виокремлює: державне, приватне і народне (суспільне) господарство. “Державне господарство” вчений розуміє як самодостатнє господарство з особливими інтересами, що не тільки протистоїть, а й

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Льовочкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 393.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 395.

навіть має протилежні інтереси щодо народного, суспільного господарства. Під “народним господарством” мається на увазі сукупність пов’язаних обміном приватних господарств. “Це розуміння, – пише Г. І. Тіктін, – й дістало своє вираження в уявленні про “фіск” (“казну”) як про якусь безодню, в якій безслідно зникає частина народного добробуту, тоді як у теоретичній побудові, з її необхідною передумовою економічно раціональної людської поведінки, те, що йде на потреби “фіску”, може розглядатися лише: використовуване на потреби того самого суспільства, народу, про добробут якого йде мова, але спожите в інший спосіб, ніж те, що “фіском” не відкрається”¹. Цікавою є думка про розуміння економічного принципу: “...протиставлення державного господарства приватним господарствам штовхає на шлях підходу до “державного господарства” з масштабом приватногосподарського, хрематистичного економізму, тобто розуміння економічного принципу”².

Розглядаючи вчення Г. І. Тіктіна, можна говорити про виведену ним закономірність, яку автор пропонує умовно назвати “соціальною парадигмою господарських потреб”. Особливо це впливає з того, що господарське життя не вичерпується пануванням індивідуалізму, тобто поряд з індивідуальними є й колективні потреби. Він вказує на те, що колективні потреби – такі самі потреби індивіда, як і індивідуальні, і вся відмінність полягає в порядку їх покриття. Тобто, “розрив безпосередньої залежності задоволення людських потреб від індивідуальних господарських турбот, інтересів і об’єктивних умов існування, інакше кажучи, колективізація людських потреб досягається за допомогою особливої соціальної орієнтації, особливого порядку соціальних відносин. Цей суспільний порядок є суспільно-господарським тому, що він являє собою порядок покриття людських потреб. Його можна назвати публічно господарським порядком або просто публічним господарством”³. Г. І. Тіктін зазначає, що публічне господарство є суто колективістською системою господарських відносин. Його сутність він розкриває на прикладі чистого

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Льовочкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 395.

² Там само. – С. 396.

³ Там само.

й інтегрального колективізму, “тобто такого устрою, в якому всі потреби всіх членів суспільства мають суто колективний характер, усі затрати як реальних засобів, так і особистих сил, є затратами безпосередньо на колективні потреби, суто колективними затратами”¹. Таким чином, публічне господарство розглядається як певна організація, певний порядок покриття людських потреб, найсуттєвіша характеристика якого полягає в усуненні безпосередньої залежності задоволення людських потреб від індивідуальних господарських турбот, інтересів і умов існування, інакше кажучи, у колективізації людських потреб”².

Фінанси з державним господарством ототожнюються й у “Курсі фінансового права” І. І. Патлаєвського³. На відміну від інших науковців, він до вивчення цього питання підходить через визначення таких функціональних складових діяльності держави, як управління та її організація. Але, з огляду на те, що ні одне, ні інше “не можуть обходитися без допомоги певних коштів, а тому і в самій організації держави й у сферах її діяльності мають бути як особливі органи, так і особливий вид діяльності, призначені для придбання, зберігання та правильного споживання ресурсів; одним словом, держава повинна мати та вести своє особливе господарство. Таке господарство держави ми називаємо державним господарством, або фінансами”⁴.

Цінним у науковій спадщині І. І. Патлаєвського є його підхід до визначення відмінностей між різновидами господарства. Виходячи з концепції системності, він на перше місце ставить народне господарство, а вже всі інші види, у тому числі й державне, вважає його складовими: “Оскільки народне господарство є однією з основ існування держави і джерелом народного добробуту, остільки держава

---

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 398.

² Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 397.

³ *Патлаевский И. И.* Курс фінансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса : Типогр. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.

⁴ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 271.

не тільки не повинна діяти руйнівню на народне господарство, а навпаки, повинна позитивно впливати на його розвиток, і цей розвиток має бути одним з найголовніших її завдань¹. При цьому вчений абсолютно не применшує ролі державного господарства перед іншими видами господарств: "...державне господарство, фінанси не тільки не повинні виключати існування народного господарства, а разом з тим, відповідно, і приватних господарств, а навпаки, якщо держава має потребу в матеріальних ресурсах для виконання своїх завдань, якщо вона мусить вести своє особливе державне господарство, то це господарство, як і будь-яке приватне господарство, тільки тоді досягатиме вищої досконалості, коли воно приєднається до загального економічного життя цілого народу, увійде до складу цілого народного господарства як одна зі складових його частин і поряд з іншими приватними господарствами відповідатиме загальним завданням. В усіх державах у сфері народного господарства поряд з приватними господарствами окремих осіб існує приватне господарство самої держави, або фінанси"².

На думку І. Патлаєвського, доцільно виокремити також основні відмінності різновидів господарств. Народне господарство він розуміє як сукупність окремих господарств, які у свою чергу, є джерелом державного господарства. Залишається, таким чином, "тільки правильно користуватися цим джерелом, аби не тільки не шкодити народному господарству, а навпаки, сприяти його розвитку, адже державне господарство ґрунтується на його економічних силах"³. Автор пропонує власний аналіз характерних ознак приватного та державного господарств і властивих їм відмінностей (табл. 1.3).

Після аналізу відмінностей між державним та приватним господарствами І. І. Патлаєвський робить висновок про потребу в створенні окремої науки, яка б досліджувала лише державне господарство. Такою наукою якраз і є наука про фінанси, або про державне господарство, в якій "викладаються ті основи, за якими визначаються різні види державних потреб у матеріальних ресурсах, а також

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 271.

² Там само. – С. 271–272.

³ Там само. – С. 273.

Таблиця 1.3

Характерні ознаки та властиві відмінності приватного та державного господарств за І. Патлаєвським

№ з/п	Державне господарство	Приватне господарство
1	Має на меті не збагачення держави, а створення умов для якомога кращого виконання своїх завдань стосовно суспільства	Прагне до збагачення і для свого розвитку користується всіма незабороненими законними засобами, змагається з іншими господарствами і може набувати довільних розмірів
2	Може брати всі необхідні для нього матеріальні кошти з народного господарства вже готовими	Саме створює свої доходи; для свого збільшення та збагачення застосовує працю та капітал
3	Порівнює свої доходи з тими видатками, які воно має здійснити	Завжди мусить порівнювати свої витрати з доходом, який воно отримує

Складено за: *Патлаевский И. И.* Курс финансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса : Типогр. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.

розкриваються майнові права держави та різні способи придбання майна державою з народного господарства для правильного задоволення потреб”¹.

Представником української фінансової думки, який зробив вагомий внесок у національне фінансовознавство взагалі та фінансове господарство зокрема, є М. М. Соболев. У праці “Нариси фінансової науки (загальнодоступні бесіди)”² приділена увага етимології фінансів, яка з XVI–XVII ст. почала вживатися для позначення державних коштів і державного господарства. При цьому вчений наголошує, що інколи замість поняття “державне господарство” вживається вираз “фінансове господарство”³. Він виходить із того, що господарство як особлива організація суспільства має численні потреби: необхід-

¹ *Патлаевский И. И.* Курс финансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса: Типогр. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.; Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 272.

² *Соболев М. Н.* Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – 186 с.

³ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 351.

ність утримання війська для захисту країни, чиновників для управління, ведення справ освіти, охорони здоров'я та ін., що потребує істотних видатків. Тому держава повинна брати на себе зобов'язання щодо опіки зазначеного. Як пише М. М. Соболев, “держава змушена вести своє господарство, яке й полягає у добуванні коштів та в їх витрачанні”¹. При цьому її тривале існування на відміну від, наприклад, приватного господарства дає змогу моделювати господарський поступ із залученням додаткових джерел (позики, акцизи тощо). З цього приводу він писав: “Довготривале існування держави надає їй можливість... робити свої господарські розрахунки на дуже тривалий термін наперед. Вона здійснює позики з тим, щоб погашати їх через кілька десятиліть, вона може будувати господарські плани із розрахунком на ряд майбутніх поколінь”². Вчений також звертає увагу на відмінності між приватним та державним господарствами, хоч фактично його зауваження мало відрізняються від тогочасних, зокрема, що держава виходить у своїй господарській діяльності з обсягу видатків, пристосовуючи до них свої доходи, а також щодо приватних осіб, які у своєму господарстві намагаються всіма способами збільшити доходи, які є основною метою господарства, співвідносячи видатки із сумою отримуваних доходів. Разом із тим він звертає увагу на одну з характерних особливостей державного господарства – його примусовий характер, вживаючи поняття “суверенітет”: “Ця примусова влада випливає із верховенства держави над підданими, або, як кажуть державознавці, із суверенітету держави”³. Варто мати на увазі, що Україна в цей час перебувала у складі СРСР, де вживати таку термінологію було політично недоцільним.

Слід відзначити й оригінальність вченого при висвітленні залежності державного господарства (яке він ототожнював із фінансовим) від рівня розвитку народного господарства, системи розподілу і т. ін. Зокрема, залежність державного господарства від народного госпо-

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 351.

² Там само. – С. 352.

³ Соболев М. Н. Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – 186 с.; Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій / за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 351.

дарства пояснюється на підставі того, що воно є частиною останнього: “Входячи до складу народного господарства, державне господарство опиняється в нього в залежності. Тому будова або характер народного господарства визначає собою будову фінансового господарства”¹. Пояснення М. М. Соболевим залежності державного фінансового господарства від системи розподілу народного доходу, яка існує в певному суспільстві, базується на тому, що “державі доводиться добувати кошти з доходів підданих, зрозуміло, що характер цих доходів визначає і характер державних зборів...”².

М. М. Соболев робить концептуальний висновок щодо залежності фінансового господарства від рівня розвитку народного господарства та його організаційної складової. Це впливає з того, що “прибутковий податок може бути з успіхом уведений тільки в тих країнах, у яких більшість населення точно враховує всі витрати виробництва і може визначити свій чистий дохід...”³. Особливо слід відзначити розуміння М. Соболевим залежності фінансового господарства від впливу панівного класу та владної верхівки, а саме: її моралі, освіченості, відстоювання національних інтересів і т. ін., тобто більшою мірою від політичної складової: “...державна завжди перебуває в руках того чи іншого суспільного класу, який і спрямовує всю політику держави, в тому числі й фінансову, відповідно до своїх інтересів”⁴.

Оригінальним баченням фінансового господарства вирізняється “послідовний прихильник методики історико-етичної школи в розвитку фінансової науки І. Янжул”⁵. Він підкреслює особливе

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій / За наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 351.

² Соболев М. Н. Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – 186 с.; Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій / за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 352.

³ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій / За наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 352.

⁴ Там само.

⁵ Федосов В. М. Українська фінансова думка: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 9.

значення фінансів як мірила добробуту країни, мірила цивілізації¹. Вчений зазначає, що саме станом фінансів “вимірюється сама могутність держав: не в солдатах їхня головна сила, а насамперед у тих матеріальних засобах, якими вони можуть розпоряджатися в дану хвилину... ..Фінанси та їх організація... мають величезне політичне значення, справляючи не тільки непрямий, а й прямий вплив на весь державний устрій та управління... ..Адже недосконала, наприклад, податна система викликає інколи народні заворушення і бунти, через те чи те фінансове питання, ведуть до війни сусідні держави або сіють розбрат і т. д.” Разом з тим “добробут державного господарства цілком залежить від добробуту всього народу і тому воно має вестися не інакше як за найповнішого всебічного заощадження, народної економії”².

Цікавий підхід І. Янжула до обґрунтування особливостей та відмінностей у різновидах господарства. Окреслюючи відмінності між принципами приватного, народного і державного господарств, учений, на відміну від багатьох інших дослідників, ототожнює приватне і народне господарства (табл.1.4). І. Янжул вважає за доцільне враховувати примусовий характер державного господарства, а також головну мету буття держави – поступатися своїми матеріальними вигодами, коли вони перебувають у суперечності з вищими інтересами в різному значенні доходів і видатків тощо³.

Важливу роль у висвітленні фінансового господарства відіграв новатор національного фінансознавства К. Г. Воблий. У праці “Початковий курс політичної економії (історія, теорія і фінанси)”⁴ він висвітлює характерні риси господарства уній публічно-правового характеру (держави й общини (міст і земств)) та дає визначення сутності фінансового господарства, ототожнюючи його з державним: “...придбання і витрачання державою господарських благ для виконання поставлених нею цілей називається фінансовим або держав-

¹ Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – СПб, 1904. – 555 с.

² Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 395.

³ Там само. – С. 396.

⁴ Воблий К. Г. Начальный курс политической экономии. История, теория, финансы / К. Г. Воблий. – К. : Голос, 1918. – 252 с.

Таблиця 1.4

**Характерні ознаки та властиві відмінності приватного (народного)
та державного господарств за І. Янжулом**

№ з/п	Державне господарство	Приватне (народне) господарство
1	Здебільшого базується на податках, які є нічим іншим, як примусовим збором з громадян	Приватні відносини ґрунтуються на взаємному обміні послуг
2	Лежить поза засадами вільної конкуренції; держава з огляду на своє соціальне і суспільно-правове значення має право усунути вільну конкуренцію, заборонивши приватним особам ті промисли, виробництво яких вона бере у свої руки	Панування вільної конкуренції у сфері економічної діяльності
3	Державна діяльність керується не тільки матеріальними цілями фіска, а й завданнями постійного розвитку народного добробуту, а тому мусить поступатися своїми матеріальними вигодами, коли вони перебувають у колізії з вищими інтересами, які становлять головну мету буття держави	Вирішальним є принцип рентабельності, дохідності
4	Прагнення окреслені межами, які впливають з ідеї держави, з необхідності виконання належних у певний час її функцій	Прагнення довільні і безмежні
5	Вирішальним моментом є обсяг необхідних видатків	Вирішальним моментом є розмір доходів

Складено за: Янжул І. І. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – СПб., 1904. – 555 с.

ним господарством”¹. Учений припускає наявність, в основних рисах, подібності фінансового господарства з будь-яким приватним господарством, проте чітко виокремлює відмінні риси фінансового господарства (табл. 1.5).

Окресливши основні характерні ознаки різновидів господарства, К. Г. Воблий зазначає, що “народне господарство являє собою

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 247.

Таблиця 1.5

Характерні ознаки та властиві відмінності фінансового (державного) та приватного господарств за К. Воблим

№ з/п	Фінансове (державне) господарство	Приватне господарство
1	Переважно ґрунтується на податках, тобто примусових зборах з громадян	Відносини ґрунтуються на вільному обміні благ або послуг
2	Видатки визначають, у якому розмірі слід збирати доходи	Дохід визначає розміри і характер витрат
3	Діяльність ведеться з метою покриття видатків, пов'язаних із задоволенням тих чи інших потреб; держава не повинна збирати більше доходів, ніж потрібно, у протилежному разі – призупинити збільшення своїх доходів скороченням або зниженням податків	Діяльність ведеться з метою отримання баришу, прибутку
4	Носієм державного господарства є уряд або у земському чи міському господарстві, де немає єдиного керуючого органу, вибрані населенням особи	

Складено за: *Воблий К. Г.* Начальний курс политической экономии. История, теория, финансы / К. Г. Воблий. – К. : Голос, 1918. – 252 с.

сукупність приватних господарств із великою кількістю суб'єктів, які довільно встановлюють свої відносини"¹. Крім того він вважає, що зазначені характерні особливості державного господарства й стали причиною виокремлення вчення про фінанси з політичної економії у самостійну галузь знань². Як відомо, фінанси держави формуються з народного доходу, а рівень останнього залежить від розвитку й характеру народного господарства, тому держава не може у фінансовій політиці порушувати народногосподарські закони, які визначилися у практичній діяльності та часі. Крім того, держава не ігнорує основні умови діяльності народного господарства, вживаючи фінансові заходи у процесі господарювання. Державне

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 247.

² Там само. – С. 248.

господарство діє на народне господарство через застосування важелів як господарського, так і політичного характеру. З одного боку, держава, будучи великим споживачем різних товарів, впливає на формування попиту і цін, з другого – через податкову систему, підвищуючи одні податки й скорочуючи інші, вона може справляти регулятивний вплив на розподіл доходів, а також вносити певні корективи в цю важливу сферу народного господарства¹.

Значну роль у розвитку національного фінансознавства відіграв фундатор економічної історії Й. Кулішер², здобутки якого широко використав всесвітньо відомий історик економіки Ф. Бродель³. Працею “Нариси фінансової науки”⁴ Й. Кулішер, як вважають сучасні дослідники фінансового націознавства В. М. Федосов та П. І. Юхименко, “завершив розпочатий І. Янжулом перехід від читання курсу “Фінансове право” до окремого курсу фінансової науки”⁵.

Слід зауважити, що Й. Кулішер, як і багато його сучасників, ототожнював державне господарство з фінансами, але на відміну від інших використовував не тільки термін “фінанси”, а й “фінанси держави”. Вчений вважав, що відображенням усього державного господарства або фінансів держави є державний розпис, або бюджет, визначав етимологію цього терміна. Крім того, він також вживав поняття “державне господарство” і “приватне господарство”. Аналізуючи відмінності між ними, Й. Кулішер зазначав: “Державне господарство вирізняється примусовим характером..., який вона (держава. – *Авт.*) кожного разу застосовує, коли необхідно задовольнити державні нужди і потреби. ...Володіння апаратом такої виняткової сили... може призвести до напруження податного пресу...

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 248.

² Федосов В. М. Українська фінансова думка: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 87.

³ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII вв. : в 3 т. Т. 3 : Время мира / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – С. 9.

⁴ Кулішер Й. М. Очерки финансовой науки. Вып. 1 / Й. М. Кулішер. – Пг. : Наука и школа, 1919. – 252 с.

⁵ Федосов В. М. Українська фінансова думка: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 87.

Витратний бюджет і змушує державу дотримуватися цієї межі, не відступати від неї ні в той, ні в інший бік”¹.

Вагомий внесок у дослідження фінансового господарства та його різновидів зробив Г. Сидоренко (1832–1899). У праці “Конспект лекцій з російського фінансового права”² він хоч і ототожнював державне господарство з фінансовим, виокремлював їх як самостійні поняття. Державне господарство для нього становило суть предмета теорії фінансів і розглядалося як добування державних доходів і задоволення ними фінансових потреб. В основі фінансового господарства лежать чотири складові:

- 1) мета держави;
- 2) її суверенність;
- 3) її довгостроковість;
- 4) її корпоративний характер³.

Отже, теоретична спадщина українських фінансистів-економістів є важливим джерелом для подальшого формування інноваційної концепції наукового предмета “Історія фінансового господарства України”, розроблення його понятійно-категоріального апарату, вивчення самоідентичності національного фінансотворення, а також дослідження генези та еволюційного поступу фінансового господарства на українських землях. Комплексний аналіз тенденцій ретроспективного аналізу методології дослідження фінансового господарства у вітчизняній фінансовій думці та вивчення спадщини її представників, а саме тих концептуальних засад, які стосуються безпосередніх джерел фінансового господарства, зумовили висновок, що національна специфіка та самобутність фінансового господар-

¹ Кулишер І. М. Очерки финансовой науки. Вып. 1 / И. М. Кулишер. – Пг. : Наука и школа, 1919. – 252 с.; Фінансова думка України : у 3-х т. Т. 1 : Монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.; Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3 : Хрестоматія. Ч. 2 / С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 256.

² Сидоренко Г. Д. Конспект лекцій по русскому финансовому праву / Г. Д. Сидоренко. – Житомир, 1888. – 341 с.

³ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3. Ч. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 305.

ства найкраще проявляються в науково-теоретичному мисленні, а інноваційні здобутки українських вчених яскраво підтверджують високий рівень національної фінансово-економічної школи у світовому науковому просторі.

1.3. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Після проголошення незалежності України розпочався новий етап у дослідженні національних фінансів, характерною ознакою якого стали формування новітнього світогляду та продовження традицій національного фінансотворення, а також пошук інноваційних підходів до фундаменталізації фінансової науки. З одного боку, з'явилася можливість відродити в історичному плані традиції дослідження фінансів України в їх природному руслі, не дотримуючись наперед визначених постулатів, як за часів панування радянської ідеології: "У повному розумінні почалося відродження фінансової науки"¹. З другого – трансформаційні процеси потребували інноваційної наукової парадигми та відповідного теоретичного пояснення розвитку господарства. З розпадом Радянського Союзу втратила силу марксистська концепція, тому в умовах структурних перетворень в українському соціумі необхідні були нові наукові підходи до вивчення макро- і мікропроцесів та явищ, аналіз наявних проблем та окреслення перспективи реформ, а також вироблення рекомендацій практичного характеру стосовно подальшого розвитку української держави.

Найпридатнішим, з точки зору тогочасного фінансономічного мислення, виявився інституціоналізм, який із середини ХХ ст. перетворився на один із провідних напрямів світової економічної думки. В українській економічній теорії цей напрям еволюціонує з початку 90-х років ХХ ст. Оволодіння методами інституціонального аналізу, особливо його наукова адаптація, відбувалося у процесі розгляду фінансово-економічних перетворень у країні. Все це сприяло набуттю навиків дослідження еволюції та функціонування фінансово-господарської системи України. Саме тому в системі національного фінан-

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федоров, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор ; Т. : Екон. думка, 2010. – 2010. – С. 556.

сознавства особливе місце належить симбіозному висвітленню питань, пов'язаних із розвитком інституціональності національного фінансового господарства та дослідженнями його історичного поступу. Адже, як зазначав П. Маслов: "Історія господарства може пояснити нам розвиток організації сучасного складного народного господарства з найпростіших, примітивних його форм"¹. Цілком природно, що одним із засадничих підходів його дослідження є історичний метод, який має важливе значення, тому що "недостатнє використання історичного методу при вивченні суспільних інститутів істотно зменшує потенціал будь-якої науки"².

Слід зазначити, що у сфері національного фінансознавства аналіз історичних аспектів фінансів на українських землях "розпорошено" за найрізноманітнішими науковими дослідженнями, поодинокими статтями, окремими висловами та цитатами тощо. Питання, пов'язані з дослідженнями фінансового господарства в історичній ретроспективі, дотепер не набули необхідної системності, не створено цілісної теоретичної концепції та не обґрунтовано епістемології фінансової історії як досить суттєвої ознаки національного фінансознавства з особливостями функціонування й розвитку.

Пізнання генетико-еволюційної природи розвитку фінансового господарства України є першочерговим завданням вивчення фінансового поступу українського державотворення. З точки зору теоретичного і практичного вивчення національного фінансознавства основні фундаментальні питання полягають у тому, що саме потрібно розуміти під фінансовою історією, на яких методологічних засадах потрібно підходити до визначення місця і ролі науки "Історія фінансового господарства України" в системі знань, а також визначення її взаємозв'язку з іншими науками, періодизації, джерелознавства тощо.

Історичний досвід засвідчує, що питання фінансів висвітлювалися в найрізноманітніших джерелах, та найглибинніше, як правило, у спеціалізованих наукових працях. Фінансова наука в Україні розвивалася досить бурхливо. Поряд із дослідженнями різних напрямів

¹ Маслов П. Курс истории народного хозяйства. От первобытных времен до XX столетия / П. Маслов. – М., 1925. – С. 6.

² Бикова Я. А. Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права / Я. А. Бикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2012_44/Bikova.pdf.

розвитку світових фінансів та їх тенденцій розроблялися власні концепції та теорії. Деякі з них не тільки стали фарватерами національного фінансотворення, а й здобули світове визнання, “були на рівні найкращих досліджень західної фінансової науки, а деякі наукові ідеї набагато випередили час”¹. Здобутки українських учених у царині теоретичних аспектів фінансів найцільніше на сьогодні висвітлено в тритомній науковій праці “Фінансова думка України” за редакцією професора В. М. Федосова².

Концептуальні засади теорії фінансів України відображені у працях багатьох українських фінансономістів, проте саме історичні елементи становлення та розвитку фінансів розглядалися досить поверхово. Цілісних досліджень історизму вітчизняного фінансового господарства ще не проведено, незважаючи на те, що фінансово-економічні відносини на українських землях формувалися тисячі років.

Безумовно, ця важлива для наукового світу проблематика потребує деталізованого аналізу. Проведений автором науково-критичний аналіз фінансових питань, що зустрічаються в спеціалізованій фінансово-економічній літературі, дав змогу зробити деякі узагальнення та типологізувати їх. Отже, дослідження, що стосувалися певною мірою висвітлення історії фінансів України, умовно можна поділити на три групи, виокремивши відповідні підходи: інтегральний, інституційний та генетичний.

До першої групи слід віднести праці, в яких фінансові явища, процеси або фінансові інститути розглядаються у взаємозв'язку з історичними та економічними подіями, проте не виокремлено детально сегменти фінансового господарства. Прикладом є наукові дослідження з історії розвитку національного господарства М. Васильова³, П. Леоненка, П. Юхименка⁴, Б. Д. Лановика⁵ та ін., де роз-

¹ Федосов В. М. Українська фінансова думка: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 17.

² Фінансова думка України : у 3 т. / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010.

³ Васильів М. М. Вступ до економічних наук : підручник / М. М. Васильів. – Мюнхен, 1985. – 213 с.

⁴ Леоненко П. М. Економічна історія / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання-Прес, 2004. – 499 с.

⁵ Економічна історія : курс лекцій / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович, В. Ф. Чайковський ; за ред. Б. Д. Лановика. – 2-ге вид., перероб. – К. : Вікар, 2000. – 300 с.

криваються питання господарювання від найдавніших часів до сучасності, а також приділена особлива увага аналізу трансформаційних етапів, реформ і структурних змін національних економік і світового фінансового господарства. Фінансові сегменти українського господарства також висвітлені поодинокі, хоч і в контексті світових господарських процесів та відносин. Безумовно, такий підхід багато в чому є новаторським, але фінансові аспекти не розкриті повною мірою. Звичайно, автори і не ставили такої мети, однак це вкотре підкреслює важливість окремого фінансознавчого дослідження в царині українського націознавства. Прикладом джерел, у яких аналізуються фінансові аспекти у процесі розгляду історії розвитку нашої держави та її окремих територій, є праці М. Грушевського¹, Н. Полонської-Василенко², О. Бойка³ та ін.

Також до цієї групи слід зараховувати праці, в яких досліджуються теоретичні фінансові питання, але досить стисло подається історичний аспект саме стосовно фінансів. Тобто значна частина вчених-фінансономістів тією чи іншою мірою загострює увагу на висвітленні теоретичних засад фінансів: їх сутності, функцій, питань формування і використання державних фінансів тощо. Щодо історичного аспекту, то він розкривається лише в окремих випадках і тільки інформативно. Це спостерігається, зокрема, у дослідженнях теорії фінансів таких учених, як В. Кудряшов⁴, В. Опарін⁵, В. Федосов, С. Юрій⁶ та ін.

До другої групи досліджень належать ті, які присвячені безпосередньо інституційним сегментам інфраструктури національної фі-

¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. I: До початку XI віка / М. Грушевський. – Розд. 4. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur10402.htm>.

² *Полонська-Василенко Н.* Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/487/49/1/5/#22856>.

³ *Бойко О. Д.* Історія України / О. Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini.html>.

⁴ *Кудряшов В.* Фінанси : навч. посіб. / В. Кудряшов ; М-во освіти і науки України, Укр. фін.-екон. ін-т. – Херсон : ОЛДІ-плюс, 2006. – 356 с.

⁵ *Опарін В.* Фінанси: Загальна теорія / В. Опарін ; М-во освіти України; Київ. нац. екон. ун-т. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2002. – 238 с.

⁶ *Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін. ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова.* – К. : Знання. – 2008. – 611 с.

нансової системи. Тобто в контексті теоретичного розгляду ролі та функцій фінансових інститутів спорадично висвітлюється також їх історизм на засадах інституційного підходу. Насамперед слід назвати праці таких відомих науковців, як Т. Єфименко¹, Ю. Пасічник², Ф. Ярошенко, В. Павленко³, М. Гнатишак⁴, С. Реверчук, С. Кубів, О. Вовчак⁵, О. П. Кириленко⁶ та ін.

У цьому контексті варто відзначити дослідження Р. Шуста⁷, де розкриваються питання виникнення і розвитку товарно-грошових відносин, карбування монет, їх обігу та лічби на українських землях від найдавніших часів до сьогодення. Серед представників інституційного підходу вагомий внесок у дослідження фінансового господарства зробив П. Гай-Нижник, (монографія “Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.)” та докторська дисертація “Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)”)⁸. Значну роль відіграли монографічне дослідження І. Витановича “Історія українського кооперативного руху” та англomовні “Українська економічна історія” та “Економіка Украї-

---

¹ *Єфименко Т. І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 688 с.

² *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.

³ *Ярошенко Ф. О.* Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. А. Павленко. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 240 с.

⁴ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис / М. Гнатишак. – Клівленд : Український Музей-Архів, 1974. – С. 130.

⁵ *Історія страхування / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак ; за ред. С. К. Реверчука.* – К. : Знання, 2005. – С. 103.

⁶ *Місцеві фінанси : підручник / за ред. О. П. Кириленко.* – К. : Знання, 2006. – 677 с.

⁷ *Шуст Р. М.* Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. / Р. М. Шуст. – К. : Знання, 2007. – 371 с.

⁸ *Гай-Нижник П. П.* Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К. : Цифра-друк, 2006. – 303 с.; *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / П. П. Гай-Нижник. – К. : Київський університет, 2008. – 32 с.

ни”, за науковою редакцією І. С. Коропецького¹. Досліджував фінансово-господарську проблематику й видатний письменник, енциклопедист та економіст Іван Франко, зокрема, у працях з аналізу фінансової політики, фінансово-кредитних відносин та інституційних фінансових сегментів – фінансових установ, у тому числі комерційних банків, фінансових фондів, господарських товариств, що функціонували на західноукраїнських землях наприкінці XIX – на початку XX ст.² Неоціненним внеском у національне фінансознавство є праці вчених української діаспори³. Інституційний підхід до висвітлення розвитку фінансового господарства України простежується також у публікаціях вітчизняних і зарубіжних авторів у науково-енциклопедичних та довідникових виданнях, найґрунтовнішим серед них можна вважати тритомне видання: “Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія”⁴, підготовлене науковими працівниками Академії фінансового управління при Міністерстві фінансів України.

До третьої групи слід віднести дослідження, для яких характерний генетичний підхід, тобто проблематику українського фінансового господарства представлено із системних позицій, як єдиний господарський організм у процесі історичного поступу. У цих працях кожний інститут фінансів та процеси у фінансовому господарстві України розглядаються у взаємозв’язку з розвитком інфраструктури національних фінансів як невід’ємні складові цілісної фінансової системи.

Найвдаліше матеріал щодо фінансового господарства та трансформації фінансової системи України викладено в дослідженні Г. О. П’ятаченка та Л. В. Кухарець⁵. У рецензії на це видання зауваже-

¹ Ukrainian Economic History Interpretive Essays / ed. I. S. Koropecky. – Cambridge, 1991. – 390 p.; The Ukrainian Economy. Achievements, Problems Challenges / ed. I. S. Koropecky. – Cambridge, 1992. – 434 p.

² Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 44 / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986.

³ Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1965. – 119 с.

⁴ Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія: у 3 т. / Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ, ДНУ “Акад. фін. управління”; за ред. Т. І. Єфименко. – К., 2010. – 624 с.

⁵ П’ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П’ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 784 с.

но: “Чітка структурованість видання дає змогу вільно орієнтуватися у вирі запропонованої документалістики”¹. Зокрема, науковці детально розглядають еволюційний поступ фінансів України в просторово-часовому вимірі: “...кожний розділ, а їх у науковому доробку вісім, присвячений окремо узятій складовій фінансової системи...”². Однак це дослідження обмежене в часі (1917–2003 рр.), що потребує його доповнення, особливо щодо охоплення предтечі національних фінансів від зародження української державності та інституціоналізації її фінансового господарства дотепер.

Попри все, у сучасному українському фінансознавстві не сформувалася концепція системного висвітлення культури національного фінансового господарства, особливо історії фінансів як одного з важливих елементів ефективного моделювання сучасного й майбутнього державного фінансотворення. Це пов’язано насамперед зі світовими викликами та загрозами, спричиненими глобальними процесами перерозподілу територій та фінансовими кризами. У зв’язку з цим актуалізуються питання історії національного фінансового господарства, аналіз проблем, визначення перспектив його розвитку, чим і зумовлена необхідність розроблення та обґрунтування концепції науки “Історія фінансового господарства України”, а також її завдань, функцій, перодизації, зв’язку з іншими дисциплінами тощо.

Об’єктом дослідження “Історії фінансового господарства України” є ретроспектива фінансово-господарських явищ, процесів, відносин, а також фінансових інституцій (інститутів) на українських землях у просторі та часі, у системі загальних і конкретних координат. У системі людського пізнання та господарської практики історія фінансового господарства відіграє особливу роль, насамперед, через її місце та місію в системі наук загалом та національного фінансознавства зокрема. Історія фінансового господарства України як наука є своєрідною базою вивчення теорії фінансів, але на відміну від останньої, яка певною мірою абстрагується від конкретних фактів місця і часу, в основі дослідження історії фінансового господарства перебувають саме засадничі фінансово-економічні явища, пов’язані з конкретними умовами в просторі та часі. Адже в різні епохи фінан-

¹ Ларіонова Л. Д. Усе і навіть більше – про фінанси України / Л. Д. Ларіонова // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 154.

² Там само.

сова господарська діяльність і фінансові відносини, еволюціонізувавшись, набували різних форм, а отже, відповідних характерних особливостей, висвітлення яких і є одним із головних завдань “Історії фінансового господарства України”.

Предметом “Історії фінансового господарства України” є пізнання загальних закономірностей і специфіки процесу зародження фінансів, а також інституціонального функціонування фінансового господарства на українських землях у його історичній конкретиці та хронологічній послідовності.

Історія фінансового господарства України передбачає дослідження та вивчення особливостей фінансових тенденцій розвитку українства від найдавніших часів його існування, а також генетичної спадкоємності, еволюційного поступу фінансових інститутів та закономірностей формування фінансової системності загалом. Фінансове господарство природно розглядати в симбіозі теорії та практики, а тому практичне пізнання теорії фінансів відображається в “Історії фінансового господарства України” як наукова та навчальна дисципліна. Саме як наукова дисципліна “Історія фінансового господарства України” має методологічні засади та методи наукового дослідження.

Методологічними засадами дослідження історії фінансового господарства України є вчення про природу та сутність фінансових явищ для усвідомлення принципів і механізмів, які лежать в основі пізнання фінансової дійсності, що історично сформувалися на українських землях.

Фінанси як основна складова загальноекономічного розвитку найрельєфніше розкривають процеси державотворення та основні віхи національного поступу, які потребують системного підходу. З позицій системності особливого значення набувають дослідження, які мають еволюційно-генетичну тяглість і в основі яких лежить, за словами професора С. М. Злупка, “сுவ’язь трьох теперішностей: минулого, сучасного, майбутнього”¹. Саме в такій триєдності найглибинніше проявляється культура господарювання, а також полегшується дослідження проблем, пов’язаних із питанням структуризації та оптимізації пізнання фінансової науки. Це стосується не тільки

---

¹ Злупко С. М. Три геополітичні цикли економічного розвитку України / С. М. Злупко // Державність. – № 19/97, 20/98. – С. 28–29.

практичних, а й теоретичних аспектів. Йдеться про те, що на основі економічної теорії виникло багато інших наук, які в сукупності становлять відповідну систему. До початку другого тисячоліття економічні погляди (у тому числі фінансові питання) викладалися переважно у філософських працях. У XV ст., після остаточного відокремлення політичної економії від філософії, фінансова наука розглядалася як складова економічної науки, що тривало до XVIII ст.¹, поки “фінанси, – як писав професор О. Д. Василик, – не стали універсальним і дуже активним елементом економічного життя”². Саме з цього періоду з’являються такі монофінансові дисципліни, як “Фінансове право” та “Бюджетне право”, а згодом “Державні фінанси”, “Міжнародні фінанси” та ін.

Відомий сучасний дослідник національних фінансово-економічних проблем професор П. М. Леоненко зауважує: “Поряд із з’ясуванням питань про суть, предмет та завдання фінансової науки завжди важливим було також розкриття її внутрішньої структури – складових частин, їхнього змісту, взаємозв’язків і взаємодії”³. Таке твердження абсолютно доречне і при формуванні концепції нового наукового напрямку – історії фінансового господарства України, яка вивчає природу фінансового господарювання української державності, його генезис, еволюційний поступ та інституційне моделювання національної фінансової перспективи.

Історія фінансового господарства – наука, яка крізь призму ретроспективності вивчає сукупність фінансових відносин, явищ, процесів у системі української державності, а також інституціональний механізм для формування та реалізації ефективної державної політики. Це органічна складова загального українознавства, яка має важливе науково-пізнавальне, національно-виховне, освітньо-культурне та практично-прикладне значення. Як і всі інші науки, історія фінансового господарства має предмет та об’єкт дослідження, в

¹ *Юрій С. І.* Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finans/finans>.

² *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/35/2331.html>.

³ *Леоненко П. М.* Структура фінансової науки у світлі її історії / П. М. Леоненко // Фінанси України. – 2005. – С. 11; Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 21.

основі якого лежить синергетичний взаємозв'язок таких складових: природа – людина – держава (нація) – фінанси.

З огляду на викладене природа розглядається як середовище, в котрому перебуває і господарює людина. Завдяки її практичній діяльності з'являються предмети, які зумовлюють процеси обміну, а також зароджуються фінансово-економічні відносини та різні форми суспільних об'єднань, найвищим з яких є держава (нація). Спочатку в інституційному середовищі певних суспільних об'єднань виникають різноманітні форми матеріального і нематеріального обміну, у тому числі бартерні операції, з'являються прообрази грошей, а потім і самі гроші. Згодом державні утворення сприяють формуванню основних елементів фінансово-економічної системи, серед яких особливого статусу набувають інституції та інститути фінансів.

Зазначимо, що “з науковим об'єктом дослідження завжди пов'язаний предмет аналізу, який направлений на розкриття внутрішніх (сутнісних) його характеристик, тобто об'єкт наукового аналізу конкретизується через предмет вивчення”¹. Виходячи з викладеного, для чіткого усвідомлення специфіки історії фінансового господарства насамперед необхідно виокремити її предмет, тобто ті складові об'єкта (зв'язки, відношення тощо), які й підлягають вивченню, а також забезпечують її змістове наповнення та розкривають не тільки суть закономірностей еволюції українського державного фінансотворення, а й теоретичні проблеми та моделювання перспектив. Предметне поле дослідження історії фінансового господарства України потребує фундаментальних теоретико-прикладних розробок та їх обґрунтування, тому наразі зроблено перший крок щодо визначення такої концепції, методологічні засади якої охоплюють: організацію і процедуру наукового пошуку, сукупність методів дослідження фінансової проблематики, вивчення предмета, узагальнення отриманих результатів тощо.

Методологічна проблематика історії фінансового господарства визначається і розкривається як система наукових підходів, принципів і способів організації і побудови теоретичної моделі в царині фінансів української державності. Методологія історії фінансового господарства України – це сукупність систематичних і логіко-послідов-

¹ *Фещенко В. М.* Сучасні економічні теорії / В. М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 18.

них методів пошуку знань та конкретних методичних засобів дослідження на інституційних засадах. Для її висвітлення доречно використати концепцію “фінансового трикутника”. При цьому слід виокремити два аспекти: зовнішній та внутрішній. До зовнішнього належать такі складові наукового предмета, як історія національних фінансів, українська фінансова думка та теорія фінансів, до внутрішнього – обґрунтування, факти і процеси, які формують основу теоретико-методологічного дослідження історії фінансового господарства.

Процес – “це послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь”¹. У цьому випадку процес розглядається як сукупність послідовного розвитку фінансового господарства та еволюції інститутів фінансів.

Обґрунтування, згідно з тлумачним словником, – “сукупність доказів, фактів, аргументів для переконання в чому-небудь, чи на підтвердження чогось”². У методології історії фінансового господарства обґрунтування – це теоретична інтерпретація тих закономірностей, які виникають у зв’язку з розвитком фінансових інституцій (інститутів), а також процесів та явищ, пов’язаних із їх функціональною дією. Тобто воно є фундаментом історії фінансових вчень, думок, доктрин тощо.

Третьою складовою є “факт” (лат. – зроблене, таке, що відбулося) – твердо встановлена основа, на якій будується теорія, приклад з історії, взятий для доказу чи порівняння. Факт – те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об’єктивній дійсності”³. Це знання, достовірність яких була доведена. У методології науки факт – особливого роду пропозиції, що фіксують емпіричне знання⁴.

З огляду на це можна сказати, що науковий факт – це не тільки опис події або виміряна величина, а й багато інших відомостей: коли, яким чином, ким він був зафіксований, з якими іншими подіями, фактами, дослідженнями пов’язаний і т. ін. Деякі науковці вважають, що поняття “науковий факт” значно ширше й багатогранніше, ніж

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2004. – С. 997.

² Там само. – С. 663.

³ Там само. – С. 1314.

⁴ Наукові факти та їх роль у науковому дослідженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com>.

поняття “факт”, застосовуване в повсякденному житті. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони¹. Якщо говорити про наукові факти у фінансовознавстві, то слід розуміти їх як елементи, що становлять основу наукових знань, відображають об’єктивні властивості фінансових явищ та процесів. Іншими словами, факти – один із основних фондів науки.

Факти в наукознавстві не тільки відіграють роль інформаційного джерела та емпіричної основи теоретичних міркувань, а й є критерієм їх достовірності, істинності та системної цілісності. У свою чергу, “теорія формує концептуальну основу факту: виділяє досліджуваний аспект дійсності, задає мову, на якій описуються факти, детермінує засоби і методи експериментального дослідження”².

Існують різні способи та підходи до вивчення національного фінансового господарства, дослідження процесів його становлення і розвитку. Однак усі вони спираються на загальнонаукові “формально-логічні” закони, методи, принципи тощо. Наявність різноманітних методів дослідження потребує їх зведення в струнку систему та визначення послідовності застосування. При дослідженні фінансового господарства використовують як загальнонаукові принципи, так і особливі, які застосовують насамперед, вивчаючи національні фінанси саме в їх дійсному (звичному) тлумаченні. До загальнонаукових принципів належать: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін.³ Спеціальні способи досліджень впливають зі змісту та предмета історії фінансового господарства і становлять її методологічну базу як самостійної наукової та навчальної дисципліни. Отже, методика дослідження історії фінансового господарства – це сукупність систематизованих засобів наукового пошуку, правил і технологій, їх застосування та порядок інтерпретації самого предмета дослідження й отриманих результатів. Серед основних методів слід виокремити інституціональний, який дає змогу говорити про інституціалізацію фінансового господарства та його дослідження з інноваційних позицій.

¹ Наукові факти та їх роль у науковому дослідженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com>.

² Там само.

³ Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. – К. : Знання, 2004. – С. 59.

Спеціальними науковими методами при дослідженні генези та поступу фінансового господарства України є:

- індуктивний: дає можливість одержати загальний висновок про фінансове господарство України на підставі дослідження окремих фінансових інститутів, фактів та процесів, що відбувалися протягом всього періоду їхнього існування;
- дедуктивний: за його допомогою кожний фінансовий інститут, явище та процес досліджуються на основі знань загальних закономірностей еволюції та поступу фінансового господарства на українських землях від найдавніших часів до сучасності;
- емпірично-історичний: для використання історичних фактів з метою передбачення та обґрунтування фінансових тенденцій і закономірностей становлення та розвитку фінансових інститутів. Доцільно виокремлювати основні епохальні періоди, які надають узагальнені уявлення про розвиток фінансового господарства України та становлення національної фінансової системи;
- функціонально-порівняльний: сприяє визначенню основних тенденцій, за допомогою яких розглядаються зміни в системі фінансового господарства, фінансові явища та процеси в їх безперервному розвитку і взаємозв'язках, а також їхній вплив на характер причинно-наслідкових зв'язків у державотворчих процесах на українських землях;
- системний: дає змогу розглядати історію фінансів як цільову систему, висвітлюючи в ній закономірності та взаємозв'язки, завдяки чому можна ставити нові завдання для їх вивчення та практичного застосування.

В історії економічних знань прерогатива належить дедуктивному методу, однак в історії фінансового господарства застосовується й індуктивний підхід. Як писав Іван Франко: “Для досвіду правди є тільки один метод – індуктивний”¹. Саме на його основі пропонується розглянути інтеграційні дослідження з історії фінансового господарства, тобто на конкретних фактах еволюційного поступу проаналізувати розвиток фінансових інститутів та інституцій на українських землях, які формують інституціональну систему.

Дослідження фінансового господарства України з погляду специфіки її наукового предмета можливе відповідно до стратегії, яка пе-

¹ Українська економічна думка : хрестоматія. – К. : Знання, 1998. – С. 36.

редбачає два підходи: просторово-часовий, або історично-хронологічний, та хронологічно-тематичний. Для першого підходу характерне послідовне висвітлення фінансово-економічного життя, подій, процесів та явищ у часі та просторі. Хронологічно-тематичний підхід використовується переважно для дослідження, вивчення та висвітлення еволюції фінансових інституцій (інститутів) як невід'ємних складових інституціоналізації фінансового господарства України. Обидва підходи потрібні для систематизації та класифікації за тематикою, місцем і часом та можуть застосовуватися на практиці, зокрема в навчальному процесі.

Залежно від інституціонального об'єкта дослідження історії фінансового господарства визначаються не тільки її роль та місце серед інших наук, а й основні функції. До основних функцій історії фінансового господарства належать: історико-методологічна, науково-когнітивна, освітньо-навчальна, прогностична, синергетично-структурна, культурно-виховна та ін. Історико-методологічна функція реалізується через дослідження фінансово-культурних традицій українського народу, окреслює шляхи та засоби пізнання фінансових явищ, процесів, а також закономірностей формування фінансових інститутів та понятійно-категоріального апарату. Науково-когнітивна функція формує науково-пізнавальні передумови для дослідження національних фінансів їх висвітлення та аналізу. Освітньо-навчальна функція полягає у формуванні фінансово-економічного світогляду людини, фінансовій просвіті, допомагає засвоїти фінансову термінологію, формує фінансово-економічне мислення. Прогностична функція – це пізнання закономірностей національного фінансового розвитку, а також визначення найімовірніших тенденцій та перспектив розвитку фінансового господарства на основі знань попередніх періодів. Синергетично-структурна функція полягає в забезпеченні системи знань про генезис та еволюцію фінансів. Вона дає змогу швидше зорієнтуватись як в особистому побутуванні, так і в управлінні національними фінансами, а також прийнятті господарських рішень на будь-яких рівнях. Культурно-виховна функція – це передавання фінансової культури та фінансово-економічних цінностей від покоління до покоління на основі збереження фінансової спадщини та орієнтації в сучасних фінансово-економічних відносинах.

Для реалізації названих функцій історія фінансового господарства спирається на наявні дослідження національних фінансів та

відповідні наукові методи. Функціональними засадами досліджень є: “простір” – інституціональне середовище часових періодів української державності та бездержавності; “час” – окреслення періодів дослідження національного фінансового господарства; “інституціалізація” – виокремлення фінансових інституцій та інститутів, їх системного теоретико-практичного поступу. Систематика інституціалізації фінансового господарства – це опис, тлумачення, а також класифікація фінансових і позафінансових інституцій (інститутів) та механізмів, а також їх ролі, місця і значення у розвитку системи господарювання. Саме вони є базою для обґрунтування національної парадигми фінансово-господарської моделі, факторів її динаміки та ефективності.

В основі дослідження історії фінансового господарства України лежить генетико-еволюційна парадигма як сукупність знань про минуле, еволюцію та теперішній стан фінансового господарства на українських землях, адже кожне сучасне фінансове явище є продуктом попереднього розвитку.

Щоб мати повніше уявлення про еволюцію досліджень проблематики національного фінансознавства, варто відзначити внесок у його розроблення українських економістів. Національні фінанси досліджуються в ґрунтовних наукових працях професора С. М. Злупка¹, а також таких відомих українських вчених, як П. М. Леоненко, П. І. Юхименко², В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник, Л. П. Горкіна³, Л. Я. Корнійчук, М. Г. Чумаченко, В. В. Небрат та ін. Серед фінансономічних робіт українського зарубіжжя найбільш вагомими та значущими є дослідження доктора з економіки Б. Винара⁴. Його праця, яка в науковому світі стала “першою спробою

¹ Злупко С. М. Внесок українських економістів у розвиток теорії грошей, грошового обігу фінансів / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 31–37.

² Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.

³ Горкіна Л. П. У світовому науковому просторі: економічний доробок учених української діаспори (20–80-ті роки ХХ ст.) / Л. П. Горкіна, М. Г. Чумаченко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 3–20.

⁴ Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1965. – 119 с.

подати такий огляд”¹, є чи не єдиним фінансономічнознавчим джерелом такого роду. Зокрема, з неї можна довідатися про осередки з відповідними видавничими центрами, які вивчали фінансономічні українознавчі проблеми та діяли в еміграції в період 1919–1964 рр. в Австрії, Швейцарії, Франції, Великобританії, Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині, США, Канаді, Австралії. Б. Винар залучає до свого огляду іншомовні періодичні видання, а також доробок зарубіжних дослідників і наукових осередків. Незважаючи на те, що в подальшому огляд економічних досліджень вчених української діаспори відобразився в працях С. Злупка², Л. Горкіної і М. Чумаченка³ та ін., проблемні питання потребують фундаментального висвітлення.

На особливу увагу заслуговує теоретико-методологічне обґрунтування структуризації фінансової науки, адже саме структура є впорядкованою сукупністю: а) теорії фінансів; б) історії фінансової думки, яка, власне, і є історією теорії; в) історії фінансового господарства. Вони перебувають у взаємозв'язку та співвідпорядкованості, виконують певні функції та утворюють єдине ціле національного фінансознавства, яке можна об'єднати в концепцію фінансової україніки⁴. В її основі закладені знання, які є одним з джерел формування структури фінансової науки, де розкриваються засади культури фінансового розвитку України та її національних особливостей. Це найбільше проявляється в працях таких українських фінан-

¹ *Винар Б.* Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1965. – С. 5.

² *Злупко С. М.* Внесок українських економістів у розвиток теорії грошей, грошового обігу фінансів / С. М. Злупко // *Фінанси України.* – 2001. – № 8. – С. 31–37..

³ *Горкіна Л. П.* У світовому науковому просторі: економічний доробок учених української діаспори (20–80-ті роки ХХ ст.) / Л. П. Горкіна, М. Г. Чумаченко // *Актуальні проблеми економіки.* – 2008. – № 5. – С. 3–20.

⁴ *Голубка С. М.* *Методологія дослідження фінансової україніки* / С. М. Голубка // *Історія народного господарства та економічної думки України* : зб. наук. пр. – К. : ДУ “Ін-т економіки та прогнозування НАН України”, 2012. – Вип. 45. – С. 67–73 ; *Голубка С. М.* *Фінансова україніка – новий інтегруючий науковий напрям сучасності* / С. М. Голубка // *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Україна наукова”*, 21–23 грудня 2011. – К., 2011. – С. 58–60.

сономістів, як: І. Патлаєвський¹, М. Мітіліно², М. Соболев³, О. Василик⁴, П. Леоненко⁵, П. Юхименко⁶, В. Федосов⁷, В. Фещенко⁸, С. Юрій⁹ та ін.

Вивчення національного фінансознавства теоретично моделюється в різних варіаціях. Цікавою є концепція професорів В. М. Федосова та С. І. Юрія, які розглядають фінансову науку в трьох виявах: як певну сукупність знань, відомостей та інформації про фінанси; як діяльність, пов'язану з продукуванням знань про фінанси; як сукупність колективів, інститутів, установ і підрозділів, котрі забезпечують реалізацію фінансової наукової діяльності. Таким чином, вони виокремлюють фінансову науку як спеціалізовану галузь наукових знань та наукової діяльності, спрямовану на вивчення фінансів у теоретичному і практичному аспектах, а також форму організації й функціонування окремих фінансових інститутів¹⁰. З точки зору теоретико-методологічного дослідження фінансової науки у її змісті, серед різних блоків фінансових знань згадані автори вирізняють фундаментальні теоретичні й історичні основи фінансів¹¹.

¹ *Патлаевский И. И.* Курс финансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса : Типогр. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.

² *Мітіліно М. І.* Елементи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1926; *Мітіліно М. І.* Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1929. – С. 11.

³ *Соболев М. Н.* Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – С. 20.

⁴ *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/35/2331.html>.

⁵ *Леоненко П. М.* Структура фінансової науки у світлі її історії / П. М. Леоненко // Фінанси України. – 2005. – С. 11; *Історія економічних учень* : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 514 с.

⁶ *Фінансова думка України* : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.

⁷ Там само.

⁸ *Фещенко В. М.* Сучасні економічні теорії / В. М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2012. – 474 с.

⁹ *Юрій С. І.* Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finansi/finansi>.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Чітко вказував на необхідність висвітлення історизму при дослідженні фінансів і професор М. І. Мітіліно. Він вважав, що до загальної структури фінансової науки мають входити питання вивчення історії фінансового господарства, теорії державного або фінансового господарства (фінансова теорія), фінансової статистики, фінансового права і фінансової політики¹. Отже, ще на початку ХХ ст. вчений використовував індуктивний метод, про який ітиметься далі.

На думку професора М. М. Соболева, "...фінансова наука не обмежується лише теорією. Вона містить також інші частини, а саме такі, як фінансова політика, фінансове право та фінансова історія"². Дуже влучно М. Соболев охарактеризував роль теорії та історії фінансових наук, зауваживши, що "фінансова теорія повинна з'ясовувати залежність фінансових явищ від побудови народного господарства кожної епохи і від побудови держави". У свою чергу, фінансова історія дає цінний і необхідний матеріал для узагальнення та формування фінансових теорій³. Щодо фінансової думки, то це "інтелектуальний процес у будь-якій стадії пізнання фінансових явищ та з будь-яким результатом — від гіпотези до достовірного знання. Фінансова думка працює на фінансову теорію"⁴.

Своєрідною є також концепція дослідження фінансової науки та наукові здобутки київської школи державних фінансів, висвітлювані у тритомному виданні "Фінансова думка України", де "порушуються маловивчені і дискусійні питання теорії фінансів, розкриваються концептуальні засади сучасної світової та вітчизняної фінансової науки і практики, розмаїття наукових течій, підходів і методів"⁵. З точ-

¹ Леоненко П. М. Структура фінансової науки у світлі її історії / П. М. Леоненко // Фінанси України. – 2005. – С. 11 ; Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 514 с.

² Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.

³ Леоненко П. М. Структура фінансової науки у світлі її історії / П. М. Леоненко // Фінанси України. – 2005. – С. 11 ; Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 21.

⁴ Юрій С. І. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finans/finans>.

⁵ Фінансова думка України : у 3-х т. Т. 1 : монографія / П. І. Юхименко, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.

ки зору теоретико-методологічного аналізу фінансової науки цікава концепція фінансознавчого дослідження професорів В. М. Федосова та С. І. Юрія, які серед різних блоків наукових фінансових знань виокремлюють фундаментальні теоретичні й історичні основи фінансів¹.

Спираючись на погляди українського вченого, міністра фінансів у добу УНР М. Туган-Барановського, який писав, що “в дійсності всі науки утворюють колесо, в якому кожна точка з’являється рівночасно і початком і кінцем. Система наук являє собою живий організм, в якому кожнісінька окрема частина, кожнісінький орган служить іншим частинам і органам і разом з тим користується їми”², можна стверджувати, що це притаманно і системі фінансових наук, насамперед історії фінансового господарства України.

Одна з головних проблем дослідження історії фінансового господарства – пошук та обґрунтування основних критеріїв періодизації фінансового поступу на українських землях. Від її вирішення залежить насамперед концептуалізація національного фінансознавства. Періодизація є не лише втіленням історичного методу, а й вносить елементи впорядкованості у послідовне висвітлення процесу національного фінансотворення, адже вимальовується картина зародження, еволюції та розвитку інституцій та інститутів фінансів залежно від соціально-господарського устрою на певних етапах суспільного та історично-культурного поступу. В наукових дослідженнях українських вчених-економістів фінансові аспекти розглядаються з точки зору висвітлення національного фінансового господарства переважно в контексті економічних явищ та процесів, коли наводиться періодизація соціально-економічного життя, але немає фінансової системності, що засвідчує навіть “Історія народного господарства Української РСР”³, яка за джерельним і фактологічним матеріалом є чи не найважливішим висвітленням вітчизняної економічної історії. Те саме стосується й інших наукових праць, у яких аналізується національне економічне господарство.

Найповнішою можна вважати періодизацію, яку запропонував професор С. М. Злупко, виокремлюючи чотири геополітично-культур-

¹ Юрій С. І. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finans/finans>.

² Українська економічна думка : хрестоматія. – К. : Знання, 1998. – С. 208.

³ Історія народного господарства Української РСР : у 3 т., 4 кн. – К., 1983.

ні цикли¹. Проте саме фінансові питання також не розкриті у повному обсязі. Немає фінансової цілісності при висвітленні цього аспекту і в дослідженнях учених української діаспори. Зокрема, у М. М. Васильїва проблеми періодизації стосуються лише певних історичних епох, а фінансові питання розглядаються в цьому контексті надто фрагментарно². Багато вчених застосовують також інші підходи до дослідження історії економічного розвитку України (наприклад, періодизація економічного розвитку українських земель протягом ІХ–ХХ ст. І. С. Коропецького³, однак вона також є неповною).

Як бачимо, позитивістський підхід до періодизації економічної історії використовується набагато частіше, ніж при її окресленні в царині національних фінансів. На жаль, наукове обґрунтування цього предмета дослідження ще не набуло системності. Навіть періодизація, безпосередньо пов'язана з розвитком фінансового господарства, запропонована науковцями Науково-дослідного фінансового інституту Академії фінансового управління при Міністерстві фінансів України Г. О. П'ятаченком та Л. В. Кухарець⁴, не є всеосяжною. Вони розкривають окремі історичні періоди трансформації української державності та її фінансової системи у період 1917–2003 рр. (фінанси Української Народної Республіки доби Центральної Ради, Української Держави доби гетьмана П. Скоропадського, Української Народної Республіки доби Директорії, України у складі Союзу РСР та незалежної України), а вже в цих періодах компактно аналізують особливості адміністративно-територіального устрою і фінансової системи України, бюджетного процесу та його учасників, фінансової й податкової політики України на шляху економічних реформ, фінансів підприємницьких структур, грошово-кредитної політики, державного фінансового контролю та кадрового забезпечення

¹ Злупко С. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екології : вибрані дослідження / С. Злупко. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – С. 51–83.

² Васильїв М. М. Вступ до економічних наук : підручник / М. М. Васильїв. – Мюнхен, 1985. – 213 с.

³ Коропецький І. С. Деяко про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки / І. С. Коропецький. – К. : Либідь, 1995. – С. 12.

⁴ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 784 с.

управління фінансами¹. Автори дослідження, як і переважна частина авторів інших фінансознавчих джерел, уникають теоретико-методологічних питань, пов'язаних саме з терміном “періодизація”, а також підходів до її класифікації. Серед наукових досліджень у фінансовій сфері, в яких використовується інституційний підхід до періодизації інститутів фінансів, на увагу заслуговує періодизація бюджетної історії України Ю. В. Пасічника. Зважаючи, що на формування бюджетних відносин впливали не лише політичні, а й економічні події, він запропонував такі історичні етапи:

1. Київська Русь і Галицько-Волинське князівство (IX–XIII ст.)
2. Польсько-литовська доба (XIV–XVI ст.)
3. Козацька доба (XVI–XVIII ст.)
4. Україна в складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (XVIII–початок XX ст.)
5. Україна в 1917–1922 рр.
6. Україна в складі Радянського Союзу (30 грудня 1922 р. – 15 липня 1990 р.)
7. Незалежна Україна від дня прийняття Декларації про державний суверенітет України (з 16 липня 1990 р.)².

Таким чином, серед дослідників, котрі аналізують як економічні процеси, так і національні фінанси, немає єдиної точки зору щодо їх групування за певними ознаками. Це властиво як спеціалізованій фінансознавчій літературі, так і публікаціям у періодичних виданнях на економічну тематику загалом. У фінансовій історії, на нашу думку, слід вирізняти найістотніші ознаки, за допомогою яких можна періодизувати еволюційний поступ національних фінансів, а також явища та процеси, що відбувалися довкола їхнього зародження, розвитку та функціонування. Цього можна досягти за допомогою синтечно-аналітичного підходу та виокремлення історії фінансового господарства в самостійний предмет вивчення.

Варто застосовувати два концептуальні підходи до періодизації генези та поступу національного фінансового господарства: фінанси української державності та розвиток фінансів на українських землях в часи бездержавності. У контексті цього можна розглядати епохальний

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 2.

² Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 22.

та періодичний лаг. Незважаючи на те, що значною мірою ці періоди є умовними, у їх межах вдається розглянути головні зміни і тенденції у фінансовому господарстві України. Суть епохальної концептуальності полягає у виокремленні трьох великих історично-культурних епох:

- генези українських фінансів, що охоплює дослідження витоків та поступ фінансового господарства України, включаючи українське державотворення за княжих часів та доби Української козацької держави;
- бездержавності, яка охоплює етапи, коли фінансове господарство на українських землях перебувало під владою чужинців, у тому числі радянський період;
- української державності нового часу, яка знаменує історичні віхи фінансового господарства доби трансформаційних процесів відродження національної державності (1917–1920 рр.) та часів української незалежності від 1991 р. до сьогодення.

Для деталізованішого дослідження фінансового господарства України слід використовувати періодальну концепцію, суть якої полягає в умовному вирізненні п'яти основних періодів національного фінансотворення.

Перший період – від найдавніших часів, коли закладалися традиції українського фінансового господарства, започатковані нашими пращурами (трипільська культура; здобутки скіфської доби; існування державного утворення східнослов'янських племен – Куявії, згадуваної у працях арабських і перських географів IX–X ст., яку більшість істориків вважає політичним об'єднанням слов'янських племен у Придніпров'ї з центром у Куябі (Києві)¹, що мала в тому числі фінансово-економічні атрибути державності). Однак зародження та поступ національної фінансової системи найяскравіше виразилися за Давньоукраїнської держави – Київської Русі, коли почалися чіткі процеси формування інститутів фінансів як основних сегментів фінансової системи. Зокрема, було розпочато карбування власних монет², а за княгині Ольги, яка

¹ Довідник з історії України / за ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К. : Генеза, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.

² Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini.html>.

“...уважно поставилася до справи оподаткування людності”¹, було закладено основи податкової системи. Фінансове державотворення отримало продовження в правонаступниці Київської Русі – Галицько-Волинській державі. Зокрема, було організовано чітку схему надходжень та видатків княжої казни². На території Галицько-Волинської держави збереглася грошова система Київської Русі, а виготовлення монет та вагових гривень тривало впродовж XIII–XIV ст.³

У добу відродження державності – Запорізької Січі, яка стала “засобом виконання українським народом загальноісторичної місії”⁴, були створені автономні податкова та фінансова системи. Щодо Гетьманщини, то “се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономічним устрою, а через те саме жив і найповніше своїм національно-культурним життем..., власне дякуючи довшому, чим деінде, існуванню державно-автономічної окремішности в масі могло сильніше вкорінитися почуванне національно-культурної окремішности, так що могло переховатися через пізніші безпросвітні часи аж до порога XIX ст. і послужити зародком національного відродження”⁵.

Другий період охоплює час експансії Литовської, Польської і Московської держав, Румунії, Австро-Угорської та Російської імперій. Для нього характерна колоніальна залежність, що спричиняла неможливість проведення власної фінансової політики, яка є одним з основних стрижнів національного державотворення. В обігу перебували грошові знаки багатьох країн. Бюджетні та податкові особливості, а також загальна культура фінансового господарювання залежали від традиційних умов відповідних метрополій.

Третій період – від початку нового національного відродження. Після розпаду в 1917–1918 рр. Російської й Австро-Угорської імпе-

¹ Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 46.

² Історія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaforever.narod.ru/torgivlafinansy.html>.

³ Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. А. Павленко. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – С. 74.

⁴ Історія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaforever.narod.ru/torgivlafinansy.html>.

⁵ Довідник з історії України / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К. : Генеза, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.

рій, на автохтонних українських землях почалися інтенсивні інституціональні фінансово-господарські процеси українського державотворення. Залежно від історичних обставин сформувалися нові державні утворення: Українська Народна Республіка (1917–1920), Українська держава (1918), Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923), Кубанська Народна Республіка (Самостійна Кубанська Народна Республіка) (1918–1919), Далекосхідна Українська Рада (Зелений Клин – Зелена Україна) – (1918–1919), Гуцульська Республіка (1918–1919), Карпатська Україна (1938–1939). Протягом усього історичного періоду відбувалися постійні процеси виникнення національно-визвольних рухів, а також спроб створити українську державу з усіма як політичними, так і фінансово-економічними атрибутами. Основними джерелами державотворення були насамперед позафінансові чинники: національна ідея, дух та традиції. У періоди існування Української Народної Республіки (доба Центральної Ради та Директорії) та Української Держави гетьмана П. Скоропадського сформувалося фінансове відомство – Генеральний секретаріат у справах фінансових (з часом перейменованій у Міністерство фінансів), відродилася грошова одиниця – гривня, було укладено перший державний бюджет тощо.

Четвертий період охоплює дослідження фінансового господарства України під час інституціональних змін радянської доби, що “розвивалася за принципами, які мало узгоджувалися з українськими інтересами”¹. Принцип централізації влади і розподілу фінансових ресурсів був домінуючим. Основні фінансові органи – Народне секретарство фінансів, створене в грудні 1917 р., згодом Народний комісаріат фінансів, а з 1946 р. – Міністерство фінансів УРСР – самостійної фінансової політики не проводили. Інші інституції фінансової системи також були тільки відділеннями центру в Москві. Отже, за радянських часів фінансове господарство не враховувало національних особливостей.

П’ятий період присвячений дослідженню фінансового господарства, інституціональних процесів та явищ у новітню добу української державності, тобто на етапі формування системи фінансового

¹ *Нечай Н.* Нариси з історії оподаткування / Н. Нечай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dpa.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160:2009-06-11-12-1655&catid=8:2009-06-02-11-18-30&Itemid=24.

господарства незалежної України (з 1991 р.). Одразу почалося формування інституціонального середовища на нових засадах, національних фінансових інституцій (інститутів), механізмів управління фінансовим господарством, розроблення основ бюджетної, податкової та грошової політики. Цей період охоплює декілька інституційних етапів національного фінансотворення (введення гривні, прийняття Бюджетного й Податкового кодексів України і т. ін.), кожний з яких має характерні змістові та логіко-часові ознаки.

Вивчення національного фінансового господарства з погляду специфіки предмета “Історія фінансового господарства України” має відбуватися відповідно до стратегії, спрямованої на послідовне висвітлення фінансово-економічного життя, розвиток фінансових інституцій та інститутів, їх систематизацію, класифікацію тощо. Особливу роль при дослідженні національних фінансів відіграє фінансове джерелознавство.

Джерелами дослідження історії фінансового господарства є архівні матеріали, археологічні знахідки, історичні твори, серед яких “Повість временних літ”, “Руська правда”, Київський та Галицько-Волинський літописи, літописи доби Української козацької республіки, а також наукові трактати вчених, синтетичні праці, монографічні дослідження тощо. Особливо слід відзначити адміністративні джерела – грамоти, договори, універсали, укази, конституції, постанови, розпорядження тощо, тобто правові інструменти фінансового характеру. Залучення найрізноманітніших джерел дає можливість найбільш системно й всебічно дослідити та вивчити виникнення фінансових інституцій (інститутів), генезис, природу й сутність фінансового господарства та формування національної фінансової системи загалом.

Безумовно, фінансове господарство потрібно розглядати із системних позицій, адже фінанси – одна з найважливіших складових розвитку будь-якого державного утворення, тому національне фінансотворення потребує фундаментального дослідження та всебічного вивчення. Саме в контексті системного дослідження фінансового господарства фінансова історія є однією з основних фінансознавчих наук, яка перебуває у взаємозв’язку не тільки з конкретно-фінансознавчими дисциплінами (історією фінансової думки, теорією фінансів тощо), а й з економічною теорією, історією економічної думки та іншими дисциплінами, які спрямовують дослідника до історичного підходу при вивченні фінансових інститутів (інституцій) та надають можливість глибше розкрити історизм та генетичну тяглість національних фінансів.

Отже, на основі запропонованої концепції дослідження та алгоритму вивчення національного фінансового господарства викристалізовується місія “Історії фінансового господарства України”:

- пізнання та вивчення джерел національних фінансів, їх своєрідності, трансформативності, теоретичної обґрунтованості, практичної функціональності і значимості;
- дослідження фінансового господарства в системі просторових і часових координат, що дасть змогу мати найбільш цілісне уявлення про національні фінанси України від найдавніших часів, з можливістю моделювати їх перспективу;
- формування нових методологічних позицій на основі загальнолюдських цінностей, високих морально-етичних засад, національного менталітету з використанням усього наукового інструментарію і теоретичних надбань українських та зарубіжних економістів-фінансистів;
- системне висвітлення історії національного фінансового господарства, адже вона має свою філософію, тільки їй властиві ендогенні та екзогенні чинники. Її вивчення в такій конфігурації дасть можливість змоделювати перспективу подальшого розвитку національної економіки загалом;
- розвиток фінансово-економічної термінології, формування цілеспрямованого фінансового мислення на основі реальних історичних подій за конкретний лаг часу;
- систематизація джерелознавства та пізнання витоків фінансової культури українства, природи та своєрідності фінансового господарства на українських землях, а також трансформативності і практичної їх значимості;
- вивчення фінансового господарства України в просторових і часових координатах і акумулювання знань про зміни форм фінансово-господарського розвитку та їх основних напрямів, генезу та поступ інститутів фінансів в історичній послідовності, а також причинно-наслідковий зв'язок сучасності з минулим для вироблення ефективної фінансової політики;
- аналізу інноваційно-інституційних підходів до розгляду фінансів у контексті національної спадщини та теоретичних надбань світової фінансової науки, спрямованого на створення фундаменту національного фінансознавства.

Від реалізації цих засадничих завдань залежить ефективність дослідження національного фінансового господарства та розуміння його органічної цілісності як системи. Адже в потоці світових глобалізаційних фінансових процесів саме висвітлення національного фінансового господарства на базі інституційних підходів у концептуально-історичному аспекті дає всеосяжне та системне уявлення про фінансотворчу культуру українства.

Методологічне обґрунтування дослідження історії фінансового господарства є одним із основних засобів розв'язання складних завдань фінансознавства. З одного боку, це визначається особливостями етапу пізнання фінансового господарства, його генези та поступу, а з другого – специфікою рекомендацій щодо вироблення державної політики в процесі розбудови національної економіки та формування фінансової системи. З огляду на це можна говорити про фундаментальні та прикладні дослідження історії фінансового господарства.

Фундаментальні дослідження полягають у відкритті закономірностей, загальнотеоретичних концепцій фінансового господарства, розробленні методології, а також утворенні бази для прикладних досліджень і розробок.

Прикладні дослідження мають чітку мету і стосуються конкретних проблем. Їхній предмет більш обмежений та спрямований на практичний результат, а також на задоволення поточних і перспективних потреб національної фінансової політики. Такі дослідження, безумовно, є невід'ємною компонентою процесу дослідження проблем у сфері фінансового господарства. Прикладні фінансознавчі дослідження здебільшого продовжують фундаментальні, але можуть і передувати їм. Вони відіграють своєрідну роль синергатора, що пов'язує науку і практику, адже фінансова наука повинна бути впорядкованим процесом здобуття знань, їх повної систематизації відповідно до економічної ситуації в країні¹. Саме тому історія фінансового господарства покликана стати одним із джерел пізнання об'єктивних законів і закономірностей у сфері національних фінансів, вироблення прагматичної фінансової політики, а також базою для подальших наукових звершень.

---

¹ Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/35/2331.html>.

2

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

2.1. ГЕНЕЗА ТА ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПОСТУП ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Історія ведення господарства на території сучасної України бере початок з найдавніших часів. Згодом, з виникненням перших державних утворень на українських землях (скіфи, сармати, міста-держави Північного Причорномор'я), розпочався етап формування інституціонального середовища фінансового господарства. “Історія вчить, – писав професор З. Ватаманюк, – що для господарського розвитку і зростання доходів недостатньо тільки економічних і технічних умов, важливе також інституційне середовище – сукупність фундаментальних політичних, правових та соціальних правил і норм, у межах яких будуть використані економічні й технічні умови”¹.

Становлення інституційного середовища будь-якого державного утворення – це поступальний процес формування інституційних сегментів, зокрема накопичення духовно-культурних, господарських цінностей єдиного територіального простору, який її жителі вважають своєю Батьківщиною. Крім того, з часом з'являються риси людей у побуті, єдина мова, свої традиції та вірування, а також притаманні тільки цій території ознаки ведення господарства. “Це той базис, – пише О. Ковалевський, – на якому вибудовуються держави... Держава ніколи не виникає на порожньому місці. Щоб її створити, будь-якому народові спочатку потрібно було досягти певного

---

¹ Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика : кол. моногр. / за ред. З. Ватаманюка. – Л. : Новий Світ-2000, 2005. – С. 7.

рівня в своєму економіко-суспільному розвитку. І лише після цього можна було розпочати будівництво інститутів державної влади”¹. Витоки українського державотворення походять із прадавніх часів, відколи стали зароджуватися своєрідна культура і національні традиції, а також характерні риси інституційності господарювання. Еволюційно державотворення на цих територіях набувало повноцінних та характерних для кожної держави інституційних ознак як фінансово-економічного, так і політичного спрямування: визначалися територія впливу, політична та законодавча влада, політико-адміністративний устрій, суд і судочинство, фінансово-економічна система, військо, встановлювалися міжнародні відносини тощо.

З огляду на викладене коротко розглянемо витоки інституційного середовища та різноманітні організаційні форми інституціалізації державних утворень в історії України. Зважаючи на те, що життя на українських землях було зафіксоване з найдавніших часів, Д. Дорошенко зазначав: “Український народ є автохтоном на своїй землі. Се значить, що український народ живе на тій самій території, яку здобув в початках свого розселення в східній Європі, дуже мало уступивши з цієї території чужим народам, а те, що він здобував, це було продуктом колонізації порожніх, незаселених просторів, з яких не було потреби когось усувати та проганяти”².

На формування інституціалізації фінансового господарства, фінансової культури та традицій господарювання на українських землях вплинули інституціональні середовища, що історично сформувалися на південних українських землях, насамперед, міст-держав Північного Причорномор’я. Однією з особливостей їхнього розвитку була наявність інститутів фінансів, а також можливість карбування й використання власної грошової одиниці тощо. Заселення території припадає на кінець II – початок I тис. до н. е. Античні міста-держави виникли в результаті грецької колонізації (IV–V ст. н. е.). Наприкінці IV ст. територія Північного Причорномор’я зазнала руйнівної навали гунів.

---

¹ Ковалевський О. Ілюстрована історія України від найдавніших часів до сучасності / О. Ковалевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianvancouver.com/archives/6026>.

² Дорошенко Д. Нариси історії України : Т. I (до половини XVII століття) / Д. Дорошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://varnak.ueuo.com/narys/narys_v1.html#ch3.

Першим грецьким поселенням на українських землях вважають Борисфеніду (від грецької назви Дніпра – Борисфен), що виникла у другій половині VII ст. до н. е. (нині острів Березань). На певній стадії розвитку це поселення отримало назву Арбінати (або Арбін), що підтверджується археологічними матеріалами: згадкою назви “Арβιτάται” в листі Ахіллодора (на свинцевій пластинці) і “Арβιναί” на фрагменті посудини, знайденому на о. Березань¹. На початку VI ст. до н. е. вихідці з Березанської Борисфеніди засновують кілька нових поселень, серед яких і Ольвію (с. Парутинне)².

Місто-держава Ольвія (грец. Ὀλβία – щаслива), засноване в 647–646 рр., розташовувалося в Нижньому Побужжі у дельтах Гіпаніса (Бугу) та Борисфена (Дніпра) на правому березі Бузького лиману (біля с. Парутинне Очаківського району Миколаївської обл.). У період розквіту його площа становила близько 50 га. Незалежним містом-державою правили сенат і народне віче, в якому юридично могли брати участь усі повноправні громадяни. Ольвійська держава проводила самостійну зовнішню політику, видавала закони, вирішувала питання про забезпечення населення продовольством у неврожайні роки тощо. Для потреб внутрішньої і зовнішньої торгівлі Ольвія карбувала свою монету, здебільшого мідну і срібну, рідше – золоту. Населення міста підтримувало зв'язки з Афінами, Коринфом, Родосом, Пергамом, Александрією та Малою Азією. Ольвійська держава сприяла трансформації досвіду різноманітних досягнень у господарській сфері в усьому античному світі, що сприяло розвитку наступних поколінь народів Північного Причорномор'я та їх державному становленню.

Серед міст-держав Північного Причорномор'я важливу роль відігравала Синдська Гавань³. Синдіка – стародавнє поселення синдів на східному побережжі Чорного моря (сучасне м. Анапа), яке було центром Синдського царства, що утворилося у VI–V ст. до н. е. Площа міста перевищувала 40 га. Виникнення синдської держави під-

¹ Яйленко В. П. Греческая колонизация VII–III вв. до н. э. / В. П. Яйленко. – М., 1982. – С. 274.

² Крыжицкий С. Д. К проблеме формирования Ольвийского полиса: Ольвийская округа / С. Д. Крыжицкий, В. М. Отрешко. – К., 1986. – С. 12.

³ Алексеева Е. М. Античный город Горгиппия : монография / Е. М. Алексеева. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 560 с.

тверджують знайдені срібні монети з надписом грецькою мовою “Синдон”¹, що належать приблизно до 430–420 рр. до н. е. Відтоді як Синдіка у IV ст. до н. е. втратила незалежність і увійшла до складу Боспорського царства, вона була перейменована в Горгіппію.² Найбільшого розквіту місто досягло в I–II ст. н. е., ставши великим торговельним і ремісничим центром Боспорського царства.

Німфей – античне місто в східному Криму на березі Керченської протоки (17 км від сучасного м. Керч), засноване в VI ст. до н. е. на місці скіфського поселення. Розквіт міста належить до V–IV ст. до н. е. Наприкінці V ст. до н. е. було налагоджено карбування власних монет.³ У першій половині IV ст. до н. е. місто увійшло до складу Боспорської держави. Серед міст-держав Причорномор’я Німфей⁴ посідав одне з провідних місць, його розквіт припав на V–IV ст. до н. е.

Феодосія – античне місто, засноване в VI ст. до н. е. на березі Феодосійської затоки. Наприкінці V – на початку IV ст. до н. е. Феодосія продовжувала карбувати власні монети навіть тоді, коли входила до складу Боспорської держави.

Боспорська держава виникла близько 480 р. до н. е.⁵ Вважається, що це відбулося внаслідок об’єднання грецьких полісів західного (Пантікапей, Тірітака, Мірмекій) та східного (Гермонасса, Фанагорія) берегів Керченської протоки. На першому етапі існування Боспорської держави всі міста, які увійшли до неї, зберігали місцеве самоврядування й певну самостійність, зокрема у внутрішніх справах. Наприкінці V ст. до н. е. до її складу ввійшов Німфей, який належав Афінам. За правління боспорського царя Левкона I (389 або 388–349 або 348 рр. до н. е.) кордони держави значно розширилися: зокрема

¹ Історія і монетна справа античних держав Північно-Східного Причорномор’я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum.com.ua/ukr/istor/sev-vost/sev-vost.htm>.

² Античні міста-держави і колонії в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/ukrzn0/5.html>.

³ Історія і монетна справа античних держав Північно-Східного Причорномор’я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum.com.ua/ukr/istor/sev-vost/sev-vost.htm>.

⁴ Німфей – античне місто, с. Героївське [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visitua.info/ukraine/389>.

⁵ Античні міста-держави і колонії в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/ukrzn0/5.html>.

було завойовано Феодосію. Боспорська держава охоплювала весь Керченський півострів, населений скіфами, Таманський півострів, а також пониззя Кубані та Східного Приазов'я. Її суспільний лад дедалі більше нагадував еллінські держави, що виникли наприкінці IV ст. до н. е.

Пантікапей – столиця Боспорської держави, розташовувався в межах сучасного м. Керч. Вважається, що ця назва означає “рибний шлях”¹. Заснований у VI ст. до н. е., він у першій половині V ст. до н. е. став столицею Боспорської держави. У другій половині VI ст. до н. е. в Пантікапеї карбували срібну, а з IV ст. до н. е. – золоту й мідну монету. Наприкінці I ст. до н. е. він тимчасово був перейменований у Кесарію та карбував монету під цим ім'ям.

Найбільшого економічного і культурного розквіту Боспорська держава досягла в IV–III ст. до н. е., коли: інтенсивно розвивалися сільське господарство, рибальство, різноманітні ремесла, торгівля, будівельна справа, суднобудування, гончарство, обробка дерева тощо. Хлібні вироби доставлялись у міста Греції і Малої Азії. Свідченням широких економічних зв'язків з представниками верхівки племен Північного Причорномор'я є численні знахідки виробів боспорських ремісників у так званих царських скіфських курганах на території України та Прикубання. Приблизно з 480 р. до н. е. до початку IV ст. до н. е. карбувалися монети храму Аполлона.

У I ст. н. е. грошовий обіг активно функціонував на всій причорноморській території сучасної України. Водночас у першій чверті III ст. н. е. Ольвія і Херсонес потрапили під вплив Римської імперії і почали карбувати монети з портретами імператорів. У ці часи свої монети також карбувало місто-держава Тіра.

Важливим державним утворенням у Північному Причорномор'ї було найбільше місто західного узбережжя Криму – Херсонес Таврійський (дав.-гр. *Χερσόνησος* – *χερσόνησος* – півострів). Його економічний і політичний розквіт припав на IV–II ст. до н. е. Місто було демократичною державою та карбувало власну монету. Активно розвивалася внутрішня й зовнішня торгівля. У I ст. до н. е. місто потрапило в залежність від боспорського царя Мітрідата VI, згодом – Риму, а з кінця IV ст. н. е. Херсонес увійшов до складу Візантійської

¹ Пантікапей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseslova.com.ua/word>.

імперії і тривалий час залишався найбільшим містом на північному березі Чорного моря та важливим центром візантійської культури. Наприкінці X ст. Херсонесом оволодів київський князь Володимир Великий. З початку XIII ст. місто залежало від Трапезундської імперії, а згодом, коли торгівлю на Чорному морі монополізували генуезці, Херсонес швидко занепав і був знищений татарами.

Про розвинуте господарство державних утворень на території українських земель найкраще свідчать археологічні знахідки. О. Ковалевський пише: “Те, що знайшли археологи, а це – невідомі досі укріплені городища, підземні міста, оборонні вали – усе це могло бути створено лише при наявності потужної держави”¹. Традиції культури господарювання та побуту є яскравим підтвердженням української ідентифікації, у тому числі фінансової.

Серед інших народів, що заселяли в VII–III ст. до н. е. Північне Причорномор’я (сучасну територію українських степів), були також наші пращури – скіфи. Згідно з описом Геродота, давня Скіфія займала майже всю територію сучасної України, подекуди виходячи за її межі. Сусідами скіфів з південного заходу були фракійці, на півночі – неври і меланхлени, на сході – будини і савромати, на південному сході (на території сучасної Кубані) – меоти, на півдні – античні грецькі поселення. Всі вони у VI–V ст. до н. е. створили велику скіфську державу від Дністра до Дону. Ці племінні підрозділи мали власну територію і в кожному з них був свій вождь. Кандидатура царя і його наступників затверджувалася народними зборами. Вони, а також рада старійшин і племінних вождів розв’язували найважливіші державні та господарські питання.

Територія Скіфії адміністративно поділялася на номи (округи), в яких жили окремі скіфські й нескіфські кочові та осілі племена. Вони платили данину скіфському царю, а також виконувати різні повинності. У 40-х роках IV ст. до н. е. скіфський цар Атей зумів об’єднати під своєю владою землі від Азовського моря до річки Дунай, перетворивши Скіфію на могутнє царство, центр якого розташовувався на нижньому Дніпрі, де наприкінці V ст. до н. е. виникло велике укріплене поселення – Каменське городище, яке було столицею Скіфії.

---

¹ Ковалевський О. Ілюстрована історія України від найдавніших часів до сучасності / О. Ковалевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianvancouver.com/archives/6026>.

Царство, створене Атеєм, існувало з IV до III ст. до н. е. Скіфська держава з центром у Криму утворилася близько III ст. до н. е. Її столицею стало м. Неаполь Скіфський неподалік від сучасного м. Сімферополя. О. Ковалевський пише: “Створення Великої Скіфії було свідченням зрілості українського суспільства, його спроможності до державного життя – це з одного боку. А з іншого – важливим етапом у його зростанні, своєрідним підсумком усього попереднього розвитку”¹. Правова система ґрунтувалася на місцевих звичаях, рішеннях народних зборів, а також постановах царів. Наприкінці II – на початку III ст. н. е. Скіфія як політичне об’єднання, куди входили й сармати, перестала існувати. Скіфо-сарматські племена карбували переважно срібні монети на зразок динарів.

Перебіг історичних подій зумовлював не тільки зміни в інституційному середовищі, а й формування відповідних фінансових інституцій (інститутів) того чи іншого державного утворення. Їх розвиток у повному обсязі наразі за браком джерел відтворити важко. Переважно лише археологічні розкопки надають свідчення про розвиток певних фінансових відносин, зокрема інституту грошей. Такий стан речей характерний для фінансового господарства переважної більшості державних утворень на українських землях до виникнення давньоукраїнської держави – Київської Русі.

При дослідженні трансформативності фінансового господарства слід зауважити, що грошове господарство в готському середовищі є одним із найдоступніших для висвітлення. Загарбання готами українських земель почалося з 230 р. н. е., коли вони зруйнували державну організацію пізньоскіфського царства в Криму і на Нижній Наддніпрянщині². Готські племена, які перебували на українських землях, карбували власні монети. Вони проживали на цих землях до 375 р., займаючи територію Нижнього Дніпра, Надазов’я та терени між Дністром, Карпатами та Нижнім Дунаєм³. Придністров’я та

¹ Ковалевський О. Ілюстрована історія України від найдавніших часів до сучасності / О. Ковалевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianvancouver.com/archives/6026>.

² Готи і гуни на території України. Загадка гунів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aratta-ukraine.com/sacred_ua.php?id=60.

³ Українські землі за доби раннього середньовіччя (V ст. – середина XI ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/zno2010/15.html>.

Придунайську область населяли кельтські племена, які карбували власні статери із золота і срібла.

На українських землях існували також інші державні утворення. Давніх слов'ян, які заселяли західну частину території, іменували словенами. Корінне населення Подніпров'я, Подністров'я, Побужжя, які в IV ст. об'єдналися в державний союз, стали називати антами. Побутує думка, що їх знали свого часу під назвою “крайніх”, тобто тих, що живуть “на краю”, або “окраїнних людей”. Деякі науковці вважають, що саме від антів бере свій початок назва нашої держави і народу. О. Субтельний писав: “Україна – значить “земля, що лежить скраю”¹. Свою думку з цього приводу має й М. Грушевський, який в “Історії України-Руси” звертав увагу на те, що “в Антах маємо предків українських племен”².

Згідно з історичними джерелами, у V ст. держава антів охоплювала територію від Дону та Чорного моря до Богемії. Її культура, форми та методи господарювання набули розвитку в основних засадах Київської держави. Громадський лад антів греки називали демократією. Вся влада в антській державі належала полководцям чи князям, при яких діяла рада племінних старшин. За необхідності вирішення найважливіших питань скликали віче усіх антів. Держава антів проіснувала від кінця IV ст. до початку VII ст.

Розглядаючи розвиток інституціалізації господарства, у тому числі фінансового, в історичному контексті державотворчих процесів на українських землях, слід зауважити, що одним із найгрунтовніших державних утворень із центром у Києві була Куявія (482–882 рр.)³. Багато вчених сходяться на тому, що Куявія чи Куяба – це Київська земля з м. Києвом, створена у VII–IX ст. Вона здавна згадувалася у багатьох арабських, візантійських, західноєвропейських

¹ *Субтельний О.* Україна: Історія : навч. посіб. / О. Субтельний. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.

² *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. I: До початку XI віка / М. Грушевський. – Розд. 4. – С. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litorus.org.ua/hrushrus/iur10402.htm>.

³ Куявія (центр Др. Руси) / Большая Советская Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article067943.html>; Земли русов глазами арабов / Начало отечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliotekar.ru/nachalo/1-2.htm>.

джерелах, а також у працях арабських географів IX–X ст. (поряд із Артанією і Славією).

Загалом інституціональне середовище фінансового господарства державних утворень на українських землях формувалося у відповідному середовищі інституційних змін. У подальшому таке середовище стало основою трансформативності фінансових інститутів, інституцій та вагомим джерелом підтвердження нашої ідентичності, фінансово-господарських традицій і процесів національного державотворення.

При цьому слід виокремити два аспекти (екзогенні та ендегенні) інституційного середовища, в якому розвивалося фінансове господарство на українських землях. Ендегенні чинники найглибинніше відобразилися у процесах формування та поступу інституційності фінансового господарства давньоруської держави – Київської Русі, Галицько-Волинської та козацької державності¹, у національно-державному та культурному відродженні наприкінці XIX – на початку XX ст. та після проголошення державної незалежності України в 1991 р. Екзогенні, у свою чергу, – пов’язані з інституціалізацією фінансового господарства України і особливостями його розвитку в інституційному середовищі та впливами інших країн.

2.2. ЕКЗОГЕННІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ІНСТИТУЦІЙНУ АРХІТЕКТОНІКУ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Одним із важливих складових дослідження історичного розвитку та інституціалізації фінансового господарства України є четвертий інституційний цикл, який охоплює безпосередньо радянський період. Російський вчений Є. Соколов зауважує: “Однією з найскладніших для вивчення проблем цього періоду є фінансова політика радянської держави, де переплітаються ідеологія нової влади і об’єктивні закони економічного розвитку”². В самій основі цього інституційного середовища, за антагонізму формальних і неформаль-

¹ Казацкое государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=45181754&cat_id=244313965.

² Соколов Е. Н. Финансовая политика Советской власти (октябрь 1917 – август 1918 гг.) / Е. Н. Соколов. – Рязань, 2008. – С. 38.

них інститутів, із самого початку формувалися “інституційні пастки”. Наприклад, в Україні тривалий проміжок часу після набуття державної самостійності такі “пастки” призводили до серйозних та неочікуваних наслідків, часто залишаючись домінантними.

Аналіз цього періоду становить інтерес насамперед як історичний факт, але в жодному разі не як глибинні традиції національного фінансотворення. Засади, на яких формувалося інституційне середовище в Радянському Союзі, як показав час, були підґрунтям штучного процесу, а не історичних закономірностей згуртування багатьох націй у “єдину сім’ю народів” та поширення традицій і культури господарювання. Інституційне середовище в Радянському Союзі ґрунтувалося на заклик до досягнення вищої мети – комунізму, причому не приховувалася основна канва такого процесу – диктатура пролетаріату. Людські цінності розглядалися лише з точки зору досягнення цієї мети, причому за будь-яку ціну. Однак, оскільки витоки цього періоду формувалися поряд із національно-визвольним рухом та відродженням української державності й він є частиною вітчизняної історії, зокрема монетарної сфери, доцільно простежити розвиток інституційності фінансового господарства України за радянських часів.

Радянізація українських земель розпочалася в грудні 1917 р. У цей період в Україні формуються адміністративно-територіальні утворення, підпорядковані “радянським” органам влади, а також фінансове господарство в новому інституційному середовищі. Згідно з постановою Центрального виконавчого комітету Рад України 17 грудня 1917 р. було оголошено про створення уряду радянської України – Народного секретаріату, який незабаром ухвалив низку постанов. Зокрема, 7 січня 1918 р. прийнято постанову “Про припинення всіх операцій у приватних кредитних установах щодо вкладів, переведення грошей і цінних паперів на біжучі рахунки клієнтів”¹. Відповідно до неї планувалося взяти під контроль фінансову систему України, а “золото в монетах і скриньках клієнтів підлягало конфіскації на користь держави”². До речі, згідно з декретом від 27(14).12.1917 вже була проголошена державна монополія банківської справи³.

¹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 7.

² Там само.

³ Соколов Е. Н. Финансовая политика Советской власти (октябрь 1917 – август 1918 гг.) / Е. Н. Соколов. – Рязань, 2008. – С. 38.

На початку 1919 р. в Україні встановилася радянська форма державності – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)¹. Український уряд називався “Рада народних комісарів УСРР” (РНК УСРР), а його підрозділи – народними комісаріатами. Ради діяли переважно в губернських містах, а на місцевому рівні зазвичай створювалися надзвичайні органи влади – військово-революційні комітети (ревкоми). Ревкоми (крім сільських) склалися з відділів, де були управління земельне, продовольче, охорони здоров’я, соціального забезпечення, військово, народної освіти, юридичне, фінансове, праці, статистичне, раднаргоспу, агітаційно-видавниче².

Юридично радянську державність в Україні оформлено в березні 1919 р. після прийняття першої Конституції УСРР, розробленої на основі конституційної моделі РСФРР. До речі, у Конституції РСФРР від 10.07.1918 зазначалося, що її фінансова політика “в справжній перехідний момент диктатури трудящих сприяє основній меті експропріації буржуазії і підготовки умов для загальної рівності громадян республіки в галузі виробництва і розподілу багатств. З цією метою вона ставить собі завдання надати в розпорядження органів Радянської влади всі необхідні засоби для задоволення місцевих і загальнодержавних потреб Радянської Республіки, не зупиняючись перед вторгненням в право приватної власності”³. Нищення приватної власності та культури господарювання як основних засадничих інститутів фінансового господарства якраз і спричинило згодом системну кризу всієї політики радянської влади.

Наркомів РСФРР 28 травня 1919 р. було визнано “союзними наркомомі”, а наркомів України – “їх обласними уповноваженими”⁴. Під

¹ Бойко О. Д. Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – 2-ге вид., доп. – К. : Академія, 2002. – 656 с.; ЦДАВО України, оп. 1, спр. 13, арк. 23.

² Потарикіна Л. А. Ревкоми України в 1918–1920 рр. / Л. А. Потарикіна. – К. : АН УРСР, 1957 ; Бугай Н. Ф. Чрезвычайные органы советской власти: ревкомы 1918–1921 гг. / Н. Ф. Бугай. – М., 1990; Хрестоматія з історії держави і права України. – Т. 2. – К., 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/15021119/legal/revolyutsiyi_komiteti.

³ Конституція (Основний Закон) Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки від 10.07.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tarasei.narod.ru/konst1918.htm>

⁴ Гай-Нижник П. П. Податкова політика більшовиків в УСРР за часів воєнного комунізму / П. П. Гай-Нижник // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 2. – С. 96–106.

керівництвом вищих органів РСФРР відбувалося об'єднання фінансового господарства. Отже, задекларувавши у 1919 р. прагнення до федеративного об'єднання з РСФРР, радянський уряд України зробив перший крок до добровільної відмови від державного самоврядування. Всеукраїнський революційний комітет 28 січня 1920 р. ухвалив постанову, згідно з якою усі декрети Російської Соціалістичної Федерації у військовій, фінансово-економічній, транспортній та поштово-телеграфній сферах набували чинності також на території УСРР. Суттєві зміни у втраті політичної та економічної незалежності України сталися після IV Всеукраїнського з'їзду Рад 25 травня 1920 р., на якому йшлося, зокрема, про те, що Радянська Україна стає суб'єктом Всеросійської федерації. Об'єднувалися військовий, фінансовий, залізничний комісаріати, а також поштові відділення, телеграф тощо. Саме з цього часу уряд УСРР у системі фінансового господарства остаточно втратив інституційну самочинність, а розгляд фінансової політики, у тому числі у сфері інституту податків, грошей можливий лише в контексті загальносоюзної історії. Між РСФРР та УСРР 28 грудня 1920 р. було підписано договір про господарський та військовий союз. Насправді УСРР стала територіально-адміністративною одиницею РСФРР. У 1922/23 бюджетному році в Україні вперше почали складати районні бюджети в Катеринославській, Полтавській, Харківській та Чернігівській губерніях.

Зауважимо, що ще в червні 1920 р. державний і місцевий бюджети було об'єднано в єдиний загальнодержавний бюджет – перший бюджет України в складі СРСР (у золотих рублях)¹ за індексом Кон'юнктурного інституту СРСР² (табл. 2.1).

---

¹ *Тимочко Н. О.* Золотий рубль, еквівалентний 7,74 грамів золота / Н. О. Тимочко / Економічна історія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/2519/19>.

² Кон'юнктурний інститут був організований при Наркоматі фінансів М. Д. Кондратьєвим, учнем видатного українського вченого, генерального секретаря фінансів УНР М. І. Туган-Барановського. Кон'юнктурний інститут здійснював різноманітну статистичну діяльність. Основна спрямованість статистичної діяльності інституту була пов'язана з вивченням кон'юнктури народного господарства СРСР та інших країн, для чого особливо широко використовувався індексний метод, що став об'єктом найбільш пильної уваги в науковій і практичній роботі. Одночасно і часто на альтернативній основі публікувалися індекси, у тому числі цін, Держплану, ЦСУ, ВРНГ, ВЦРПС,

Таблиця 2.1

Бюджет УСРР 1920 р., млн руб.

Витратний бюджет		Дохідний бюджет	
А. Витрати за кредитами		А. Звичайні доходи	
1. Фактично оплачені з кас НКФ УСРР з кас губ-фінвідділів	57,9	1. Загальнодержавні грошові податки (прямі та не-прямі)	41,6
2. Позики промисловості	13,3	2. Використаний Україною промподаток	58,1
3. Дотації	1,3	3. Промподаток, вивезений за межі України і вико-ристаний Росією	16,9
4. Випадкові асигнування	3,3	4. "Трудгужподаток"	3,6
5. Визначений на потреби промподаток	8,1	Усього нагуральних податків (2 + 3 + 4):	78,6
6. Вартість використаної "трудгужмили"	3,6	5. Валовий дохід транспорту:	62,6
7. Фактичні витрати Південної залізниці	62,6	- використаний в Україні	2,1
8. Фактичні витрати пошти	4,6	- відправлений до центру	
		6. Валовий дохід зв'язку:	1,0
		- відправлений до центру	4,7
		- використаний в Україні	3,7
Разом	204,7	7. Інші неподаткові доходи	74,1
Б. Витрати, здійснені за межами відкритих кредитів		Б. Доходи від кредитних операцій	
9. Безкредитні витрати, здійснені НКФіном УСРР	4,6	8. Реалізація позик (хлібної та золотої)	3,4
10. Погашення короткострокових зобов'язань	-	9. Пагіжні зобов'язання НКФіну	2,2
Разом: А + Б	209,3	Разом кредитних операцій	5,6

Продовження табл. 2.1

Витратний бюджет		Дохідний бюджет	
В. Дотації		В. Надзвичайні ресурси	
11. Безпосереднє фінансування української промисловості з центру	34,4	10. Отримані емісії з центру	40,1
12. Дотації з центру Південної залізниці	2,9	11. Дотації промисловості з Москви	34,4
Разом дотації	37,3	12. Дотації комісаріатам із центру	2,9
Разом фактичних витрат за 12 місяців	246,6	Усього надзвичайних доходів	77,4
13. Розасигновані, але не витрачені кредити до 1 жовтня 1923 р.	18,1		
14. Емісійні фонди, які залишились у сховищах НКФіну УСРР	3,7		
15. Втрати через знецінення радянських знаків, які перебували в касах НКФіну	8,9		
Усього витрат	277,3	Усього доходів	277,3

Джерело: Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. А. Гринштейна; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 25–26.

За російським шаблоном вибудовувалась і вся модель соціально-економічної політики РНК УСРР. Запроваджуваний економічний курс одержав назву “воєнний комунізм”.

Історична довідка

Воєнний комунізм – здійснювані більшовиками із середини 1918 р. (в Україні з 1919 р.) по березень 1921 р. соціально-економічні перетворення на підконтрольній їм території колишньої Російської імперії.

В основу воєнного комунізму було покладено ідею відмови від капіталізму та швидкого революційного переходу до комуністичного ладу шляхом одержавлення власності, згортання товарно-грошових відносин, тотального підпорядкування суспільних, групових, індивідуальних інтересів державним. В економіці це обвальна націоналізація промислових підприємств, поміщицьких маєтків, торговельних закладів. Воєнний комунізм передбачав примусовий державний перерозподіл ресурсів, зокрема предметів і товарів широкого вжитку та продовольства, державну монополію на хліб та інші продукти харчування. Практичним утіленням останньої стала так звана продрозкладка, здійснювана за допомогою спеціальних продовольчих загонів. У політичному житті це перетворення рад із широких представницьких органів на органи диктатури з обмеженням виборчих прав, їх масова заміна ревкомаами, комітетами бідноти (комбідами), переслідування опозиційних партій, створення привілейованих умов для РКП(б).

Центросоюзу та деяких інших організацій, оскільки розумілося, що не могло бути єдиного універсального індексу. Навіть вважалося, що чим більше є індексів, тим краще. Див.: Ключин П. Н. Предисловие; Конъюнктурный институт в новых исторических координатах (“экономическая мысль – хозяйственная система”); Конъюнктурный институт в лицах: биографический очерк / П. Н. Ключин // Избранные труды Кондратьевского Кон’юнктурного института. – М. : Экономика, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.hse.ru/det/ecmet/publications/14785244.html>; Октябрьский П. Я. Н. Д. Кондратьев и его статистическая школа / П. Я. Октябрьский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gallery.economicus.ru/cgibin/frame_rightn_newlife.pl?type=ru&links=/ru/kondratiev/biogr/kondratiev_b3.txt&img=brief.gif&name=kondratiev.

Установивши в Україні свою диктатуру, більшовики скасували всі види грошових знаків, які емітували їхні попередники: уряди УНР, П. Скоропадського тощо. Здійснено це було без жодної компенсації для населення чи виплати бодай еквівалентної вартості народних грошей на українській території. Єдиними законними платіжними засобами на теренах України стали гроші РСФРР – так звані совзнаки. Іншим різновидом своєрідної економічної політики було запровадження монополії на продукти сільського господарства, що більше відоме в історії під назвою продрозкладка (рос. – продрозверстка).

Історична довідка

Продрозкладка – система заготівель сільськогосподарських продуктів у 1918–1921 рр., введена рішеннями Раднаркому в Радянській Росії й поширена на територію Української Народної Республіки військовою силою. Ця система зобов'язувала селян здавати державі за твердими цінами надлишки (понад встановлені норми на особисті й господарські потреби) хліба та інших продуктів. Здійснювалася органами Наркомпроду, продзагонами, за участі частин Червоної армії, спільно з комбідами й місцевими радами. Більшовицька влада встановлювала завдання губерніям, яке потім розкладалося за повітами, волостями, селами та селянськими дворами.

Продрозкладка була втіленням продовольчої диктатури більшовиків. Раднарком УСРР видав 12 квітня 1919 р. наказ “Про розверстку надлишків врожаю 1918 і попередніх років”. Хлібна розкладка поширювалася на селянські господарства площею землі понад п'ять десятин, причому з господарств площею понад 10 десятин вона стягувалася за підвищеними нормами. Головний тягар покладався на заможних селян, які й раніше висловлювали незадоволеність політикою більшовиків.

Спочатку продрозкладка стосувалася лише хліба й фуражного зерна. Узаготівельну кампанію (1919–1920 рр.) вона охопила також картоплю, м'ясо, а до кінця 1920 р. – майже всі сільськогосподарські продукти. Насправді у 1918–1919 рр. розкладалися не лише хліб, м'ясо, картопля та інші продовольчі товари, а й всі види сировини тваринного й рослинного походження: пенька, щетина, кінське волосся, коров'яче волосся, копита, роги тощо.

З 11 січня 1919 р. кожна губернія повинна була здати державі “лишки” зерна та інших продовольчих продуктів. Спочатку розміри “лишків” визначалися реальними потребами сім’ї щодо фактичної наявності в неї зерна, але згодом головним критерієм стала потреба держави в хлібі. В одному з листів ЦК РКП(б), адресованому всім губернським комітетам (губкомам) партії, цинічно заявлялося: “Лишки – це не те, що насправді залишилося в селянському господарстві, надміру потреб сім’ї, а те, що потрібно в нього взяти”.¹ Такі стягнення з українського населення базувалися на відповідних постановах і щодо відбирання “лишків” картоплі (наприклад, постанова Ради народних комісарів УСРР від 24.08.1920) та про обов’язкову поставку свійської птиці (декрет Ради народних комісарів УСРР від 10.08.1920), а також про обов’язкову поставку худоби на м’ясо (декрет Ради народних комісарів УСРР від 20.08.1920).

Зауважимо, що ці примусові заходи впроваджувалися без будь-якого планового чи системного механізму. Доволі частими були випадки, коли у селян як “лишки” забирали всю наявну продукцію, крім решток на скупе харчування, кормління худоби й майбутні засіви. Часом для деяких регіонів встановлювався виначений розмір збору “лишків” (свого роду контрибуція), який згодом розподілявся між окремими господарствами.

Джерелами отримання більшовицькою владою прибутків із України за часів воєнного комунізму було стягнення та споживання решток запасів і матеріалів промисловості та транспорту, а також натуральна повинність. Така повинність накладалася на селян у вигляді виконання певних короткотермінових робіт (ремонт шляхів, рубка лісу для залізниць і державних закладів тощо). Такі роботи рідко оплачувалися державою, але навіть за умов оплати вона була незначна через низькі розцінки та постійне падіння вартості рубля. Серед обов’язкових трудових натуральних повинностей слід також згадати й так звані суботники або недільники (згодом ці повинності фактично замінила безкоштовна примусова праця в’язнів концентраційних таборів для політичних противників режиму). Інши-

¹ *Бойко О. Д.* Політика радянської влади в Україні 1919 р. / *О. Д. Бойко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini/2902-117-politika-radjanskoyi-vladi-v-ukrayini-1919-r.html>.

ми джерелами отримання державою прибутків були конфіскації і контрибуції¹.

Після підписання 28 грудня 1920 р. представниками Росії та України Угоди про військовий і господарський союз між двома державами об'єднувалися сім наркоматів: військових і морських справ, Вища й Українська ради народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти й телеграфу². Для управління українською металургійною та металообробною промисловістю у червні 1922 р. було створено загальнофедеральні трести ("Укрметал", "Укртрестсільмаш" та ін.), які перебували під контролем Всеросійської ради народного господарства (ВРНГ). Крім того, управління залізницями і зв'язком на території України також перейшло в підпорядкування загальнофедеральних органів³.

Держплан РСФРР намагався поділити Україну на дві економічні області: Південно-Західну з центром у Києві та Південну (гірничопромислову) з центром у Харкові. Економікою цих областей мали керувати органи ВРНГ і Ради праці та оборони (РПО) РСФРР. У березні 1921 р. курс на повне і безпосереднє об'єднання з більшовицькою Росією підтвердив V Всеукраїнський з'їзд Рад: "Відновлення господарства пролетарської Української Республіки повинно вестися в повній згоді з розвитком господарства інших радянських республік, для чого загально-господарчий план УСРР повинен бути складовою частиною єдиного господарського плану Союзу Федерації Радянських Республік, що стоять єдиним фронтом перед світовими імперіалістами"⁴.

Остаточну українську економіку диктату Москви підпорядкував VIII з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів України, що відбувся 10–14 грудня 1922 р., ратифікувавши Конституцію ССРСР, після чого УСРР "де-юре" втратила політичний суверенітет⁵.

¹ *Гай-Нижник П. П.* Податкова політика більшовиків в УСРР за часів воєнного комунізму / П. П. Гай-Нижник // *Історія торгівлі, податків та мита* : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 2.

² Україна і Росія в Союзі РСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/27255>.

³ *Бойко О. Д.* Історія України / О. Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini.html>.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

Фактично до 30 грудня 1922 р. УСРР вважалася незалежною державою, хоча насправді ще влітку 1919 р. під приводом “спільної небезпеки”, “спільних інтересів” і “зміцнення військово-політичного союзу” Москва домоглася злиття найголовніших наркоматів України та Росії, взявши під свій контроль основні сфери: оборону, економіку, транспорт, фінанси, зв’язок¹.

У липні 1924 р. Таганрозький і Шахтинський округи УСРР було передано до складу РСФРР. У жовтні 1925 р. постановою ЦВК СРСР “Про врегулювання кордонів Української СРР з Російською СФРР і Білоруською СРР” до України було приєднано територію з населенням 278 тис. осіб, а до складу інших республік, передусім РСФРР, було передано від України територію з населенням близько 479 тис. осіб. Водночас Кубань, заселена українцями, не увійшла до УСРР та була поступово зрусифікована.

26 січня 1924 р. відбувся II з’їзд Рад СРСР, який затвердив першу Конституцію Радянського Союзу. У травні 1925 р. завершився процес входження України до складу СРСР: IX Всеукраїнський з’їзд Рад ухвалив нову Конституцію УСРР², у якій законодавчо закріплювався вступ до Радянського Союзу. До утворення СРСР законодавчі акти РСФРР із фінансово-податкових питань підлягали реєстрації в законодавчих органах УРСР і тільки після цього набирали чинності на території України. Однак після утворення Союзу законодавство у сфері бюджетно-податкової та валютно-кредитної політики цілком було віднесено до відання верховних органів Союзу і всі закони, видані ними, пов’язані з вказаною сферою, автоматично набували сили на території УСРР³. Таким чином, тривало посилення фінансово-економічної залежності від Центру.

Після прийняття 5 грудня 1929 р. постанови ЦК ВКП (б) “Про реорганізацію управління промисловістю” важка промисловість Украї-

¹ Гавриленко І. Початок (входження українських земель до складу СРСР) / І. Гавриленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/project/528>.

² Конституція УСРР 1929 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/konstituciya-usrr-1929-r>.

³ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 141.

ни – основа індустріальної могутності республіки – перейшла у відання загальносоюзних наркоматів. Республіканські наркомати керували тільки місцевою промисловістю¹.

У цьому інституційному середовищі на нових засадах формувалася фінансова інфраструктура. Зокрема, для нагляду за ювелірним промислом і торгівлею виробами з благородних металів в Україні у 1922 р. було засновано три пробірних округи: Харківський (Харківська, Катеринославська, Полтавська та Донецька губернії), Київський (Київська, Чернігівська, Подільська та Волинська губернії), Одеський (Одеська губернія) з трьома окружними пробірними управліннями у містах Харкові, Києві та Одесі. Їхня діяльність, головним чином, була пов'язана зі зборами за пробірні операції – клеймування та огляд виробів. Зауважимо, що тільки за один рік – з 1 вересня 1922 р. до 1 вересня 1923 р. – всього зборів (плати за пробірні операції) надійшло – 12 210 золотих рублів, було затавровано 919 770 шт. виробів вагою 288 пудів та здійснено 1000 пробірних оглядів². Окрім технічної роботи в округах проводилися й пробірні огляди торгово-промислових закладів у районі їх розташування.

Значні зміни відбулися й у податковій сфері. Наслідком проголошення нової економічної політики (НЕПу) стало формування інституту податків та механізму його функціонування. Зокрема, постало питання створення фінансових інституцій та відповідного апарату, особливо на місцевому рівні. “Тільки до початку 1922/23 бюджетного року вдалося зорганізувати кадри місцевих податкових працівників, ледь достатні для проведення початкової податкової роботи, але не достатні для повного охоплення цієї роботи і виразного її проведення”³. На 1 березня 1923 р. податковий апарат України складався з 318 фінінспекторів, 2276 фінагентів і 1334 співробітників канцелярій. На нього, наприклад, у Київській губернії була покладена відповідальність за стягнення місцевих податків і зборів.

З передачею податкового апарату Наркомпроду до Наркомфінансу УСРР уперше на українських землях усі податкові органи були

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 499.

² Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 119.

³ Там же. – С. 65.

об'єднані в складі однієї податкової служби. У зв'язку з проведенням у 1930 р. податкової реформи 86 різновидів платежів і зборів було замінено лише двома: податком з обігу та податком з прибутку. На кінець 30-х років ці два податки забезпечували 72 % бюджетних надходжень. Одночасно запроваджувалися внутрішні державні позики, які примусово збиралися з населення, а також місцеві податки¹. Замість оподаткування доходу від усіх джерел сільськогосподарського виробництва введено податок за твердими ставками з однієї соті гектара присадибної землі колгоспного двору².

Сільськогосподарський податок, який замінив продовольчий податок (продподаток) часів НЕПу, на одного жителя України був на 70 % вищий, ніж загалом по СРСР. За підрахунками Держплану УРСР, в Україні всіх податків на одну особу в 1913 р. припадало 3,74 золотих рублів, у 1924–1925 рр. – 7,03, а в 1940 р. – 43 золотих рублі. Крім того, у 1913 р. податки на українських землях були на 3 % більші, ніж на решті території Російської імперії, а в 1924 р. – на 28 %, ніж на решті території СРСР³.

Слід звернути увагу й на інші компоненти інфраструктури фінансового господарства, зокрема інституту кредитування як одного з основних центрів впливу на фінансово-економічне життя. Особливо інтенсивно цей процес розвивався з грудня 1922 р., відтоді як в Україні було відкрито Всеукраїнську контору Державного банку. Уже за два роки її зведений баланс зріс у 15 разів⁴. В Україні також відкривалися філії Держбанку (у 1922 р. – 35, у 1923 р. – 30⁵), засновувалися так звані робочі каси.

Протягом 1930–1932 рр. суттєві зміни в кредитній системі радянської України тривали. Докорінна перебудова інституту кредиту

¹ Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 198.

² Економічне становище в Україні в 50-60-х роках ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istorya.ru/referat/6462/1.php>.

³ Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 199.

⁴ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 133.

⁵ Там же.

як частина реорганізації управління господарством в інституційному середовищі УСРР розпочалася після прийняття постанови ЦВК і РНК СРСР “Про кредитну реформу” від 30.01.1930¹. У процесі її здійснення було заборонено комерційний кредит між підприємствами, ліквідовано вексельний обіг. Скасовувався також довгостроковий кредит для державних підприємств, який замінило безповоротне фінансування на інвестиційні цілі. Довгострокове кредитування зберігалося тільки для колгоспів, промислової й споживчої кооперації. По суті, банки втратили функції кредитних установ. На їхніх рахунках перебували лише власні фінансові ресурси державних підприємств і бюджетні асигнування, призначені для капітальних вкладень. Ці ресурси можна було використовувати в суворій відповідності з плановими показниками. Ю. Грузицький зауважує: “Кредитна реформа 1930–1932 рр. остаточно ліквідувала такі елементи кредитно-фінансової системи непу, як комерційний кредит – одну з основ грошового обігу й банківського кредитування; внутрішній фондовий ринок, пов’язаний з державним кредитуванням; використання короткострокових зобов’язань Наркомфіну, що збалансовували держбюджет; багатоланкову структуру кредитної системи, що давала змогу банкам конкурувати між собою, мати самостійність, можливість оперативно реагувати на зміну кон’юнктури”².

Саме реформування кредитної сфери та зміни в управлінні промисловістю найсуттєвіше вплинули на бюджетний процес, максимальну концентрацію прибутку в бюджет і загалом на бюджетне планування. Вважається, що в 1938 р. завершився процес формування бюджетної системи. Це пов’язано з тим, що місцеві бюджети й бюджет соціального страхування офіційно увійшли до складу єдиного державного бюджету. Основну частку видаткової частини державного бюджету було скеровано на пряме фінансування народного господарства, переважно на мілітаризацію держави, капітальні вкладення в нові основні фонди тощо³.

¹ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : в 5 т. Т. 2: 1929–1940 годы / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М. : Изд-во полит. лит., 1967. – 798 с.

² Грузицький Ю. Кредитна реформа 1930–1932 років у СРСР / Ю. Грузицький // Вісник НБУ. – 2011. – С. 35.

³ Пінчук Ю. К. Еволюція фінансових правових регуляторів у контексті проблем бюджетного програмування / Ю. К. Пінчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. – 2010. – № 1. – С. 126–132.

На бюджетне планування суттєво вплинули структурно-адміністративні зміни. У вересні 1930 р. після прийняття постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР “Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління” в Україні було утворено 503 адміністративні одиниці, які підпорядковувалися безпосередньо центру, у складі яких була також Молдавська АСРР, та 484 райони і 18 міст. Це позначилося й на процесі бюджетування. Крім того, у зв’язку з реорганізацією при райвиконкомах було утворено районні фінансові відділи. Проте, оскільки така практика не виправдала себе, у лютому 1932 р. на сесії ВУЦВК ухвалено постанову про перехід на триступеневу адміністративно-територіальну систему: район – область – центр.

Було утворено перші п’ять областей: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську й Одеську. Нові області створювалися й надалі, і відразу починали функціонувати обласні та районні фінансові відділи. У селищах і сільрадах фінансові питання (складання бюджету, звітності та ін.) вирішувалися відповідними працівниками цих рад¹.

Важливим для розвитку господарства, але не однозначним явищем для громадян стало введення в 1932 р. єдиної паспортної системи. Таким чином, “колгоспи, – на думку В. А. Волинцева, – стали пунктами прикріплення людей, а паспортна система зробила можливим саме прикріплення. Але основна вада колгоспної системи полягала у відсутності повноцінної оплати селянської праці, оскільки розмір останньої залежав від того залишку, який зберігався після виконання колгоспом усіх зобов’язань перед державою”².

Згодом КПРС стала не тільки політичним, а й адміністративно-господарським монополістом у межах командно-адміністративної системи як певної форми організації суспільства. Командна економіка стала своєрідним фундаментом тоталітаризму в господарському сегменті країни. Її основною ознакою була монополія партійно-державного апарату на владу, а також на всі аспекти суспільно-економічного життя, в тому числі фінансовий. Тоталітарна система зни-

¹ П’ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П’ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 22–23.

² Волинцев В. А. Экономическая политика СССР в 1945–1953 гг. и ее влияние на уровень жизни населения страны : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. А. Волинцев. – М., 2002.

щувала всіх “зрадників”, зокрема у фінансовій сфері. Так, у 1937–1938 рр. було розстріляно шістьох міністрів фінансів УРСР: В. Ауссема, С. Кузнецова, М. Полоза, К. Ковалюк, О. Рекіса, М. Василенко, які звинувачувалися в причетності до націоналістичної організації, що начебто діяла тоді в Україні (у 50-х роках ХХ ст. їх було реабілітовано)¹.

На соціально-економічний розвиток України негативно вплинула Друга світова війна, особливо процес евакуації. Згідно з постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) “Про порядок вивезення та розміщення людських контингентів і цінного майна” 1941 р. та директивами Державного комітету оборони (ДКО) СРСР від 07.08.1941 і 18.08.1941, організовувалися безперервний демонтаж основних промислових підприємств і установ та завантаження обладнання для його вивезення у безпечні райони країни. За рішенням ДКО насамперед евакуювали технологічне й енергетичне обладнання, запасне устаткування, готову продукцію, матеріали, сировину, робітників і спеціалістів. Як зазначають відомі українські вчені П. М. Леоненко та П. І. Юхименко, “...у східні райони РРФСР, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменію та Киргизію вивезли з України 1 тис. підприємств і більше ніж 4 млн осіб для забезпечення їх функціонування”², деякі науковці називають ще більші цифри. З вивезеного майна майже нічого не повернулося в Україну. Це стало великою втратою, адже “продуктивні сили України були важливою складовою воєнної економіки в роки Другої світової війни та вирішальною передумовою розбудови й зміцнення воєнно-промислового комплексу СРСР. Вони сприяли перебудові економіки на воєнний лад, докорінній зміні структури й організації матеріального виробництва, були одним з вирішальних чинників, що забезпечили розвиток стратегічних галузей індустрії в тилкових районах Радянського Союзу. Потужна й злагоджена економіка УРСР займала в господарстві СРСР одне з провідних місць”³. Відбудова господар-

¹ П'ятченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 725

² Юхименко П. І. Історія економіки та економічної думки / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1766112242209/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoi_dumki_-_yuhimenko_pi

³ Чернега П. М. З історії перебазування продуктивних сил України в тиллові райони СРСР (1941–1942 рр.) / П. М. Чернега // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2009. – Вип. 42. – С. 152–166.

ства проводилася в міру визволення українських земель. Протягом другої половини 1940-х – початку 1950-х років господарство України контролювалося галузевими загальносоюзними, союзно-республіканськими й республіканськими міністерствами. В Україні діяло 15 союзно-республіканських і 18 республіканських міністерств і відомств¹.

Важливим для розвитку економіки було проведення у 1950-х роках податкової реформи, відповідно до якої вдвічі зменшено податки з присадибних ділянок, що дало селянам можливість збільшити їх розміри у п'ять разів. Колгоспним робітникам почали видавати паспорт особи, а також виплачувати пенсії. До того часу селяни, не маючи паспортів, не могли залишати село без дозволу влади².

Найчисленніший апарат фінансових працівників у системі Міністерства фінансів УРСР складався з податкових агентів, які відповідали за стягнення податків з населення. До 1948 р. вони вели особові рахунки платників та їх облік. У результаті реформи сільськогосподарського податку 1953 р. замість нарахування податку за сукупним доходом колгоспників із кожного виду сільськогосподарської культури, худоби із застосуванням прогресивних ставок запроваджувалося нарахування податку за твердими ставками з однієї соті гектара незалежно від того, якими культурами засіяно ділянку і чи має колгоспник у господарстві худобу³. Розмір сільських платежів значно зменшився. Приймати їх стали сільські ради. У зв'язку з цим кількість податкових інспекторів і агентів значно зменшилася. Починаючи з травня 1957 р., господарське планування й управління було реорганізовано на засадах системи господарських районів, керованих радами народного господарства (раднаргоспами).

Заважимо, що перші місцеві раднаргоспи в Україні були створені у січні 1918 р. Південною радою народного господарства Донецько-Криворізького басейну для управління націоналізованими під-

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 501.

² Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 201.

³ Марьяхин Г. Л. Налоги и сборы с населения в СССР / Г. Л. Марьяхин. – М. : Финансы, 1964. – С. 19.

приємствами під керівництвом Вищої ради народного господарства РСФРР. У роки НЕПу ради народного господарства на місцях були ліквідовані й замість них утворювалися галузеві трести, синдикати й об'єднання. У межах УСРР діяла Вища рада народного господарства України. У 1932–1934 рр. ВРНГ СРСР та УСРР, трести й синдикати було ліквідовано й створено союзні й союзно-республіканські галузеві народні комісаріати, а з 1946 р. – міністерства.

Утвореним у 1957 р. раднаргоспам економічних районів було передано фактичне керівництво об'єктами промисловості, а Держплан здійснював лише загальне управління, планування та координацію у всесоюзному масштабі. Плани розробляли спочатку на підприємствах, далі – у раднаргоспах, і, зрештою – у Держплані республіки та Держплані СРСР. У зв'язку з переходом від галузевого до територіального планування розвитку народного господарства територію СРСР було поділено на 11 економічних адміністративних районів. Їх укрупнення пояснювалося значною кількістю дрібних економічних районів в Україні та зростанням адміністративного апарату. У 1962 р. Держплан України зменшив їх кількість до семи. У 1963 р. в Україні було виокремлено три макрорайони: Донецько-Придніпровський (у складі восьми областей); Південно-Західний (у складі 13 областей) і Південний (у складі чотирьох областей). Вони мали статус економічних районів СРСР, а не УРСР¹. Одночасно функції держпланів було обмежено перспективним плануванням, а складання й виконання щорічних планів передано РНГ УРСР і СРСР. У 1965 р. всі раднаргоспи ліквідовано й відновлено централізовану галузеву систему міністерств. Безперечно, такі зміни суттєво впливали не тільки на загальнодержавні, а й на місцеві фінанси. Тому потрібно було насамперед чітко розмежувати завдання між центральними та місцевими органами влади, адже місцеві фінанси можна розглядати тільки в контексті їх ролі й функцій, що покладаються на територіальні органи влади.

Підкреслимо, що в історії фінансів України радянського періоду мав місце факт дезорганізованості місцевого фінансового господарства, пов'язаний з інституційними змінами на етапі становлення ра-

¹Алфьоров М. Загальна характеристика урбанізаційних процесів в Україні в 1950-х – середині 1960-х рр. / М. Алфьоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/skhid/2011_4/19.pdf.

дянської влади. Невідповідність дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів, а також відсутність чітких встановлених законом показників як для складання, так і виконання кошторисів, та непрозоре розмежування місцевого й державного бюджетів постійно спричиняли розбалансованість в прийнятті кінцевих рішень. Витрати місцевим бюджетам передавалися не тільки в законодавчому порядку, а й окремими наркоматами. Самі виконкоми змушені були через певні обставини також витратити кошти місцевого бюджету на утримання держбюджетних установ у зв'язку з відсутністю достатньої кількості кредитів. У зв'язку з цим був виданий декрет від 02.07.1923 про неприпустимість передачі нових витрат місцевим бюджетам без спеціальних постанов ВУЦВК і РНК. Встановлювався й термін передачі: тільки з початку кошторисних періодів і лише у виняткових випадках; за погодженням із ГІК – із початку або із середини поточного бюджетного кварталу.

На бюджетну діяльність окремих виконкомів усередині губерньського бюджету негативно впливала його централізація, оскільки він складався в центрі й кредити також відкривалися з центру. Тим більше, формування одного загальногуберньського бюджету у своїй основі суперечило принципам місцевого бюджету, що ґрунтується на наближенні господарства до господаря і зацікавленості міст в найраціональнішому використанні місцевих коштів для більш повного й економного задоволення потреб. Неминучим наслідком централізації стало поглинання вищестоящими бюджетними одиницями бюджетних коштів нижчестоящих¹. Труднощі виникали також щодо адміністративно-територіального поділу.

У зв'язку з районуванням не було визначено стійких територіальних бюджетних одиниць: “Як би не були цінні досягнення районування, але не прив'язане до певних кошторисних періодів, таке, що змінювало не тільки територію, а й бюджетні центри, а відповідно змінювало обсяг як витрат, так і доходів бюджетних одиниць, воно, безсумнівно, внесло свою частку дезорганізації як у складання, так і виконання бюджету”². Тому в 1960 р. було прийнято Закон УРСР

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 36.

² Там же.

“Про бюджетні права Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих”, який можна вважати великим здобутком у формуванні механізму функціонування фінансового господарства, так само як і в політиці регіонального фінансотворення. Місцеві бюджети визначалися як складова державного бюджету Української РСР. До складу місцевих входили бюджети областей, міст, районів, селищні та сільські бюджети. Бюджет області об’єднував обласний бюджет та бюджети районів і міст обласного підпорядкування, бюджет району – районний бюджет, міські (міст районного підпорядкування), селищ і сіл, бюджет міста, яке має районний поділ, та підпорядковані міській раді цього міста інші ради, – міський бюджет. Крім того, закон уперше визначив склад доходів і видатків місцевих бюджетів, а також порядок складання, розгляду, затвердження, виконання місцевих бюджетів і складання звіту про його виконання¹. Бюджетна інфраструктура в цей період відповідала чинному адміністративному поділу УРСР на 25 областей, два міста республіканського підпорядкування та 136 міст обласного підпорядкування.

Істотно впливали на фінанси за радянських часів періодичні реформи як невід’ємна частина розвитку економіки, адже від цього залежали насамперед платежі до бюджету, асигнування з бюджету і т. ін. З одного боку, грошові реформи спрямовувалися на стабілізацію економіки, а з другого – від їхнього успіху багато в чому залежала подальша доля держави загалом.

Примітним явищем була грошова реформа 1922–1924 рр. з метою стабілізації економіки СРСР: “Від успіху її проведення багато в чому залежала подальша доля не лише радянської економіки, але й влади більшовиків”². Адже тяжке економічне становище, а також недовіра населення до грошових знаків радянської влади потребували з боку уряду невідкладних заходів. Тим більше, що у 1918–1920 рр. діяльність Наркомфіну зводилася переважно до складання планів емісій і випуску паперових грошей в обіг. Декрети РНК РСФРР від 15.05.1919

¹ Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 20.

² Грошова реформа 1922–1924 рр.: історіографічна база доби НЕПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11117.html>.

і 04.03.1920 забезпечили випуск грошових знаків радянського зразка, які витіснили грошову масу попередніх періодів¹.

Цікавим є факт, коли нарком фінансів УСРР за погодженням з урядом РСФРР вирішив використати знак 10-карбованцевої купюри Директорії, а також кліше й частину підготовлених до випуску купюр без серії та номерів, які 5 лютого 1919 р. були захоплені Червоною Армією. Радянський знак відрізнявся від знака Директорії папером, фарбою, водяними знаками й місцем розміщення серії та номера. Був підготовлений до випуску також грошовий знак номіналом у 50 крб із радянською символікою. Однак після того, як 1 червня 1919 р. Радянська Україна об'єдналася з радянським урядом Росії, Литви, Білорусії та Латвії в єдиний революційний фронт боротьби, була узаконена єдина грошова одиниця – рубль РСФРР. Необхідність у випуску власних грошей відпала і купюра у 50 крб відома лише за окремими пробними примірниками².

Загалом проведення грошової реформи було одним із елементів нової економічної політики. Всеросійський ЦВК прийняв 10 жовтня 1921 р. декрет “Про заходи по впорядкуванню фінансового господарства” (4 січня 1922 р. його текст було продубльовано в постанові ВУЦВК під тією самою назвою). Декретом РНК РСФРР від 25.07.1922 Державному банку було надано право випускати в обіг забезпечені золотом банкові білети. Перші купюри вартістю 10 рублів (червонці) з’явилися в жовтні 1922 р. і спочатку використовувалися тільки в оптовому обороті або в розрахунках між державними підприємствами та установами. Завершилася грошова реформа в лютому 1924 р., коли в обіг увійшли казначейські білети і срібна монета³. Вважається, що запровадження системи паралельних валют – червінця і радзнака – було цілком виправданим методом подолання кризи, але його можна вважати лише тимчасовим заходом і перехідним етапом у завершенні реформи – заміни радзнака казначейським білетом. Тривале її існування, як довів досвід 1923 р.,

¹ *Исакова Е. В.* История денежных реформ Советского государства в документах РГАЭ / Е. В. Исакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

² Хронологія розвитку паперових грошей України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sobiratel.net/topic23530-30.html>.

³ Радянська енциклопедія історії України. – Т. 3 – К. : Головна редакція УРЕ, 1971. – 576 с.

стало недовірливим і навіть шкідливим для всієї фінансової системи¹. Загалом, на думку фахівців, “грошова реформа 1922–1924 рр. була проведена цілком успішно й сприяла виходу СРСР і УСРР у його складі на новий етап економічного розвитку”².

Незважаючи на те, що Україна посідала за обсягом виробництва в багатьох галузях провідне місце в інституційному середовищі господарського комплексу СРСР, потреби населення не задовольнялися належною мірою. Проблеми соціально-економічного характеру особливо ускладнилися після Другої світової війни. У травні 1946 р. була створена комісія зі скасування карткової системи, запровадженої в 1941 р., але виникла нова цінова проблема. З одного боку, зберегти роздрібні ціни на рівні пайкових при скасуванні карткової системи означало стикнутися з надмірним попитом, що спустошував би прилавки. З другого боку, запровадити роздрібні ціни вище пайкових означало зробити товари недоступними для низькооплачуваних категорій працівників, пенсіонерів, студентів та ін. Тому було прийнято рішення встановити єдині роздрібні ціни вище пайкових, але нижче комерційних, одночасно збільшивши заробітну плату для працівників з окладами нижче 900 руб, а також підвищивши пенсії, стипендії та матеріальну допомогу³.

Разом із тим зростання зарплати і державної допомоги означало збільшення обігу грошової маси. Стало зрозумілим, що скасування карткової системи не можна без грошової реформи, постала необхідність вилучити в населення частину грошових коштів. Підготовка до грошової реформи розпочалась ще з кінця 1944 р. в умовах великої секретності⁴. Тому постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) “Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі й промислові товари” від 14.12.1947 для багатьох стала несподіваною.

¹ Носань Н. С. Грошова реформа 1922–1924 рр. в УСРР: історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. С. Носань. – 2009. – С. 18.

² Там само.

³ Денежные реформы в России: История и современность : сб. ст. – М. : Древлехранилище, 2004. – 280 с.

⁴ Пушкарев В. С. Денежная реформа 1947 г. и “черный рынок” / В. С. Пушкарев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

Грошова реформа мала на меті ліквідацію наслідків війни у фінансово-грошовій сфері та впорядкування всієї фінансової системи¹. З 16 грудня в обіг запроваджувались нові грошові знаки таких номіналів: державні казначейські білети СРСР – 1, 3, 5 крб; білети Держбанку СРСР – 10, 25, 50, 100 крб. На розмінну монету дія реформи не поширювалася. Готівку обмінювали у співвідношенні 10 : 1, а заощадження населення – залежно від суми: до 3 тис. крб – 1 : 1; від 3 до 10 тис. – 3 : 2; від 10 до 100 тис. – 2 : 1; понад 100 тис. – 10 : 1; позики – 3 : 1².

Обмін грошей проводився з 16 по 22 грудня в 46 тис. міських і сільських виплатних пунктах, які були створені на базі ощадкас, поштових відділень і касового апарату підприємств та установ. Усього за цей період старих грошей було обмінано на суму 37,2 млрд руб³.

Була проведена конверсія державних позик: облігації всіх попередніх позик підлягали обміну або викупу з розрахунку 5 руб. за облігаціями попередніх позик до 1 руб. облігацій позик 1947 і 1948 р. Такий обмін сприяв примусовому зниженню державного боргу⁴.

Водночас із проведенням реформи була скасована карткова система постачання населення продовольчими і промисловими товарами, на якій за категоріями перебувала половина населення країни. До першої категорії належали робітники добувної та металургійної промисловості, які отримували 0,8–1,2 кг хліба на день, до другої категорії – всі інші робітники, які мали по 0,5 кг хліба, а утриманці і діти до 12 років – по 0,4–0,45 кг. За звичайною нормою на одну особу видавали на місяць 1,8 кг м'яса або риби, 400 г жирів, 400 г цукру. Була введена також гранична річна норма відпуску бавовняно-паперо-

¹ Голод 1946–1947 рр., його причини, масштаби і наслідки. Демографічне становище. Рівень життя та побут населення у повоєнний час [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrhistory.com.ua/zno_z_istorii/dovidnyk_dlya_pidgotovky_do_zno_z_istorii_ukrainy/146.html.

² Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 200.

³ Денежная реформа 1947 г. в СССР и конфискационные денежные реформы в Европе 1944–1948 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

⁴ Исакова Е. В. История денежных реформ Советского государства в документах РГАЭ / Е. В. Исакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

вої (6 м) і вовняної (3 м) тканини та взуття (1 пара)¹. З огляду на те, що перерахунок розмірів заробітної плати не здійснювався, реформа значною мірою мала конфіскаційний характер. Крім того, держава вилучала в населення значні грошові засоби і примусово розповсюджувала державні позики. 31 березня 1950 р. було підвищено курс карбованця відносно іноземних валют та переведено на власну золоту базу.

Наприкінці 1950-х років пришвидчилися інфляційні процеси, пов'язані насамперед із постійним зростанням дефіциту товарів масового споживання. Перед урядом знову постало питання проведення грошової реформи, але на відміну від реформи 1947 р. населення було заздалегідь оповіщено про неї.

З метою скорочення готівкової грошової маси Рада Міністрів СРСР прийняла 4 травня 1960 р. постанову про зміну з 1 січня 1961 р. масштабу цін. Це означало відповідне зменшення всіх цін, а також заробітної плати з одночасною заміною старих грошей на нові у співвідношенні 10 руб. на 1 руб. нового зразка. Водночас із обміном змінився й масштаб цін у співвідношенні, аналогічному курсу обміну грошових знаків. Такій самій переоцінці підлягали й заощадження населення².

Встановлювався золотий вміст карбованця: 0,987 412 г широго золота (ціна 1 г золота дорівнювала 1 крб). До 1 квітня 1961 р. було здійснено обмін старих грошових знаків (зразка 1947 р.) на державні білети державної скарбниці СРСР вартістю 1, 3, 5 руб. і знаки Державного банку СРСР вартістю 10, 25, 50 і 100 рублів зразка 1961 р. Один новий рубль обмінювався на 10 руб. колишнього зразка³. Купюри зразка 1961 р. перебували в обігу в незмінному вигляді до 1991 р. У зв'язку зі зміною масштабу цін запроваджувався й новий курс рубля при розрахунках у зовнішній торгівлі: долар США прирівнювався до 90 коп., а не до 4 руб., як раніше⁴.

¹ *Исакова Е. В.* История денежных реформ Советского государства в документах РГАЭ / *Е. В. Исакова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

² Там же.

³ Банкноты СССР 1961 г. выпуска / Золотой Талер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goldtaler.narod.ru/bank_papers/bank_papers_USSR_1961.html.

⁴ *Исакова Е. В.* История денежных реформ Советского государства в документах РГАЭ / *Е. В. Исакова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.

Навіть незважаючи на досить часті реформаційні зміни, радянська система не в змозі була цілком забезпечити населення промисловими та продовольчими товарами. Отже, для фінансово-економічного розвитку України в радянський період, особливо у 1965–1985 рр., були характерними диспропорційність розвитку, згортання окремих соціальних програм та тенденція до стагнації. Кризові явища дедалі більше поглиблювалися під впливом особливостей функціонування господарства радянської України (погіршення екологічної ситуації, деформована структура розміщення продуктивних сил та ін.). Значні зміни були пов'язані насамперед із падінням курсу радянського рубля, що не тільки загострило соціально-економічні проблеми, а й суттєво вплинуло на роботу головної фінансової інституції. Міністерство фінансів СРСР, намагаючись зберегти задекларований урядом і підтримуваний з ідеологічних міркувань курс рубля щодо іноземних валют, вирішило запровадити низку обмежень. Зокрема, для радянських громадян, котрі виїжджали за кордон, передбачалася верхня межа обміну рублів на валюту. В середині країни виникла система паралельного курсу, коли в обігу перебували так звані чеки всесоюзного об'єднання “Зовнішпосилторг”, використовувані для розрахунків у спеціально створеній мережі магазинів “Берізка”. Водночас сформувався “чорний” ринок торгівлі іноземними валютами. Економічна ситуація в Радянському Союзі у 80–90-х роках ХХ ст. загалом суттєво погіршилася.

Попри зазначені обставини, у 1985 р. керівництво Радянського Союзу намагалося провести певні реформи. За Законом “Про кооперативи” (1987 р.) було дозволено створювати кооперативи й спільні підприємства. Наступним кроком було прийняття Закону СРСР “Про державне підприємство (об'єднання)” та перехід до приватизації банківської системи СРСР. Але внаслідок таких дій, з одного боку, різко скорочувалися інвестиції, згорталися державні програми, спостерігався спад виробництва, а з другого – стрибкоподібно зростали особисті доходи громадян без жодного зв'язку з виробництвом товарів і послуг. Такі диспропорції призвели до краху споживчого ринку, а політичні дії вищих органів керівництва країною пришвидшили закономірний занепад СРСР.

Протягом 1985–1990 рр. купівельна спроможність радянського рубля суттєво знизилася. У цих умовах на ринку з'явилися розподільчі картки, талони, купони тощо. Окремі підприємства та організації розпочали випуск власних грошових замінників – бонів. Збільшувалися

диспропорції купівельної спроможності рубля в певних союзних республіках, а також особливо значним було падіння курсу рубля щодо іноземних валют. Нова економічна політика – “перебудова” – спричинила формування грошових накопичень у населення, які в п’ять разів перевищили запаси матеріальних цінностей і товарних ресурсів. Це потребувало від уряду пошуку шляхів виходу з такого становища і вирішення питань вилучення коштів у населення. Одним із таких засобів став обмін грошових знаків. Ці й багато інших факторів інституційного та господарського характеру вказували на неієздатність методів та засобів впливу на фінансово-економічні процеси і їх регулювання в соціалістичній економіці та пришвидшили закономірність тенденцій, які сприяли розпаду Радянського Союзу. Соціально-економічна ситуація в СРСР радикалізувала суспільно-політичну активність населення.

У радянському інституційному середовищі прогресивні сили дедалі енергійніше почали виступати за реформування суспільного життя. На початку 1990 р. заявили про себе так звані народні фронти – перші масові незалежні організації. У Києві 21–23 червня 1991 р. відбувся Установчий з’їзд Всеукраїнської організації солідарності трудящих (ВОСТ), на якому поряд з економічними були висунуті й політичні вимоги: вихід України із складу СРСР, розпуск КПРС, припинення урядом УРСР усіх фінансових відрахувань до центру, розпуск Верховної Ради УРСР та ін.

Наступним кроком до інституційних змін у країні стало призначене на 20 серпня 1991 р. підписання нового Союзного Договору, в якому передбачалася зміна державного устрою на федеративних засадах. За цих обставин противники реформ вирішили вдатися до політичного реваншу, намагаючись здійснити 19–21 серпня 1991 р. державний переворот. Події серпня 1991 р. призвели до суттєвих змін в інституційному середовищі державного і суспільно-економічного життя країни, надзвичайно посиливши в СРСР відцентрові тенденції. За цих умов прийняття Верховною Радою України спочатку Декларації про державний суверенітет як своєїрідної перехідної Конституції України, а 24 серпня 1991 р. Акта проголошення державної незалежності¹ було цілком закономірним. Виникли передумови для розвитку фінансового господарства України на нових інституційних засадах.

¹ Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1427-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.

2.3. ЕНДОГЕННІ МОДИФІКАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У царині національного наукознавства вагоме місце посідають питання, пов'язані з предметом і методологічними засадами інституціоналізму, який з 90-х років ХХ ст., а саме від проголошення державної незалежності, стає провідним і перспективним напрямом в економічній та фінансовій науках України. Академік А. Чухно зазначав, що "інтерес до інституціоналізму як напряму сучасної економічної думки та до проведення наукових досліджень із його теоретико-методологічних позицій різко зріс з кінця 90-х років ХХ ст."¹ Це збіглося за часом із пошуком та обґрунтуванням нової моделі національного розвитку, формуванням інноваційної парадигми економічної теорії та нового типу мислення, а також оновленням методологічних підходів до аналізу економічних явищ, які найпродуктивніше проявляються в інституційному середовищі. "Толовна роль в інституційному середовищі належить державі, яка перетворилася у фундаментальний чинник економічного розвитку, зокрема й через здатність створювати і надавати відповідні інститути, які підтримують ринки"². Саме тому з набуттям статусу незалежної держави в Україні виникли можливості моделювання національної економіки на інноваційних засадах. Адже "національна економіка передбачає відповідні соціальні та економічні інститути, через які вона конкретизується і пристосовується до умов реформувань. Інституційне забезпечення трансформації економічної системи, наповнення інститутів адекватним способом мислення, звичками, традиціями й урахування їх у процесі трансформування системи є визначальною умовою успіху реформ"³.

Складно не погодитися з тими українськими вченими, які вважають, що з усіх напрямів сучасної економічної думки саме інституцій-

¹ Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – С. 123.

² Там само.

³ Панчишин С. Теоретичні основи інституційного аналізу економіки / С. Панчишин, А. Сохецька // Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. – Л. : Новий Світ-2000, 2005. – С. 11.

на теорія найкраще пояснює дію рушійних сил і закономірностей соціально-економічних перетворень у державі. Інакше дуже важко пояснити появу цілої плеяди українських вчених-інституціознавців, які крізь призму основних тверджень інституційної теорії намагаються дослідити, обґрунтувати та висвітлити головні проблеми й перспективи трансформаційних процесів у національній економіці. У центрі уваги їхніх досліджень перебувають інституціональні проблеми перехідної економіки, теорії трансакційних витрат, розглядаються особливості інституціональної матриці українського суспільства, інституціональні проблеми власності, інноваційна концепція інституціональної архітекτονіки та ін. Урахування інституційного підходу під час дослідження фінансового господарства є об'єктивною необхідністю. Погоджуючись із тезою А. Гриценка про те, що в суспільстві немає нічого без ознак інститутів¹, зауважимо, що в цьому аспекті нас цікавлять питання інституціоналізації фінансового господарства. Особливо це стосується дослідження проблем розвитку інституційного середовища, системи, механізмів функціонування фінансового господарства, фінансові інституції, інститути та їх адаптація до викликів та загроз у глобалізаційно-інтеграційному фінансово мінливому світі. Питання інституціалізації господарювання хоч і розглядалися у працях багатьох українських та зарубіжних вчених, все ж не набули всебічної повноти висвітлення та відповідної системності. Недостатньо розробленими залишаються не тільки єдині теоретичні підходи до з'ясування сутності, інституціалізації фінансового господарства України, а й формування концепції його дослідження в історичних межах української державності.

Дослідження фінансового господарства України з позицій інституційної парадигми відображає процес розвитку фінансових інституцій (інститутів) та вплив фундаментальних чинників як ендогенного, так і екзогенного характеру. Тому аналіз фінансового господарства в контексті інституціональних змін в Україні та трансформативності економіки, особливо в добу українського відродження (1917–1920 рр.), тобто у третьому інституціональному циклі, та в період здобуття державної незалежності після 1991 р. (п'ятий цикл),

---

¹ *Гриценко А. А.* Институциональная архитектоника: объект, теория и методология / *А. А. Гриценко* // Постсоветский институционализм. – Донецк : Каштан, 2005. – С. 49–74.

потребує застосування модернізованого підходу, що базується, з одного боку, на методології економічної теорії та інституційного напрямку, а з другого – на дослідженні суспільно-економічної трансформації інституційного середовища. Хоча ці процеси в історії фінансового господарства України й мали дискретний характер, вони містили генетичну основу через безпосередню державотворчу сутність. Цілком природно, що висвітлення фінансово-господарських відносин є важливим етапом дослідження ендегенних інституціональних аспектів системи фінансового господарства України в кожному з цих двох циклів.

Інституціональні зміни у світогосподарському просторі після Першої світової війни, а також Лютневого перевороту 1917 р. в Російській імперії суттєво вплинули на формування інституційного середовища в Україні та інституційну модель системи фінансів. Інституційна трансформаційність охоплювала багато елементів і визначала нову форму господарської моделі, яка так і не була завершеною, а також характер взаємовідносин різних інститутів, формування інституційного механізму на новітніх засадах та системи національного господарювання загалом.

В інституційному середовищі національного відродження України (1917–1920 рр.) при дослідженні фінансового господарства доцільно виокремити три фінансотворчі етапи: фінансове господарство періоду Української Народної Республіки за Центральної Ради, фінансове господарство під час існування Української Держави та Української Народної Республіки доби Директорії.

За часів Центральної Ради в інституційному середовищі було започатковано низку важливих державотворчих заходів, зокрема у фінансовій сфері:

- відроджено фінансово-господарські традиції та продовжено процеси національного державотворення;
- введено національну грошову одиницю гривню як знак спадковості української державності;
- укладено угоду про встановлення твердого розрахункового курсу між грошовими одиницями УНР та деякими європейськими країнами;
- створено основну фінансову інституцію – Генеральне секретарство у справах фінансових і структури державного управління у фінансовій сфері та ін.

Висвітлення інституційного середовища фінансового господарства Української Народної Республіки за Центральної Ради дає змогу зрозуміти генетичну спадкоємність інституціонально-еволюційної парадигми національного фінансознавства та підсилити розуміння модифікацій фінансових понять інституцій (інститутів), дослідження інституційного середовища, системи, механізму й аналіз суспільно-економічного розвитку та подій в Українській Державі.

На засіданні Всеукраїнського хліборобського з'їзду 29 квітня 1918 р. почесного отамана Вільного козацтва генерала Павла Скоропадського було проголошено гетьманом України. Центральна Рада була розпущена, і в інституційному середовищі України започатковано нове державне утворення – гетьманат “Українська Держава”¹. Основним бажанням гетьмана П. Скоропадського було “негайно збудувати таку державну владу, яка б здатна забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці”².

Створений уряд вживав усілякі заходи, спрямовані на формування інституціональної державної системи та нормалізацію життя. Водночас спостерігався потужний вплив екзогенних чинників на формування внутрішньогосподарського життя та інституційне середовище. Зокрема, Україна платила велику контрибуцію іноземним країнам, що посилювало її залежність від західних союзників. Так, згідно з економічним договором від 10.09.1918 уряд Української Держави надав право вивезти в Німеччину і Австрію не менше 100 млн пудів хліба; худоби – до 11 млн пудів (у живій масі); сала, масла, сиру – до 400 тис. пудів; цукру та іншої промислової сировини – 2,5 млн пудів³. Незважаючи на це, за досить короткий час в інституційному середовищі Української Держави уряд П. Скоропадського досягнув значних успіхів як у фінансовому господарстві, так і в загальнодержавотворчих процесах:

- 1) відновлення інституту приватної власності та вільного підприємництва;

¹ Українська держава гетьмана Павла Скоропадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo>.

² Грамота до всього українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18>.

³ Чугунов І. Я. Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи, 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – С. 60–61.

- 2) налагодження діяльності адміністративно-господарських інституцій та набуття управлінцями відповідного досвіду державної служби;
- 3) запровадження механізму жорсткого державного регулювання промисловості, транспорту, торгівлі тощо в умовах трансформаційних інституційних змін;
- 4) налагодження ефективного функціонування основних компонентів інституційної системи фінансового господарства: створення головної фінансової інституції – Міністерства фінансів, формування державного бюджету, відкриття українських банків, акціонерних товариств, бірж, вдосконалення національної грошової системи і т. ін.;
- 5) визнання суверенітету Української Держави з боку майже двох десятків країн;
- 6) суттєвий внесок у розвиток національної науки, культури, освіти, а також започаткування Української автокефальної православної церкви¹.

Завдяки фінансуванню заходів з українізації суспільно-державних інституцій було продовжено славні традиції українства та відроджено національну державотворчість з характерними для неї історико-географічними, соціальними та демографічними ознаками.

Згадані та багато інших заходів були своєрідними каталізаторами державотворення й становили основу національного відродження, зокрема фінансово-економічного підґрунтя для формування базису для інших державницьких звершень. Особливу роль у цих процесах відіграла основна фінансова інституція – Міністерство фінансів, створення якого сприяло визначенню інституційності фінансових засад та проведенню цілеспрямованої політики розбудови фінансової системи.

Незважаючи на те, що спроба самоствердження України за сценарієм гетьмана П. Скоропадського з різних об'єктивно-суб'єктивних причин була перервана, окремі процеси національного державотворення тривали. Інституційне середовище не зазнало суттєвих змін. Зміни відбулися в інституційній організації системи фінансового

---

¹ Українська держава гетьмана Павла Скоропадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo>.

господарства та механізми його функціонування за доби Директорії. Інституційне середовище української державності ще не було цілком сформованим, а фінансові інститути (інституції) з часів Центральної Ради не функціонували системно. Українська Народна Республіка вела війну на три фронти, поступово втрачаючи зв'язки з іншими країнами, торгівля і промисловість були паралізованими. Разом із втратою УНР території зникали фінансові джерела, не вдавалося налагодити збирання податків. Через постійні військові дії та слабку вертикаль влади управління фінансовим господарством було нестабільним. Важливою причиною цього було і те, що український уряд часом контролював дуже незначні території, а це негативно впливало на збір податків і проведення фінансової політики загалом. Крім того, на таких обмежених територіях більшість населення становило розорене селянство, тому віднайти істотні кошти до державної скарбниці було майже неможливо.

Екзогенні та ендогенні процеси суттєво впливали на інституціалізацію фінансового господарства не тільки в третьому досліджуваному інституціональному циклі, а й у п'ятому, тобто після 1991 р.

Отже, обґрунтовуючи концепцію дослідження інституціалізації фінансового господарства епохи української незалежності, насамперед потрібно зважати на екзогенні та ендогенні процеси. На особливу увагу заслуговують основні інституційні складові, серед яких слід виокремити: саме інституціональне середовище, організацію господарського порядку, інституційну структуру, механізм інституційного фінансового управління (регулювання) і т. ін. На наш погляд, саме в такій архітектоніці та в контексті їх взаємозв'язку доцільно досліджувати національне фінансове господарство, зокрема періоду незалежності України.

Якщо в країнах з ринковою економікою інституціалізація фінансового господарства зазвичай відбувається еволюційно, то в українських реаліях перехід від командно-адміністративної до ринкової моделі, а також становлення відповідного середовища проходили революційним шляхом. Крім того, значною мірою здійснювався процес так званого імпорту інститутів без належного врахування національного середовища, що призвело до деформації суспільно-економічного розвитку загалом. Тому інституціональність фінансово-економічного дослідження, на наш погляд, потрібно розглядати, зважаючи саме на ці трансформаційні реалії.

У контексті трансформаційних економічних процесів на початку 90-х років ХХ ст. особливо актуальними стали проблеми інституційного визначення самостійної державної політики, а також реструктуризація управлінських структур, створення власної фінансової системи та формування інституційної ринкової інфраструктури. А. Чухно зазначає з цього приводу: “Під час переходу від моделі економічної системи державного соціалізму, де держава відіграла головну роль в економіці, до змішаної з ринковими регуляторами кардинальної трансформації зазнає й інфраструктура, що виявляється як у зміні інституціональної сутності власне інфраструктури, так і у формах та методах функціонування її елементів”¹. Одним з основних елементів такої інфраструктури в системі державотворчих процесів та суспільно-економічної реструктуризації стало реформування фінансових відносин у національній економіці, яке полягало насамперед у забезпеченні інноваційності фінансового господарювання.

Трансформаційні процеси цієї доби потребують більш детального і глибокого вивчення стосовно не тільки питань формування фінансової системи, а й розбудови нової фінансової архітектури та інституційного середовища фінансового господарства загалом. Це актуалізує підходи до формування концепції дослідження, де головним є створення теоретичних засад та вибір механізмів, на підставі яких можна змодельовати відповідну концепцію. Адже саме теоретичні підходи є базою наукового обґрунтування сутності, особливостей поступу фінансового господарства, а також його інституційності. Потрібно не тільки використовувати теоретичний арсенал сучасної національної фінансономічної науки, а й звертати увагу на міжнародний досвід застосування синтезованого інституційно-функціонального підходу до аналізу фінансового господарства. Ядром концепції інституційності фінансового господарства має бути синергетичний підхід, тобто врахування тісного взаємозв'язку при дослідженні не тільки фінансів інституційних секторів економіки, а й власне інституційності фінансового господарства в національній економіці.

¹ Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – С. 143.

Прикладом підтвердження наших поглядів є прийняття Класифікації інституційних секторів економіки (КІСЕ) України згідно з наказом Державного комітету статистики України “Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України”¹, схваленої методичною комісією Державного комітету статистики України. Її розроблено на виконання Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 07.04.2003 № 475. Слід зазначити, що були враховані не тільки особливості законодавства та розвитку економіки України, а й методологічні принципи міжнародного стандарту Системи національних рахунків, прийнятого, зокрема, Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Світовим банком та ін. Об’єктами класифікації є інституційні одиниці, що визначаються як господарські одиниці з певними основними ознаками (здатність приймати самостійні економічні рішення і здійснювати господарську діяльність, за яку вони самі несуть пряму відповідальність перед законом; здатність приймати фінансові та інші зобов’язання від свого імені, а також укладати договори)².

Незважаючи на те, що ця класифікація є офіційним документом, вона містить низку недоліків, на що звертають увагу українські науковці. Так, В. Свірський зауважує, що інституційний склад фінансового сектору, запропонований у ній, суперечить традиційному поділу фінансових посередників на три основні групи: депозитні, договірні ощадні інституції та інвестиційні посередники³, згідно з яким кредитні спілки прирівняні до банківських установ та віднесені разом із ними до ощадних фінансових посередників. Також у класифі-

---

¹ Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України : наказ Державного комітету статистики України від 18.04.2005 № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leonorm.com.ua/p/NL_DOC/UA/200501/Nak96.htm.

² Там само.

³ Сніжко О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко. – К. : Київський університет, 2009. – 815 с.; Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія, 2008. – С. 140.

кації змішано всі фінансові установи: фінансові органи (НБУ) та інші фінансові інституції¹.

Об'єктом класифікації, як зазначалося, є інституційні одиниці, які належать до певного сектору (підсектору) економіки, тобто вона стосується більшою мірою мікрорівня господарювання. Тому доцільно звернути увагу на інституційний підхід до дослідження макрорівня фінансового сектору національної економіки. З огляду на це інституційність національного фінансового господарства варто досліджувати в просторі й часі через послідовне висвітлення фінансово-економічної політики, фінансової системи, управління фінансами та основними секторами національної економіки, серед яких грошове господарство, бюджетна справа, а також функціонально-організаційні засади основної фінансової інституції – Міністерства фінансів України.

З точки зору такого підходу розглянемо інституційність національного фінансового господарства в епоху української незалежності. Наприкінці ХХ ст. українці вкотре отримали історичний шанс на відродження державності, що зумовило створення власної національно-економічної системи та нових форм фінансових відносин з урахуванням політико-економічних змін. Паралельно з узаконенням національно-державної символіки та атрибутів суверенітету України одним із першочергових завдань постало забезпечення вискоєфективного фінансового господарства, яке б ґрунтувалося, зокрема, на обігу повноцінної власної грошової одиниці, відповідній фіскальній політиці і т. ін. Слід зауважити, що розвиток економіки будь-якої країни залежить, у тому числі, від інституційного середовища. Щодо України, то на початку державного відродження однією з основних проблем була тотальна інституційна непередготовленість, зокрема відсутність інституційних регулятивних важелів у фінансовому господарстві, насамперед фінансового ринку. Науковці зазначають: «В умовах адміністративної економіки фінансового ринку не існувало, оскільки фінансові ресурси розподілялися централізовано, а не були об'єктом купівлі-продажу. Збережені інституції цього ринку – бан-

---

¹ Свірський В. С. Фінансовий сектор економіки: інституційно-функціональний підхід / В. С. Свірський // Сталий розвиток економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_3/317.pdf.

ки, ощадні каси, страхові організації функціонували на принципово інших засадах, ніж в умовах ринкової економіки”¹.

Розбудова фінансового господарства України в контексті інституціалізації середовища на соціально-ринкових засадах була пов’язана з великими труднощами, викликаними насамперед відсутністю власної грошової системи, чітких моделей та орієнтирів економічного розвитку на початковій стадії становлення держави. “Фінансова, банківська, кредитно-грошова та інша політика, – писав С. М. Злупко, – усе це було у руках імперського центру”². Крім того, у всесоюзній власності перебували провідні промислові підприємства з кваліфікованими працівниками. “Зрозуміло, – продовжує свою думку вчений, – що на таких підприємствах керівництво повністю підпорядковувалося Москві, беззастережно виконувало її волю. Очевидно, не треба доводити того, що країна, власність якої належить міністерствам і відомствам, розташованим за межами національної території, називається колонією”³. Колоніальний статус України визначався не тільки промисловістю, а й іншими галузями економіки. Так, в Україні у 1990 р. загальний обсяг промислової продукції підприємств загальносоюзного підпорядкування становив 57 %, промислово-виробничих фондів – 73 %. На них було зайнято 62 % чисельності промислово-виробничого персоналу⁴. Така соціально-економічна ситуація була зумовлена відповідними факторами, зокрема:

- 1) доцентрова система формування ресурсів і економічного перерозподілу виснажила економічний потенціал економіки України;
- 2) відцентрова розподільча система після відбудовчого повоєнного періоду була переорієнтована на азіатську частину колишнього СРСР в обхід України;
- 3) системна криза народного господарства СРСР проявилась ще у 80-ті роки ХХ ст. і поглиблювалася до розпаду Радянського

¹ Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/72>.

² Злупко С. М. Перехідна економіка: сучасна Україна / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – С. 14.

³ Там само.

⁴ Народное хозяйство СССР в 1990 г. : статист. ежегод., – М., 1991. – С. 361.

Союзу. Це особливо позначилося на виснаженні галузей, що працювали на споживчий ринок – сільського господарства, харчової та легкої промисловості¹. До того ж “спроби у той період керівництва Радянського Союзу пристосувати адміністративно-розпорядчу економіку до ринкової поклали початок дезінтеграції єдиного господарського простору, який тривав не на економічних законах, а завдяки жорстким централізованим управлінським структурам тоталітарної системи. Усе це призвело до глибокої системної економічної і політичної кризи, занепаду виробництва, зниження життєвого рівня більшості верств суспільства, зростання соціальної напруги”².

Взагалі СРСР базувався на своєрідних засадах примусу, де вже під час його створення були закладені елементи занепаду. Наприклад, українцям завжди була притаманна приватновласницька форма господарювання, а насаджувannya, зокрема, колгоспної системи не лише знищувало дух власника, а й деморалізовувало людей та їхнє ставлення до праці. Це не тільки теоретично підтверджено, а й доведено на практиці. П. Саблук, М. Вітковський, Д. Полозенко підкреслюють: “Найефективніший результат досягається тільки під впливом мотивацій до праці і немає більшої сили до високого ефекту від праці й прогресу, ніж внутрішнє спонукання, притаманне кожній людині. Але на повну силу воно спрацьовує тільки тоді, коли трудівник стає вільним, повноправним власником виробництва і господарем своєї долі. Отже, найкращим і найдійовішим стимулом до праці є перетворення людини на справжнього господаря-власника”³. Як зауважує Ю. Бажал, “...практика побудови соціалізму” нищила всі інститути саморозвитку в суспільстві – приватну власність, самостійність виробника, самостійність у самореалізації людини, – і зробила її “гвинтиком” у цій “суспільній машині”⁴. Це стосувалося й фінансово-економічної науки, яка тривалий час перебувала, на думку

¹ Реформування економічної системи та соціальної сфери / Україна: 10 років державотворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/10/05.htm>.

² Там само.

³ Саблук П. Передумови ринкової економіки / П. Саблук, М. Вітковський, Д. Полозенко // Економіка України. – 1992. – № 12. – С. 3.

⁴ Бажал Ю. М. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду / Ю. М. Бажал // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 3.

С. М. Злупка, “в жорсткому режимі одноманітності”¹. Та незважаючи на це, Україна зі своїм потенціалом мала бути абсолютно самодостатньою. Про це свідчать такі дані: з України в різні періоди безповоротно скеровувалося до Москви 10–20 % національного доходу² або те, що “на території України було розміщено 30 % военно-промислового комплексу колишнього СРСР, 80 % машинобудівних підприємств республіки було підключено до виробництва зброї.... 75–80 % української промисловості вироблялося підприємствами-монополістами. Напередодні незалежності загальносоюзні міністерства й відомства розпоряджалися 95 % усієї власності, розташованої в Україні...”³. Дворівневе підпорядкування, з одного боку, свідчило про колоніальний статус України, а з другого – доводило, що на початку 90-х років минулого століття Україна мала значний економічний потенціал. На той час її населення “становило 52 млн осіб, що дорівнювало близько 18 % загальної чисельності населення колишнього СРСР. У 1989 р. в Україні було вироблено понад 16 % загальносоюзного національного доходу”⁴. Незважаючи на те, що в Україні вироблялося по одній тонні хліба й металу на одну особу, промислова продукція із завершеним технологічним циклом напередодні проголошення незалежності становила лише 15–20 % у загальному обсязі, “в той час, – писав С. Злупко, – як випуск кінцевої продукції в Росії становив 77 %, а в Казахстані – 37 %”⁵. Такі диспропорції в соціально-економічному середовищі, а також несприятливі для СРСР зміни кон’юнктури на світовому ринку “обернулися посиленням соціальної напруженості, початком масових

¹ Злупко С. М. Концепційні засади формування національної економічної системи / С. М. Злупко / Становлення національної економіки : зб. матеріалів Всеукраїнської наук. конференції. – Л., 1995. – С. 9.

² Там само. – С. 15.

³ Калініченко В. В. Історія України. Ч. 3: 1917–2003 рр. / В. В. Калініченко, І. К. Рибалка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www-history.univer.kharkov.ua/old/elibrary/kalinichenko_textbook/Kalinichenko_11.4.htm.

⁴ Економіка незалежної України в 90-ті роки ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <view/Itemid,36/catid,103/id,1806>.

⁵ Злупко С. М. Перехідна економіка: сучасна Україна / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – С. 29.

страйків і стрімким зростанням числа популістських рішень. Почався розвал радянської держави”¹.

Отже, кризові явища в економіці Радянського Союзу наприкінці 80-х років ХХ ст. і розбалансованість товарно-грошового господарства в регіонах “змусили Раду Міністрів Української РСР прийняти запобіжні міри – здійснити низку заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку”². Зокрема, стосовно фінансової сфери необхідні першочергові заходи охоплювали: реформування банківської системи шляхом переведення функціонуючих банків на ринкові засади діяльності; забезпечення конкурентного середовища з відокремленням банків від системи державних фінансів, у якій вони фактично перебували раніше; формування ринку цінних паперів через відкриття фондових бірж; створення акціонерних товариств, інституційних інвесторів, відповідної інфраструктури ринку; розвиток страхового ринку з наданням широкого спектра послуг щодо страхування ризиків життєдіяльності і підприємництва³ і т. ін.

Загалом потрібно було впроваджувати інноваційні форми господарювання. На це звертали увагу багато науковців, зокрема Ю. М. Бажал зауважував, що “інновації – це зміна технології виробництва, яка має історичне значення, є необхідною і становить стрибок від старої виробничої функції до нової”⁴.

Знаменним стало ухвалення Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України⁵, що спонукало до створення відповідних фінансово-економічних атрибутів: за-

¹ Леоненко П. М. Економічна історія / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання-Прес, 2004. – С. 396.

² Формування грошово-монетної системи незалежної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coinskraine.at.ua/publ/rozdil_11_formuvannja_groshovo_monetnoji_sistemi_nezalezhnoji_ukrajini/1-1-0-2.

³ Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/72>.

⁴ Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. / Ю. М. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – С. 23.

⁵ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

провадження власної грошової одиниці, формування банківської, фінансової, митної, податкової систем, складання державного бюджету тощо. Верховна Рада УРСР 3 серпня 1990 р. ухвалила Закон “Про економічну самостійність Української РСР”, який проголосив основні принципи такої самостійності. Зокрема у ст. 8 зазначалося, що “Українська РСР самостійно формує систему, склад і структуру державного управління народним господарством”¹. Статтями Закону регулювалися також питання розвитку фінансового господарства. Вказувалося, що Українська РСР як суверенна держава на своїй території самостійно організує банківську справу, в тому числі акціонерні банки, інші кредитні установи, створює ринок акцій, облігацій та інших цінних паперів, а також грошовий обіг. За умов запровадження власної грошової одиниці Національний банк України для її валютного забезпечення та повної зовнішньої конвертованості нагромаджує валютні запаси (ст. 6)².

У листопаді 1990 р. Верховна Рада України схвалила документ, який на тривалу перспективу визначав напрями економічного розвитку – Концепцію переходу Української РСР до ринкової економіки³, одними з основних складових якої є реформа банківської системи та оздоровлення грошово-фінансової системи, у тому числі запровадження національної грошової одиниці. Адже внаслідок прийняття радянським урядом наприкінці ХХ ст. низки рішень необґрунтовано зросли грошові доходи, які не забезпечувалися відповідною товарною масою, що спричинило розбалансування споживчого ринку. Водночас подальше використання радянського рубля призвело до зростання масового вивезення з України відносно дешевих продовольчих та промислових товарів. Найбільша кількість їх спрямовувалась у прибалтійські республіки, які відразу почали реалізовувати програми запровадження національних грошових одиниць і намагалися якнайшвидше позбутися знецінених радянських рублів, а також у Росію, котра, контролюючи емісійний

¹ Про економічну самостійність Української РСР : закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 03.08.1990 № 142-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.

² Там само.

³ Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1990. – № 48. – Ст. 632 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/tpart17/isx17312.htm>.

центр, безперешкодно викидала на ринок величезну кількість рубльової готівки. Крім того, в Україні поширювалося використання таких валют, як долар США, німецька марка та ін.

З метою збереження контролю над товарно-грошовими відносинами керівництво України мало ухвалити низку адекватних рішень у фінансовій сфері. Насамперед потрібно було захистити власний грошовий ринок, зокрема доцільним видавалося запровадження власної національної грошової одиниці. Проте в умовах економічної кризи, що дедалі посилювалася, й інфляції такий крок був передчасним. Зважаючи на політичну та соціально-економічну ситуації в країні, у жовтні 1990 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про захист споживчого ринку”¹, якою передбачався продаж громадянам продовольчих і непродовольчих товарів, а також продукції виробничо-технічного призначення з використанням так званих карток споживача з відрізними купонами одноразового користування.

Без карток споживача дозволявся продаж окремих товарів, які мали за прейскурантом ціну до 50 коп., а також тих, які реалізовувалися підприємствами громадського харчування, книжкової торгівлі та аптеками. Цей перелік був зовсім незначним. Картки споживача з купонами видавалися робітникам, службовцям, колгоспникам, кооператорам, пенсіонерам, інвалідам, студентам, учням технікумів і професійно-технічних закладів раз на місяць при виплаті їм грошових доходів у обсязі 70 % після їх оподаткування та інших обов’язкових виплат. При грошових доходах до 70 крб на місяць картка споживача видавалася на 50 купонів незалежно від суми доходів².

У кінцевому підсумку система продажу товарів за картками споживача з купонами дала позитивні результати: припинилися зменшення товарних залишків, вивезення продовольчих і непродовольчих товарів за межі республіки, скоротився й поліпшився грошовий обіг. Купонна система сповільнила спорожнення магазинів і навіть

¹ Про захист споживчого ринку в Українській РСР : постанова Ради Міністрів Української РСР від 22.10.1990 № 330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collection.mumisma.ru/Laws/Ukr/Krb/nluk1.htm>.

² Там само.

дала змогу в перші місяці після її запровадження наповнити їх товарами. Водночас майже удвічі зросла емісія по країні загалом¹.

Разом із тим ці картки поступово втрачали властивості щодо захисту ринку, тому місцеві ради народних депутатів почали застосовувати власні заходи. Однак після припинення дії карток споживача значно збільшився продаж товарів, особливо продовольчих, а на окремі з них виник ажіотажний попит, знову почастішали випадки масового вивезення товарів за межі України, а також виникли інші негативні явища. Президія Верховної Ради України ухвалила постанову “Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання”² – фактично першої національної валюти – з метою посилення захисту споживчого ринку та використання для розрахунків населення за товари роздрібної торговельної мережі.

Купони в Україні, на відміну від класичного значення цього слова, мали ознаки національної валюти. І не тільки тому, що вони виконували основні функції грошей, а й тому, що сприяли формуванню національної фінансової інфраструктури для успішного функціонування української грошової системи.

Спочатку населення отримувало купоно-карбованцями тільки 25 % місячної зарплати (решта видавалася в рублях), згодом купонами виплачувалося 70 % загальної суми. Сфера використання нових грошових знаків зводилася лише до готівкового обігу для здійснення населенням розрахунків за придбані продовольчі, а згодом і промислові товари. Тоді ж були скасовані купони одноразового використання та картки споживача, які вживалися впродовж серпня – грудня 1991 р. Постановою Верховної Ради України “Про соціальний захист населення і внутрішнього ринку України”³, а також спільною поста-

---

¹ Про продаж товарів народного споживання з використанням картки споживача з купонами нового зразка : постанова Кабінету Міністрів УРСР від 18.07.1991 № 94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP910094.html.

² Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання : постанова Президії Верховної Ради України від 09.09.1991 № 1519-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – ст. 627.

³ Про соціальний захист населення і внутрішнього ринку України : постанова Верховної Ради України від 04.01.1992 № 2031-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2031-12>.

новою Кабінету Міністрів України та Національного банку України “Про заходи у зв’язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання”¹ передбачалося запровадження з 10 січня 1992 р. українських купоно-карбованців, еквівалентних відповідним номіналам готівкових та безготівкових радянських рублів. Таким чином, у ході грошової реформи в обіг були запроваджені купони багаторазового використання номіналом 1, 3, 5, 10, 25, 50 та 100 українських карбованців.

Національний банк України 10 грудня 1991 р. був наділений правом встановлювати детальні ознаки купюр усіх номіналів, а його керівник отримав повноваження підписувати до друку зразки банкнот². Проте у зв’язку з тим, що сферу безготівкового банківського обігу, на яку припадала основна кількість розрахунків, надалі обслуговував радянський рубль, Кабінет Міністрів України та НБУ прийняли постанову “Про розширення введення в обіг купонів багаторазового використання”³, згідно з якою з 1 квітня 1992 р. всі розрахунки на території України мали проводитися лише в українських карбованцях як єдиному законному засобі платежу. Згодом була прийнята постанова, яка надавала можливість усім фізичним та юридичним особам упродовж 13–15 листопада того самого року обміняти радянські рублі на українські карбованці без обмеження суми у співвідношенні 1 : 1. Одночасно регулювалося використання рубля у сфері міждержавного банківського обігу. Надалі всі платежі за межі України мали здійснюватися в режимі валютних розрахунків через кореспондентські рахунки НБУ та комерційних банків.

Український купоно-карбованець перебував у обігу до 1996 р. і створив передумови для впровадження єдиної національної валюти незалежної України – гривні.

¹ Про заходи у зв’язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28.12.1991 № 378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/378-91-%D0%BE>.

² Тузлук В. Незалежність починалася з гривні / В. Тузлук // Урядовий кур’єр. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/nezalezhnist-pochinalasya-z-grivni/p>.

³ Про розширення введення в обіг купонів багаторазового використання : постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.1992 № 171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/171-92-%D0%BE>.

У 1992 р. в обігу з'явилися українські карбованці нового випуску номіналами 100, 200, 500 та 1000 крб. Однак у зв'язку з посиленням інфляційних процесів у обіг вводилися купюри значно вищих номіналів. Так, у I півріччі 1993 р. запроваджено купюри номіналами 2000 та 5000 українських карбованців, у II – 10 000, 20 000, 50 000 та 100 000 крб. У 1994 р. з'явилися купюри номіналом 200 000, 500 000, а у 1995 р. – 1 000 000 українських карбованців. Водночас, зважаючи на подальший розвиток інфляційних процесів, купюри дрібних номіналів (1, 3 та 5 крб) почали вилучатися з обігу. В цей час виникла необхідність ведення розрахункових операцій у сумах, кратних 10. Надалі з обігу вилучалися купюри наступних грошових знаків: у 1994 р. – 10, 25, 50 крб, а в 1995 р. – 100, 200, 500 крб.

Велике значення мало також налагодження процесу виготовлення власної монети. На початку 1992 р. Міністерство машинобудівної промисловості України доручило організувати карбування українських розмінних монет. Відповідну базу було створено на Луганському верстатобудівному заводі (ЛВЗ) за допомогою Монетного двору Великобританії. Розробивши дизайн, фахівці заводу в I півріччі 1992 р. почали підготовчі роботи, а вже в листопаді здійснили пробне карбування монет¹ номіналом в 1, 5, 10, 25 “шагів”². У той час відбувалося багато дискусій щодо назви розмінної монети, але Президія Верховної Ради України 2 березня 1992 р. прийняла постанову “Про розмінну монету України”³, у якій визначалося, що сотою частиною національної грошової одиниці – гривні має бути копійка. Пропонувалися також назви “сотий”, “різана”, “списівка”⁴. Передбачалось налагодити карбування розмінних номіналів: 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 25 та 50 коп.,

¹ Шуст Р. М. Розвиток грошової системи України в період становлення державної незалежності / Р. М. Шуст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/157645542_finansiformuvannya_groshovomonetnoyi_sistemi_nezalezhnoyi_ukrayini.html.

² Банкноты СССР 1961 г. выпуска / Золотой Талер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goldtaler.narod.ru/bank_papers/bank_papers_USSR_1961.html.

³ Про відзначення 16-ї річниці проведення грошової реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=120946.

⁴ Смовженко Т. С. Фінансова грамотність / Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 322 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/945908>.

а також 1 грн. Проте з урахуванням світового досвіду було вирішено карбувати монети семи найпоширеніших номіналів: 1, 2, 5, 10, 25 та 50 коп. і 1 грн. На кінець 2001 р. в обігу перебувало 2446 млн монет на загальну суму 234 720 млн грн¹. Стосовно ескізів “копійок”, то їх залишили з таким самим малюнком, як і на ескізах “шагів”.

У 1991 р. Державний комітет з оборони та промислового машинобудування України доручив Дніпропетровському проектному інституту опрацювати проектні пропозиції щодо організації та розміщення Українського монетного двору. Тим часом на Монетному дворі “Istituto Poligrafico E ZeccaDello Stato” в Італії було відкарбовано перші українські монети різних номіналів. В обіг вони надійшли у 1996 р. Протягом цих років з колекційною метою карбувалися пам’ятні та ювілейні монети номіналом 2, 5, 10, 20, 50, 100, 125, 200, 250, 500 грн². Безумовно, для забезпечення виготовлення всього спектра високоякісної монетної продукції потрібно було створити сучасний Монетний двір України. Саме тому 23 жовтня 1995 р. уряд України ухвалив рішення про створення Монетного двору в м. Києві. Правління Національного банку України прийняло постанову “Про затвердження проекту будівництва Монетного двору”, а 1 грудня 1995 р. – “Про створення монетного виробництва в м. Києві”. За основу було взято спільний проект корпорації “Австрійський монетний двір АГ” та Національного банку України. Відразу розпочалися будівельні роботи, які тривали до 1998 р. У 2001 р. Монетний двір України став дійсним членом Міжнародної організації “Конференція директорів Монетних дворів”, а викарбовану в 1999 р. срібну монету “Різдво Христове” визнано найкращою монетою 2001 р. у світі.

Постало також питання про створення власної бази для друкування банкнот. У зв’язку з цим урядом та Правлінням НБУ було прийнято рішення про будівництво Банкнотно-монетного двору у м. Києві, до складу якого ввійшли Банкнотна фабрика та Монетний двір. Проектні роботи було доручено виконати Дніпровському про-

¹ Тиражи обиходних українських монет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coinsua.narod.ru/clauses11.html>.

² Туглук В. Незалежність починалася з гривні / В. Туглук // Урядовий кур’єр. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/nezalezhnist-pochinalasya-z-grivni/p>.

ектному інституту та “ДніпроНДІполіграфу”, а будівництво – фірмі “Київінвест”. При цьому широко використовувався найсучасніший світовий досвід у цій галузі. У травні 1993 р. Національний банк України уклав контракт з англійською фірмою “Thomas De La Rue Company Limited” на постачання обладнання, введення в дію технологічних ліній та навчання спеціалістів. У червні завершено проектно-пошукові роботи та укладено угоди з будівельно-монтажними організаціями на виконання робіт. Наприкінці 1993 р. приміщення колишнього заводу “Алмаз” передали під монтаж технологічного обладнання, а вже 22 березня 1994 р. запрацювала перша друкарська лінія. Відбулося урочисте відкриття Банкнотної фабрики, яка почала виготовляти банкноти для грошового обігу України. Таким чином, із введенням в експлуатацію Банкнотно-монетного двору Національного банку України сформувалася власна виробнича база для виготовлення банкнот, монет масового обігу, пам’ятних та ювілейних монет з дорогоцінних та кольорових металів, державних та відомчих нагород, нагрудних знаків, пам’ятних медалей, високозахисених цінних паперів та документів суворого обліку всіх видів, художніх поштових марок та різноманітної сувенірної продукції. Усі цінні папери та документи суворого обліку мають найсучасніші засоби захисту від підробки¹.

У квітні 1994 р. Кабінет Міністрів України та Національний банк України прийняли постанову про організацію випуску пам’ятних та ювілейних монет. Перша українська пам’ятна монета номіналом 200 тис. крб була випущена 7 травня 1995 р. з нагоди 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. НБУ випускає монети, що відображають події історичного минулого та сучасного життя на різну тематику – історія, релігія, спорт, культура тощо. Українські ювілейні та пам’ятні монети класифікують за матеріалом виготовлення (біметалеві монети з дорогоцінних металів; біметалеві монети з недорогоцінних металів; монети з дорогоцінних металів (золото, срібло) та недорогоцінних металів), а також за тематичними серіями (“Княжа Україна”, “Відродження української державності”, “Герої козацької доби”, “Духовні скарби України”, “Флора і фауна”, “Спорт”, “Видатні

---

¹ Банкнотно-монетний двір Національного банку України // Україна сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.com.ua/ukr/catalog/8322>.

діячі України”) тощо. Програма випуску українських пам’ятних монет має передусім політичний, культурний та пізнавальний характер, оскільки монети демонструють тисячолітню українську історію, самобутність культури та традицій народу.

Із самого початку передбачалося карбувати не тільки мідно-нікелеві ювілейні монети, а й із золота та срібла 925-ї проби. У грошовому обігу незалежної України 12 березня 1997 р. з’явилася перша вітчизняна золота монета номіналом 200 грн, відкарбована на честь Тараса Шевченка (1814–1861). Слід зауважити, що на замовлення Національного банку України пам’ятні та ювілейні монети карбувалися також на Бірмінгемському (Великобританія), Варшавському (Польща), Кременіцькому (Словаччина) та Московському монетних дворах¹. Відтоді як у листопаді 1991 р. введено в дію першу чергу Монетного двору Національного банку України, пам’ятні та ювілейні монети виготовляють на Банкотно-монетному дворі НБУ із застосуванням найсучасніших технологій.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про створення потужностей по виготовленню національної валюти та цінних паперів” від 18.09.1991 на Міністерство фінансів України разом із Національним банком України покладалося завдання щодо внесення пропозицій про закупівлю за кордоном обладнання для виготовлення національної валюти. Перші зразки української гривні були надруковані в 1992 р. в Канаді компанією “Canadian Bank Note Company” (105 контейнерів номіналами до 20 грн) і британською компанією “De La Rue plc” на Мальті (номіналами 50, 100 і 200 грн)². Варто нагадати, що це вже був третій етап упровадження гривні на українських землях, що дає змогу говорити про спадкоємність культури державотворення, у тому числі національного фінансотворення: після Київської державності випуск гривневих банкнот розпочався завдяки прийняттю Центральною Радою Закону “Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів” від 1 березня

¹ Формування грошово-монетної системи незалежної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coinskraine.at.ua/publ/rozdil_11_formuvannja_groshovo_monetnoji_sistemi_nezalezhnoji_ukrajini/1-1-0-2.

² *Смовженко Т. С.* Фінансова грамотність / Т. С. Смовженко. – К.: УБС НБУ, 2012. – 322 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/945908>.

1918 р., а вже 6 квітня перші банкноти з'явилися в обігу. Після поразки Директорії гривня припинила існування¹.

Однією з особливостей гривні випуску 1991 р. було зображення на ній тризуба – Малого герба України, хоч як офіційний Державний герб України він був прийнятий значно пізніше. Вже зауважувалося, що через несприятливі економічні умови керівництво держави ухвалило рішення про недоцільність поспішного запровадження національної грошової одиниці гривні в обіг, ввівши перехідну валюту – купуно-карбованець. Взагалі між експертами, науковцями та державними посадовцями не було вироблено спільної думки щодо запровадження власної грошової одиниці. Зокрема, тодішній голова правління Укрсоцбанку М. Нос вважав, що з введенням гривні в обіг можна почекати до 1 січня 2007 р. Натомість Р. Шпек, який перебував на посаді віце-прем'єр-міністра України, визнавав запровадження гривні доцільним, оскільки для цього склалися належні умови завдяки посиленню в 1995 р. і першій половині 1996 р. позитивних процесів в економіці, значному зниженню темпів інфляції, зупиненню спаду виробництва, а також стабілізації курсу українського карбованця до іноземних валют і зростанню доходів населення. До того ж Україна фактично опинилася поза рубльовою зоною, тому перехід на власну національну грошову одиницю був нагальною необхідністю: “Понад 90 мільярдів радянських рублів були вилучені з обігу Москвою і фактично використані для вливання в економіку Росії. Як наслідок, в Україні не залишилося грошей навіть на виплату зарплат і пенсій тощо”².

Хоч у питаннях вчасності чи невчасності введення національної грошової одиниці не було знайдено консенсусу, опоненти солідарні в одному – Національний банк України спільно з урядом утримали гривню навіть у найважчі періоди для української економіки. Як зазначалося, згідно з постановою Президії Верховної Ради України “Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання” від 09.09.1991 Національний банк України 10 січня 1992 р. ввів в обіг купони багаторазового використання. У готів-

¹ Туглук В. Незалежність починалася з гривні / В. Туглук // Урядовий кур'єр. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/nezalezhnist-pochinalasya-z-grivni/p>.

² Там само.

ковому обігу в Україні одночасно опинилися дві валюти – радянські рублі та українські купоно-карбованці. Для розрахунків за продовольчі та промислові товари приймалися лише купоно-карбованці, а в розрахунках за послуги та в інших видах платежів використовувались як рублі, так і купоно-карбованці за курсом у співвідношенні 1 : 1¹. Відразу після введення купоно-карбованці оцінювалися дещо вище за радянські рублі: вони поступово вводилися в готівковий обіг, а вже в листопаді 1992 р. рублі були замінені на карбованці в безготівковому обігу.

Купони багаторазового використання планувалося ввести тимчасово, а згодом (протягом чотирьох – шести місяців) їх мала замінити постійна валюта. Однак вони перебували в обігу до 1 вересня 1996 р., взявши на себе весь інфляційний удар. За статистикою, яку наводить І. Г. Скоморович, від січня 1991 р. по вересень 1996 р. ціни в Україні зросли приблизно в 95 тис. разів; курс карбованця до долара США 12 листопада 1992 р. становив 403 крб, а 2 вересня 1996 р. – 176 000 крб².

Національному банку України було доручено укласти договір з іноземними фірмами (французькою – “Prais Charles Oberthur”, лондонською – “Thomas De La Rue Company Limited”) щодо виготовлення купонів багаторазового використання (зі спеціальним захистом) у кількості, необхідній для нормального функціонування національної грошової системи. Перший випуск відбувся у 1991 р. у Франції, потім їх друкували у Великобританії та Іспанії. У 1992 р. найвищим номіналом були 100 карбованців, а вже у 1995 – 1 000 000 крб³.

Не менш відповідальним завданням було забезпечення безперебійного доставлення грошей на територію України, адже був негативний історичний досвід постачання грошових знаків у період УНР і Української Держави, коли з Німеччини завозилися гроші, замовле-

¹ Перші гроші незалежності // Атлантична панорама. – 2011. – № 4 (35).

² Скоморович І. Г. Історія грошей і банківництва / І. Г. Скоморович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18210712/bankivska_sprava/ku_ponokarbovantseva_groshova_sistema_ukrayini.

³ Грабинська І. Еволюція форм грошового обігу на українських землях / І. Грабинська, І. Грабинський // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – 2008. – Вип. 40. – С. 7–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vlnu/Ekon/2008_40/2_Hrabynska_Hrabynskyi.pdf.

ні Центральною Радою та урядом гетьмана П. Скоропадського¹. Було прийнято рішення доставляти купоно-карбованці та гривні в Україну двома шляхами: повітряним і морським. Для їх супроводу розроблено і проведено чотири спеціальні операції під кодовою назвою “Щит України”.

План оперативно-бойової операції “Щит України” щодо ввезення до України купоно-карбованців з Франції було підписано 29 листопада 1991 р. Їх постачали повітряним шляхом на Ан-124 “Руслан”. Відбулося близько 50 рейсів. План “Щит України-2” щодо ввезення національної валюти України – гривні з Канади, де її виготовляли, був підписаний 14 серпня 1992 р.; її вирішили доставляти морським шляхом, що потребувало нових підходів і спеціальних технологій, адже операція такого рівня й важливості проводилася вперше. Теплохід “Петро Алейников” виходив з Іллічівського порту, далі маршрут пролягав через Атлантичний океан, охоплюючи 8 морів, 13 проток, безпечно потрібно було оминати 28 островів, зайти у 8 портів, пройти 10 країн світу. Потім був сухопутний відрізок дороги від Оттави, де друкувалася гривня, до Монреаля. Один рейс протяжністю більше 20 тис. км тривав 49 днів. 23 квітня 1993 р. був затверджений план “Щит України – 3” – ще один морський рейс з Монреаля до України, аналогічний плану “Щит України – 2”. Ця операція тривала з 24 квітня по 29 червня 1993 р. У серпні–вересні 1993 р. гривню ввозили вже з Італії та доставляли в сховища НБУ в Києві (спецоперація “Щит України – 4”). Згодом гривню почали друкувати на Монетному дворі в Україні².

У 1995 – першій половині 1996 р. у національній економіці України спостерігалися позитивні процеси (зниження інфляції, припинення спаду виробництва, стабілізація курсу українського карбован-

¹ Шуст Р. М. Нумізматика / Р. М. Шуст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/10560412/finansii/groshove_gospodarstvo_ukrayini_chasiv_direktoriyi_unr.

² Голубка С. Лицар національного безпекотворення / С. Голубка. – К. : Фенікс, 2009. – 388 с.; Грошова реформа 1996-го: поява гривні та прощання з купонними мільйонерами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/26279>; Василий Крутов: Теплоход с первыми миллиардами гривен для Украины едва не утонул в открытом океане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/interview/14096922.htm>.

ця стосовно іноземних валют, зростання доходів населення¹), що змусило багатьох економістів говорити про виникнення належних умов для проведення грошової реформи та запровадження гривні.

Конституцією України 1996 р. гривня була проголошена грошовою одиницею нашої держави. Організацію підготовки та проведення грошової реформи було покладено на Державну комісію Національного банку України, створену 22 липня 1996 р. Усі банківські установи та підприємства зв'язку були забезпечені достатньою кількістю гривневої маси. Крім того, активно здійснювалися інші підготовчі заходи як організаційного, так і пропагандистського характеру.

Відповідно до Указу Президента України від 25.08.1996² та ст. 99 та 100 Конституції України³ протягом 2–16 вересня 1996 р. в Україні була проведена грошова реформа. Таким чином, станом на 1 вересня 1996 р. банківська система України була цілком підготовлена до грошової реформи, а вже з 2 вересня 1996 р. в обіг увійшла національна грошова одиниця – гривня, собою частиною якої визначено копійку. Реформа тривала 16 днів, протягом яких з обігу вилучили 311 трлн крб⁴. Обмін відбувався у співвідношенні: 1 гривня на 100 тис. купоно-карбованців. У такій самій пропорції було змінено і ціни. Водночас припинявся випуск банкнот та монет, які підлягали обміну на гривні.

Українські карбованці, які до 16 вересня 1996 р. паралельно з гривнею перебували в готівковому обігу, поступово вилучали⁵.

¹ Грабинська І. Еволюція форм грошового обігу на українських землях / І. Грабинська, І. Грабинський // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – 2008. – Вип. 40. – С. 7–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vlnu/Ekon/2008_40/2_Hrabyńska_Hrabyński.pdf.

² Про грошову реформу в Україні : указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.

³ Там само.

⁴ Грошова реформа 1996-го: поява гривні та прощання з купонними мільйонерами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/26279>; Василий Крутов: Теплоход с первыми миллиардами гривен для Украины едва не утонул в открытом океане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/interview/14096922.htm>.

⁵ Про грошову реформу в Україні : указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.

З 16 вересня 1996 р. єдиним законним засобом платежу на території України стала гривня. Чи не вперше грошова реформа була безконфіскаційною. Реформа надала суттєвий поштовх для торгівлі України із зарубіжними країнами: у декілька разів зросли надходження валюти, почали з'являтися зарубіжні інвестори¹.

У вересні 1996 р. курс гривні до долара США становив 1,76 грн. Однак її стабільність була перервана економічною кризою 1998 р. Курс знизився до 5,5 грн за 1 дол. США, з незначними коливаннями зберігаючись протягом 10 років. Криза 2008 р. призвела до чергового падіння курсу до майже 8,0 грн за 1 дол. США (табл. 2.2). За часів незалежності золотовалютні резерви України, які забезпечують стабільність національної валюти, зросли з 2 до 35 млрд дол. США. Саме від останньої валюти гривня до сьогодні залежна найбільше².

З 1998 р. гривню друкують в Україні. Спочатку в квітні 1997 р. у м. Малині (Житомирська обл.) було введено в експлуатацію фабрику банкнотного паперу Національного банку України, а пізніше з'явився власний банкнотно-монетний двір. Офіційне відкриття Українського монетного двору відбулося 23 квітня 1998 р.³ Таким чином було створено завершений цикл виготовлення українських грошей. Першою монетою, викарбованою на Монетному дворі Національного банку України, стала золота монета вартістю 100 грн, присвячена видатній пам'ятці давньоукраїнського книгописання – Київському псалтирю. Національний банк України почав випускати в обіг банкноти вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 та 100 грн, а також розмінну монету номіналом 1, 2, 5, 10, 25 та 50 коп.⁴ Найновіша купюра номіналом 500 грн. з'явилася в обігу 2006 р. (перший варіант її дизайну був розроблений ще в 1994 р.).

¹ Грошова реформа 1996-го: поява гривні та прощання з купонними мільйонерами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/26279>; Василий Крутов: Теплоход с первыми миллиардами гривен для Украины едва не утонул в открытом океане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/interview/14096922.htm>.

² Там само.

³ Найвизначніші дати ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainehistory.narod.ru/new_page_6.htm.

⁴ Еволюція форм грошей на українських землях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ref.rushkolnik.ru/v35977/?page=5>.

Таблиця 2.2

Курс національної валюти України до долара США

Рік	Значення, грн
1996	1,82
1997	1,86
1998	2,44
1999	4,13
2000	5,44
2001	5,37
2002	5,32
2003	5,33
2004	5,31
2005	5,12
2006	5,05
2007	5,05
2008	5,26
2009	7,79
2010	7,93
2011	7,94
2012	7,97

Складено за даними Національного банку України.

Трансформаційні процеси, що розгорнулися на початку 90-х років ХХ ст. у фінансовому державотворенні України, торкнулися й такого інституту, як бюджет. “Ключовим напрямом у реструктуризації державного фінансового господарства, – як зазначають В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін, – є реформування бюджетної системи”¹. При цьому вони звертають увагу на трансформацію ролі й місця бюджету у фінансовій та економічній системах держави; удосконалення складу доходів і видатків бюджету, оптимізацію їх структури, перехід на нові методи і форми мобілізації доходів та фінансування видатків; мінімізацію розмірів бюджетного дефіциту й оптимізацію джерел його фі-

¹ Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/72>.

нансування; модернізацію бюджетної системи на засадах нових принципів її побудови, реформу міжбюджетних взаємовідносин; підвищення рівня бюджетного менеджменту, упорядкування бюджетного процесу, упровадження сучасних бюджетних технологій¹.

Основи організації національної бюджетної системи визначив Закон Української РСР “Про бюджетну систему Української РСР” від 05.11.1990 № 512-ХІІ², згідно з яким фінансові ресурси України були поділені на кошти державного бюджету (республіканського бюджету), бюджетів місцевих рад народних депутатів, позабюджетних фондів та інших фінансових ресурсів (рис. 2.1). У Законі були відображені питання формування та виконання державного та місцевих бюджетів, розгляд, затвердження, виконання бюджетів різних рівнів, зокрема: зведеного бюджету України, котрий використовувався для аналізу й визначення засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України; бюджету Автономної Республіки Крим, що об’єднував республіканський бюджет та бюджети районів і міст республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим; місцевих бюджетів, до яких належали обласні, міські, районні, районні в містах, селищні та сільські бюджети; бюджету областей, який охоплював обласний бюджет та бюджети районів і міст обласного підпорядкування (рис. 2.2).

Верховна Рада України затвердила 30 січня 1992 р. перший Державний бюджет незалежної України на 1992 р. без бюджетних взаємовідносин з колишнім союзним бюджетом (рис. 2.3). Поняття “республіканський бюджет” виводиться з обігу й остаточно замінюється поняттям “Державний бюджет України”, який складається з державного та місцевих бюджетів.

Важливими стали поетапні кроки щодо збалансування фінансових ресурсів. Зокрема, наприкінці 1994 р. відповідно до затвердженої державної програми “Шляхом радикальних економічних

¹ Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/72>.

² Про бюджетну систему Української РСР : закон Української РСР від 05.12.1990 № 512-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.

Рис. 2.1. Республіканський бюджет Української РСР на 1991 р.

Складено автором.

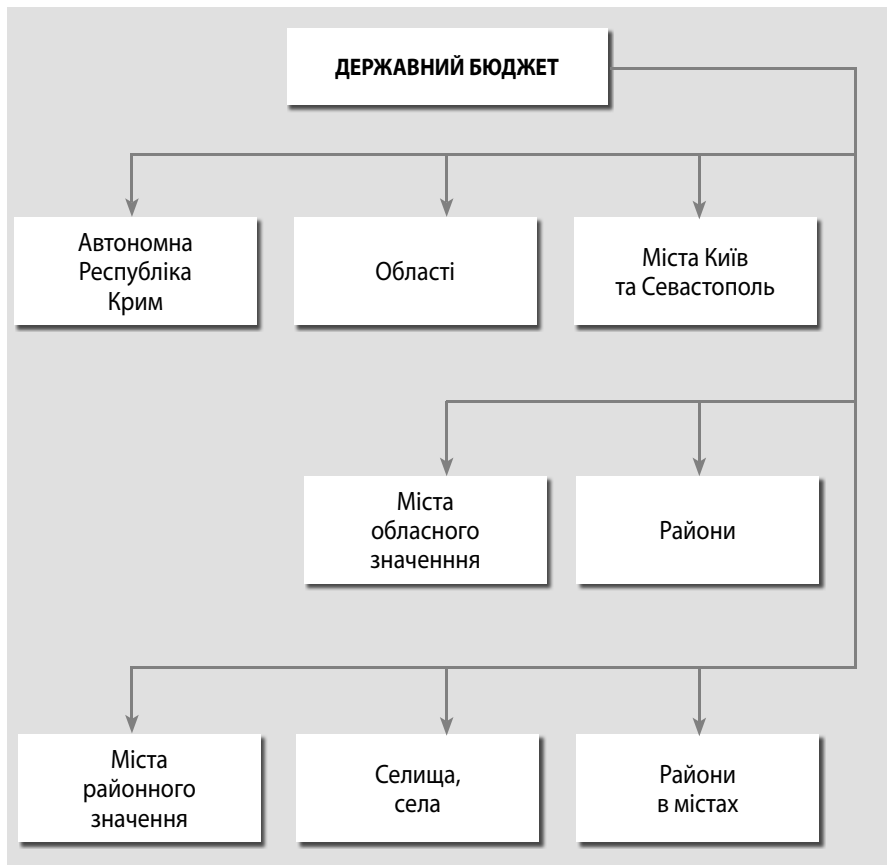

Рис. 2.2. Бюджетна система України

Складено за Бюджетним кодексом України від 08.07.2010 № 2456-VI (зі змін. і доп.).

реформ¹, Україна була лідером серед інших країн світу за обсягами дефіциту державного бюджету. Фінансування бюджетного дефіциту поглинало 85–95 % кредитної емісії й досягало майже 20 % ВВП². Кризові процеси в економіці суттєво позначилися на зниженні рівня

¹Про основні засади економічної та соціальної політики: постанова Верховної Ради України від 19.10.1994 № 216/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/216/94-%D0%B2%D1%80>.

²Там само.

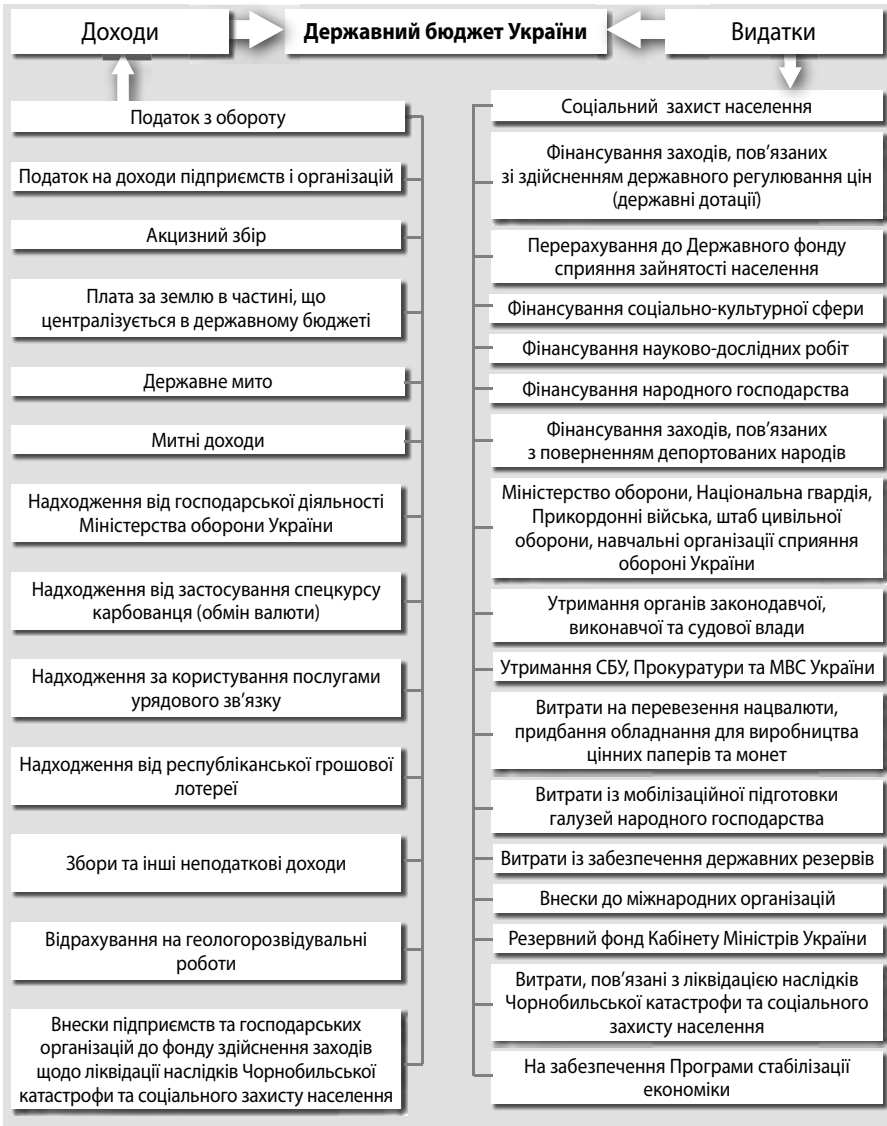

Рис. 2.3. Структура бюджету України на 1992 р.

Складено за: Про Державний бюджет України на 1992 рік: закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 513.

життя українського народу. Проблема подолання системної кризи поставила багато питань перед українськими вченими щодо залучення інструментарію фіскальної та монетарної політики для концептуалізації реформ, обмеження зростання доходів і грошової маси, обґрунтування контролю урядових витрат тощо.

Фундаментальні засади інституціональної організації бюджетного сектору фінансового господарства були закріплені в Законі України “Про бюджетну систему України” від 28.04.1995, в якому вказувалося, що сукупність усіх бюджетів, котрі входять до складу бюджетної системи, є зведеним бюджетом України, а також уперше були визначені дохідні джерела кожної ланки бюджетної системи. Видатки бюджету розподілялися на дві частини: поточні видатки і бюджет розвитку. Розширилися завдання й функції, котрі покладалися на місцеві органи самоврядування та органи виконавчої влади. Зокрема, було розроблено: принципи укладання видатків першого державного бюджету незалежної України; основні засади Законів України “Про бюджетну систему України”, у якому висвітлюються принципи бюджетного устрою та положення бюджетного процесу в державі, “Про прибутковий податок з громадян”, “Про державну податкову службу в Україні”, а також “Про місцеве самоврядування в Україні” щодо поточних місцевих бюджетів і бюджетів розвитку, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України тощо.

Знаменним в історії державотворення було прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, яка стала базою національної політико-економічної системи та інституційно-правового забезпечення поступу фінансового господарства. Згідно з Конституцією державою було визнане і гарантувалося місцеве самоврядування, фінансову основу якого утворили місцеві бюджети. Важливим етапом в інституціоналізації бюджетної системи України стало прийняття у 1997 р. Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та запровадження поточних місцевих бюджетів і бюджетів розвитку. У липні 1996 р. ухвалено постанову Верховної Ради України “Про структуру бюджетної класифікації України”, якою затверджено загальну структуру національної бюджетної класифікації (рис. 2.4)¹.

¹ Про структуру бюджетної класифікації України : постанова Верховної Ради України від 12.07.1996 № 327/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/327/96-%D0%B2%D1%80>.

Рис. 2.4. Структура бюджетної класифікації України

Складено автором.

Прозорості бюджету та поліпшенню якості його планування сприяло запровадження у 1998 р. помісячного бюджетного розпису у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів. За Законом України “Про місцеві державні адміністрації” від 09.04.1999 ці адміністрації в регіонах стали забезпечувати три стадії бюджетного процесу: підготовку проектів бюджетів; виконання прийнятих районними та обласними радами бюджетів і складання звітів про їх виконання. У такий спосіб було поєднано загальнодержавні й місцеві фінанси.

У Бюджетному кодексі України від 21.06.2001 визначалися всі стадії бюджетного процесу: складання, прийняття та виконання, звіт, контроль, відповідальність та повноваження виконавчих і контролюючих органів. Було започатковано становлення системи місцевих фінансів як самостійних місцевих бюджетів, побудованих

на засадах самодостатності. До Бюджетного кодексу України постійно вносяться окремі зміни, спрямовані на удосконалення взаємовідносин між державним і місцевими бюджетами, а також зростання рівня їх соціалізації. У теоретичному аспекті за його допомогою можна чітко орієнтуватися в бюджетних правовідносинах і фінансово-правовій термінології, розподілі бюджетних повноважень між гілками державних інституцій на підставі Конституції України. У науково-практичному коментарі до Бюджетного кодексу України за 2012 р. вказується, що “методологічне включення системи понять і категорій, їх чітке формулювання надає можливість однозначно тлумачити положення Бюджетного кодексу всіма учасниками бюджетного процесу при формуванні та реалізації бюджетних відносин”¹.

Одним із ключових сегментів у системі фінансового господарства є інститут податку: “Податки є обов’язковим інститутом функціонування сучасної держави, відображають рівень суспільних податкових відносин...”². Дослідження інституційності податків охоплює висвітлення всієї їх архітектоники: аналіз обставин, що супроводжують запровадження й функціонування податків, у тому числі ідейно-теоретичної платформи; урахування національних особливостей культури господарювання; розкриття передумов та наслідків від їх функціонування; формування управлінських структур; вироблення відповідної політики та створення певної системності тощо. Слід зауважити, що податок як елемент так званих трансакційних витрат висвітлено в інституційному напрямі економічної теорії. Інституційні аспекти механізму забезпечення соціальної справедливості, який реалізується в суспільстві на базі державної політики, залежать насамперед від інституту податків. Мається на увазі, що прорахунки у сфері податкової політики, недотримання основних принципів оподаткування та функціонування податків як інституту впливають не лише на рівень бюджетних надходжень, а й на політичну та соціальну стабільність у країні.

¹ Бюджетний кодекс України. Науково-практичний коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1002290/Byudzhetnyi_Kodeks_Ukraini.html.

² Юрківський О. Й. Податки як інститут забезпечення соціальної справедливості / О. Й. Юрківський / Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59) (Сер. “Економічні науки”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2012_1_2/66.pdf.

Важливе значення для розвитку фінансового господарства мають різні засадничі інституційно-правові джерела, зокрема Податковий кодекс України¹, який окреслює теоретико-методологічні аспекти та повинен сприяти забезпеченню прозорості податкової системи², що суттєво допомагатиме в дослідженні інституціалізації фінансового господарства України.

Загалом останніми роками в інституціональному середовищі вітчизняного фінансового господарства вжиті заходи, спрямовані на забезпечення його стійкості, а уряд України здійснює позитивні кроки в побудові інноваційної моделі фінансово-господарської системи.

---

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI.

² Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : у 3 т. / кол. авт. ; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К. : Міністерство фінансів України, Нац. ун-т ДПС України, 2010. – 2389 с.

3 ГЕНЕТИКО-ЕВОЛЮЦІЙНА ПАРАДИГМА ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДИСКРЕТНІСТЬ ЙОГО СИСТЕМИ

3.1. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ КНЯЖИХ ЧАСІВ

Ефективність суспільно-економічного розвитку держави залежить насамперед від розбудови та функціонування чіткої та прозорої системи фінансового господарства. Використання інституціонального підходу для дослідження історії фінансового господарства України дає змогу найбільш інтегративно висвітлити інституційне середовище та механізм функціонування державних фінансів. Адже здобутки минулого становлять фундамент для ефективного моделювання майбутнього, зокрема це стосується культури господарювання на українських землях, традиції якої закладалися на українських землях від найдавніших часів і передавалися поколіннями, особливо за часів посилення державотворчих процесів.

Фінансові інститути є генною структурою суспільно-господарського, у тому числі фінансового, життя. Від певного інституційного устрою, від того, в якій системі відбувається життєдіяльність суспільства, залежить перебіг такого життя. Тому інституційний підхід дає змогу розглядати розвиток фінансового господарства України не тільки з точки зору історичної науки, а й як життєвий цикл фінансово-господарської системи нашої країни, яка почала формуватися з найдавніших часів. При цьому під фінансово-господарською системою мається на увазі система відносин, яка формувалася в певному інституційному середовищі та функціонувала за допомогою усталених механізмів, що розвивалися в еволюційно-трансформаційних процесах і набули сучасної інституціональної форми. Формування елементів системи фінансового господарства України бере початок з часів виникнення інститутів фінансів. Згідно з науковими твердженнями, фінанси з'явилися разом з першими державними утвореннями.

ми для підтримання грошово-обмінних внутрішніх і зовнішніх процесів: спочатку у вигляді натуральних податей і трудових повинностей, а згодом і в грошовій формі¹.

Під час аналізу досліджень українськими науковцями проблеми виникнення та особливостей розвитку фінансів стає очевидним, що висвітлення питань інституціоналізації фінансового господарства потребує системного підходу й відповідного наукового обґрунтування. Найглибиннішими є дослідження підґрунтя виникнення та розвитку інституційності українських фінансів в історичному аспекті на основі детального розгляду головних похідних українських державотворчих процесів.

Розгляд еволюційних процесів формування людського суспільства свідчить, що первісні люди жили у формі окремих сімей чи груп, які переважно були беззахисними перед природними катаклізмами та не завжди могли успішно розвиватись. Для ефективнішого протистояння негативним природним і людським факторам почали створюватися перші об'єднання: громади та общини, які з часом трансформувалися в організоване суспільство – державу².

Українські землі в цей історичний проміжок часу були залучені в процеси, характерні для європейських країн: “етнічні переоформлення і державотворчі процеси, результатом яких стало формування майбутніх європейських національних держав”³. Для нормального існування держави та виконання нею своїх функцій створювалася відповідна система, в якій визначався порядок соціально-економічних відносин. Український вчений О. Д. Василик зауважує: “Фінансові відносини виникли і тривалий час розвивалися як система мобілізації коштів, матеріальних і фінансових ресурсів для потреб правлячої еліти різних форм державних утворень, а також для завоювання чи оборони певної території”⁴.

¹ Фінанси / за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – С. 39.

² Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О. П. Кириленко. – К. : НІОС, 2000. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/7/54/1/2/#5736>.

³ Українські землі за доби раннього середньовіччя (V – середина XI ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/zno2010/15.html>.

⁴ Василик О. Д. Державні фінанси України / О. Д. Василик. – К. : НІРС, 2000. – С. 3.

На українських землях історія товарно-грошових відносин і виникнення фінансів бере початок від найдавніших часів, але їх компактність пов'язана з формуванням державних утворень, які існували на українських землях більше двох з половиною тисяч років тому¹. Найраннішими фінансовими інститутами були: натуральний податок, а також різноманітні збори та повинності на користь правителя, які формували своєрідний централізований фонд грошових коштів. Таким чином, у процесі утворення такого фонду вони ставали первинною формою фінансових відносин між населенням і владою на відповідній території. З розвитком держави вплив владних структур на трансформацію економічних процесів посилювався. Це зумовило формування елементів фінансових інститутів, зокрема державних доходів і видатків, які, у свою чергу, утворили загальнішу фінансову систему грошових відносин – бюджет як один з основних фінансових інститутів держави.

В інституціональному середовищі державних утворень на території українських земель започатковувалася культура господарювання, формувалися самобутні національні цінності та інституційні засади, що стали вагомим джерелом підтвердження нашої ідентичності й традицій у державотворчих процесах. Найглибинніше це відобразилося за часів давньоукраїнської держави – Київської Русі, коли беруть початок системне налагодження та функціонування фінансового господарства, зокрема основних фінансових інституцій та інститутів (грошей, бюджету, податків і т. ін.).

Одним із найдавніших інститутів податку Київської Русі було “подимне”², назва якого походить від одиниці оподаткування – “диму”, “дому”, селянського двору, що платили натурою та частково грішми. Інший давній податок – “полюддя”, який збирався під час об’їздів князем та його дружиною своїх володінь. Також джерелом наповнення казни було “поплужне” – земельний податок, одиницею оподаткування якого був плуг. Ці три види інституту податку існували навіть після розпаду Київської Русі: спочатку на землях

¹ Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень / П. В. Круш, О. О. Кожем’яченко. – К. : ЦУЛ, 2011. – С. 96.

² Голубка С. М. Витоки та розвиток національних державних фінансів княжих часів / С. М. Голубка // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 118–122.

Галицько-Волинського князівства, а згодом за часів литовсько-української та литовсько-польської держави. Державні доходи складалися переважно з данини населення, яка сплачувалася продуктами промислів і сільського господарства, а пізніше – грішми (рис. 3.1).

З часом данина перетворилася на “систематичний прямий податок” (“дари” – добровільне підношення підданих, “оброк” – плата за користування земельними надрами, зняттями праці тощо), який мали сплачувати всі підлеглі народи. Виконувався він двома способами: “повозом” – коли його привозили в Київ, та “полюддям” – коли князі, або їх дружинники самі за ним їздили. Воно збиралося восени й мало характер періодичних походів князя чи уповноважених ним осіб, а згодом перетворилося на регулярний податок. Спочатку податки мали вигляд безсистемних платежів, що призводило до різних зловживань з боку збирачів та, як наслідок, непокори населення. Під час збирання полюддя 945 р. київський князь Ігор спробував двічі стягнути данину з древлян, за що вони його вбили. Цей випадок примусив його дружину – княгиню Ольгу “уважно поставитися до справи оподаткування людності”¹. Вона предметніше підійшла до оподаткування та стягнення мита, системно впорядкувавши періодичність і порядок збирання податків.

Вважається, що Ольга започаткувала інституціоналізацію податкової системи, не лише створивши спеціальний апарат із державних чиновників, а й установивши такі норми і правила збору данини, які забезпечували княжу казну і не викликали невдоволення з боку населення. Було запроваджено адміністративно-фінансові пункти, так звані становища, для чого використовувалися центри сільських общин – “погости” та “двори”, куди звозили данину. Збирали данину спеціально послані уповноважені чиновники від князівської адміністрації. Встановлювалися “оброки”, “уроки”, “устава”, “дані”, які визначали зміст і розмір данини², про що наперед доводилося до відо-

¹ Нечай Н. Нариси з історії оподаткування / Н. Нечай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dpa.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160:2009-06-11-12-1655&catid=8:2009-06-02-11-18-30&Itemid=24.

² Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. А. Павленко. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – С. 24, 36, 40.

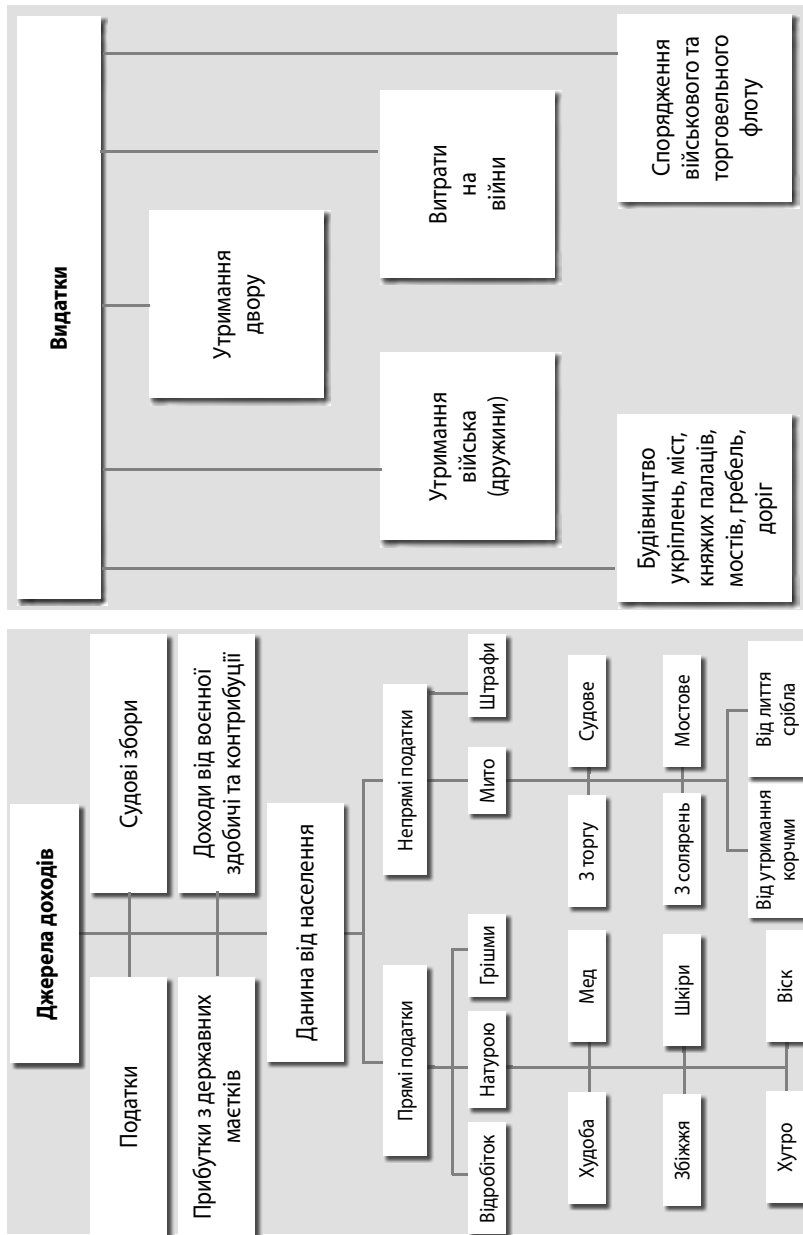

Рис. 3.1. Структура джерел доходів та видатків княжої казни

Складено автором.

ма громадян. Податки за часів Ольги сплачували переважно хутром, а грошовою одиницею була “куна” – шкурка куниці.

Данину з деревлян (можна припустити, що й з інших племен) було поділено на три частини: дві йшли на Київ, а третина на Вишгород – місто Ольги. У цьому простежується ідея розподілу надходжень між державним прибутком і власністю князя. Ольга запроваджувала “ловища” по всій території, а також “перевесища” по річках Дніпро та Десна. Обидва терміни стосувались полювання: так позначалися території, які мали постачати державі хутро. “Перевесища” охоплювали райони, де водилися бобрі, хутро яких дуже високо цінувалося як у Європі, так і в Арабському халіфаті. “Знамення” княгині Ольги можна розглядати як один із видів ранньої форми державного бюджету. Вони стосувалися інших державних зборів, а також з бортних дерев з роями бджіл. Бортне бджільництво давало мед і віск, теж цінний предмет експорту¹.

Таким чином, уперше запроваджувалися елементи інституціонального розмежування між державною княжою казною і власними доходами князя, що засвідчувало високий рівень державного мислення. Крім того, княгиня Ольга закладала нові міста, села, погости (адміністративна одиниця в Київській Русі), активно проводила інші внутрішні державні перетворення, запровадивши дійовий інституціональний механізм – державний апарат, який дав змогу забезпечувати стабільність протягом майже 20 років. Вона зробила першу спробу реформування податкової системи, пов’язану з упорядкуванням збору податків із визначенням тогочасного адміністративно-територіального устрою і фінансової системи, що діяла на території сучасних українських земель².

Значний внесок у державотворчі процеси взагалі та інституціалізацію фінансового господарства зробив Володимир Великий, за правління якого Київська держава постала однією з наймогутніших в Європі. За допомогою династичних шлюбів та мудрої дипломатії Володимир об’єднав навколишні племена, ставши єдиновладним

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/487/49/1/5/#22856>.

² Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 73–74.

правителем Київської Русі. За його князювання Київська Русь досягла вершини політичної могутності та стабільності, а також економічного і культурного розвитку. Запровадження Володимиром інституту християнства дало можливість Київській Русі стати в один ряд із розвинутими державами Європи та Азії¹. Крім того, його авторитет серед європейських правителів підтримувався завдяки високій освіченості. Так, однією з практичних порад “Поученія” є порада бути уважним до чужинців та до купців, бо “кожен з них несе по світу добру чи лиху славу”².

З метою забезпечення внутрішньодержавної єдності Володимир провів адміністративно-господарську реформу, поставивши наприкінці 80-х років X ст. на керівні посади в різних містах Київської Русі 12 синів, а також близьких до себе людей – бояр та старших дружинників. Тим самим він повернув до складу Київської Русі окремі території, які на той час відійшли від неї, та став її верховним володарем. За Володимира завершився процес формування території держави та чітко визначилися її кордони: на сході вони сягали межиріччя Оки і Волги; на заході – Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану, Західної Двіни; на півночі – Чудського, Ладозького, Онезького озер; на півдні – Дону, Росі, Сули і Південного Бугу. Такі нові заходи управлінського та політичного характеру позитивно вплинули на застосування нових форм управління у процесах державотворення та поповнення доходів княжої казни, а введення законів “Уставу земельного” та “Закону руського” вдосконалило тогочасну фінансову систему загалом³.

Розглядаючи інституційне середовище та механізм управління фінансовим господарством у Київській Русі, слід звернути увагу на джерела, які законодавчо закріплювали та вносили зміни до процесу збалансування товарно-грошових надходжень до княжої казни. Одним із них є “Руська правда” Ярослава Мудрого, якою законодавчо закріплено сплату непрямих податків як важливого джерела князівських прибутків, що існували у формі торгових і судових зборів

¹ Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 74.

² Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/487/49/1/5/#22856>.

³ Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 75.

(мита)¹. За князювання Ярослава Мудрого Київ став торговельним центром не тільки Київської Русі, а й Східної Європи. Ярослав Мудрий також удосконалив збір данини, а сприяння розвитку землеробства, скотарства, ремесел, промислів та торгівлі забезпечило суттєве поповнення княжої казни.

Основні засади державного управління та фінансової політики, встановлені за часів Ярослава Мудрого, продовжилися за правління Володимира Мономаха, коли “Руську правду” було доповнено новими статтями, впорядковано справу позики, обмежено довільне стягування процентів (риз) з громадян. Лихварям заборонялося знімати проценти більше двох разів, а якщо вони брали процент утретє, то втрачали капітал. Було встановлено максимальний процент на позики та введено прообраз процедури банкрутства, коли майно збанкрутілої людини продавали з аукціону, а виручені гроші розподіляли між кредиторами: перевагу мали іноземці, далі – князі, а потім гроші отримували всі інші кредитори². За правління Мономаха не тільки був розроблений та задіяний механізм справедливих відносин у суспільстві, а й тривав розвиток інституціалізації фінансового господарства.

Інститут грошей як елемент формування іституційного середовища часів Київської Русі (V–IX ст.) розвивався насамперед під впливом країн-сусідів. Зокрема, економічне та політичне піднесення Візантійської імперії (V–VI ст.) сприяло масовому надходженню її грошових номіналів на грошовий ринок українських земель. Згодом візантійська монета стала зразком для перших монет київських князів – златників та срібляників³.

У VIII ст. у Східній Європі та на українських землях поширилася велика кількість арабських куфічних дирхемів. Назва цих монет походить від типу арабського письма “куфі”, яке виникло в іракському місті аль-Куфа наприкінці VII ст. Жінки навіть носили монетні намиста, що свідчило про заможність чоловіка: якщо чоловік

¹ Цимбал Т. Я. Держава, право та податкова система України (у схемах) / Т. Я. Цимбал. – Ірпінь, 2001. – С. 34.

² Голубка С. М. Витоки та розвиток національних державних фінансів княжих часів / С. М. Голубка // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 118–122.

³ 1000-річчя Давньоруської монетної чеканки. “Срібляник Володимира”, “Златник Володимира” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.museum-ofmoney.org/view/monetna_chekanka_kivsko_rus.

мав статок у 10 тис. дирхемів, він дарував жінці намисто в один ряд монет, 20 тис. – у два ряди і т. ін. У грошовому обігу перебували срібні та мідні монети – імітації денаріїв із портретами римських імператорів. “Зображення герба-емблеми або імені правителя на монеті було дуже важливим, оскільки лише держава могла випускати монету, а суверенним правителем вважався государ, який чеканив власну монету”¹.

Спостерігаючи за зміною карбованих символів та портретів на монетах того часу, можна багато довідатися про історію тієї чи іншої країни, її культуру та історичні традиції. Цікавою є історія виникнення грошей на теренах наших пращурів. Так, через обожнення Дніпра з’являються монети, присвячені Борисфену – богу річок і покровителю торгівлі. На монетах Босфору грифон охороняє головні багатства країни: хлібний колос (на золотих) і рибу (на мідних). Слід сказати, що іноземні грошові знаки потрапляли на українські землі переважно завдяки торгівлі з іншими країнами. Після виникнення держави Київської Русі почалося карбування власних монет.

Взагалі інститут грошей та держава – історично тісно пов’язані поняття. З одного боку, гроші – своєрідний знак державності, джерело історичних, культурних і політичних відомостей про той чи інший період розвитку, а також становлення й поступу, вони надають можливість досліджувати соціально-економічні процеси в історичному аспекті. З другого – карбування грошей пов’язане з існуванням безпосередньо самої держави та відповідними ознаками її могутності. Златники Володимира були одними з найперших монет київського карбування, які поділялися на два типи. Водночас зі златниками виготовляли срібляники. Срібло в монетах не завжди було чистим, скоріше воно нагадувало сплави. Срібляники, на відміну від златників, зазнавали змін². Є монети, викарбовані у XI ст. сином Чернігівського князя Святослава Ярославича, а також тму-тараканським князем Олегом-Михаїлом. Крім того, відомі срібні, білонні та мідні екземпляри.

¹ 1000-річчя Давньоруської монетної чеканки. “Срібляник Володимира”, “Златник Володимира” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.museum-ofmoney.org/view/monetna_chekanka_kivsko_rus.

² Там само.

В обігу на грошовому ринку Київської Русі перебували різні грошові одиниці: гривня, куна, резана, векша або вивериця. Упродовж X ст. у процесі обігу дирхеми постійно псувалися, у результаті чого їх почали приймати на вагу, виходячи з вмісту в них чистого срібла. Саме тоді з'явився термін “ногата”, який вживався для позначення високопробних дирхемів попереднього карбування. З міжнародною торгівлею пов'язують виникнення ще однієї одиниці – куни, яку використовували для позначення вартості шкурки куниці, що становила приблизно 8 г срібла. Найменша одиниця, про яку згадується в документах Київської Русі, – векша (вивериця). Резана була обрізком дирхеми або його фрагментом, вагою в 1 г¹. Аналіз “Руської Правди” та інших історико-правових документів дає змогу відтворити давньоруську монетно-грошову систему X ст.: 1 гривня = 20 ногатам = 25 кунам = 50 резанам = 150 векшам (виверицям)².

Саме слово “гривня” походить від назви прикраси з золота або срібла у вигляді обруча, який носили на шії (на “загривку”). Найчастіше це були м'яко закруглені обручі, з кінцями у вигляді голівок левів, прикрашені кольоровою емаллю. Коштовні гривни створювалися цілком із золота. Слово “гривня” у значенні певної кількості монет вперше застосовується в “Повісті минулих літ”³. У VIII–IX ст. під час здійснення торгових операцій та сплаті данини гривня використовувалась як міра ваги і лічби.

В XI ст. слово “гривня” набуло іншого значення – вагового. Вага срібла могла складатися з певного числа однакових монет, тому поступово виник рахунок їх на штуки. З часом на Русі з'являються “гривня срібна” (вагова – між 160 та 205 г, залежно від типу) та “гривня кун” (лічильна). Спочатку їхня собівартість була однаковою, але далі, внаслідок нестабільної ваги монет, одна гривня стала дорівнювати кільком кунам. У XII ст. гривня срібна (близько 204 г) за цінністю вже становила 4 гривні кун (1 гривня кун = близько 51 г). Гривня кун відповідала певній кількості платіжних одиниць (монет).

¹ 1000-річчя Давньоруської монетної чеканки. “Срібляник Володимира”, “Златник Володимира” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.museum-ofmoney.org/view/monetna_chekanka_kivsko_rus..

² Там само.

³ Повість врем'яних літ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.

В XI столітті 1 гривня = 20 ногатам = 25 кунам = 50 резанам; з XII ст. 1 гривня = 50 кунам = 100 виверицям, чи векшам¹.

У перших десятиліттях XII ст. гривні поступово замінили монети – зливки срібла чи золота певної ваги та форми. Існувало декілька видів гривень. З XI ст. у Київській Русі в обігу перебували так звані київські гривні, які мали шестикутну форму і важили 150 г срібла, й існували до монголо-татарської навали. Крім того, використовувалися й “новгородські гривні”, спочатку відомі лише у північно-західних землях, а від середини XIII ст. – на всій території Давньоруської держави. Вони мали вигляд довгих срібних паличок і важили 240 г. Перехідною від “київської” до “новгородської” була “чернігівська” гривня, за формою дуже близька до “київської”, а за вагою – до “новгородської”. Але найцікавіша форма у “волзької” гривні: майстри створювали її у вигляді маленького човна. Серед звичайних монет XIV ст. археологи часто знаходять “татарські гривні”, якими Південна Русь сплачувала данину Орді².

У XIII ст. для новгородських злиwkів срібла, поряд із назвою “гривня” почала вживатися назва “рубль”. Усі монетні гривні, крім новгородських, існували до середини другої половини XIII ст. (новгородські – до кінця XV ст.) і поступово були витіснені монетами чужоземних княжих дворів. Уже у XV ст. зливки взагалі виходять з обігу, а рубль залишається грошово-лічильною одиницею. Саме рубль (українська назва “карбованець”) стає символом російської, а потім радянської монетної системи. Гривня існувала до XVIII ст. лише як вагова монета – “гривенка”, що поділялася на 48 “злотників”, котрі, у свою чергу, – на 25 “почок”³.

¹ Заглинська Л. В. Українські гроші в історико-економічному аспекті становлення світових грошових відносин / Л. В. Заглинська, Т. В. Гоголь // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. : наукові записки РДГУ. – 2010. – Вип. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apvvi/2010_19/zag_gog.pdf.

² Гривна, украинская национальная валюта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uateka.com/ru/article/society/1217>.

³ Заглинська Л. В. Українські гроші в історико-економічному аспекті становлення світових грошових відносин / Л. В. Заглинська, Т. В. Гоголь // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. : наукові записки РДГУ. – 2010. – Вип. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apvvi/2010_19/zag_gog.pdf.

Наявність власного інституту грошей стала не тільки важливим джерелом з точки зору політичної, економічної та фінансової історії, а й продовженням традицій нашої прадержави. Добре продумана внутрішня і зовнішня монетарна політика сприяла надходженню коштів до княжої казни. На той час зміцнювалися інституціональні засади державності та фінансового господарства:

- високий рівень дипломатичної діяльності: встановлення добросусідських відносин із правителями близького і далекого зарубіжжя;
- запровадження християнства, яке поставило Київську Русь в один ряд із передовими державами;
- сприяння інтелектуалізації суспільства;
- підготовка управлінців, вироблення основних засад внутрішньої та зовнішньої політики;
- високий рівень сільського господарства, промислів, будівництва тощо, що сприяло експорту;
- наявність боєздатного війська забезпечувала надійну охорону кордонів, надавала можливість завойовувати інші території та примножувати надходження до княжої казни.

Таким чином, основні аспекти інституціалізації державності на українських землях сприяли розвитку інституціалізації фінансів, що, у свою чергу, забезпечувало стабільні надходження до княжої казни, а відповідно економічну, військову та зовнішньополітичну могутність Київської держави. Тверда інституційна економіко-фінансова політика ставила Давньоукраїнську державу в один ряд з найрозвинутішими країнами тогочасності.

Однак, незважаючи на тривалу могутність (кінець XII – перша половина XIII ст.), а надто після смерті князя Ярослава, в інституціональній системі держави виник ряд “інституційних пасток”. Інституційні зміни призвели до її поділу на шість частин. На початку XII ст. це спричинило руйнацію цілісності інституційного середовища могутньої княжої держави. Крім внутрішніх, особливо вагомими чинниками такого процесу стали зовнішні, а саме монгольська навала. Проте дещо інша ситуація склалася в Південно-Західній Русі, де основними політичними центрами були Галицьке і Волинське князівства.

Галицько-волинські князі мали широкі адміністративні, військові, судові та законодавчі повноваження. Вони призначали посадових

осіб у містах і волостях, наділяючи їх земельними володіннями за умови вірної служби. Формально князі були головнокомандувачами своїх збройних сил, проте кожен боярин мав військово ополчення і у випадку незгоди міг не тільки сперечатися з князем, а навіть застосувати військовоу силу. Верховна судова влада князів при суперечці з боярами переходила до боярської верхівки¹. Свою владу бояри впроваджували за допомогою ради, до якої входили найбільші землевласники, єпископи та особи, котрі обіймали вищі державні посади. Боярська рада скликала зазвичай за ініціативою самого боярства. Князь не мав права скликати її за власним бажанням і не міг видавати жодного державного акта без згоди боярської влади. Таким чином боярська рада, не будучи формально вищим органом влади, фактично управляла державою. Їй підпорядковувался весь державний апарат управління. Інколи, за надзвичайних обставин, галицько-волинські князі з метою зміцнення влади скликали віче, в якому могло брати участь все населення, проте воно вирішальної ролі не відіграло².

За правління князя Романа Мстиславича (1160–1205), який у своїй політиці спирався не на бояр, а на міщан, дружинників і частину дворянства, вдалося забезпечити внутрішню стабільність Волинського князівства та вперше в 1199 р. об'єднати галицькі та волинські землі в єдине князівство³. Воно поступово стало спадкоємцем Києва та продовжило традиції державотворення, культуру господарювання, у тому числі фінансового. Особливого розквіту Галицько-Волинська держава набула за князювання Данила Романовича (Галицького) – сина князя Романа Мстиславича.

Однією з характерних ознак фінансових інститутів у Галицько-Волинській державі була в XI–XII ст. відробіткова рента, поступово замінена продуктовою. Галицько-Волинська держава вела активну торгівлю з країнами Європи, які володіли значними грошовими ресурсами.

¹ История отечественного государства и права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-6/48.htm>.

² Баричко Ю. І. Державний лад Галицько-Волинського князівства / Ю. І. Баричко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Pravo/68740.doc.htm.

³ Галицько-Волинское княжество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goldberg-v.narod.ru/galick1.htm>.

В інституціональному середовищі Галицько-Волинської держави продовжувалися традиції Київської Русі не тільки в культурному розвитку, а й у соціально-економічному та фінансовому господарстві. Її велич засвідчують історичні факти про те, що вона посідала провідне місце серед сусідніх держав. Галицько-Волинське князівство, поряд із Кримом, було єдиним регіоном, який постачав сіль як на Русь, так і у країни Західної Європи. Основними торговельними шляхами були сухопутні. На сході вони сполучали Галич і Володимир з Київським і Полоцьким князівствами та Золотою Ордою, на півдні й заході – з Візантією, Болгарією, Угорщиною, Чехією, Польщею та Священною Римською імперією, на півночі – з Литвою. Князі заохочували міжнародну торгівлю, зменшуючи мита і податки з купців на торгових шляхах і міських площах. Основою для торговельних розрахунків були гроші такого самого вигляду, як і в інших землях Русі¹.

У першій половині XIV ст. на грошовому ринку західноукраїнських земель поширюються монети іноземного карбування, переважно польський денарій та празький грош. У грамоті на вийтівство у м. Санок останній галицько-волинський князь Юрій II (1323–1340) встановив плату за розгляд судових справ “по два денарії до княжої скарбниці і один вийтов”². Державна скарбниця поповнювалася за рахунок збирання данини, податків та мит з населення, а також унаслідок війн і конфіскацій володінь неугодних бояр.

Одним із визначальних чинів князівства був “стольник”³, який відповідав за своєчасне надходження доходів із земельних володінь. Системою місцевого управління в містах керували тисяцькі й посадники, яких призначав князь. Крім іншого, вони мали право збирати з населення данину та різні податки, що становили важливу частину князівських доходів та поповнювали казну держави. У цей історичний період також інтенсивно відбувалася еволюція інституту грошей. На теренах Галицько-Волинського князівства перебували в обі-

¹ Галицько-Волинське князівство або Королівство Русі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.szlachta.com.ua/?p=2117>.

² Шуст Р. М. “Безмонетний період” в історії грошового обігу Київської Русі (кінець XI – початок XIV ст.) / Р. М. Шуст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/143800474_finansibezmonetnij_period_istoriyi_grosho_vogo_obigu_kiyivskoyi_rusi_kinets_pochatok_xiv.html.

³ Там само.

гу руські гривні, чеські гроші і угорські денарії¹. Деякі історики зазначають, що князі відливали також монети власного виробництва на зразок західних: “Існування галицько-волинської монети очевидно не з того, що польський король Казимир, зайнявши Галичину, випускав для неї окремі гроші з написом “монета володаря Русі Казимира”².”

Взагалі роль Галицько-Волинської держави у продовженні національних традицій державотворення надзвичайно велика, адже вона зберегла цінності Київської Русі ще на сотні років після встановлення золотоординського ярма і представляла українську державність на міжнародній арені. Дослідники державотворення тих часів на українських землях стверджують, що, відкриваючи шляхи для західноєвропейської культури, такі державні утворення допомогли уникнути однієї орієнтації на Візантію, а також запобігти утвердженню татаро-монгольського впливу.

З 1340 р. Галицько-Волинська держава почала занепадати, її землі опинилися під владою чужинців. У 1348 р. Польща захопила Галицьку землю, а в 1377 р. – частину Західної Волині. Литва також оволоділа частиною Волині: Володимиром, Луцьком, Кременцем та іншими містами. Буковина відійшла до Молдавського князівства.

Отже, інституційна система господарювання зазнавала суттєвих змін внаслідок поділу українських земель між сусідніми державами. Припинила існування українська державність княжих часів, а водночас було перервано інституціональний процес формування цільності господарської діяльності, зокрема порушено самобутні механізми функціонування фінансового господарства.

3.2. ІНСТИТУТИ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Особливого значення набуває дослідження інституціональної системи фінансового господарства України в другому інституційному циклі. Він охоплює період, починаючи з кінця XV ст., коли на українських землях з'являється нова потужна соціально-політична

¹ Галицько-Волинське князівство або Королівство Русі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.szlachta.com.ua/?p=2117>.

² Галицько-Волинське князівство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goldberg-v.narod.ru/galick1.htm>.

спільнота – козацтво, яке не тільки “мало визначальний вплив на становлення національної свідомості українців”¹, а й на становлення інституційного середовища та формування фінансових інститутів. Це вкотре підтверджує той факт, що фінанси та фінансові відносини виникали з появою держави на певній території, для існування якої були потрібні відповідні ресурси².

Самостійне існування Січі забезпечувалося насамперед формальними та неформальними інститутами. Для інституційного середовища цього періоду української державності були характерними не так запозичення та адаптування інституційних елементів інших держав, як послідовний, цілеспрямований синтез і модернізація власних традицій буття та національно-цивілізаційних підходів розвитку суспільства на засадах станового права. Як зауважив А. П. Ткач, “особливого значення норми звичаєвого права набули в Січі, яка була центром виникнення великої кількості звичаїв, що перетворилися згодом в норми права”³. Серед найрізноманітніших норм, що зародилися в Січі, зокрема норми військово-адміністративної організації козацтва та деяких правил діяльності судових установ, науковець виокремлює низку інших норм матеріального права, не відомих у наявних джерелах.

Під час розгляду питання про формування інституційного середовища явно простежується екогомологічна компонента. Тобто формування інституційності базується на сполученні людського та природного чинників, крім загальноприйнятих (політичного, організаційного і т. ін.). Так, В. Щербак звертає увагу на те, що “генеза козацького права належить до тих давніх часів, коли: перебування у небезпечних умовах степу, незважаючи на відмінність походження і характеру, змушувало козаків об’єднуватися у згуртоване товариство з притаманними йому певними звичаями і традиціями. Дії, що потребували спільних зусиль, породжували виникнення аналогічних явищ: зібрання громади, обрання ватажка, поділ здобичі тощо. Їх по-

¹ Щербак В. О. “Козацький слід” у вітчизняній історії XVI–XVIII ст. / В. О. Щербак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/500/1/Scherbak_Kozatskyj_slid.pdf.

² Фінанси / за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – С. 39.

³ Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / О. В. Щербак. – К., 2006. – С. 104.

вторюваність приводила до появи звичаю діяти відповідним чином за схожих обставин. Найзручніші правила поведінки визнавалися серед козаків загальноприйнятими за принципом звичаєвого права¹. Головним критерієм схвалення нових звичаїв і традицій визнавалася їхня практична значущість для забезпечення кінцевого результату козацьких змагань: “Розвиток запорозької вольниці привів до трансформації цих традицій у конкретні поняття. Вони й стали основою козацького права. Важливим фактором його генези було існування Запорозької Січі”².

Козаки не тільки створили власне військо та визначили територію – Запорізьку Січ, де діяли свої закони і правила поведінки, а й започаткували торговельно-економічні відносини як усередині козацької державності, так і за її межами. З огляду на могутність і самодостатність, саме Запорізька Січ стала джерелом нових відносин у сфері товарообігу та формування автономних податкової і фінансової систем, де серед оточення гетьмана – генеральної старшини був і підскарбій, що відповідав за фінансові справи³. Стосовно розвитку системи господарювання важливо звернути увагу й на інші структурні одиниці, до компетенції яких належали фінансові справи. Так, автор “Історії запорозьких козаків” Д. Яворницький звертає увагу на посаду військового кантаржя (від тур. “кантар” – вага, пол. – *kantorzy, kantorzysta* – прикажчик), який був охоронцем військових ваг і мір, що використовувались як еталон для ваг і мір усіх торговців і продавців, котрі жили в Січі. “Водночас кантаржій, – пише Д. Яворницький, – мусив збирати податок на користь війська з усіх привезених у Січ товарів, продуктів, різної бакалії, горілки, вина, й розподіляти їх між товариством, старшиною і церквою”⁴. В “Історії запорозьких козаків” також ідеться про військові шафарі (з пол. *szafarz* – економ, ключник, келар, домоправитель, а в українській вимові – шапарь) у кількості чотирьох і більше разом із підшафаріями, які мали збирати прибутки на користь війська, але не в Січі, а на го-

¹ Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / О. В. Щербак. – К., 2006. – С. 104.

² Там само.

³ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 27.

⁴ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/cossacks/r108.html>.

ловних перевозах через Дніпро, Буг і Самару – Кодацькому, Микитинському, Бугогардівському, Самарському та ін., з проїжджих купців, дрібних торговців та промисловиків різного стану й народності. Вони вели книги прибутків-видатків, мали при собі козацькі команди, часом команди прикордонних комісарів, і суворо стежили за порядком під час руху вантажів через переправи¹.

Різноманітні розпорядження адміністративно-політичного характеру видавалися гетьманом переважно у формі гетьманських універсалів, які розсилалися по полках. У необхідних випадках полкова влада розповсюджувала їхні копії по всіх своїх сотнях. Універсали, що призначалися для публічного оголошення, доводились до відома всього населення: козаків, селян, міщан. За потреби текст універсалу вписувався до ратушних книг. В. А. Дядиченко пише: “Мабуть, це не було обов’язковим правилом, і покладалось на розсуд полкових властей”². Деякі універсали не підлягали оголошенню. У багатьох універсалах ішлося про господарські питання, зокрема підтверджувалися земельні володіння, визначалося, які саме повинності селяни і підсусідки повинні виконувати на власників, встановлювався порядок стягнення зборів або звільнення від них населення тих чи інших сіл. Населення сіл (крім козаків, про яких незмінно робились відповідні застереження) заклиалося до покори своїм власникам. Нерідко в універсалах про відбування повинностей вказувались міри покарання для непокірних³ тощо.

Розглядаючи організаційні засади козацького самоврядування на території Січі, можна стверджувати не тільки про зародження основ нової української державності, а й про наслідування традицій національного державотворення. Як зазначають В. Смолій та В. Степанков, “поряд з іншими державними інституціями в межах відповідної території українських земель формувався й власний адміністративний устрій”⁴, тобто “відбувалося творення центральних і місцевих органів

¹ Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/cossacks/r108.html>.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко; відп. ред. І. О. Гуржій; АН УРСР. Ін-т історії. – К., Вид. АН УРСР, 1959. – 532 с.

³ Там само. – С. 149.

⁴ Смолій В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1993. – С. 5.

влади, нової соціальної структури, а також розширення території... Україна стає державою”¹. Система органів влади та військової політики козацької старшини давала змогу виконувати всі внутрішні та зовнішні функції, притаманні саме державному устрою. “Козацтво, – на думку В. Борисенка і С. Заремби, – було душею і захисником українського народу, його військовою і державотворчою силою, яка в середині історії XVII ст. відіграла вирішальну роль у відновленні Української держави, що раніше називалася “Київська Русь”².

Після того як запорізьке козацтво фактично набуло самостійної державності та налагодило дипломатичні відносини з рядом європейських країн, настав новий етап розвитку фінансової системи на українських землях, зокрема, створення відповідних фінансово-економічних інститутів. В Українській козацькій державі фінанси підпорядковувалися безпосередньо гетьману, в розпорядженні якого перебували державні фінанси та скарбниця Січі. Кошти зі скарбниці витрачалися на утримання козацької адміністрації, найманого війська, проводилася закупівля озброєння³ тощо.

Почали широко застосовуватися такі поняття, як “скарб”, “публічні прибутки”, “податки”, “мити”, економічний зміст яких, а також механізми практичного використання вказують на достатньо високий рівень розвитку інституційної організації фінансових відносин. Їх схема мала такий вигляд: до спільної військової скарбниці надходили податкові платежі від рибних промислів, скотарства, землеробства, полювання, а також митні збори, специфічні акцизи, неподаткові надходження тощо. Видатки передбачалися на військове спорядження, будівництво укріплень, монастирів, утримання медичних закладів, дипломатичних місій та інші цілі.

Склад дохідної й видаткової частин скарбу Запорізької Січі зразка XVIII ст. окреслено на рис. 3.2.

На початкових етапах становлення козащини важливими джерелами фінансового забезпечення поточних потреб військово-господарського характеру, крім природного багатства чорноземного

¹ *Смолій В.* Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1993. – С. 7.

² *Борисенко В. Й.* Україна козацька / В. Й. Борисенко, С. З. Заремба. – К., 1993. – С. 4.

³ *Андрущенко В. Л.* Запорозька Січ як український феномен / В. Л. Андрущенко, В. М. Федосов. – К.: Заповіт, 1995. – С. 105.

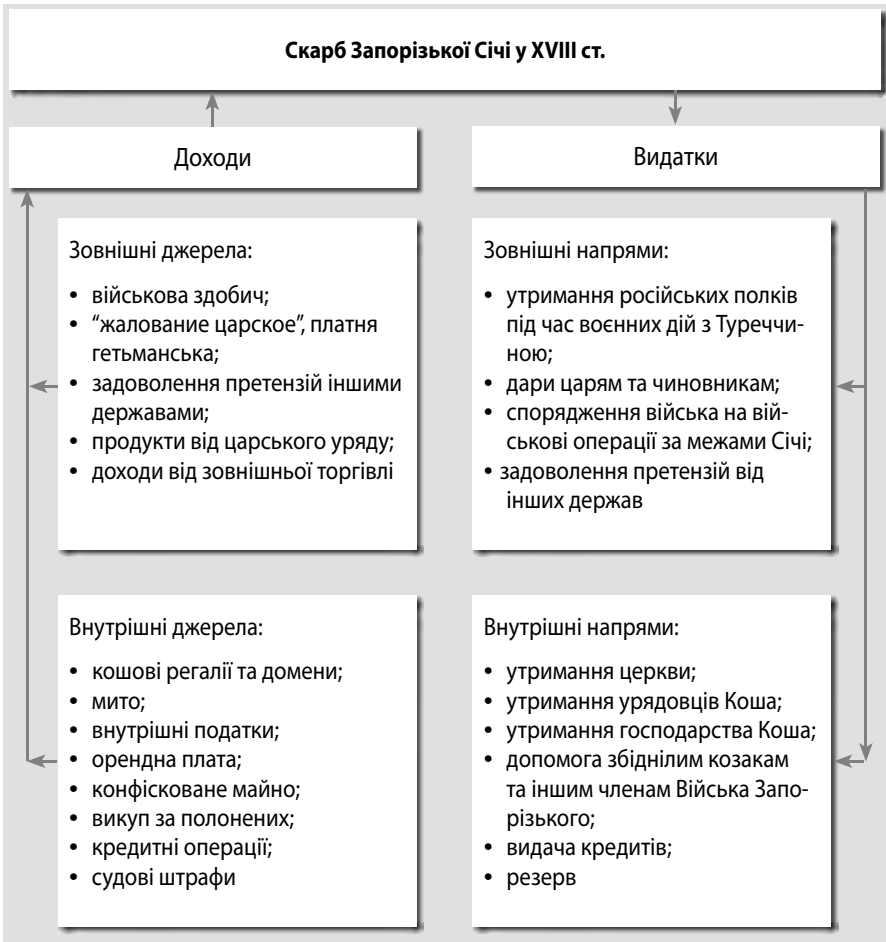

Рис. 3.2. Доходи та видатки скарбу Запорізької Січі у XVIII ст.

Складено за: Андрущенко В. Л. Запорозька Січ як український феномен / В. Л. Андрущенко, В. М. Федосов. – К. : Заповіт, 1995. – С. 101–102.

краю, були: військова здобич, торгівля, збір від перевозів, урядове грошове і хлібне забезпечення, подимний податок від кожного двору. Основні джерела в структурі державних доходів становили: подимне, господарська десятина, медове, оплати з млинів, гут, рудень,

шинків, тютюну, дьогтю, селітри тощо. Козаки не відробляли панщини та майже не сплачували податків, їх оподаткування замінялося військовою службою. Постійні податки називалися “поборами”, надзвичайні – “стацією”. Податки сплачували селяни й міщани¹. Головним державним податком для переважної більшості сільського населення Гетьманщини була “стація”, яка збиралася на гетьмана та на користь найманого (охотницького) війська. Крім того, окремі групи селян сплачували до військового скарбу орендні збори, а також податки з промислів, якщо ними займалися. “Стація” почала домінувати з 60-х років XVII ст., до того головним вважався “подимний податок”, відомий ще за часів Київської Русі.

Податок “із диму”, запроваджений під час Визвольної війни, збирався деякий час із сільського та міського населення і за наступників Б. Хмельницького. Про його розмір можуть дати уявлення Переписні книги 1666 р. Перепис населення Лівобережної України був проведений московськими чиновниками з метою збирання грошей та продовольства до царської казни. Дані про розмір податків подавала влада Гетьманщини. За Переписними книгами сільське населення Гетьманщини оподатковувалося на користь царської казни. У більшості регіонів одиницею оподаткування була робоча худоба, але в окремих сотнях Ніжинського та Чернігівського полків податок збирався з плуга і становив у середньому п’ять золотих (карбованець) та вісім осьмачок зерна, тоді як розмір оподаткування від робочої худоби був півкопи (25 коп.) і осьмачка жита². У багатьох селах та більшості сотень Ніжинського полку подимний податок брався з робочої худоби, як і в південних полках, зокрема в Переяславській, Воронківській, Бориспільській, Барішівській, Золотоніській сотнях Переяславського полку. Середній податок із бобилів, які не мали робочої худоби, дорівнював тут по п’ять алтин (1/8 карбованця)³.

¹ *Нечай Н.* Нариси з історії оподаткування / Н. Нечай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dpa.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=160:2009-06-11-12-1655&catid=8:2009-06-02-11-18-30&Itemid=24.

² Літопис Гадацького полковника Григорія Грабянки – К., 1992. – С. 134.; Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 99.

³ Переписні книги 1666 року / підгот. до друку і ред. В. О. Романовський. – К.: ВУАН, 1933. – С. 212, 214, 218, 222, 241.

Грошовий податок “з диму”, який збирався з населення Гетьманщини в 50–60-х роках XVII ст., не відповідав ситуації, що склалася після Визвольної війни. Постійні збройні конфлікти, відносна вузькість внутрішнього ринку не завжди давали селянам можливість реалізувати свою продукцію, щоб отримати гроші для його сплати. Тому поступово грошовий податок “з диму” було замінено натуральним військовим податком – “стацією”¹.

Стацію із сільського населення збирала полкова та сотенна старшина. Частина зборів залишалася на місцях, а переважна більшість надходила на утримання гетьманського двору й найманого війська. Слід зазначити, що Глухівські статті 1669 р. передбачали також введення особливого податку на утримання 30-тисячного козацького війська, який мали сплачувати всі посполиті за винятком підданих православних монастирів. Зрештою, цей проект залишився на папері, а реєстрові козаки відбували військову службу за свій кошт². За гетьманування Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича стація із сільського населення збиралася переважно продуктами, іноді грішми. Наприкінці XVII ст. дедалі більшого поширення набуває грошова стація за збереження значною мірою натуральної. Форма збирання залежала від того, чи були в селян гроші. Так, посполиті “вільних військових” сіл Сосницької, Березнянської та Менської сотень Чернігівського полку за Самойловича “годовую стацію хлібом, скотиною і другими естними припасы чего било до двора гетманского давали”. За гетьманування Івана Мазепи стація вже сплачувалася грішми³.

Загалом стація до гетьманського двору збиралася один раз на рік, насамперед із посполитих “вільних військових”, магістратських і ратушних сіл, а також рангових гетьманських маєтностей. Поступова заміна натурального податку грошовим супроводжувалася його загальним зростанням, причому в різних полках і навіть сотнях розмір оподаткування селян не був однаковим. У Прилуцькому полку на межі XVII–XVIII ст. посполиті деяких сіл, зокрема Валок та Подища, які підпорядковувалися Прилуцькій ратуші, продовжували давати

¹ *Борисенко В. Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 167.

² *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII в. / В. А. Мякотин. – Прага, 1926. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 110–111.

³ НБУВ ІР, ф. 1, од., зб. 55587, арк. 14.

до гетьманського двору продуктову стацію¹. При сплаті стації до гетьманського двору влада Лівобережної України враховувала загальний добробут кожного селянина. Одиницею оподаткування переважно була робоча худоба. Посполиті, які її не мали, сплачували значно менший податок. Так, посполиті Бахмацької сотні Ніжинського полку платили до гетьманського двору стацію “от вола и от коня рабочих по две гривны и по пяти четвериков великороссийской меры”². Із селян с. Попівка Конотопської сотні згаданого полку наприкінці XVII ст. до Батуринаського двору “окладу в год збиралось в пашенных, в кого имелись рабочие лошади и волы, с тех лошади и вола, по 20 коп., овса Конотопской меры по одной осмачке, ...да с пеших людей с двора збиралось по 20 коп.”³.

На відміну від Ніжинського полку, в інших північних полках (Чернігівському, Стародубському, Київському) розмір стації був приблизно однаковим. Зокрема, посполиті ратушних та магістратських сіл згаданих полків наприкінці XVII ст. платили від 40 до 60 коп., а убогі – 20 коп.⁴ Піддані світських та духовних землевласників часто звільнялися від сплати стації на гетьмана. Наприклад, на прохання ігумена Максаківського монастиря, 11 листопада 1669 р. гетьман Д. Многогрішний звільнив його підданих, які проживали в Борзенській та Шаповалівській сотнях Ніжинського полку, від збору на свою користь⁵. Однак на межі XVII–XVIII ст. із цих категорій селян також збиралися податки на гетьмана. Скажімо, посполиті с. Перелюби Чернігівського полку в цей період, крім відбування панщини та інших повинностей на свого землевласника, платили гетьманові по 30 коп. (ті, які тримали робочу худобу), а безкінні – 10 коп.⁶ Загалом, як свідчила козацька старшина під час прове-

¹ Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. / В. Барвинский // Записки Харьковского университета. – Т. 1. – Х., 1909. – С. 157.

² Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. Т. 2: Полк Нежинский / А. М. Лазаревский. – К., 1893. – С. 182.

³ Там же. – С. 230.

⁴ НБУВ ІР, ф. 1, спр. 60689, арк. 1.

⁵ ЦДІАК України, ф. 143, оп. 1, спр. 12, арк. 1.

⁶ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 182.

дення Бендерської комісії 1709 р., середній розмір річної стації за гетьманування І. Мазепи становив приблизно один золотий від робочого вола чи коня¹.

У другій половині XVII – на початку XVIII ст. із сільського населення Гетьманщини збиралася також стація на утримання найманого (охотницького) війська, створеного у 1669 р. Якщо на початку був лише один найманий полк, то протягом другої половини XVII ст. кількість найманих полків – компанійських (кінних) та сердюцьких (піхотних) – зросла до восьми. Щорічну платню охотницьке військо отримувало з орендних зборів, а стацію давало населення продуктами, частково – грішми. До того ж стація на утримання найманців збиралася з усіх категорій селян. Зазвичай із селян або міщан стація для охотницьких полків збиралася під час підготовки до походу на один – два місяці. У мирний час населення Гетьманщини утримувало найманців у своїх дворах, виконуючи таким чином і державну повинність.

Траплялися випадки, коли стація для охотницького війська збиралася за три місяці, зокрема, лубенський полковник Леонтій Свічка 17 серпня 1693 р. повідомив І. Новицького, що посилає компанійців, які перебували в полі, в усі села і міста свого полку для взяття борошна та грошей саме за три місяці. Передбачалося виділити компанійцям Новицького на один місяць борошна та половину талера, а на два місяці по чотири золотих грішми за місяць на кожного козака. Часто охотницьке військо саме збирало з населення стацію, припускаючись зловживань. Наприклад, у 1679 р. компанійці І. Новицького, які перебували у Лохвицькій, Чорнуській та Пирятинській сотнях Лубенського полку, взяли стацію понад норму не лише грішми, а й поросятами, курями та борошном².

Загалом сільське населення Гетьманщини платило податок на утримання найманого війська по чотири – п'ять золотих на місяць на кожного найманця або давало продукти, вартість яких дорівнювала цій сумі. Нерідко частина стації збиралася продуктами, а друга – грішми. Розподіл стації відбувався між тими селянськими дворами, які утримували на постой компанійців чи сердюків. У другій

¹ *Возняк М.* Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 121.

² НБУВ ІР, ф.2, шифр. 14172–14288, арк. 18, арк. 126.

половині XVII – на початку XVIII ст. кожного компанійця мало утримувати 25 селянських або міщанських дворів, а сердюка – 20¹. Україна часом забезпечувала російську армію сукном, провіантом, а під час воєнних дій “вимагаючи прибуття до армії з власним забезпеченням, воно (російське командування. – Авт.) наказувало лише, щоб при валці були воли або коні з погоничами”².

С. Павленко, виходячи з чисельності населення Лівобережної України 1,2–1,8 млн осіб та річного бюджету приблизно в 1,2 млн золотих, встановив, що на середньостатистичного жителя Гетьманщини, за винятком козаків, які звільнялися від сплати стації, припадало від 0,7 до 1,2 золотого податкових зборів³.

Середній розмір стаційних зборів дорівнював близько 8 % річного бюджету селянської родини. Навіть якщо врахувати регіональні відмінності при сплаті податків і те, що магістратські та ратушні села платили додаткові внески до міських бюджетів, то середній розмір стації рідко перевищував 10 % прибутку середньостатистичної селянської родини. Отже, стація не була переважно обтяжливою для посполитих. Тому лише в деяких випадках (розорення селянських господарств внаслідок бойових дій, неврожайні роки, напади сарани, посилення визиску світськими та духовними землевласниками своїх підданих, зловживання під час збирання стації з боку найманців) посполитим було важко сплатити стацію. Села, які підпорядковувалися магістратам та ратушам, крім сплати стації на гетьмана, давали кошти і на утримання міської адміністрації.

Крім головного загального збору – стації, сільське населення в цей період сплачувало низку інших податків до військового скарбу, зокрема акцизні податки (орендні збори на право продажу горілки, тютюну та дьогтю) та податки з промислів (показанщина, скапщина, тютюнова, медова, дьогтьова десятини, “військова мірочка”, показанщина, поколющина тощо). Як пише В. Й. Борисенко “не уникнули

¹ Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. М. Апанович. – Д. : Січ, 2004. – С. 97.

² Там само. – С. 195.

³ Павленко С. О. Іван Мазепа / С. О. Павленко. – К. : Альтернативи, 2003. – С. 223.

оподаткування й такі ритуали, як весілля та хрестини”¹. Зокрема, за вінчання потрібно було платити по 2–3 крб, а ті, хто не мав грошей, мусили відробити певну кількість днів у господарствах тих осіб, які здійснювали цей обряд (священик, протопоп і сотник). Доречно також розкрити характерні особливості основних видів оподаткування промислів.

Показанщина – вид податку, що сплачували до військового скарбу селяни, які виробляли горілку. Цей податок був уведений ще за гетьманування Д. Многогрішного (1669–1672), коли посполиті отримали дозвіл на винокуріння. Крім того, чернігівський полковник Василь Борковський встановив за гетьманування І. Самойловича особливу показанщину, яка збиралася до полкового скарбу із селян-винників у розмірі півкопи (25 коп.) на рік від казана. Наступники Борковського запровадили нові податки: “з ледовень шинковних по полкопы і по копі, от погребов шинковних же по пол копы, от казанов, что пиво ваят, по копі и по таяяру, от солодовень, что солод делают по копі...”².

У другій половині XVII – на початку XVIII ст. із сільського та міського населення Гетьманщини, яке виготовляло пиво, до військового скарбу збиралася “скапщина” – грошовий податок, розмір якого дорівнював у середньому половину золотого. Про це, зокрема, свідчить згаданий універсал І. Самойловича від 01.03.1686 про встановлення орендних зборів, де повідомлялося: “А к тому прилучаем скопщину (з посполитого человека, а не от козаков) от варенья пива по пол-золотому, поведерковое и скопщину горелчаную”³.

За гетьманування І. Самойловича до військового скарбу почали збирати дьогтьовий податок з місцевостей, де в лісах були дьогтьові майдани. Сільське населення північних полків, яке виготовляло дьоготь, сплачувало в середньому в Стародубському полку копу грошей та діжку дьогтю, в Чернігівському – 1,5 крб від коня, або 60 коп. і три

¹ *Борисенко В. Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 172.

² *Барвинский В. А.* Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 21 / Харьковский ун-т. Историко-филологическое общество. – Х. : Печатное дело, 1914. – С. 12–13; НБУВ ІР, ф. 1, од. зб. 55581–55758, арк. 13, 15–16.

³ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археологической Комиссией (Акты ЗР). – СПб, 1853. – Т. 5. – С. 1853.

відра дьогтю. Крім того, чернігівські полковники брали для потреб полкової артилерії по 20 коп. та по чотири відра дьогтю¹. З посівів тютюну сплачувався спеціальний податок – так звана тютюнова десятина. У другій половині XVII – на початку XVIII ст. він збирався натурою, насамперед із сільського населення². Але є відомості, що тютюновий податок в окремих регіонах Лівобережної України збирався грішми. Так, за гетьманування І. Мазепи в Стольненській, Менській, Киселівській та Сосницькій сотнях Чернігівського полку “брано з огородов, хто табак сіет смотря по огороду по гривне, по дві и по 3 гривин по болш и по менш”³.

Селяни, які виготовляли мед, сплачували податок під назвою “медова десятина” натурою, іноді грішми. У північних полках, де переважали бортні промисли, а не пасічництво, було встановлено фіксований податок, незалежно від кількості виробленого меду. Поташний промисел, особливо розвинутий у північних полках, за І. Мазепи оподатковувався десятиною на користь генеральної військової артилерії⁴. Посполиті, що займалися рибним промислом, також платили податок до військового скарбу. Наприклад, у Стольненській сотні Чернігівського полку в другій половині XVII ст. брали на рік “до скарбу войскового з озер рибной ловли по 4 талери”⁵.

Борошномельний промисел, досить поширений на території Лівобережної України і Хмельниччини, набуває подальшого розвитку. В другій половині XVII ст. будується багато нових млинів, як водяних, так і вітряних. Власниками млинів були представники старшини, духовенства, козаки, міщани й навіть селяни. Дозвіл на будівниц-

¹ Барвинский В. А. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. 21 / Харьковский ун-т. Историко-филологическое общество. – Х. : Печатное дело, 1914. – С. 13; Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 171.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко ; відп. ред. І. О. Гуржій. АН УРСР. Ін-т історії. – К. : Вид. АН УРСР, 1959. – С. 39.

³ НБУВ ІР, ф. 1, од. зб. 55581–55758, арк. 16.

⁴ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны / М. Е. Слабченко. – Одесса, 1922–1923. – Т. 2. – С. 153.

⁵ НБУВ ІР, ф. 1, од., зб. 55587, арк. 14.

тво млинів надавали зазвичай гетьмани та полковники. Млинарський промисел був дуже прибутковим і оподатковувався значним збором на користь військового скарбу. За помол власниками млинів збиралася платня зерном. З цього прибутку до військового скарбу брався натуральний податок, який мав назву “військова мірочка”. Згідно з Батуринським договором, царські воеводи, які перебували на території Лівобережної України, збирали цей податок на ратних людей. Якщо з козацьких млинів планувалося зібрати половину прибутку, “то с мешанских и мужицких две мерочки на ратных людей, а третью тому, чья мельница”¹.

Починаючи з 1669 р., із селянських млинів до військового скарбу збиралася третина прибутку, якщо крім власника млина був ще мельник². Однак, коли в ролі власника млина виступали один чи кілька мельників, а це траплялося найчастіше, дві третини прибутку надходили до військового скарбу. Селяни-мельники, які наймалися працювати на чужі млини за третину прибутку, за І. Самойловича та І. Мазепи платили до військового скарбу “покабанщину” та “покоющину”. У другій половині XVII – на початку XVIII ст. із сільського населення Гетьманщини стягувалися також податки до полкових скарбів. Полкова старшина, що відповідала за збір стації, залишала частину коштів на місцеві потреби. Як згадувалося, чернігівські полковники збирали деякі податки (показанщину, дьогтьовий тощо) до полкового скарбу. Посполиті “вільних військових” сіл, крім сплати стації до гетьманського двору, платили також податки до полкового скарбу, які витрачалися на утримання полковника та старшини, а також на військові потреби полку³.

Посполиті сіл, підпорядкованих магістратам та ратушам, крім сплати державних податків, мусили платити різні збори на утримання міської влади та на потреби міст. Наприкінці XVII ст. стародубський магістрат почав збирати зі своїх сіл гроші на потреби міста.

¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией (Акты ЮЗР). – СПб, 1872. – Т. 6. – С. 19.

² Модзалевський В. До історії млинського права Гетьманщини / В. Модзалевський // Записки історичної і філологічної секції українського наукового товариства в Києві – К., 1914. – Кн. 13. – С. 49.

³ Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / Український архів. – Т. 1. – К., ВУАН, 1929. – С. 495.

Жителі с. Алтинівка Ніжинського полку, крім сплати стації гетьману, щорічно давали батуринській ратуші по гривні з двору з робочою худобою, а з двома волами – по четверику вівса; с. Мітченки – по дві гривні й п'ять четвериків вівса¹. Податки з промислів збиралися з посполитих, які займалися ними. У багатьох випадках їхній розмір був однаковим і становив десяту частину натурою, але деякі податки (показанщина, скапщина, покабанщина, поколющина тощо) бралися лише грішми.

Вагомим джерелом дохідної частини казни були трофеї, здобуті на війні. Після певних відрахунків до скарбниці Січі та на січову церкву вони розподілялися між усім козацьким товариством. Головний грошовий податок називався “військовим окладом” і стягувався із селян. Джерелом прибутків було також “мостове” – платня за перевіз через річки, а також за конвоювання та забезпечення безпеки у дорозі². Козацька скарбниця значною мірою поповнювалася з прибутків привізних і вивізних мит. На всіх запорізьких базарах особливі уповноважені – військові кантаржії – збирали мито з купців, стежили за точністю мір і ваги, призначали ціну на привезений товар.

Митні збори, які стягувалися з іноземних купців, що торгували на території Гетьманщини, були закріплені універсалом Б. Хмельницького від 28.04.1654³. Цей універсал став першою спробою врегулювати тарифну справу Гетьманської України в умовах ліквідації польського правління. У подальшому інші гетьмани продовжували цю традицію. Зокрема, гетьман Правобережної України П. Тетеря 8 грудня 1667 р. видав універсал, яким встановлював розмір індукти, ідентичний тарифові 1654 р.

Митні збори, як і стація, бралися з міського купецтва, яке займалося закордонною торгівлею: з товарів, що ввозилися на територію Гетьманщини, стягувався збір індукта, а з вивізних товарів – евекта. Розмір митних зборів із торговців становив приблизно 2 % вартості

¹ *Борисенко В. Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 186.

² *Деева Н. М.* Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 175.

³ Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. – К., 1998. – С. 142–143.

товару¹. Український історик початку ХХ ст. В. Руднів поділяв митні збори на Гетьманщині у першій чверті ХVІІІ ст. на довізні, транзитні та внутрішні мита. До ввізних мит він зараховував індукту й евекту, тобто ті, які застосовувалися до імпорту й експорту; до транзитних мит – ті, що збиралися з перевозів, мостів і гребель із проїжджих купців; внутрішні мита накладалися під час продажу на торгах і ярмарках (вагове, кругове, скатне, покошеве, зі збіжжя, що призначено на продаж, з возів з крамом, ярмаркове з торговельного люду)². Індукту й евекту сплачували також московські та іноземні купці, які вели торгівлю на території Гетьманщини. Про це свідчить універсал І. Самойловича від 08.03.1679, де вказувалося, що індукту та евекту платили українські, іноземні та російські купці за “давним обычаем от ста золотых по два золотых до скарбу войскового”³.

Існувала також спеціальна посада екзактора, який контролював надходження до військового скарбу митних зборів. Йому допомагали фактори. Про це неодноразово згадується в гетьманських універсалах, особливо І. Мазепи. Часто екзактори та фактори зловживали при зборі мита, зараховуючи до індукти чи евекти навіть ті товари, які реалізовувалися на території Гетьманщини. Так, у 1691 р. екзактор Фотій взяв у седнівських грабарів на роменському ярмарку “от чотирох возов шкур девят золотих ексакий”, хоч ремісники не збиралися вивозити товар за межі Гетьманщини, тому І. Мазепа розпорядився повернути кошти⁴. Універсалом від 21.12.1703 гетьман заборонив екзакторам та факторам брати мита з товарів, які реалізовувалися в містах Лівобережної України, пояснивши, що “от тих товаров якіе за границу ввозятся, и за границею в Малоросію упроважаются взимати ексакийю до скарбу войскового належную”⁵.

Часом розмір митних зборів встановлювався незалежно від вартості товарів. Наприклад, 10 листопада 1699 р. гетьман І. Мазепа

¹ Утвенко В. В. Податки та повинності міського населення Лівобережної України в другій половині ХVІІ – на початку ХVІІІ ст. / В. В. Утвенко // Пам’ять століть. – 2003. – № 2. – С. 59.

² Руднів В. Фінансовий стан України за Петра I / В. Руднів // Науковий збірник за рік 1925. Записки українського наукового товариства в Києві. – К., 1926. – Т. 20. – С. 139.

³ НБУВ ІР, ф. 10, спр. 6789, арк. 47–48.

⁴ Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – К.; Л.: НТШ, 2002. – Ч. 2. – С. 228.

⁵ НБУВ ІР, ф. 8, од. зб. 1655–1669, арк. 13–14.

встановив розмір індукти та евекти для київських купців 25 золотих з воза без огляду самих товарів¹. Про розміри митних зборів, які стягувалися з окремих товарів наприкінці XVII – на початку XVIII ст., свідчать дані, які подала російській владі козацька старшина у 20-ті роки XVIII ст.: від воза в'яленої риби бралосся по 20 коп.; від каменю воску – 10; від каменю селітри – 3–4; від бочки солі кримської – 10; бахмутської солі – 5; від куфи масла коров'ячого – 40; від каменю масла – 2; від возу скла – 12; від куфи горілки простої – 20; оковитої – 40; від каменю топленого лою – 2; від каменю нетопленого лою – 1; від мажі пшона – 20; від мажі жита – 12; від возу парокінного тютюну – 60; від возу однокінного тютюну – 50; від однокінного возу пеньки – 20; від куфи оселедців – 30; від бочки оселедців – 20; від куфи дьогтю – 10; від возу лісових горіхів – 10 коп.; від “товарини рогатої, которих из Малой России скуповують перекупне по дві копійки, от вола, которих гонят до Шлионска и до Гданска по десяти копіек; от товарини рогатої до Москви по чотири копійки”².

У Чернігівському полку “брано от товаров, которіе из заграници приходят и за границу выходят: от штуки сукна састового по 8 гривен, от штуки сукна французского по 8 гривен, от штуки сукна карунового по 10 алтын, от штуки сукна локтевого по 10 алтын, ...от ботки стали по 4 алтын, от воза тютюну пароконного по 5 и по 6 и по 7 гривен, ...от пуда меду по 2 копійки, от мажи соли по 2 гривны, от куфи горілки по 2 гривны, от куфи дьогтя по 2 гривны, от пуда воску по 4 алтына, от пуда лою по копійці, от воза риби по гривні и поболш, от воза вовны по 5 и по 6 гривен, от вола, что за границу гонят по копійцы, от соли Бахмутки от пари боток по гривни”³. У Полтавському полку митні збори бралися з купців, які користувалися переволчанським перевозом. Так, у листі дозорців м. Переволочна, писаного гетьману І. Мазепі 4 березня 1688 р., повідомлялося, що вони збирали щорічно мита на суму до 13 тис. крб⁴.

¹ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией (Акты ЗР). – СПб., 1853. – Т. 5. – С. 287.

² *Василенко Н. П.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII в. / Н. П. Василенко. – К., 1927. – 115 с.; ЦДАК України, ф. 223, оп. 1, спр. 329, арк. 1–2; ІР НБУВ, ф. 8, спр. 1656, арк. 2–4.

³ НБУВ ІР, ф. 8, од. зб. 1655–1669, арк. 37–3.

⁴ Там само. – Ф. 10, спр. 11523, арк. 13.

Індукта та евекта, як і інші збори, за гетьманування І. Брюховецького, І. Самойловича та І. Мазепи віддавалися за певну суму на відкуп окремим особам. Але такий спосіб стягнення зборів викликав велике незадоволення з боку населення, тому після позбавлення гетьманства І. Самойловича оренду довелося скасувати. Відновлена І. Мазепою, ця система діяла до 1762 р. Документи давніх актів з Російського державного архіву дають змогу частково відновити прізвища відкупників та суми митного відкупу в Гетьманщині у першій половині XVIII ст.¹ Митні збори забезпечували чималі прибутки, особливо значні суми надходили від Ніжинського й Роменського ярмарків. Розмір мита, що збиралося на Гетьманщині протягом першої половини XVIII ст., постійно зростав. За одиницю оподаткування при стягненні мит з перевозів, мостків та гребель із проїжджих купців брався віз та голова товару (йдеться про худобу), але бралось до уваги, чи легкий віз, чи важкий, іноземний або місцевий. Від сплати індукти й евекти звільнялися генеральна, полкова, сотенна старшина, монастирі, церкви, військові товариші, заможні козаки.

Загальні збори індукти та евекти були досить значними. Наприклад, за І. Мазепи лише від індуктних зборів щороку надходило до військового скарбу приблизно 50 тис. золотих (10 тис. крб)². За даними Бендерської комісії 1709 р., щорічний розмір митних зборів наприкінці XVII – на початку XVIII ст. становив 60 тис. золотих³. За І. Мазепи ввізне та вивізне мита в розмірі 2 % вартості товарів лише стимулювали закордонну торгівлю й були цілком прийнятними для багатого купецтва. М. Слабченко з цього приводу зазначав: “Загальна назва зборів привізних та вивізних із України товарів було індукта

¹ Российский государственный архив древних актов. Путеводитель : в 4 т. Т. 3. Ч. 2. / сост. Ю. М. Эскин, М. Б. Бабич, Л. А. Тимошенко. – М. : Археографический центр, 1996. – 432 с.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко ; відп. ред. І. О. Гуржій. АН УРСР. Ін-т історії. – К. : Вид. АН УРСР, 1959. – С. 84 ; Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. – Ч. 1 : Хозяйство Гетманщины XVII–XVIII ст. / М. Е. Слабченко. – Одесса, 1923. – Т. 3. Очерки торговли и торгового капитализма Гетманщины в XVII–XVIII ст. – С. 63.

³ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // Мазепа. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 121.

й евекта, а розмір збору в середньому дорівнював 2 % з ціни продажу. Понад те 2 % не становило точно встановлений розмір оподаткування, відомі були й інші розміри; 2 % було найпоширенішим розміром. І термін, і зміст зборів залишились від часу “польського панування”. У Польській державі індукта-евекта введена була в XVII столітті”¹. Офіційне запровадження індукти та евекти в Польщі М. Слабченко пов’язував із конституцією 1643 р., але на відміну від норм останньої на Гетьманщині її збирали і в містах, що було пов’язано з практикою, коли “окремі частини України, через відрив від керівних центрів і загальний занепад, були надані самим собі й могли здійснювати права верховенства. У “пунктах” гетьманів про цей побір не йдеться, і цим скористалася російська влада в подальшому. На практиці індукта-евекта прийнята була вже Б. Хмельницьким в обмежених розмірах”².

Таким чином, на початку XVIII ст. прибутки від зовнішньої торгівлі в структурі фінансових систем як Гетьманської України, так і Росії, посідали провідне місце. Але якщо в Гетьманщині митні збори становили від 35 до 50 % в структурі бюджету, то в Росії вже на початку XVIII ст. тенденції радикально змінилися. У 1680 р. митні прибутки в російському скарбі дорівнювали 53 % (650 223 крб з 1 220 367 крб загальних прибутків), а у 1724 р. – лише 13,5 % (за загальних прибутків скарбу 8 654 727 крб)³. Таке співвідношення свідчило про те, що у фіскальній системі Гетьманщини й далі домінував непрямий податок, а отже, про слабкий рівень промислового розвитку і нестачу капіталів в українського купецтва для створення мануфактурного виробництва.

Фінансова система Гетьманщини в цей період мала низку інших недоліків, що насамперед проявилось у відсутності державного контролю за збиранням та використанням коштів. Загальна сума податків не була попередньо визначена. Крім того, збір податків як на утримання гетьмана, так і на утримання всього державного апарату не був однаковим в усіх полках Лівобережної України до утворення

¹ Слабченко М. Е. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны – Ч. 1. Хозяйство Гетманщины XVII–XVIII ст. / М. Е. Слабченко. – Одесса, 1923. – Т. 3: Очерки торговли и торгового капитализма Гетманщины в XVII–XVIII ст. – С. 159.

² Там же. – С. 160.

³ Князьков С. Очерки из истории Петра Великого и его времени / С. Князьков. – СПб. : Изд-во П. В. Луковникова, 1914. – С. 269.

Малоросійської колегії в 1722 р. Часто спостерігалася неузгодженість в стягненні цих зборів. Через різноманітність податків новообраний гетьман часто не знав, які збори існували за його попередників. Багато податків мали локальний і тимчасовий характер¹.

Про значні недоліки цієї фінансової системи в цей період ішлося у п. 7 рішення царського уряду 1728 р. “Рішительні пункти” гетьмана Данила Апостола, де зазначалося, що до утворення Малоросійської колегії було невідомо, скільки коштів щорічно надходило до військового скарбу, оскільки попередні гетьмани збирали податки на власний розсуд. Також прибутки та витрати до військового скарбу контролювали службовці гетьманського двору². Створення 28 квітня 1722 р. Малоросійської колегії і скасування гетьманського правління не порушили практику митного управління в Україні, проте у 1754 р. було скасовано митний кордон між Гетьманщиною і Російською імперією. Гетьманщина позбулася самостійної митної системи, одного з найважливіших елементів автономії³.

Доречно звернути увагу на внесок керманичів Гетьманської України в загальне фінансотворення, зокрема на те, що найбільшої потужності гетьманська влада досягла за Богдана Хмельницького. Однією з найхарактерніших ознак тогочасної Української держави було те, що вона здобула широке міжнародне визнання. Гетьман налагодив зв'язки з представниками Росії, Криму, Туреччини, Польщі, Трансільванії, Молдови. Згодом уряд Богдана Хмельницького визнали Венеція, Валахія, Швеція та інші країни. Українська держава закріпилася на міжнародній арені як суверенна та незалежна. При формуванні української фінансової системи Б. Хмельницький враховував місцеві особливості, хоча на неї значний вплив мала Річ Посполита.

Завдяки обачливій та ощадливій фінансовій політиці Б. Хмельницький зумів зосередити в козацькому бюджеті значні суми коштів, достатні для ведення воєнних кампаній та активної військової політики. Універсал від 28.04.1654 Б. Хмельницького, яким запроваджу-

¹ *Горобець В. М.* Малоросійська колегія та реформа державного устрою України 1722–1727 : дис. ... канд. іст. наук / В. М. Горобець. – К., 1993. – С. 115–116.

² *Мельник Л. Г.* Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах / Л. Г. Мельник. – К., 1997. – С. 68–69.

³ *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища шк., 1994. – С. 524.

валися митні збори з іноземних купців, що торгували на території Гетьманщини, став першою спробою врегулювати тарифну справу Гетьманської України. На українських землях до того митниці міської та козацької адміністрації вимагали від чужоземних купців грошовий податок за перевезення товарів, прогін худоби, користування шляхами, мостами тощо. Наприклад, у Правобережній Україні це було так зване цло (прикордонне мито), шляхове, мостове, гребельне, перевізне, ярмаркове мито тощо. Отже, купець на своєму шляху підлягав багатьом митним зборам. Прикладом митної анархії є той факт, що в Києві на відрізку шляху в 300 сажнів (приблизно 600 м) було збудовано чотири містки, на кожному з яких бралосся мито¹. Універсал Б. Хмельницького був дуже вигідний купецтву. Воно сплачувало один раз належну суму до військового скарбу й мало свободу від усіх місцевих митних інстанцій. Водночас ці купецькі податки становили важливу бюджетну статтю Гетьманської України².

Б. Хмельницький намагався запровадити оренди на право продажу алкогольних напоїв. За свідченням П. Алеппського, митні прибутки та оренди горілчаних напоїв давали військовому скарбові до 100 тис. червоних золотих щорічно, а загальний річний бюджет Гетьманщини за часів Б. Хмельницького дорівнював не менше 1 млн золотих³. Загалом гетьман проводив гнучку державну фінансово-економічну політику, сприяв розвитку торгівлі з іншими країнами, виходячи з державницьких інтересів. Зокрема, було видано кілька універсалів, на підставі яких звільнено від мита грецьких, вірменських та турецьких купців. Але потім, “маючи великий розход” в інтересах військового скарбу, універсалом від 28.04.1654 для них також встановлено розмір мита привозового та вивізного й доручено його збирати греку Евстафієві Стамагієнку⁴.

За даними Л. Гвоздик-Пріцак, надходження до військового скарбу за Б. Хмельницького становили приблизно 7,5 млн золотих щорічно. Загальні видатки дорівнювали 6 491 722 золотих і витрачалися

¹ Документи по історії Києва 1494–1835 рр. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 25.

² Митно-фінансова система за часів Б. Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00116981_0.html.

³ *Дорошенко Д.* Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Л.: Світ, 1991. – С. 350.

⁴ НБУВ ІР, ф. Х, шифр 6789, арк. 1–2.

на утримання війська та дипломатичних представництв¹. Фінансова система, яка сформувалася за Б. Хмельницького, зберігала основні риси на території Лівобережної України й у наступні роки. Вхідження її під протекторат Московської держави певною мірою позначилося і на її фінансовій системі, що було пов'язано з появою московських грошей та запровадженням монопольного права держави на продаж горілки, якого не було в Речі Посполитій. Ще Березневі статті 1654 р. передбачали, що всі податки з населення повинні збиратися в царську казну, але значна їх частина мала витратитися на потреби гетьманського уряду. Однак протягом усієї другої половини XVII ст. (за винятком 1666–1668 рр.) до царської скарбниці податкові збори з Гетьманщини практично не надходили, їх збір козацька старшина повністю зосередила у своїх руках².

Польський історик А. Кубаля (1838–1918) так подав свою відому характеристику Б. Хмельницького: “Територія його влади майже звідусіль мала відкриті границі. Не розпоряджав він, як Кромвель, вишколеною інтелігенцією і засобами старої і сильної держави: війна, фінанси, державне господарство, адміністрація, зносини з сусідніми державами – все треба було створити і все лягало на його плечі. Мусив добирати і вчити людей, діходити найменших подробиць. А коли його військо не вмирало з голоду, коли мав зброю, гармати, амуніцію, добрих шпигів і надійних агентів, коли не бракувало йому ніколи грошей – то се його персональна заслуга, котрої йому можна було позаздрити, і то не тільки у нас, у Польщі... ..Як скрізь, так і тут повний скарб, добре господарство й фінансова незалежність. Міг сказати про себе, що більше дає, ніж бере, бо побори на Україні не були ані великі, ані прикрі. Тільки чужоземні купці платили більші податки від привезених і вивезених товарів. Зате здобич гетьмана була величезна”³.

Один із дослідників періоду Гетьманщини М. Слабченко теж викремлює особливий внесок Б. Хмельницького в розвиток україн-

¹ Гвоздик-Прицак А. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорізьке / А. Гвоздик-Прицак ; відп. ред. О. Мишанич. – К. : Обереги, 1999. – С. 114, 123.

² Мельник А. Г. Боротьба за українську державність (XVII ст.) / А. Г. Мельник. – К., 1995. – С. 176.

³ Митно-фінансова система за часів Б. Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00116981_0.html.

ської державності: “В XVII ст. від часів Хмельниччини в Україні, – пише він, – наш торговельний капіталізм виступає як самостійна сила на світовий ринок... ..від Хмельниччини появляється суто український торговельний капітал, який пробує виступати незалежно від чужоземних посередників”¹. М. Слабченко звертає також увагу на соціалізацію доходів “молодої республіки”, за яких “підтримувався б “порядок”. “Для того державі треба було мати багато й до того гарантованих грошей”². При цьому він зауважує, що від Хмельницького аж до Мазепи включно в Україні здійснювалися спроби завести свою монету. М. Слабченко полемізує з цього приводу, зокрема, з В. Шугаєвським, який таку точку зору заперечує.

В. Шугаєвський аргументує свою позицію таким чином: “...трудно припустити, щоб Б. Хмельницький року 1649 міг наважитись узурпувати право, що належито тільки королеві”³, тобто чеканити свою монету. На протипагу В. Шугаєвському, М. Слабченко наводить досить таки вагомні аргументи з приводу існування “українських грошей”. Зокрема, він звертає увагу на свідчення московських агентів, що 1649 р. Богдан “в Чигирине учинил мынзу и денги делаются”⁴. Є й інше джерело, яке підтверджує спробу Б. Хмельницького карбувати власну монету. Російський посол в Гетьманщині І. Кумаков повідомляв: “В Чигирине де учинил Богдан Хмельницький мыды и денгьи делают, а на тех новых денгах на одной стороне его, Богданово имя”⁵. Більше того, М. Слабченко доводить, що таких спроб було три. Крім того, він звертає увагу і на те, що після Б. Хмельницького були створені проекти щодо заснування особливої монетарні. Науковець пише: “Як видно з проектів про заведення особливої монетарні і в ту добу, коли Україну хотіли перетворити в польську провінцію”⁶. Потреба в українській монеті відчувалася й після Б. Хмельницького, і це добре розуміли керманічі країни. Другу спробу карбувати власну монету зробив гетьман П. Дорошенко, який “бив чехи (тобто чеканив монети. – *Авт.*) на ім’я

¹ НБУВ ІР, ф. Х, 14981, арк. 1.

² Там само.

³ Там само. – Арк. 3.

⁴ Там само.

⁵ *Голобуцький В.* Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В. Голобуцький. – К., 1970. – С. 105.

⁶ Там само.

Яна Казимира, а не на своє”, про що сповіщали свій уряд московські агенти¹. Є свідчення, доводив М. Слабченко, що Дорошенко спочатку карбував монету в Тарговиці, а потім у Лисянці та Каневі. “Згідно домов из Польщею, для України мала б битися монета по літовсько-польському зразку, себто якраз з імям польського короля...” Таким чином, Дорошенкові гроші не фальшована, а особлива краєва монета”².

Третя спроба створити “особливу монету для гетьманщини” пов’язана з гетьманом І. Самойловичем, за якого “Дорошенків майстер Гранковський робив... гроші й для Лівобережної України”³. У Коломацьких статтях звертається увага на те, що “делают в Севску чехи под в. г. именованием и те чехи роздают, как уже и роздано многое число... и ныне гетману.. (с. т. Мазепы) послать в города и в места универсалы... чтоб те чехи ходили обыкновенно. А під р. 1689 в Величка показано, що воеводу Неплюева було заслано за те, що він випускав не тільки справжні чехи, але і “воровские, на яких сребро царское давано”⁴. Не можна не погодитися зі словами М. Слабченка про те, що чехи ходили досить добре, якщо доводилося їх фальшувати.

Досліджуючи основи фінансового господарства доби Козацької державності, слід звернути увагу на те, що за гетьманування І. Брюховецького (1663–1668) у 1665 р. з’явилася виборна посада генерального підскарб’я, який відав державними фінансами, встановлював мито та очолював скарбову канцелярію. На Січі здійснювалися досить значні кредитні операції та продаж цінностей з відстроченням платежів, а також існував державний кредит. Січова скарбниця створювалася завдяки оподаткуванню промислів і торгових оборотів. Вона була сховищем не лише грошей, а й своєрідним архівом військових клейнодів та оздоб і функціонувала як державне казначейство, куди надходили всі доходи, не витрачені за місцем їх одержання. Вперше було відокремлено державний скарб від особистих коштів гетьмана, які раніше були нероздільними.

¹ Голубуцький В. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В. Голубуцький. – К., 1970. – С. 105.

² НБУВ ІР, ф. Х, 14981, арк. 4.

³ Там само.

⁴ НБУВ ІР, ф. Х, 14981, арк. 3.

Епоха правління І. Мазепи відзначалася низкою реформ соціального характеру, переважно зменшенням податкового тиску. Про це, зокрема, свідчить універсал від 08.05.1690, адресований старшині Борзнянської сотні Ніжинського полку, в якому гетьман рекомендував “позволити и в селах уезду своего миром откупити и держати помененіе шинки горілчаніе” за суму “до скарбу войскового дванадцать сот золотих” на рік¹. Справа в тому, що в другій половині XVII ст. в Гетьманщині діяло монопольне право держави на продаж горілки, тютюну та дьогтю. Ті, хто хотів торгувати згаданими товарами уроздріб, мали сплатити до військового скарбу орендний збір. У 60-х роках XVII ст. царський уряд спробував запровадити оренди в містах Лівобережної України, прибутки від яких мали надходити до царської казни. Однак до гетьманування І. Самойловича орендні збори в Гетьманщині були поодиноким явищем. Коли було створене наймане військо та виникла необхідність зібрати великі кошти на його утримання, І. Самойлович 1 березня 1686 р. видав універсал, за яким по всіх містах, містечках та селах встановлювалися оренди чи відкупки на продаж хлібного вина, дьогтю та тютюну, а також на млини. Також повідомлялося, що “з прошлорочного звичаю и тепер тое постановленіе приводячи до skutку пустили есьмо по всіх містах и селах полку Лубенского аренду, то есть шинки горілчаные, дегтевые и тютюнные з млынами того ж полку Лубенского вам сполне обывателям на сей рок 1686, и так закончители маючий, а то за певную суму семнадцать тысячей золотых...”². З цього універсалу бачимо, що й сільське населення Лубенського полку теж сплачувало орендні збори. Але якщо в містах орендарями часто були багаті міщани або магістрат чи ратуша, то в селах практично не було селян, здатних сплатити значну суму. Тому, як засвідчує універсал І. Мазепи від 08.05.1690, орендну платню до військового скарбу мала зазвичай вносити вся сільська громада.

За гетьманування І. Мазепи провадилися соціальні заходи. Зокрема, землевласникам забороняли накладати на селян, які не продавали горілку, непосильні побори та повинності. Універса-

¹ Універсали Івана Мазепи 1687–1709. – К. ; Л. : ШТШ, 2002. – Ч. 1. – С. 191.

² Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археологической комиссией (Акты ЗР). – СПб, 1853. – Т. 5. – С. 189.

лом від 11.06.1693 І. Мазепа вимагав від старшини Переяславського полку "...абы люде тії посполітїі, которїї своїх вынниц не мают, и горілчаным промыслом не хотят бавится и оною шинковати, не были до складки той грошовой (орендних зборів) насилієм примушаны и притяганы..."¹. Загалом І. Мазепа, "здійснюючи свій потаємний замір зробити Україну вільною, незалежною країною, великі зусилля спрямовував насамперед на будівництво її фундаменту, на основі якого можна було б вибудувати суверенну державу"². Серед таких основних соціально-економічних засад були й фінансові. У дослідженнях трапляється опис І. Мазепа як талановитого і дальновидного економічного стратега, який значно випередив свою епоху³.

Великих успіхів у розширенні основ державотворення та фінансово-економічного розвитку досягнуто за гетьманування П. Орлика. Після обрання його гетьманом було видано декілька важливих документів, які стосувалися внутрішнього устрою України та її міжнародного визнання: "Пакти й конституція прав і вольностей Запорізького війська", "Угода і Конституція прав і свобод Війська Запорозького", "Вивід прав України" та ін.⁴

У преамбулі Конституції подавалася характеристика тогочасного політичного життя, всебічних утисків та порушень козацьких свобод після Переяславської ради. Документ складався з 16 статей і починався з урочистої декларації: "Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування". Конституція П. Орлика не набрала чинності, однак значно вплинула на розвиток державних фінансів та визначила пріоритети й напрями подальшого розвитку фіскально-бюджетних відносин. Зокрема, на утримання гетьмана та його родини призначалися окремі землі; передбачалося відокремлення державного скарбу від особисто гетьманського; державний скарб передавався в управління генерального скарбника тощо.

¹ Гуляй А. Незнані документи гетьмана Івана Мазепа / А. Гуляй, Ю. Мицик // Сіверянський Літопис. – 2003. – № 1. – С. 60.

² Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури / С. Павленко. – К. : Вид. дім "Киево-Могилянська акад.", 2005. – С. 178.

³ Плохинский М. М. Гетман Мазепа в роли великорусского помещика / М. М. Плохинский // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1892.

⁴ Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / О. Прицак. – К., 1994.

Істотною ознакою Конституції є те, що в ній велика увага приділена фінансовим та соціально-економічним проблемам української державності доби Гетьманщини. Їх вирішення планувалося “по визволенні нашої Вітчизни з московського ярма, коли у ній нарешті запанує мир по нинішнім лихолітті, найясніший гетьман повинен у всіх підвладних йому містах запровадити такий лад, щоб народ не пригнічувався недоречними повинностями в міру поліпшення стану держави”. Крім основних положень Конституції, що мали загальнодержавне значення, в яких ішлося про формування та функціонування державного устрою України, велика увага приділялася також соціальному становищу міщан, селян та козаків – “людей убогих”¹.

Значна частина Конституції безпосередньо висвітлює фінансово-економічні питання (п. 9–12, 14–16), які умовно можна виокремити у відповідну структуру: загальнодержавні питання; права і обов’язки гетьмана у фінансовій сфері; обов’язки полкових підскарбіїв; відношення до податків (рис. 3.3).

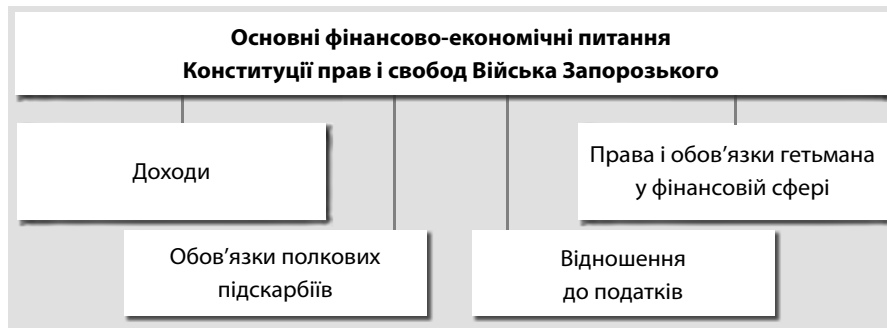

Рис. 3.3. Структура фінансово-економічних питань Конституції прав і свобод Війська Запорозького

Складено за: *Прицак О.* Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / О. Прицак. – К., 1994.

У цих пактах наголошувалось на дотриманні чіткої ієрархії та традицій у фінансовій сфері. Зокрема, йдеться про те, що у Війську Запорозькому були генеральні підскарбії, “які обиралися за рішенням гетьмановим і згодою загалу” і завідували військовою скарбни-

¹ *Музиченко П.* Історія держави і права України / П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – С. 163.

цею, млинами, повітовими виплатами, усіма військовими доходами, “обертаючи їх на громадські потреби, а не на власний зиск” з волі й схвалення гетьмана. Розпоряджаючись повнотою влади, гетьман не повинен був мати “жодного права і не зазіхати ані не військовий скарб, ані на надходження до військової скарбниці” та використовувати їх “на власну користь, а вдовольнятися власними чиншами і доходами, передбаченими для гетьманської особи й булави”. Тобто точно визначалося, якими прибутками гетьман міг користуватися¹. Іншими словами, законодавчо затверджувався порядок використання гетьманом надходжень до скарбниці, а також застерігалось про неприпустимість їх витрачання не за призначенням.

Згідно з Конституцією, відання фінансовими справами покладалось на окрему посадову особу – генерального підскарбія, який мав обиратися як одна з найближчих до гетьмана осіб і постійно перебувати у гетьманській резиденції. Йому підпорядковувалися полкові підскарбії обох станів – козаків і посполитих, які “повинні відати полковими і цивільними прибутками і посполитими податками, заопікуватися ними і видатками та щороку звітуватись про свою діяльність”. Вони здійснювали “нагляд у їхніх полках за належними до військової скарбниці прибутками” та передавали їх під опіку генерального підскарбія. Крім того, “панам полковникам рівно ж не пристало бути причетними до полкових коштів, а мусять вдовольнятися доходами і пільгами своїх посад”. Зазначалося також, що гетьман “має недремно пильнувати і докладати особливого старання, щоб простим козакам і посполитим не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств”². Полковники, сотники і отамани не повинні чинити “над ними насильства захопленням ґрунтів чи примусом до не вигідного їх продажу і не конфісковувати за будь-яку провину усе майно – рухоме і нерухоме”, а також “козаків не увільняти від служби заради приватних доручень”³.

На особливу увагу заслуговує думка про неприпустимість таких шкідливих явищ, як хабарництво і жадоба до власного накопичення за рахунок утиску і грабунку “бідного посполитого люду”. Саме тому

¹ Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – С. 163.

² Там само.

³ Там само.

було суворо постановлено, щоб “гетьман не лакомився на жодні подарунки чи обіцянки і нікому не доручав полковничої булави”. Також визначалося ставлення до жінок, удів та дітей козаків, що брали участь у воєнних походах, які не повинні залучатися “до виконання жодних повинностей ані до громадських робіт, які входять в обов’язки посполитих, та щоб не обкладалися повітовими податками, – погоджено і затверджено”¹.

Окремо у Конституції наголошується на неприпустимості утисків та обтяжливих податків в українських містах і селах, незважаючи на зменшення людності, яка “зобов’язана без жодних пільг справляти ті самі повинності, які виконувалися раніше з допомогою отих відторгнутих і переданих іншим власникам поселень”. Висловлювалося побажання, що коли припиняться воєнні дії і Україна стане самостійною, повинен бути “призначений і проведений спеціально визначеними для того комісарами генеральний перепис усіх громадських маєтностей, що ними наділені державці”. На підставі цього перепису Генеральна рада мала визначити у присутності гетьмана “хто має право, а хто не повинен користуватися угіддями і маєтностями Війська, а також – які податки зобов’язані сплачувати та який послух мають виявляти піддані посесорам”².

Крім того, пропонувалося впорядкувати організаційні витрати місцевих коштів. Зокрема, у громаді кожного міста варто було “обрати і привести до присяги підскарбця, підлеглого полковому підскарбцю, який би мав під своєю орудою і опікою усі військові прибутки і видатки та правдиво вносив їх у облікові книги. Якщо по щорічному обрахунку тих видатків буде він поміченим у боргах і незаконних розтратах, – то їх слід відшкодувати з власних коштів того підскарбця, щоб повернути місту”. Щодо організації ефективного витрачання коштів, то передбачалося “вносити в облікові книги лише ті випадки, що пов’язані з поїздками у конкретній справі: хто з чиєю подорожною відбував подорож та якими вигодами користувався”³.

¹ Музиченко П. Історія держави і права України / П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – С. 163.

² Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kozak-sirko.org.ua/pages.php?id=355>.

³ Там само.

Одним із головних завдань гетьмана, згідно з Конституцією, мало стати впорядкування повинностей. Зазначалося, що козаки нерідко “захищають заможніших селян від міських і сільських повинностей, приймаючи їх у підсусідки, а маєтніші купці, чванячись і гетьманськими універсалами, і покровительною прихильністю полковників, уникають громадських повинностей, до яких зобов’язані, й відмовляються підсобити нужденному поспільству”, тому гетьман повинен “заборонити надалі надавати їм заступництва”¹.

Особлива увага зверталася на “неправомірну поведінку подорожніх, які кудись прямують чи повертаються, а також узвичаєні протиправні повинності надавати підводи, супровід і вшановувати дарами”, і на те, “що сила-силенна чужинців і місцевого люду усіх станів і посад пускаються у довгу подорож роксоланськими (назва Роксолана-Роксоланія в географічному значенні – це одна з найстаріших назв української землі²) містами і селами обох берегів Дніпра чи то у військових, чи у своїх приватних справах, а не раз їдуть, виконуючи перше-ліпше доручення, й особисті слуги не лише гетьмана, але й генеральних старшин, полковників, сотників і значних товаришів, а понадто й вищого духовенства”. Такі мандрівники примушували “городових і сільських отаманів справляти собі невластиві почесті: підносити дари й забезпечувати харч, напої, транспорт, супровід і варту”. Зазначається, що “слуги чинять безсовісні здирства, вимагаючи без кінцевої потреби незліченну кількість підвід з кіньми”, а також змушують урядовців “власкавити їх грошовими дарами. А поміж генеральними старшинами, полковниками й іншими зверхниками, світськими і духовного стану, повелосся змушувати городових отаманів лагодити за громадський кошт свої карети, а також справляти для слуг різноманітний одяг”³. Саме у наведеному порядку і посиленні відповідальності за додержання законності використання військових прибутків у кожному місті необхідно було під присягою обрати

¹ Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kozak-sirko.org.ua/pages.php?id=355..>

² *Лопата П.* Роксолани / П. Лопата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoukes.com/newpathway/44-2011-Page-12-1.html>.

³ Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kozak-sirko.org.ua/pages.php?id=355>.

підскарбія, який “мав під своєю орудою і опікою усі військові прибутки і видатки і правдиво вносив їх у облікові книги”.

Давалася настанова про необхідність запровадження гетьманом у всіх підвладних йому містах такого ладу, “щоб народ не пригнічувався недоречними повинностями в міру поліпшення стану держави”. Цікаво, що приверталася увага гетьмана до того, аби він створив належні умови для життя, бо за інших умов люди залишатимуть домівки й емігруватимуть “до чужих країв за межі рідної землі”¹. Порушувалося питання про скасування і відмову від обтяжливої для народу орендної плати та військові постой. Зауважимо, що комплектування полків здійснювалося за державні гроші. За вірну службу вояки діставали від гетьманів грошову винагороду, хутра, млини, землі: їм належали тяглі люди, села й хутори. Генеральна рада мала вирішувати питання джерел поповнення і відновлення занепалої військової скарбниці для ведення воєнних дій, а також визначати, яку “кількість кінного і пішого війська доцільно залишити по завершенні війни при боці найяснішого гетьмана для військової служби”; відповідно, на основі цього можна було внормувати витрати.

У Конституції робиться акцент, щоб орендарі та ярмаркові комісари не переслідували убогий люд незвиклими і надмірними здирствами. “Через ті утиски убогому чоловікові незмога й приступити до ярмарку, аби продати яку дрібницю для порятунку від нужди. А як трапиться попастися на якійсь дрібній провині, то вже оберуть оті ярмаркові комісари до нитки”. Тому пропонується стягувати мито “до військової скарбниці з ввозу і вивозу лише певних товарів і лише в точно визначеному універсалами розмірі, не вимагаючи від купців нічого зайвого і не чинячи ані найменшого здирства вірним убогим людям”. Зазначається, що на ярмарках не повинні стягувати мито з убогих людей, котрі пропонують товари, аби лише підтримати життєздатність своїх сімей та “аби щось дешево продати чи купити для власних потреб...”². У підсумку йдеться, що “за всім тим нехай ясновельможний гетьман проникливо слідкує, використовуючи з належним старанням свою владу”³.

¹ Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kozak-sirko.org.ua/pages.php?id=355>.

² Там само.

³ Там само.

Отже, коротко проаналізувавши зміст головного джерела фінансового націознавства доби Гетьманщини, можна зробити такі висновки:

- на сучасному етапі розвитку українського суспільства необхідно актуалізувати питання висвітлення основних джерел української фінансової думки та фінансової україніки загалом, що дасть можливість глибше зрозуміти характер фінансово-економічного та правового мислення наших пращурів;
- одним з основних стрижнів державотворчих процесів та індикаторів розвитку національної економіки є фінанси та фінансове господарство;
- статті Конституції П. Орлика становлять вагоме джерело культури національного фінансознавства, де відображено дежавотворчу ментальність та підкреслено її традиційний потяг до самостійності, самоповаги та гуманності, а сама постать П. Орлика – це символ державника-новатора та українського патріота.

Вагомий внесок у справу реорганізації скарбового діловодства зробили також гетьмани Д. Апостол і К. Розумовський. У 1764 р., за гетьманування К. Розумовського, було запроваджено правління другої Малоросійської колегії, яка спричинила ліквідацію основ української державності. Відповідно в колишній Гетьманщині почали діяти закони Російської імперії, що стосувалися всіх сфер суспільного та фінансово-економічного життя. Зокрема, з 1770 р. бюджетні надходження з України стали однією з вагомих складових загальнодержавних надходжень Російської імперії. При “ліквідації Запорозької Січі в 1775 р. залишилася “військова сума” в 120 тис. крб. В термінах сучасного бюджетного рахівництва ця сума є залишком січового кошторису на друге півріччя 1775 р. та вільна касова готівка, яка повинна залишатись на початок 1776 р. Отже, у річному вирахуванні обсяг бюджету Запорозької Січі в останній рік її існування можна прийняти в 200 тис. крб. У валюті початку 90-х років ХХ ст. січовий бюджет оцінюється в 10–12 млн американських доларів”¹. У 1781 р. було реформовано адміністративно-територіальний устрій України та утворено три губернії: Київську, Чернігівську, Новгород-Сіверську, на території яких впроваджено російську податкову систему. Внаслідок скасування митного кордону з Російською імперією Гетьманщина не

¹ Фінанси Запорозької Січі та Гетьманщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/history/4734>.

тільки втратила самостійну митну систему, притаманну основним розвинутим країнам Європи, а й одну з основних ознак автономії.

Можна стверджувати, що за часів національного державотворення доби Козаччини-Гетьманщини фінансово-інституційний розвиток на українських землях характеризувався особливою активністю. Натомість колоніальна залежність давалася взнаки насамперед неможливістю проводити власну фінансову політику, яка є одним з основних стрижнів незалежності держави. З цього приводу цілком слушною видається думка відомого історика І. Джиджори: “Гетьманщина – се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономічним устрою, а через те саме жив і найповніше своїм національно-культурним життям... власне дякуючи довшому, чим деінде, існуванню державно-автономічної окремішности в масі могло сильніше вкорінитися почування національно-культурної окремішности, так що могло переходитися через пізніші безпросвітні часи аж до порога XIX ст. і послужити зародком національного відродження”¹.

Існування Гетьманської держави дало змогу продовжити національні традиції на українських землях та утвердити державні органи управління, у тому числі фінансові. Це сприяло подальшій ідентифікації українства у найрізноманітніших сферах життя, насамперед фінансово-економічного, адже “фінансова система, яка існувала в козацькій Україні, відповідала світовим стандартам свого часу”². Безумовно, доба Гетьманщини справила великий вплив на інституціоналізацію фінансового господарства та подальше національне відродження, але цей державотворчий процес укотре був перерваний зовнішнім втручанням. Таким чином, суспільно-економічні відносини, а разом із тим й інституціональна система фінансового господарства втратили національну самобутність і набули інституційних ознак, властивих державам-поневолювачам.

---

¹ Гетьманщина як центральне явище української історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aistor.do.am/publ/getmanshhina_jak_centralne_javishhe_ukrajinskoji_istoriji/1-1-0-798.

² Андрущенко В. Фінансово-скарбові інститути козацької України / В. Андрущенко, В. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ursr.org/kyiv/93/07/html/129.html>.

3.3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДИСКРЕТНОСТІ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1917–1920 рр.)

Система фінансового господарства України в період національного відродження (1917–1920 рр.) мала дуалістичний характер: гармонії й антагонізму. З одного боку, під час становлення української державності відбувалася інституціалізація фінансового господарства, з другого – інституційні зміни середовища, системи та механізмів управління спричиняли суперечності, характерні для перехідних періодів.

Формування моделі системи фінансів в інституційному середовищі Української Народної Республіки доби Центральної Ради та становлення її фінансового господарства розпочалося після падіння царського режиму в лютому 1917 р. В Україні керівництво республікою взяла на себе Центральна Рада, яку було утворено 4 березня. Її головою обрали професора Михайла Грушевського. Найпоширенішою формою діяльності Центральної Ради були засідання Малої Ради, яка виконувала підготовчі та до певної міри законодавчі функції між сесіями УЦР. На її засіданнях обговорювалися й готувалися проекти рішень усіх найважливіших поточних політичних, економічних і військових питань, які пізніше затверджувалися на сесії УЦР. Щомісяця вона скликала сесії Центральної Ради, в разі потреби – надзвичайні¹.

У процесі обговорення Українською Центральною Радою декларації Генерального секретаріату Х. А. Барановський у своїй доповіді виклав основи його фінансової діяльності:

- а) “ніякий податок не може бути установлений без затвердження пленарним засіданням Центральної Ради;
- б) ніякі видатки та розходи не можуть бути виплачені без затвердження пленарним засіданням Центральної Ради або з дозволу цього зібрання об’єднаним засіданням комітету Ради та Генерального секретаріату;
- в) Генеральному секретаріатові дозволяється робити грошові позички для задоволення потреб Центральної Ради, причому по-

---

¹ Українська Центральна Рада (УЦР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=634>.

зички на строк більше одного року можуть бути зроблені тільки з дозволу пленарного засідання Центральної Ради, а позички на строк не більше року – по постанові об'єднаного засідання Комітету Ради та Генерального секретаріату;

- г) Генеральний секретаріат має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговування фінансової потреби Центральної Ради;
- д) всі розходи і доходи контролюються ревізійною комісією, яка обирається загальними зборами Центральної Ради і про свої ревізії складає перед Центральною Радою справоздання¹.

Крім того, Генеральне секретарство фінансів насамперед визнало необхідним розробити засади розмежування в напрямі децентралізації загальнодержавних і місцевих фінансів. Ішлося також про те, що Україна повинна мати свій спеціальний бюджет. Планувалося, що державні доходи мають збільшитися через підвищення оподаткування заможних верств населення, для чого потрібно запровадити прогресивне оподаткування маєтків і податок на “незаслужений” приріст їх вартості. Був намір створити законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний український банк, до якого повинні перейти справи Київської контори державного банку та всіх його відділів на території України. Передбачалося, що діяльність Національного банку має узгоджуватися з діяльністю другої центральної кредитової установи – Українського народного банку².

Проведення фінансово-економічної політики уряду потребувало коштів. Тому рішенням Української Центральної Ради від 19.12.1917 було дозволено випустити перші кредитні білети номінальною вартістю 100 крб. Вони були надруковані в друкарні В. Кульженка у м. Києві й з'явилися в обігу вже 24 грудня. Це були перші паперові гроші, на яких зображувався державний герб України – тризуб і містилися написи українською мовою³. Радою народних міністрів було

¹ Чугунов І. Я. Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи. 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. Пятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – С. 13.

² Декларація Генерального секретаріату України від 29 вересня 1917 р. // Нова Рада. – 1917. – 30 вер.

³ Про Головну скарбницю і Держбанк УНР: закон від 09.12.1917 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/999/17>.

звернено увагу на визначення інституції, що виготовляла б національну валюту та інші папери і документи державної ваги – Експедицію заготовок державних паперів (ЕЗДП), яка розташувалася в друкарні В. Кульженка¹. У Законі “Про випуск державних кредитових білетів УНР” від 06.01.1918² шлося про те, що кредитові білети УНР випускаються Державним банком УНР у розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обміну під забезпечення, до утворення золотого фонду, майном Республіки (нетрями, лісами, залізницями і прибутками Української Народної Республіки від монополій), після одержання на відповідну суму зобов’язань Державної скарбниці Республіки. Обсяг випуску кредитових білетів не повинен був перевищувати половини річної суми прибутків від монополій. Зокрема, йшлося про те, що кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, причому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і поділяється на 200 шагів. Вони мали “ходити” нарівні з золотою монетою, бути законним сплатним засобом і обов’язково прийматися під час проведення всіх платежів³.

Наступна емісія грошових знаків УНР була здійснена після прийняття 30 березня 1918 р. Закону Центральної Ради про введення в обіг скарбничих знаків на суму 100 мільйонів карбованців за відповідними правилами, який передбачав випуск тимчасових грошових знаків номіналом 5, 10, 25 та 50 крб. Вони мали перебувати на ринку до 1 березня 1919 р., після чого їх повинні були обміняти на гривні. Однак тогочасне воєнно-політичне становище держави було надто напруженим, тому цей закон не був реалізованим у повному обсязі. В обігу з’явилися лише купюри номіналом 25 та 50 крб⁴.

Постійні збройні дії були особливістю української державності цього періоду. Однак, незважаючи на це, Центральна Рада та уряд

¹ *Гай-Нижник П. П.* Експедиція заготовок державних паперів і Х. М. Лебідь-Юрчик – установа і людина, що творили грошову систему України / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України.* – 2008. – № 4. – С. 118–123.

² Про випуск державних кредитових білетів УНР : закон від 06.01.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/21147>.

³ *Гай-Нижник П. П.* Емісійна політика урядів України 1917–1918 рр. / П. П. Гай-Нижник // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика* : зб. статей. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 100–125.

⁴ Історія розвитку грошей та становлення національної валюти – гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uabs.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2896&Itemid=738&lang=uk.

УНР намагалися не переривати державотворчі процеси, у тому числі в аспекті розвитку фінансового господарства. Унаслідок наступу більшовиків 27 січня 1918 р. уряд УНР змушений був покинути Київ і виїхати до Житомира (центру Волинської губернії), де і продовжив свою роботу. На засіданні Малої ради на чолі з М. Грушевським, що відбулося в Житомирі 1 березня 1918 р., було прийнято Закон “Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів”¹. Основною грошовою одиницею визначалася гривня, що мала містити 8,712 долі (0,387 117 г) щирого золота і поділятися на 100 шагів. Планувалося карбувати монету вартістю 20 грн (золотом), 1 грн (сріблом) та номіналами в 1, 2, 5, 20 і 50 шагів (з іншого металу). Розмір і вагу монет мав встановити міністр фінансів. На монетах передбачалося розмістити: назву монети, рік її биття та місто виготовлення (чільний бік); назву держави-емітента “Українська Народня Республіка” та герб УНР (зворотний бік). Гривні мали випускатися також і у вигляді державних кредитових білетів вартістю в 2, 5, 10, 20, 100, 500 та 1000 грн².

В обігу перебували грошові знаки вартістю 10, 25, 50, 100, 250, 1000 крб, а також 2, 5, 100, 500, 1000 і 2000 грн. Усі номінали, крім 5 грн, були надруковані у Берліні, а 5 грн випускалися у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ). Карбованцеві купюри друкувалися в Києві, Кам’янці-Подільському та інших містах. Розмінні монети – шаги – випускались у вигляді поштових марок номінальною вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів³. Стосовно паперових грошових знаків, то протягом 1918 р. у Берліні було видруковано номінали 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 грн (проекти двох останніх було виконано вже після проголошення Гетьманату на чолі з Павлом Скоропадським)⁴. Закон “Про випуск на сто мільйонів знаків Державної скарбниці” від 30.03.1918⁵

¹ Власні гроші – це ознака суверенності та незалежності країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?id=483311821731128&story_fbid=485306954864948.

² Гай-Нижник П. П. Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. / П. П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2007. – № 2. – С. 109–129.

³ Голубка С. М. Генезис Міністерства фінансів України та структур управління у фінансовій сфері / С. М. Голубка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2011_2/Golubka.pdf.

⁴ Там само.

⁵ ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 1, спр. 6, арк. 52.

визначав, що знаки Державної скарбниці випускатимуться номіналом у 5, 10, 25 та 50 крб і забезпечуватимуться всіма державними прибутками і всім майном УНР. Майже водночас із 50 крб було випущено купюру вартістю 25 крб. Законом було також дозволено розпочати виготовлення, крім знаків вартістю в 25 та 50 крб, купюр номіналом 5 та 10 крб, які з'явилися в обігу вже після падіння Центральної Ради. Вживалися також заходи, спрямовані на створення власної бази для виготовлення паперових грошових знаків та монет. Експедиція заготовки державних паперів розглядала питання, пов'язані з проектуванням грошових знаків, і здійснювала нагляд за їх якістю. У Німеччині закуповувалося обладнання для монетного двору, але через воєнно-політичні обставини карбування монет в Україні реалізоване не було. Невдовзі змінилося і керівництво Міністерства фінансів, а 5 квітня 1918 р. управляючим Народним міністерством фінансів було призначено П. Климовича¹. Центральна Рада прийняла 18 квітня 1918 р. закон, що надавав міністрові фінансів права на випуск розмінних марок ("шагів") на суму не більш ніж 60 тис. крб, які в обігу могли прирівнюватися до металевої (дзвінкої) монети². Спочатку "шаги" задумувалися лише як поштові марки, але з огляду на брак на ринку країни та в урядовому розпорядженні дрібних розрахункових знаків (потреба в яких зростала щомісячно) та у зв'язку з відсутністю запасів коштовних металів для биття монети було запроваджено паперові марки як розрахунковий знак³. Саме тому шаги вживали водночас як марки і гроші.

Особливістю інституту грошей стала поява номіналів у 10, 20, 30, 40 і 50 шагів унаслідок емісії 18 квітня 1918 р. Друкували шаги в Києві аркушами по 100 шт. з перфорацією, щоб полегшити відривання окремих купюр. Папір використовували грубий, який був зручнішим для тривалого вжитку. Але ці марки-шаги з'явились вже після падіння Центральної Ради, за Гетьманату П. Скоропадського і перебували в

¹ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 63.

² *Гай-Нижник П. П.* Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 1997. – № 4. – С. 112–114; *Гай-Нижник П. П.* Розмінні марки-шаги, їхній характер і завдання / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 2005. – № 3. – С. 152–155.

³ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис / М. Гнатишак. – Клівленд : Український Музей-Архів, 1974. – С. 130.

обігу до березня 1919 р. Центральна Рада 20 квітня 1918 р. ухвалила Закон “Про видачу Державною скарбницею УНР Державному банкові зобов’язань на забезпечення грошових знаків в сумі 500 млн крб (1 млрд грн)”¹, утім, ці облигації теж не надійшли до обігу за Гетьманату.

Навесні 1918 р. фінансовим інституціям, Державному банку та Народному міністерству фінансів потрібно було вирішувати бюджетну проблему. М. Ткаченко 2 січня 1918 р. подав Генеральному секретаріатові проект Закону “Про порядок державних видатків в 1918 році, поки не буде складений і ухвалений державний бюджет”, проект Закону “Про порядок видатків на утримання державних інституцій УНР” та проект Закону “Про переіменування казенних палат на Фінансові палати”². 23 березня 1918 р. виконуючий обов’язки міністра фінансів В. Мазуренко та виконуючий обов’язки директора Державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик, після деяких незначних правок, вдруге подали законопроект “Про порядок державних видатків в 1918 році, поки не буде складений і ухвалений державний бюджет”³ на розгляд Центральної Ради. Передбачалося, що “поки буде складений і ухвалений перший бюджет Української Народної Республіки всі державні видатки робляться в межах дійсної потреби, але у кожному разі не вище проти сум зведених до росхідного роспису Російської Держави 1917 року, а також сум, стверджених законодавчими актами Російського Уряду, виданими до 27 жовтня 1917 року і Українською Центральною Радою”⁴. За таких обставин урядові Центральної Ради так і не вдалося сформувавши державний бюджет на 1918 р., який було складено лише в грудні 1918 р. за Гетьманату П. Скоропадського⁵.

Фінансово-економічна політика в інституційній системі за Центральної Ради, здійснювана переважно у напрямі соціалізації, дедалі більше дезорганізовувала народне господарство. Термінове внесен-

¹ Протокол засідання Малої Ради від 20 квітня 1918 р. // Робітничка газета. – 1918. – 23 квітня.

² ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 89–90.

³ Там само. – ф. 1115, оп. 1, спр. 6, арк. 7.

⁴ Там само. – ф. 1115, оп. 1, спр. 6, арк. 8.

⁵ *Гай-Нижник П. П.* Бюджет української держави за гетьманату Павла Скоропадського / *П. П. Гай-Нижник* // *Фінанси України.* – 2001. – № 8. – С. 55–59; *Гай-Нижник П. П.* Перший державний бюджет у новітній історії України / *П. П. Гай-Нижник* // *Фінанси України.* – 2008. – № 6. – С. 111–118.

ня законопроекту про збільшення поштових і телеграфних тарифів (на 100 %), ухваленого урядом 17 квітня 1918 р., не могло суттєво вплинути на фінансово-економічний стан країни, як і чергове рішення Малої ради від 20.04.1918 про додаткову грошову емісію в сумі 500 млн крб (1 млрд грн)¹. Скликане 21 квітня 1918 р. спеціальне засідання Фінансової комісії з приводу укладання бюджету констатувало невтішну ситуацію у грошовому господарстві УНР. Під час обговорення було зазначено, що:

- а) скласти бюджет неможливо, тому що населення не сплачує податків;
- б) люди не несуть гроші в банки, бо не вірять у можливість їх повернення;
- в) витрати зростають, натомість прибутки скарбниці знижуються, а у фінансах – повний безлад².

Особливою подією в інституційному середовищі часів Центральної Ради було затвердження 29 квітня 1918 р. проекту Конституції Української Народної Республіки (Статут про Державний устрій, права і вільності УНР) – одного з найважливіших документів нашої історії³. У ній у розділі IV три параграфи стосувалися фінансово-податкової сфери, зокрема зазначалося: “Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна. Всенародні Збори устанавлюють одиниці міри, ваги і монети УНР”⁴.

Інституційне середовище фінансового господарства в Україні навесні 1918 р. перебувало в мінливому стані й потребувало впровадження механізмів стабілізації. Брак коштів уряд намагався компенсувати випуском державних кредитових і скарбових білетів. Проте Експедиція ЗДП була неспроможною задовольнити емісійні потреби молодої держави, а якість паперових грошових знаків, які випуска-

¹ Робітнича газета. – 1918. – 23 квітня.

² *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. ... дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 / П. П. Гай-Нижник. – К. : Київ. ун-т, 2008. – 32 с.

³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали : у 2 т. Т. 2: 10 бер. – 29 квіт. 1918 р. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 330–335.

⁴ Там само.

лися, не була високою. Відомий тогочасний німецький публіцист К. Росс, який служив у військовому відділі Міністерства закордонних справ Німеччини і разом з кайзерівськими військами прибув у Київ у березні 1918 р., у доповіді, складеній на прохання начальника операційного відділу Східного фронту, наголошував на небезпеці “цілковито хаотичного” фінансового стану в УНР і передбачав, що “надзвичайно важливою перепоною для налагодження у майбутньому господарчих стосунків між Україною та центральними державами є повне знецінення грошей”¹.

Та не тільки знецінення українських грошей, а й неналежне функціонування внутрішнього фінансово-економічного механізму в інституційному середовищі України загалом, а також неспроможність уряду забезпечити постачання продовольства до Німеччини та Австро-Угорщини, згідно з раніше укладеними угодами, остаточно ускладнили відносини між окупаційною владою й УНР. Німецьке командування, розуміючи, що на поточний момент Центральна Рада не має можливостей вийти з кризи, а також залишилася без широкого кола прибічників, які стали б на її захист, вирішило змінити владу в Україні. У результаті державного перевороту 29 квітня 1918 р. на чолі з П. Скоропадським² знову відбулися зміни в інституціональній системі та інституціональному механізмі управління господарством.

Ідеологічна платформа програми державного будівництва гетьмана України Павла Скоропадського була викладена в Грамоті до всього українського народу, підписаній 29 квітня 1918 р., в якій йшлося про те, що управління Україною буде здійснюватися Гетьманом за посередництвом призначеного ним Кабінету міністрів та на підставі законів про тимчасовий державний устрій. У Грамоті визначався й курс фінансово-економічної політики нового уряду. Прерогативи нової влади були розписані в Законі про тимчасовий державний устрій, оприлюдненому 29 квітня 1918 р., згідно з яким Українська Народна Республіка ліквідувалася, а замість неї утворювалася

¹ Доклад операционного отделения германского восточного фронта о положении на Украине в марте 1918 г. // Архив русской революции : в 22 т. – Т. 1. – М. : Terra, 1991. – С. 292.

² Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 132–164.

Українська Держава¹. Гетьман П. Скоропадський “зробив ставку на створення жорсткої, централізованої державної влади. В галузі економіки було відновлено приватну власність та інші економічні інститути, що існували до 1917 року”².

“Квінтесенцією, – як пише український вчений О. Реєнт, – соціально-економічного блоку програми став наступний фрагмент “Грамоти...”: “Права приватної власності, як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого українського уряду, а так само й тимчасового російського уряду – відмінюються і скасовуються. Вибудовується повна свобода по розробленню купчих по купі-продажу землі”³. Крім того, зверталася увага на вжиття заходів щодо відчуження земель за дійсною їхньою вартістю від великих власників для наділення ділянками малоземельних хліборобів. В економічній і фінансовій сфері передбачалася повна свобода торгівлі та розвитку приватного підприємництва.

Для реалізації програми розвитку Української Держави були випущені білети Державної скарбниці – фактично облігації під 3,6 % чотирирічної позики, прибуток від яких не оподатковувався. Кожна облігація мала вісім купонів, вартість яких залежала від її номіналу. Відрізні купони часто використовувалися як розмінні грошові знаки, оскільки білети Державної скарбниці були обов’язковими для приймання під час здійснення всіх видів платежів.

Як основну грошову одиницю Української Держави було відновлено карбованець, що поділявся на 200 шагів⁴. Міністром фінансів було призначено А. Ржепецького, який обіймав цю посаду до падіння Гетьманату 14 грудня 1918 р. З перших днів він активно взявся за реорганізацію роботи Міністерства. Насамперед необхідно було налагодити фінансові справи та опрацювати шляхи реформування грошової системи. Саме тому міністр головними завданнями вважав

¹ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 2, спр. 1, арк. 19.

² Чугунов І. Я. Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи, 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. П’ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – С. 60.

³ Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Альтернативи, 2003. – С. 86–87.

⁴ Притуляк П. Формування української грошової системи у добу Гетьманату (квітень – листопад 1918 р.) / П. Притуляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vknteu/2009_3/12.pdf.

створення української грошової системи, встановлення високого курсу національної грошової одиниці, забезпечення її золотовалютним запасом та іншим майном держави. Це означало, що “основою української валюти були все-таки її власні природні багатства, в першій мірі – цукор”¹.

Одним із найбільших досягнень А. Ржепецького було укладення першого державного бюджету України (з дефіцитом у 2,057 млрд крб). Однак за відсутності сталої валюти цей бюджет залишився на папері².

За гетьманування П. Скоропадського розбудова української державності дедалі більше набувала фундаментальності в усіх напрямках як внутрішньої, так і зовнішньої політики, що яскраво підтверджує законотворча діяльність. Так, постановою Ради міністрів Української Держави від 24.06.1918 було асигновано 250 тис. крб на відкриття митних установ на кордоні України з Великоросією³.

Розглядаючи процес державотворення в Українській Народній Республіці та формування її інституціональної системи, слід зауважити, що в його основі було прагнення побудувати державу з використанням певних рис, притаманних західним демократіям⁴. Це стосувалося й розвитку фінансового господарства. У його організацію вагомий внесок зробив народний міністр фінансів Б. Мартос. Він запропонував низку суттєвих нововведень, зокрема вніс істотні зміни у сферу інституту грошей, подавши проект грошової реформи, згідно з яким єдиним засобом платежу мала залишитися гривня. Цей проект було взято за основу і 6 січня 1919 р. затверджено як Закон Ради народних міністрів Директорії УНР “Про державну українську грошову одиницю”⁵, згідно з яким із 26 січня 1919 р. російські грошо-

¹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Українська Гетьманська Держава 1918 року. / Д. Дорошенко. – Т. 2. – Ужгород, 1930. – 274 с.

² *Поліщук В. І.* З історії політики української центральної ради, Гетьманщини та Директорії у сфері грошей і грошового обігу (1917 – 1920 рр.) / В. І. Поліщук // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2005. – Вип. 37–38. – С. 105–116.

³ ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 227, арк. 2.

⁴ *Гай-Нижник П. П.* Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 1. – С. 105–114.

⁵ ЦДАВО України, ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

ві знаки (як кредитові білети, так і знаки Державної скарбниці, так звані керенки) переставали бути законними платіжними знаками на території України.

Отже, основною грошовою одиницею відродженої УНР знову стала гривня, яка містила 8,712 частки щирого золота¹. Вона поділялася на сто шагів, а дві гривні становили один карбованець. Усі платіжні операції мали здійснюватися тільки в гривнях і шагах. Виконання за умовами та зобов'язаннями, що виникли в приватноправових відносинах до 26 січня 1919 р. і визначалися в рублях, вчинялося в гривнях із розрахунку: 1 руб. = 2 грн. 10 січня 1919 р. був розпочатий обмін грошей із розрахунку 180 шагів за 1 руб., а пізніше – 150 шагів за 1 руб. Після 16 січня 1919 р. всі державні установи припиняли приймання російських кредитових білетів у 1000 та 500 руб., а з 21 січня – 250 руб. у платежі та внески, а також на поточні рахунки. Щодо решти російських грошових знаків, то міністру фінансів надавалося право визначати курс, за яким їх мали приймати після 26 січня 1919 р. урядові установи, а також строки та інші умови цього приймання за окремими категоріями знаків².

Слід зазначити, що ще 30 грудня 1918 р. була створена спеціальна комісія, яка дійшла висновку про необхідність введення української валюти і створення незалежної грошової системи. У складі комісії був і відомий учений-економіст, професор М. Туган-Барановський, який у 1917 р. обіймав посаду генерального секретаря в справах фінансових УНР. Він вважав, що слід терміново відокремитися від російського рубля і дотримуватися думки, що збільшення кількості грошей за незмінної кількості товарів спричиняє знецінення їхньої вартості й відповідно підвищення вартості товарів. Великий приплив російської валюти, передбачав учений, міг зашкодити розвитку господарства України.

Особливо гостро постало питання організації активного функціонування інституту податку. На Міністерство фінансів покладалися насамперед завдання щодо поповнення державної казни, зокрема

¹ Левченко В. Історія запровадження та функціонування гривні: від 1918 до 2008 років / В. Левченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sid/2010_16/15.pdf.

² ЦДАВО України, ф. 2208, оп. 2, спр. 2, арк. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

через податки, проте налагодити процес їх збору не вдалося. Основним джерелом надходжень залишалася готівка. Уряд УНР отримував готівку різними методами. Зокрема, за рахунок збільшення податкового навантаження на заможні верстви населення згідно із Законом “Про зміну порядку налічення пені за несвоечасне внесення всіх видів податків”, затвердженим головою Директорії В. Винниченком 26 січня 1919 р., який стосувався поземельного податку з колишніх приватних землевласників, нерухомого майна в містах та містечках, промислового й подохідного податків на прибутки. Так, з недбалих платників бралася пеня протягом першого місяця з дня зарахування податку в розмірі 1 % на місяць, причому місяць рахувався за повний. Починаючи з другого місяця, пеня нараховувалася в розмірі: 1 % у день на суму недоплати до 500 грн включно; 2 % у день на суму недоплати більше 500 грн до 2000 грн включно; 3 % в день на суму недоплати більше 2000 грн до 10 000 грн включно; 4 % в день на суму недоплати більше 10 000 грн. При цьому недоплата в 50 шагів і більше рахувалася за одну гривню, тоді як недоплата в розмірі менше 50 шагів у рахунок не бралася; нарахування пені припиняється при стягненні нею чотирикратного розміру недоплати. Закон набрав чинності з моменту передачі по телеграфу. Втім, скористатися з нього уряд УНР не зміг¹.

Рада народних міністрів 29 грудня 1918 р. ухвалила пропозицію міністра фінансів стосовно продовження дії Закону “Про податок і дохід державного скарбу на тоталізатор”, а також асигнувала Народному міністерству фінансів (за департаментом простих податків) 2,4 млн крб на витрати для придбання паперу й виготовлення бланків щодо різних податків у 1918–1919 рр.²

Політика уряду УНР у фінансовій сфері зводилася переважно до емісійних заходів і кредитування державних установ, які переміщувалися по країні разом із Директорією залежно від воєнно-політичної ситуації і зміни лінії фронту. Ще до залишення Директорією

¹ *Гай-Нижник П. П.* Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // *Історія торгівлі, податків та мита* : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 1. – С. 105–114.

² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матер. : у 2 т. Т. 1 / упоряд. В. Верстюк та ін. - К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 128–129.

Кієва уряд ухвалив кілька законів фінансового спрямування. Так, 4 січня 1919 р. Директорія затвердила ухвалену Радою міністрів постанову про надання права міністру фінансів здійснити грошовий випуск на суму 3,5 млрд крб¹, а згідно із законом від 16.01.1919 земські та міські самоврядування могли користуватися позичкою від держави на підтримання своїх поточних коштів².

17 січня 1919 р. було видано Декрет про здачу населенням золота й срібла до Державного банку, а також постановлено конфіскувати в розпорядження Народного міністерства фінансів усі пам'ятники з фігурами російських царів для залучення металу на карбування українських монет. Щодо Декрету, то спершу було оголошено про приймання цих речей з оплатою за оцінкою на вагу, а також попереджено про можливість у майбутньому безоплатної їх конфіскації. У той самий день уряд затвердив державний розпис (бюджет) за 1918 р. Рада народних міністрів доручила міністрові фінансів Б. Мартосу в терміновому порядку видрукувати цей бюджет за розділами й розіслати їх окремим відомствам. Крім того, він повинен був до 15 березня 1919 р. внести до Ради народних міністрів попередній розпис на 1919 р., затверджений 24 січня Директорією, опрацювання якого 30 грудня 1918 р. завершила Бюджетова комісія на чолі з Х. Лебедем-Юрчиком³.

Однією з причин недостатнього поповнення казни було те, що уряд весь час "мандрував" і не мав постійного місця дислокації, а тому не міг контролювати та чітко організувати свою роботу. У такій ситуації Міністерство фінансів намагалося лише визначати й контролювати грошовий обіг у певній місцевості, контрольованій військами С. Петлюри. Наприклад, протягом 1919 р. уряд УНР, а відповідно й Міністерство фінансів таким чином змінювало місце дислокації: з Вінниці у Кам'янець-Подільський, Рівне, Тернопіль і знову до Кам'янця-Подільського. Доручення уряду міністрові фінансів про складання бюджету так і не було виконано, урядова фінансова політика залишалася ситуативною⁴.

¹ ЦДАВОВ України, ф. 1509, оп. 5, спр. 7, арк. 28–28 зв.

² Там само. – Арк. 12.

³ *Гай-Нижник П. П.* Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // *Історія торгівлі, податків та мита* : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 1. – С. 105–114.

⁴ Там само.

У 1919 р. відбулися спроби реформування митних тарифів, а саме: різні українські торговельні місії намагалися активізувати облік товарів за кордоном.

Уряд вдавався до найрізноманітніших заходів для отримання грошей. Зокрема, було ухвалено Закон “Про державний податок на деякі предмети розкоші”, а саме: на шкіряні, золоті й хутряні вироби. Що саме і якою мірою оподатковувалося, пояснював спеціальний додаток до закону, згідно з яким оподаткуванню підлягали на: 30 % – коштовне каміння, вироби з золота; 25 % – вироби вартістю більш як 200 грн, зокрема, срібло, бронза, нефрит, косметика, фарфор, кристаль, художні картини, килими, хутра; 15 % – вироби вартістю більш як 100 грн (товари з лайки, лосини, шкіри тисненої, шкіряні валізи, саквояжі, мотоцикли, одяг з шовку)¹. Закон “Про одноразове оподаткування телефонів” від 18.07.1919 встановлював збір за телефонні апарати (за винятком безкоштовних службових), який коливався від 100 до 400 грн. Але і це не давало бажаних результатів².

Укотре на порядку денному постало питання організації інституту бюджету. До всіх міністерств та відомств УНР було надіслано лист про необхідність складання державного бюджету. Усім центральним урядовим інституціям доручалося сформувати й затвердити свої штати та не пізніше 10 жовтня 1919 р. надіслати їх і свої кошториси до Фінансової комісії при Народному міністерстві фінансів (у чотирьох примірниках) та до Державного контролю (у двох примірниках). Проте скласти бюджет через воєнно-політичні обставини не вдалося³.

Стосовно тогочасної інституційної системи фінансового господарства слід зауважити, що майже єдині джерела поповнення державної казни становили друкування грошей та введення нових податків, але через відсутність насамперед чіткої вертикалі влади збір податків не було налагоджено. З метою подолання ситуації, що склалася, Рада міністрів Директорії ухвалила постанову про припинення будь-яких видатків, крім першочергових⁴.

¹ Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – 9 лип.

² Гай-Нижник П. П. Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр. – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 1. – С. 105–114.

³ Там само.

⁴ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 82.

27 липня 1919 р. в обіг було випущено грошові знаки номіналом у 10, 25 і 100 крб¹, а 30 липня Директорія затвердила ухвалену Радою міністрів постанову, яка доповнювала постанову від 24.02.1919 про випуск кредитових білетів та знаків Державної скарбниці і надавала міністрові фінансів право випустити крім 8 млрд грн кредитових білетів та знаків Державної скарбниці ще на 2 млрд грн². У жовтні право емісії для міністра фінансів було збільшено до 15 млрд грн³. У 1921 р. Міністерство фінансів на чолі з керуючим В. Приходьком здійснило спроби емісії грошових знаків у Відні, але цей процес не було завершено.

Оскільки влада Директорії також виявилася скороминучою, фінансове господарство цієї доби не набуло повною мірою інституційної завершеності. На такий перебіг подій насамперед вплинули позафінансові інститути (внутрішні та зовнішні), які суттєво послабили фундамент національної єдності, а також зашкодили ухваленню консолідованих рішень щодо єдиної загальнодержавної політики, у тому числі фінансової. Зовнішні чинники, особливо політичні, мали суттєвий вплив на інституціалізацію фінансового господарства України. Зокрема, це підтверджується підписанням 18 березня 1921 р. в Ризі мирного договору⁴ між Польщею і радянською Росією, який санкціонував поділ між ними українських і білоруських земель. Війна з більшовицькою і денікінською Росією була програна, а польські війська опанували західні області України. У такому інституційному середовищі, за умов регулярних воєнних дій, і водночас постійної зміни території заходи Міністерства фінансів зводилися переважно до пошуків засобів фінансування армії і урядових установ, які втілювалися в емісії паперових грошових знаків. Відсутність злагодженого механізму дій фінансових інституцій (організованого фінансового апарату й податково-адміністративної інспекції), збройні дії на декількох фронтах і, як наслідок, деморалізація населення, а також вплив організованої більшовиками потужної агітації стали основними причинами неадекватності податків до державної скарбниці.

¹ Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – № 36. – 8 серп.

² Там само. – № 30. – 15 серп.

³ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матер. : у 2 т. Т. 1 / упоряд. В. Верстюк та ін. - К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 128–129.

⁴ Плазова Т. “Українське питання” під час підписання Ризького мирного договору 1921 року / Т. Плазова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2012_24/20.pdf.

Отже, екзогенні та ендогенні процеси в кінцевому підсумку вплинули на зміну інституційного середовища в українському соціумі, а разом із тим і на процес становлення української фінансової системи доби національного відродження. На зміну УНР прийшла Українська Соціалістична Радянська Республіка. Фінансова система України була складовою фінансової системи СРСР та більше ніж 70 років функціонувала в інституційному середовищі радянської дійсності з відповідними характерними ознаками та наслідками.

3.4. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

У системі господарювання можна виокремити декілька інституціональних інструментів впливу на соціально-економічне життя, одним з яких є податки. Саме за їх допомогою забезпечується вплив на загальноекономічні процеси розвитку держави. Державна політика, що передбачає використання податків як одного з найважливіших видів доходів, котрі одержує держава на підставі своїх владних повноважень, є важливим елементом її економічної політики, одним із засобів її реалізації¹.

Завдяки фінансово-економічній політиці держава не тільки реалізує свої функції, а й відбуваються становлення та розвиток системи фінансового господарства. Однією з характерних особливостей розвитку фінансового господарства України на ранній стадії формування радянської системи була політика “воєнного комунізму”², якою закладалися підвалини майбутньої тоталітарної системи комуністичного зразка³, та нова економічна політика (НЕП), яка хоч і ототожнювалася з приватним підприємництвом, проте основний її

¹ Ярошенко Ф. О. Трансформація державної податкової служби України : монографія / Ф. О. Ярошенко. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. – С. 21.

² Термін “воєнний комунізм” ввів у науковий обіг П. А. Плютто (Плютто П. А. А. А. Богданов о “военном коммунизме” / П. А. Плютто // СоЦис. – 1990. – № 11. – С. 147–151).

³ Новітня історія (1914–1939 рр.). Встановлення більшовицької диктатури. Національно-визвольний рух і громадянська війна в Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/zarubzno/503.html>.

зміст вбачався в заміні продрозкладки продподатком: "...з цієї заміни було декретовано економічну політику, згодом названу "ноюю" – на відміну від старої політики, що ґрунтувалася на продрозкладці"¹. Деякі вчені розглядають основний зміст НЕПу як явище, коли замість реквізицій зерна уряд обклав селянство помірним податком². Саме на інститут податку, на висвітлення різновидів податків і зборів, їх своєрідність, особливості при проведенні податкових реформ у радянській системі звернена увага в дослідженні. Тобто "...перетворення всієї податкової системи шляхом введення майнового податку, податку на приріст майна і високих непрямих податків на предмети розкоші, реформа прибуткового податку і постановка оцінки доходів майн під фактичний контроль як у центрі, так і на місцях"³.

Залежно від способу збирання податки цього періоду поділялися на дві окремі групи. До першої групи слід віднести прямі податки, які збиралися від доходу або майна, тобто безпосередньо від платника, а саме: єдиний сільськогосподарський податок, промисловий, воєнний та податок зі спадщини. Друга група – непрямі податки – охоплює податки, які платник сплачував при купівлі товару: акцизи на сіль, сірники, цукор, тютюнові вироби, спиртні напої, дріжджі, чай тощо⁴.

На етапі формування радянської влади в Україні було прийнято низку постанов про встановлення єдності економічної політики й грошового обігу України і Росії. Фактично всі головні галузі економіки, зокрема фінансова сфера, опинилися під єдиним керівництвом Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР). Згодом загальногосподарський план Української Соціалістичної Радянської Республіки став складовою єдиного господарського плану СРСР.

Економічні експерименти більшовиків проводилися у формі запровадження різноманітних непланових грошових податків та над-

¹ *Зеркаль М. М.* Нова економічна політика радянського уряду на півдні України: історіографія проблеми / М. М. Зеркаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmd/Ist/2010_3_29/31_29.pdf.

² *Субтельний О.* Історія України / О. Субтельний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uahistory.kiev.ua/subtelny/s63.phtml>.

³ *Марьяхин Г. Л.* Очерки истории налогов с населения СССР / Г. Л. Марьяхин. – М., 1964. – С. 25.

⁴ Там же.

звичайних революційних податків і поширення методів прямої експропріації, контрибуції. Політика “воєнного комунізму” передбачала націоналізацію всієї землі, ліквідацію товарно-грошових відносин, централізований розподіл продуктів і товарів тощо¹.

Як зазначалося, з березня 1919 р. на Україну поширилася дія Декрету про “продрозкладку” (“продрозверстку”), ухваленого Раднаркомом РСФРР 11 січня того самого року². Цей податок встановлювався для вилучення в селянських господарств продовольчих товарів, зерна, насіння та зернового фуражу. Вилучення відбувалося у натуральному вигляді, тому не враховувалася фактична наявність товарного ресурсу, а малося на меті задоволення потреб держави у хлібі. Діяли також місцеві податки та збори. Для конфіскації зерна та інших продуктів створювались комітети незаможних селян (комнезами, КНС)³ – частина карального апарату окупаційного адміністративного механізму, створеного російськими більшовиками після захоплення влади в Україні у формі тимчасових надзвичайних органів, наділених широкими повноваженнями. Така політика спричинила перший в Україні голодомор 1921 р.

Недєздатність політики “воєнного комунізму” змусила уряд запровадити НЕП. Тобто інституційне середовище, яке формувалося на нових комуністичних засадах, потребувало інноваційних підходів до господарювання. Перехід до НЕПу був пов’язаний із відновленням традиційних фінансово-економічних інститутів, таких як гроші, податки і т. ін. Особливо важливе місце при цьому посідала система грошових податків, яка формувалася “шляхом множення кількості податків”, що охоплювали як міське, так і сільське населення.

Продрозкладку було замінено натуральним податком з чітко визначеними нормами і розміром. Також запроваджувалися: промисловий податок, прибутковий податок, податок з майна, єдиний сільськогосподарський податок, одноразовий державний загальногромадський податок, військовий податок, квартирний податок, податок зі спадщини і дарування, акцизні збори, податок з доходів від

¹ Лановик Б. Д. Економічна історія / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – К. : Вікар, 2003. – С. 176.

² Там само. – С. 280.

³ Комітети незаможних селян (комнезами, КНС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik2/365.html>.

демонстрації кінофільмів, а також різноманітні збори: гербовий, канцелярський, курортний тощо та мита – патентне, судове та ін.

Використовувалась система непрямого оподаткування у вигляді акцизів на окремі товари, які накладалися на предмети розкоші й предмети першої необхідності. У 1921 р. у складі управління уповноваженого Наркомату фінансів РСФФР по Українській СРР утворено відділ непрямих податків і державних монополій для стягнення до казни держави доходів з предметів непрямого оподаткування.

Першим податковим законодавчим актом із переходом до нової економічної політики стало Положення про державний промисловий податок, прийняте ВУЦВК 26 серпня 1921 р.¹ За три роки чинності положення двічі піддавалося зміні: 15 березня 1922 р. і 14 лютого 1923 р. Це було насамперед пов'язано з тим, що зі зміною економічних умов і розвитком торгівлі та промисловості необхідно було пристосовувати промислове оподаткування до таких умов із метою розширення і поглиблення податкової роботи. Зміни від 14.02.1923 стосувалися розпису розрядів підприємств. Було значно скорочено коло осіб, які можуть займатися торгівлею за першим і другим розрядами; введено дозвільний і заборонний розписи; посилено оподаткування промислових підприємств першого – четвертого розрядів, а деякі найдохідніші підприємства виокремлені в особливі групи; особисті заняття деталізовано та розбито на п'ять розрядів замість трьох, причому до оподаткування залучено й осіб вільних професій. Таким чином, оновлене Положення, крім деталізації торгово-промислової діяльності, мало на меті поступове розширення кола платників і підвищення оподаткування прибутковіших галузей торгівлі та промисловості².

Промисловий податок складався з патентного і зрівняльного зборів. Патентний збір був основним податком, який утримувався при видачі патентів на право проведення промислової та торгової діяльності. Кожне підприємство вибирало патенти на півріччя вперед, а для сезонних підприємств діяли тримісячні й місячні патенти.

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 66.

² Там же.

Ставки патентного збору визначалися залежно від місцезнаходження підприємств (існувало п'ять поясів) та їх розрядів¹.

Загальне надходження промислового податку за 1922/23 бюджетний рік у золоті (за індексом Кон'юнктурного інституту) по РСФРР становило 39 117 тис. руб., а по Україні – 17,9 % надходжень по РСФРР². У січні 1922 р. декретом ВУЦВК в Україні було введено прибутково-майновий податок. Роботи з його запровадження почалися наприкінці вересня 1922 р., але у зв'язку з тим, що “окладним” періодом оподаткування визначалося півріччя, у 1923 р. були проведені дві кампанії з податку:

- а) перша – з жовтня 1922 р. по березень 1923 р.;
- б) друга – з квітня по вересень 1923 р.

Із самого початку першої кампанії головну увагу фінансових органів було звернено на найповніше виявлення платників податку. З цією метою ці органи вжили низку заходів для успішної реєстрації платників, організували на місцях перевірку списків, наданих домоволодіннями і отриманих від різних установ і організацій контрольних свідчень про ймовірних платників податку³.

Прибутково-майновим податком оподатковувалися доходи приватних осіб, що проживали в містах, та доходи робітників і службовців від роботи за наймом, якщо вони перевищували визначений розмір. Ставки податку залежали від розміру доходу, а ставки податку на майно встановлювалися окремо. Податок стягувався також із різних товариств. У період НЕПу було встановлено мито на спадщину від 1 до 4 % вартості кожної частки майна, що одержував спадкоємець⁴. Також запроваджено спеціальний податок з майна, яке переходило у спадщину і дарування. “У ряді цих податків прибутково-майновий податок став першою ознакою, що вказувала на можли-

¹ Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України / Т. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

² Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 72.

³ Там же.

⁴ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 501.

вість у майбутньому скорочення числа грошових податків та уніфікації оподаткування”¹.

Фактично з 1922 р. стягувався податок із високої зарплати. Нарховували та вираховували цей податок безпосередньо установи та підприємства під наглядом і контролем фінансових органів, які проводили перевірку правильності нарахування окладів та своєчасності здавання утриманих сум податку.

Спрямованість податкової політики на ліквідацію одноосібних господарств обґрунтовувалася в законах “Про податки та інші зобов’язання одноосібних господарств” та “Податок на коней”². Ставки податку встановлювалися залежно від кількості коней в господарстві одноосібника, диференційовано за областями і республіками. У 1926 р. введено податок на надприбуток з метою збільшення податкових вилучень у приватних підприємців і торговців, які використовували сприятливі умови для одержання великих прибутків за рахунок підвищення цін.

У 1923 р. всі податки на селі уніфіковано в єдиний платіж – сільськогосподарський податок. Вчений Г. А. Марьяхін зауважує: “Особливістю єдиного сільськогосподарського податку в перший період його існування було те, що цим податком обкладався не грошовий дохід господарства, а натуральні об’єкти: рілля або посів і худоба”³. У натуральній формі податок стягували органи Наркомпроду, а в грошовому виразі – фінансові органи. З 1924 р. Наркомпрод і його органи на місцях було ліквідовано, а службовців передано фінансовим органам, які займалися справлянням податків⁴. У Наркомфіні УСРР було утворене управління з єдиного сільськогосподарського податку.

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 72.

² Міняйло С. А. Податкова політика радянської влади в українському селі в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи (1930 – 1939 рр.): історичний аспект : дис. ... канд. наук : 07.00.01 / С. А. Міняйло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/340781.html>.

³ Марьяхин Г. А. Налоговая система СССР / Г. А. Марьяхин. – М. : Госфиниздат, 1952. – С. 12.

⁴ О ликвидации Народного Комиссариата Продовольствия Союза ССР и Народных Комиссаров продовольствия Союзных республик : декрет Совета Народных Комиссаров СССР от 09.05.1924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tehnorma.ru/doc_ussrperiod/textussr/ussr_2013.htm.

Суттєвих змін сільськогосподарський податок зазнав після реформи 1939 р., в основі якої було оподаткування за твердими ставками незалежно від одержаних доходів у господарстві, а саме з урахуванням усіх доходів, які отримували селяни від власного присадибного господарства. Доходи, одержані колгоспниками за трудодні, звільнялися від оподаткування. В оподатковуваний дохід включалися: земельна площа присадибної ділянки, робоча худоба, що перебувала в особистій власності селянського двору, бджільництво, інші доходи. Враховувалася середня умовна норма дохідності з огляду на природні й економічні особливості місцевості (урожайність, продуктивність великої рогатої худоби, рівень цін на ринку тощо). Податок на сільськогосподарські культури, з яких проводилося відрахування, поділявся на групи. Окремою статтею виділялися сіножаті. Норми дохідності у тваринництві встановлювалися для кожного виду худоби.

У радянській Україні діяли також інші податки, зокрема, трудгужподаток, уведений у листопаді 1921 р. Постановою від 13.06.1922 запроваджувалася грошова заміна трудгужподатку, який у містах стягувався лише в цій формі, а в селах тільки в тій частині, яка не була використана в натуральній формі. Нарахування податку покладалося на Відділи праці, стягнення – на фінансові органи. “З 1-го січня по 1-ше жовтня 1923 року була проведена компанія стягнення трудгужподатку в грошовій формі за два податкових періоди 1923 р., при цьому в усіх містах і селах 5 губерній нарахування і стягнення його було проведено фінансовими органами, в селах 4 губерній стягнення трудгужподатку проводили Відділи праці”¹.

Згідно з постановою від 07.05.1923 стягнення трудгужподатку було цілком покладено на фінансове відомство. Надходження трудгужподатку за 1922 і 1923 рр. в Україні виразилося в таких сумах: у 1922 р. у “совзнаках” – 49 537 213 руб., у золоті – 1 647 423,6 руб.; у 1923 р. у “совзнаках” – 235 071 027 руб., у золоті – 3 603 475,6 руб. Якщо всього по федерації трудгужподаток дав 20 257 000 золотих рублів, то частка України дорівнювала 25,9 %².

Існував також загальногромадський податок, який був цільовим і одноразовим. Він стягувався з усього населення і залежав від розміру

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 78.

² Там же.

прибутку громадян і належності їх до певної соціальної групи. В огляді діяльності НКФ у зв'язку із загальним станом народного господарства УСРР за 1923 р. зазначалося: “У звітному році закінчувалося стягнення першого загальногромадянського податку (на користь голодуючих) та проведено 2-й загальногромадянський податок (для підтримання сільського господарства та ліквідації наслідків голоду)”¹.

У 1922 р. у містах запроваджено квартирний податок, який у 1930 р. уніфіковано з прибутковим податком².

Для поповнення бюджету акти і документи, що видавалися радянськими установами, стали обкладатися гербовим збором, який стягувався за гербовий папір і марки, що погашалися. Діяв також канцелярський збір за кожну сторінку, видану урядовими установами: копій виписок, посвідчень, довідок тощо. Незабаром він був ліквідований і залишився тільки в митних установах і судах. У 1931 р. додатково до прибуткового податку в містах запроваджено два одноразових збори – на культурне і господарське будівництво та потреби житлового будівництва, які у 1933 р. об'єднано в єдиний цільовий збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва, що стягувався як у містах, так і в селах. У 1943 р. він був уніфікований з прибутковим податком.

Існував спеціальний військовий податок, введений у 1925 р., який накладався на осіб, котрі не призивалися в армію, а зараховувалися в тилове ополчення. Його повинні були сплачувати чоловіки у віці від 21 до 40 років. У 1930 р. відповідно до Закону “Про обов'язкову військову службу” громадян, які перебували в тиловому ополченні, стали залучати до загальнокорисних робіт і спеціальний військовий прибуток втратив фіскальне значення. Вдруге військовий податок був введений під час Великої Вітчизняної війни у січні 1942 р.³

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 78.

² Голубка С. М. Інституціалізація податків на українських землях радянської доби / С. М. Голубка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ukr.net/yandex/search.php?search>.

³ Головашевич О. О. Співвідношення податку з доходів фізичних осіб з іншими обов'язковими платежами / О. О. Головашевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/147-2010-09-29-13-22-45/1966-12.html>.

Стягнення всіх грошових податків і зборів, як державних, так і місцевих, згідно з постановою Раднаркому УСРР 1922 р. покладалося на уповноважений Наркомфін РСФРР при Раді народних комісарів УСРР і його органи на місцях. У межах кожного повіту стягувати податки мали повітові фінансові відділи під керівництвом губфінвідділів. Повітові фінансові відділи здійснювали нагляд за стягненнями волосними виконками та їх фінансовими агентами податків і зборів у межах волості, а в містах – міськими фінансовими агентами. Зібрані податки передавалися у волосні виконкоми.

На всій території України, за винятком Донецької обл., стягненням єдиного сільськогосподарського податку відав Народний комісаріат продовольства (Наркомпрод), у губерніях – губернський продовольчий комітет; в округах – (повітах) опродкоми; у районах (волостях) – райвиконками та волвиконками і районні або обласні податкові інспектори; у селах – сільські ради. У Донецькій обл. обкладання і стягнення цього податку здійснювали фінансові органи: Наркомфін, губфінвідділи, райвиконками, податкові інспектори та сільради. Натуральна частина податку здавалася до визначених пунктів приймання заготівельної контори, грошова частина вносилася окремими господарями до сільських рад, а колективні господарства (комуни, артілі) здавали зібрані гроші до райвиконкомів.

У 1930 р. відбулася податкова реформа з відповідними змінами: почали оподатковуватися промислові, торговельні та інші підприємства. Було введено, крім податку з обороту, такий платіж, як відрахування з прибутку. Різниця між ними як платежами до бюджету полягала в тому, що податок з обороту надходив до бюджету повністю, а з прибутку – до бюджету відраховувалася його частина¹.

З колгоспів справлявся прибутковий податок. Було поставлено завдання об'єднання й перетворення дрібних селянських господарств на великі колективні господарства, почали будуватися машинно-тракторні станції (МТС), які обслуговували колгоспи. У 1930 р. для колгоспів замість прогресивних ставок і пільг були встановлені пропорційні ставки податку. У 1936 р. замість сільсько-

---

¹ Головашевич О. О. Співвідношення податку з доходів фізичних осіб з іншими обов'язковими платежами / О. О. Головашевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/147-2010-09-29-13-22-45/1966-12.html>.

господарського податку з колгоспів запроваджено прибутковий грошовий податок, ставки якого варіювали залежно від оподаткованого доходу. Крім колгоспів, у 20-х роках ХХ ст. організовувались радянські господарства – радгоспи. У 1932 р. введено податок, що стягувався як з радгоспів, так і з господарств різних кооперативних організацій. До податкової реформи 1930–1932 рр. існували спеціальні інспекції з прямих і непрямих податків відповідних податкових дільниць. Після реформи податкові дільниці залишилися тільки в містах. У зв'язку з передачею в 1937 р. стягнень податків з колгоспників і сільського населення податковим інспекторам районних фінансових відділів податкові дільниці були створені в селах¹.

Перед Другою світовою війною прийнято низку постанов Раднаркому УРСР про оподаткування населення західних областей, у 1939 р. приєднаних до України: Волинської, Дрогобицької, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, а також Чернівецької та Аккерманської. Для них сільськогосподарський податок вираховувався за іншими нормами дохідності. Згідно із Законом “Про сільськогосподарський податок” 1939 р. передбачалося, що всі доходи, одержані колгоспниками на трудовні, звільнялися від оподаткування, а оподатковувалися тільки доходи, отримані від використання присадибних ділянок.

Суттєві зміни в системі обкладання сільськогосподарським податком відбулися після прийняття Закону “Про сільськогосподарський податок” від 08.08.1953. Прибуткове обкладення було замінено погектарним: введено оподаткування в твердих ставках з однієї соті гектара землі, яка перебувала в особистому користуванні колгоспника, незалежно від того, що вирощувалось на зайнятій ділянці землі та наявності в господарстві худоби. Наступні зміни в обкладанні сільськогосподарським податком відбулися в 1971 р.

У 1940 р. було ухвалено новий Закон “Про прибутковий податок з населення”, в якому розмежовувалося оподаткування кустарів і ремісників, які працювали в кооперації, і тих, які працювали дома. Згодом введено також додаткові податки, зумовлені війною, зокрема у 1942 р. спеціальний військовий податок², який сплачували чоловіки і

¹ Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України / Т. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

² Мухін І. В. Скасування податків в СРСР / І. В. Мухін. – К. : Держ вид-во політ. а-ри УРСР, 1960. – С. 18.

жінки від 18 років за винятком військовослужбовців та їх родин. Колгоспники й одноосібники (від кожного члена господарства) сплачували військовий податок на основі твердих ставок, встановлених для окремих районів і сіл, який скасовано 1 січня 1946 р.¹

У листопаді 1941 р. на підставі указів Президії Верховної Ради СРСР запровадили податок на неодружених, самотніх і бездітних громадян. Бездітні чоловіки віком від 20 до 50 років та бездітні заміжні жінки від 20 до 45 років мали відраховувати державі 6 % заробітної платні. Нижча ставка передбачалася для тих, хто отримував менше 91 крб на місяць. Із заробітку до 70 крб податок не збирався. Його припиняли стягувати у зв'язку з народженням або усиновленням малюка і знов змушували сплачувати у разі загибелі в родині єдиної дитини². Того самого року спрощено систему стягнення місцевих податків і зборів, встановлено перелік податків і зборів, які стягувалися сільськими радами, визначено ставки цих податків і строки їх стягнення.

Для покриття потреб району, волості чи села в разі недостатності доходів районного бюджету встановлювалися районні збори згідно з постановою уряду “Про районні збори” 1923 р. Вони стягувалися з кожної працездатної особи віком від 18 до 60 років у розмірі до 25 коп. золотом на бюджетний рік. Сума зборів розподілялася райвиконкомом щороку між індивідуальними й колективними господарствами. Для наповнення бюджету в 1933 р. введено курортний збір, який сплачували ті, хто відпочивав у курортній місцевості. У 1936 р. його об'єднано з державним митом, яке сплачували госпрозрахункові санаторії та будинки відпочинку. За законом від 11.09.1937 обов'язкового характеру набуло самооподаткування³. Ці збори спла-

¹ Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України / Т. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

² Кондратьєва О. Податок на бездітність: історія та сучасність / О. Кондратьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yuricom.com/ua/consultation/faq/?id=10584>.

³ Міняйло С. А. Податкова політика радянської влади в українському селі в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи (1930–1939 рр.): історичний аспект : дис. ... канд. наук : 07.00.01 / С. А. Міняйло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/340781.html>.

чували тільки селяни з кожної десятини землі або з кожної людини. Кошти, що збиралися через самооподаткування, не включалися до бюджету сільської ради, а витрачалися нею на прокладання і ремонт доріг, будівництво і ремонт шкіл, мостів, лікарень, клубів та інших закладів культури¹. Самооподаткування населення для задоволення місцевих потреб дозволялося тільки на засадах добровільної згоди громадян, що об'єднувалися в сільські комітети громадської взаємодопомоги або добровільно брали на себе колективні зобов'язання.

Для наповнення бюджету використовувалися також державні позики. Перша радянська позика була випущена 20 травня 1922 р. на 10 млн пудів зерна терміном на вісім місяців. Через рік були випущені також безпроцентні хлібна та цукрова позики. Перша радянська грошова позика випущена 31 жовтня 1922 р. на суму 100 млн крб². З 1938 р. у СРСР випускалися державні внутрішні позики, що вільно оберталися: такі облігації продавалися і купувалися ощадкасами³. Облігації продавалися за гроші, проте їхнім власникам надавалося право одержати під час оплати вартість облігацій натурою (зерном, цукром). Облігації державних позик розміщувалися як серед населення, так і серед державних і кооперативних підприємств. З 1946 р. було припинено розміщення облігацій серед колгоспів, а з 1962 р. – серед державних підприємств. Із 1927 р. Радянська держава почала регулярне розміщення облігацій із розстроченням платежу, випуск яких було припинено лише у 1958 р. Протягом 1974–1990 рр. держава ці облігації викупила. З 1938 р. у СРСР випускалися в обіг також облігації державних 3-відсоткових внутрішніх виграшних позик, що вільно продавалися населенню за готівку та купувалися в установах Ощадного банку (раніше – в ощадних касах). У практиці розміщення

¹ Цимбал Т. Я. Податкова система України в 1917–1991 роках / Т. Я. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24/473-14---1917-1991-html>.

² Позики державні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseslova.com.ua/word>.

³ Займы государственные / Большая Советская Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/80844/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5>.

облігацій державних позик у СРСР застосовувалися різні їх види: процентні, процентно-виграшні, безпрограшні та виграшні¹.

Уже в незалежній Україні Указом Президента України “Про першочергові заходи щодо компенсації громадянам України втрат від знецінення цінних паперів і грошових заощаджень” від 15.06.1994 № 306/94 передбачався порядок викупу цінних паперів колишнього Союзу РСР (Державної цільової безпроцентної позики 1990 р., Державної внутрішньої виграшної позики 1982 р., державних казначейських зобов’язань СРСР і сертифікатів Ощадного банку СРСР) з індексацією їх відповідно до темпів зростання споживчих цін у 1992–1994 рр. Передбачалося надання компенсації громадянам України щодо втрат від знецінення грошових заощаджень в установах Ощадного банку України і колишнього Укрдержстраху, насамперед пенсіонерам, ветеранам війни, інвалідам, багатодітним та малозабезпеченим сім’ям і сім’ям, які втратили годувальника, самотнім матерям².

Після війни 1941–1945 рр. у радянській системі господарювання основне місце посідав прибутковий податок. З часом до прибуткового податку з колгоспів, запровадженого Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про прибутковий податок з колгоспів” від 11.07.1948, а також кооперативних і громадських організацій додано прибутковий податок з іноземних юридичних та фізичних осіб. Також були введені податки і збори з власників транспортних засобів, власників будівель, земельний податок тощо.

З появою централізованої системи бухгалтерського податкового обліку у 1945 р. податкові агенти були звільнені від ведення ними цих робіт, а з березня 1956 р. штат податкових інспекторів ліквідовано. Приймання сільських платежів покладено на сільські ради. За законом “Про сільські та селищні ради народних депутатів”³, саме вони

¹ *Ходаківська В. П.* Ринок фінансових послуг / В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-618.htm.

² Про першочергові заходи щодо компенсації громадянам України втрат від знецінення цінних паперів і грошових заощаджень : указ Президента України від 15.06.1994 № 306/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/306/94>.

³ Про сільські й селищні Ради народних депутатів : указ Президії ВР СРСР від 08.04.1968 № 2507-VII.

мали забезпечувати надходження податкових, страхових та інших платежів від населення.

В інституційному середовищі радянської України, починаючи з 60-х років ХХ ст., спостерігається процес змін у податковій політиці та відбувається “переорієнтація функцій податкових важелів”. У 1965 р. реформовано відрахування від прибутку промислових підприємств. З’являються три основні види платежів: плата за основні виробничі фонди та нормовані оборотні засоби, плата за фонди; фіксовані (рентні) платежі; вільний залишок прибутку, що підлягав внесенню до бюджету¹. До державного бюджету надходила більша частина прибутку підприємств, яка у 80-х роках ХХ ст. становила 55–70 %². Незважаючи на зростання темпів доходів підприємств, спостерігався дефіцит промислових і продовольчих товарів.

З 1961 р., до започаткування ринкових відносин і утворення кооперативів у 1987 р., на території України заборонялося займатися в приватному порядку такими промислами, як ремонт годинників, радіоприймачів, телевізорів, перукарськими та фотографічними послугами тощо. З 1990 р. скасовано нормативний розподіл прибутку державних підприємств і водночас введено податок на прибуток підприємств. Згідно з новим порядком оподаткування прибуток визначався як різниця між виручкою підприємства і собівартістю продукції, що означало величезні втрати бюджету. Прагнучи хоча б частково їх покрити, уряд запровадив із квітня 1990 р. універсальний акцизний податок – податок з продажу (при цьому податок з обороту було збережено). Він встановлювався як надбавка до роздрібних цін товарів та послуг і справлявся за ставкою 5 %³. Було також запроваджено низку фіскальних технологій для розвитку фінансового господарства. Та, незважаючи на спроби модернізації, система радянського господарювання не повною мірою відповідала вимогам часу

¹ Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України / Т. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

² Лановик Б. Д. Економічна історія / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – К. : Вікар, 2003. – 405 с.

³ Цимбал Т. Правове регулювання податкової системи України / Т. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

та змінам, зумовленим станом господарської кон'юнктури на європейському та світовому ринках.

Отже, досліджуваний історичний відрізок показав, що в інституційній системі фінансового господарства України, сформованій за радянської влади, не вдалося знайти компромісу між інститутами, які століттями формувались на українських землях, і тими, що були насажені насильницьким методом. Податкові інститути створювалися на антагоністичних засадах. У складі Міністерства фінансів УРСР та його структурних підрозділів в областях, районах та містах виокремлювалися підрозділи державних доходів. Вони несли відповідальність за дотриманням чинного порядку справляння бюджетних доходів і виконанням плану надходжень платежів до бюджету. Проте нові умови господарювання та перерозподільно-фіскальні механізми вже не могли запобігти системній кризі.

4

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

4.1. ПРИРОДА Й ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Формування інституцій, у тому числі фінансових, є невід’ємним атрибутом органів управління будь-якого державного утворення. Система організації фінансових відносин, яка при цьому складається, безпосередньо залежить від інституціонального механізму, форм і методів управління, наявного середовища тощо. Питання методологічних основ дослідження природи, генези, структури і функцій механізму господарського управління належить до сфери наукових інтересів багатьох українських та зарубіжних вчених. Оскільки будь-який розвиток реалізується через систему відповідних механізмів, система фінансового господарства також не може функціонувати без взаємопов’язаних інституцій, інститутів, форм, методів тощо, які впливають на його розвиток, що, власне, й становить сутність інституційного механізму. Як показує історія, виникнення та розвиток фінансового господарства нерозривно пов’язаний з поступом держави як однієї з форм організації суспільства. Держава, у свою чергу, формується в певному інституційному середовищі, сприяючи створенню інституцій та інститутів, які є сегментами відповідної інституціональної системи. Механізм управління (регулювання) є засобом впорядкування функціонування фінансових інституцій, інститутів та процесу господарювання загалом. “Саме інституційний механізм, – зазначають А. А. Чухно, П. І. Юхименко і П. М. Леоненко, – через засоби відповідної координації забезпечує інституційний порядок”¹. Крім того, науковці вказують, що “інституційний механізм – це безпосередня система заходів, засобів,

¹ Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – С. 78.

норм, соціально-психологічних та інших накопичених стимулів, формалізованих правил і неформалізованих норм реалізації інституційних відносин у їх взаємодії з тією частиною відносин суспільного руху матерії, яка належить до економічного базису”¹.

Під інституційним механізмом зазвичай розуміють сукупність взаємозв’язків між інститутами та інституціями, які сприяють здійсненню принципів розвитку фінансового господарства, узгодженню та координації сумісної діяльності всіх суб’єктів господарського процесу на шляху досягнення поставленої мети. Тобто це сукупність інституційних важелів, стимулів, заходів, принципів, методів і способів, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку фінансового господарства та реалізацію його функціональної ролі.

У свою чергу, інституційний механізм, усі його елементи повинні створювати сприятливе поле для функціонування системи господарювання та забезпечення певної мети, визначеної в засадничих документах національно-економічного розвитку. В Україні це: Стратегія розвитку системи управління державними фінансами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.08.2013; Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки²; Стратегія розвитку фінансового сектору до 2015 року; Концепція розвитку системи кредитної кооперації³; Стратегія розвитку ринків фінансових послуг на період до 2015 року⁴; Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері⁵ та ін.

¹ Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – С. 78.

² Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004–2015 роки : указ Президента України від 28.04.2004 № 493/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>.

³ Концепція розвитку системи кредитної кооперації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 № 321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/321-2006-%D1%80>.

⁴ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2015 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-20898.html>.

⁵ Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

Від ефективності функціонування інституційного механізму залежать формування та розвиток інституціонального середовища, його стійкість до викликів і загроз. У разі їх виникнення цей механізм повинен нівелювати спонтанні зміни й збільшити частку цілеспрямованих змін. За його неефективності виникають інституційні зміни або інституційні пастки, які суттєво впливають на інституційне середовище, тобто створюються відповідні бар'єри (ухиляння від податків, неплатежі, корупція і т. ін.), котрі стають серйозною загрозою не тільки стійкості фінансового господарства, а й всій національній економіці, адже формують неефективні умови розвитку суб'єктів господарювання. Деякі вчені надають особливе значення інституційному механізму узгодження інтересів влади з інтересами громадських та політичних сил, що сприятиме максимальній мобілізації соціального та людських ресурсів для формування довгострокової стратегії розвитку України¹.

Саме за допомогою відповідного фінансового механізму здійснюється фінансова політика країни, основною метою якої є ефективне функціонування фінансового господарства, забезпечення його стійкості та виконання стратегічних і тактичних державних завдань. Зауважимо, що інституціональність фінансового механізму безпосередньо пов'язана з цілеспрямованою діяльністю держави у сфері управління фінансами. Головною фінансовою інституцією, в якій безпосередньо зосереджується управління фінансовим господарством, є Міністерство фінансів України, на яке покладено обов'язки забезпечення реалізації державної фінансової політики. Історично основна фінансова інституція на українських землях мала різні назви, зокрема: Генеральний секретаріат у справах фінансових, Народне міністерство фінансів (Народне секретарство фінансів), Народний комісаріат фінансів, Міністерство фінансів тощо. З огляду на викладене доречно звернути увагу на роль головної фінансової інституції в процесі розвитку фінансового господарства України.

Перше фінансове відомство в Україні було створено у червні 1917 р. під назвою Генеральний секретаріат у справах фінансових у

¹ Приходченко Л. Інституційний механізм підвищення ефективності системи органів публічної влади / Л. Приходченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu_o/2009_2/R_2/Prihodchenko.pdf.

складі виконавчого органу – Генерального секретаріату Центральної Ради – уряду автономної України, проголошеної в I Універсалі¹. Згідно з політичним компромісом між Центральною Радою і Тимчасовим урядом Росії Україну було проголошено частиною майбутньої Російської Федерації, що відображено в II Універсалі². Відповідно й реалізація фінансової політики зазнавала впливу рішень російського уряду. Та незважаючи на це, головне фінансове відомство всіяко намагалось організувати фінансове господарство та функціонування його інститутів. Виконання покладених на нього функцій залежало насамперед від управлінського апарату та організаційної структури.

Після проголошення IV Універсалом 9 січня 1918 р. Української Народної Республіки “самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу”³, Генеральний секретаріат був перейменований у Раду народних міністрів УНР. Таким чином, з 12 січня 1918 р. можна стверджувати про утворення де-факто Міністерства фінансів УНР. У березні того ж року організаційно-функціональна структура Народного міністерства фінансів УНР мала такий вигляд (рис. 4.1).

Структуру загальної канцелярії Міністерства фінансів УНР на той час зображено на рис. 4.2.

Загальна канцелярія Міністерства фінансів УНР перебувала безпосередньо при Міністрові фінансів, обслуговуючи його й об’єднуючи діяльність усіх департаментів фінансового відомства. Головним завданням її діяльності був розподіл документації за департаментами, а також виконання розпоряджень Міністра. До особового складу загальної канцелярії Міністерства фінансів УНР входили: директор, віце-директор, завідувачі відділів, учений секретар, секретар Міністра, урядовці для окремих доручень, бібліотекар, перекладач, бухгалтер, діловоди та їх помічники.

¹ I Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>.

² П’ятченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П’ятченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 16.

³ Четвертий Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2011/03/iv-1918.html>.

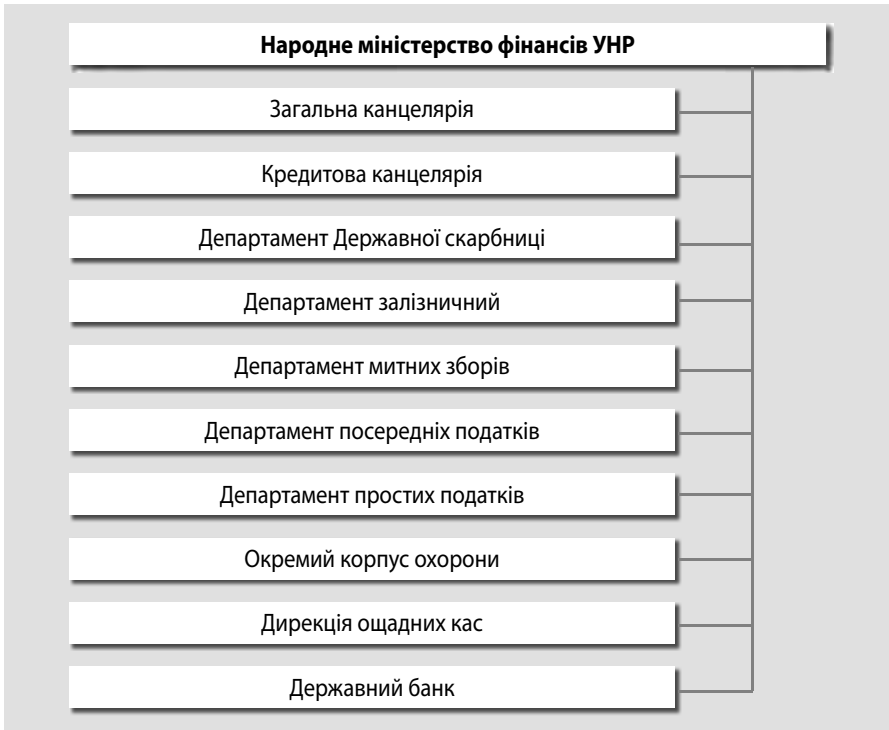

Рис. 4.1. Організаційно-функціональна структура НМФ УНР

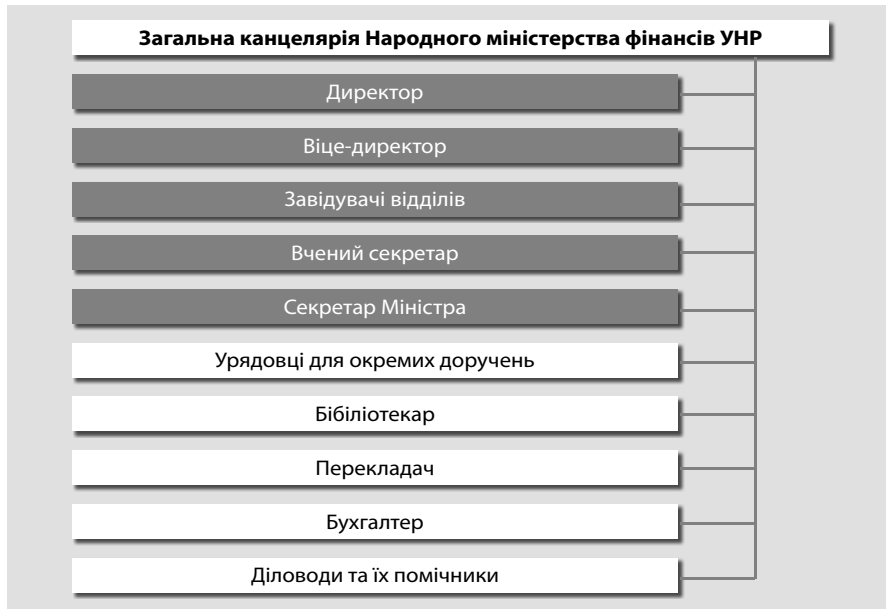
Складено за: *Гай-Нижник П. П.* Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.

Підрозділи загальної канцелярії (рис. 4.3) становили чотири виділи*:

- 1) особистого складу;
- 2) фінансово-адміністративний (секретарський);
- 3) фінансово-економічний (інформаційний);
- 4) господарчий.

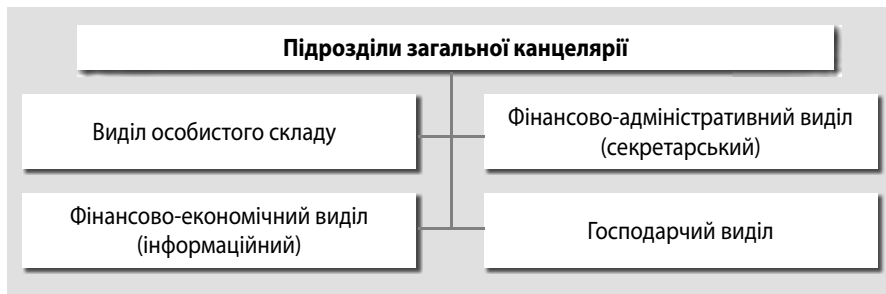
Виділ особистого складу відповідав сучасному відділу кадрів, займаючись веденням наказів про призначення, звільнення, перемі-

* Виділ – офіційна назва окремих підрозділів департаменту, поряд з якими існували також відділи.

Рис. 4.2. Структура загальної канцелярії Народного Міністерства фінансів УНР

Складено за: *Гай-Нижник П. П.* Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.

Рис. 4.3. Загальна канцелярія Міністерства фінансів УНР

Складено за: *Гай-Нижник П. П.* Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.

щення і відпустки урядовців Міністерства фінансів УНР. Він публікував в офіційному часописі Міністерства повідомлення про зміни особового складу як центральних, так і місцевих установ. Крім того, при виділі велося діловодство комісії, котра складалася з директорів загальної канцелярії, Державної скарбниці й департаменту простих податків, а також фіксувалися призначення кандидатур на посади управителів фінансових палат, їхні переміщення і звільнення. У складі виділу перебував бухгалтер, котрий вів рахівництво, складав обрахунки й звіт за загальною канцелярією.

Фінансово-адміністративний виділ здійснював листування від імені Міністра з усіх загальних питань, які виникали у відомстві. Він також виконував усі доручення Міністра, котрі стосувалися фінансово-адміністративних питань, а також подавав висновки Міністерства на проекти різних установ. У виділі реєструвалася вхідна та вихідна документація. До штату виділу були занесені секретар Міністра й урядовці для окремих доручень.

Фінансово-економічний виділ займався справами керування діловодством, фінансовими консультаціями Міністерства та інших міністерських нарад, складанням бюлетенів, протоколів і журналів нарад, підготовкою матеріалів для засідань, розмноженням й розсиленням їх членам ради. До сфери діяльності виділу належали: як виконання за наказом Міністра негайних робіт, так і складання постійних рухомих справ, очних таблиць щодо різних питань фінансово-економічного життя та головних галузей промисловості й торгівлі тощо. Виділ мав видавати офіційний двотижневик для розміщення у ньому всіх наказів Міністерства. При виділі також числилися вчений секретар, бібліотекар і перекладач.

Господарчий виділ вів відповідні справи Міністерства: у ньому зосереджувалося завідування міністерським будинком, гаражем, кур'єрами й сторожами. Через виділ проходили всі замовлення для Міністерства, листування та зносини по господарській частині. Крім того, він готував необхідне канцелярське приладдя, допоміжні матеріали тощо для безперебійного функціонування всіх підрозділів Міністерства.

Кредитова канцелярія вирішувала питання щодо державних позик, а також обчислювала видатки з виготовлення кредитових білетів та за процентами з капіталів, розміщених державою за кордоном, тощо.

До функцій Департаменту Державної скарбниці входили: управління фінансами країни, забезпечення бюджету через акумулювання

податків, інших прибутків і кредитових операцій, пошук фондів для надзвичайних витрат тощо. Грошові знаки випускалися Державною скарбницею як позика від Державного банку, на що йому подавалося письмове зобов'язання сплати наданого кредиту. При скарбниці також працювали фахівці з фінансової справи, з яких була утворена бюджетна нарада, а також бухгалтери, архіваріус та ін. На її базі планувалося заснувати Головну скарбницю Української держави, проте протягом існування Центральної Ради її так і не було створено. У межах Департаменту також функціонували Фінансова та Бюджетна комісії.

Фінансова комісія займалася аналізом фінансово-господарських справ, асигнуванням коштів із державного скарбу, створенням законопроектів, які виносились на ухвалення Ради народних міністрів. Комісія діяла на основі Статуту та складалася з голови, радників та постійного представника Державного контролю. При ній перебували постійний секретар і канцелярія. Її голова мав право залучати до участі в засіданнях департаменту Державної скарбниці фахівців із різних галузей, як службовців, так і приватних осіб – на зразок роботи сучасної Громадської ради.

До складу Бюджетної комісії входили представники Міністерства фінансів, Державного контролю, зацікавлених відомств і, на запрошення Міністра, науково-економічних кіл. Її завданням було вироблення відповідних розрахунків, складання кошторисів видатків та прибутків, а також підготовка проекту державного бюджету країни.

До функцій Департаменту простих податків (рис. 4.4) належало опікування податковою сферою та державними зборами (податками поземельними, подохідними, промисловими, з нерухомого майна й податі, зборами з прибутків від грошових капіталів, гербовими зборами тощо), а також право на наймання канцелярських службовців та практикантів. При ньому було засновано гербову скарбницю. Департамент посередніх податків займався надходженнями з державних монополій, акцизними зборами тощо.

До Департаментів посередніх та простих податків входили акцизні інституції з продажу горілки, цукру, спирту, на які було встановлено державні монополії. Цей продаж контролювали Генеральний Секретаріат в справах фінансових і його Управління акцизними податками¹.

¹ *Гай-Нижник П. П.* Очільники вищого фінансового відомства Центральної Ради та уряду УНР у 1917–1918 рр. / *П. П. Гай-Нижник // Гуржіївська історичні читання : зб. наук. пр. – Черкаси, 2007. – С. 247–252.*

Рис. 4.4. Організаційно-штатна структура Департаменту простих податків НМФ УНР

Складено автором.

Департамент митних зборів складався з чотирьох відділів: тарифного, розпорядчо-законодавчого, рахункового та господарчо-будівельного (рис. 4.5). Згодом планувалося також створити судовий, статистичний та інші відділи. Канцелярія директора департаменту й розпорядчо-законодавчий відділ мали розглядати проекти формування митних установ і їх особистого складу, готувати накази й листування і т. ін.

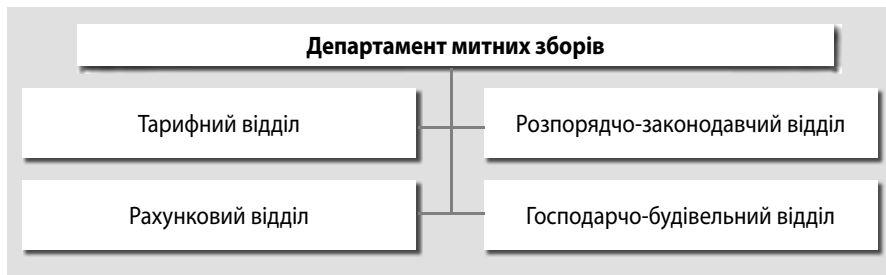

Рис. 4.5. Структура Департаменту митних зборів Міністерства фінансів УНР

Складено автором.

До структури Департаменту митних зборів Міністерства фінансів УНР входили рахунковий відділ, який займався питаннями видатків департаменту та митних установ, а також тарифний відділ, що розглядав питання про ввезення у країну та вивезення з країни криму, застосування митного тарифу до нього тощо. Господарчо-будівельний відділ відповідав за спорудження та ремонт приміщень для митниць, розсилання до митних установ речей господарського характеру: печаток, штемпелів, книг, бланків, канцелярського приладдя і т.п.

Фінансовими активами на залізницях опікувався залізничний департамент.

Посади в Міністерстві фінансів підлягали класифікації та поділялися на пенсійні розряди, від чого безпосередньо залежала заробітна плата службовців¹.

Після інституціональної зміни в середовищі української державності внаслідок складання повноважень Центральною Радою Української Народної Республіки та створення Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського відбулася й інституціалізація системи фінансового господарювання.

Структура основної фінансової інституції – Міністерства фінансів в уряді Гетьманату – залишалася такою самою, як і за Української Народної Республіки. У складі Міністерства фінансів працювали де-

¹ Гай-Нижник П. П. Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень–квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.

партаменти: загальної канцелярії, кредитової канцелярії, митних зборів, посередніх податків, Державної скарбниці, простих податків та ін. Безпосередньо Міністерству підпорядковувалися місцеві казенні палати, скарбниці, податкові інспекції, урядовці акцизних інституцій, митних установ, окремих корпус прикордонної охорони¹. Крім того, разом із канцелярією Міністра діяла Рада Міністра фінансів. Для влаштування митних справ було створено Раду для організації митної служби на Україні². Не зазнала суттєвих змін головна фінансова інституція і за Директорії.

Натомість кардинальні інституціональні зміни в середовищі фінансового господарства були спричинені політичною ситуацією. З інституціонально-теоретичної точки зору такі зміни можуть зумовлюватися як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, наприклад, як реакція на процес удосконалення чи запровадження нових правил, норм тощо. В економічній та фінансовій літературі вони позначаються як “неефективні стійкі інституції” і називаються по-різному: в Ю. Чернецького – “антисоціальними інституціями”³, у В. Полтеровича – “інституційними пастками”⁴. Інституційні зміни можуть мати як еволюційний, так і революційний характер. Якщо інституційне середовище формується на засадах сталих цінностей, традицій, ускладнюючи свою архітектоніку і модифікуючи саму основу, то йдеться про еволюційний поступ змін. При цьому А. Гриценко говорить про інституційну еластичність: “Порушення меж інституційної еластичності окремих підсистем призводить до інституційних зламів, а системи загалом – до інституційної катастрофи”⁵. В історії фі-

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 17.

² Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник. – К., 2004. – С. 9.

³ Кифяк В. І. Сутність інституційного механізму розвитку аграрних підприємств / В. І. Кифяк / IV Международная научно-практическая конференция “Проблемы формирования новой экономики XXI века” (22–23 декабря 2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111222/3_kifyak.php.

⁴ Там само.

⁵ Гриценко А. Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку / А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 95.

нансового господарства України також відомий приклад інституційних змін революційного характеру наприкінці третього інституційного циклу. В четвертому інституційному циклі розвиток фінансового господарства України відбувався вже не тільки в середовищі, яке формувалося на інших цінностях, культурі господарювання, а й в іншій системі господарювання.

12 грудня 1917 р. в Україні було утворено перший радянський (більшовицький) уряд – Народний Секретаріат¹. Перші його декрети, а саме: про націоналізацію банків, введення надзвичайних оподаткувань, грошовий обіг тощо, були прийняті за аналогією з російськими. Фактично і надалі всі радянські уряди (УСРР–УРСР) проводили таку саму політику: затверджували декрети, положення, інструкції, дублюючи відповідні акти спочатку уряду Російської Федерації, а після утворення СРСР – Радянського Союзу. Народний Секретаріат складався з 12 народних секретарств, зокрема фінансів. Народним секретарем фінансів було призначено В. Ауссема².

Історична довідка

За весь період існування УСРР–УРСР фінансове відомство очолювали:

Ім'я, по батькові, прізвище	Період перебування на посаді
В. Х. Ауссем	Грудень 1917 – лютий 1918
С. В. Косіор	Березень – квітень 1918
Й. Й. Вацетіс	Квітень – вересень 1918
М. І. Боголепов	Листопад 1918
Ф. А. Земіт	Січень – червень 1919
М. Я. Литвиненко	Червень – жовтень 1919
С. М. Кузнецов	1923–1926
М. М. Полоз	1926–1930

¹ Уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=661998&cat_id=661258.

² ЦДАВО України, ф. 30, оп.1, спр. 375, арк. 48.

Ім'я, по батькові, прізвище	Період перебування на посаді
К. Ф. Коваль	Січень 1931 – серпень 1932
О. О. Рекіс	1932–1937
М. С. Василенко	Липень – серпень 1937
М. А. Курач	1938–1943
Г. А. Сахновський	1944–1951
М. Т. Щетинін	1951–1961
А. М. Барановський	1961 – 22 серпня 1979
В. П. Козерук	22 серпня 1979 – 6 березня 1987
І. О. Забродін	6 березня 1987 – 1990
О. М. Коваленко	2 серпня 1990 – 24 серпня 1991

Із самого початку більшовики проводили фінансово-економічну політику, яка базувалася на насильницьких методах контрибуції, тобто примусових грошових і натуральних стягнень. Тільки в Києві сума контрибуцій становила 10 млн крб, хоча змогли зібрати лише половину. Усі банківські сейфи було розкрито, а золото реквізовано. Залишаючи місто під тиском українських військових частин, більшовики у 1918 р. вивезли 20 млн крб кредитними білетами, 1,7 млн крб золотими монетами та 700 млн крб цінними паперами¹. У другій половині 1918 р. частково замість контрибуцій почали вводити регулярні податки.

Другий радянський уряд – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України було проголошено 28 листопада 1918 р. в Курську. У його складі було створено відділи за різними видами діяльності. Фінансовий відділ спочатку був об'єднаний з відділом народного господарства, а згодом став самостійним. За рішенням уряду від 28 січня 1919 р. вищий урядовий орган на зразок Російської Федерації перейменовано в Раду народних комісарів УСРР. Відповідно, завідувачі відділів стали народними комісарами, зокрема наркомом фінансів призначили Ф. А. Земіта².

¹ Деева Н. М. Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекіна. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – С. 193.

² ЦДАВО України, ф. 2, оп.1, спр. 13, арк. 112.

Українські наркомати фінансів, шляхів сполучення, пошт і телеграфу, праці, а також Вища рада народного господарства об'єднувалися з наркоматами РСФРР. Уповноважені наркоматів УСРР перебували в подвійному підпорядкуванні: відповідного наркомату РСФРР й українського уряду. Управління уповноваженого керувало відповідною галуззю на території України. Правове становище уповноваженого було таким, як і наркома.

Після об'єднання українських наркоматів з наркоматами РСФРР змінився порядок фінансування об'єднаних наркоматів, які стали одержувати кошти безпосередньо від них без санкції Раднаркому РСФРР. Не об'єднані наркомати фінансувалися із загальних сум, які виділялися українським урядом згідно із затвердженими кошторисами¹.

Структура Наркомфіну УСРР у цей період включала: секретаріат, який завідував діловодством і всім листуванням, чотири відділи (контрольно-касовий, податковий, банківський, кооперативного кредиту), спеціальну кредитну канцелярію й експедицію заготовки державних паперів. До відання Наркомфіну належало також Центральне управління державних ощадних кас² (рис. 4.6).

З метою формування єдиної фінансової політики та створення відповідного механізму в лютому 1919 р. Рада народних комісарів ухвалила декрет "Про організацію фінансових відділів губернських і повітових виконавчих комітетів рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів". Ці відділи здійснювали податкову, кошторисну і касову політику на відповідних територіях. Фінансовий відділ губернського виконкому очолював завідувач, який мав заступників, а також діяла колегія, яка складалася із: завідувача відділу, його заступника і завідувачів підвідділів; представників губернської Ради народного господарства й місцевої установи державного контролю. Вона надавала висновки щодо кошторисів про доходи і видатки органів радянської влади в межах губернії; пропозицій щодо встановлення нових загальнодержавних податків або збільшення діючих, а також стосовно призначення відповідальних працівників фінансових органів та ін. У складі відділу працювало чотири підвідділи (рис. 4.7).

¹ П'ятченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 54–55.

² ЦДАВО України, ф. 30, оп. 15, спр. 5.

Рис. 4.6. Структура Наркомфіну УСРР

Складено автором.

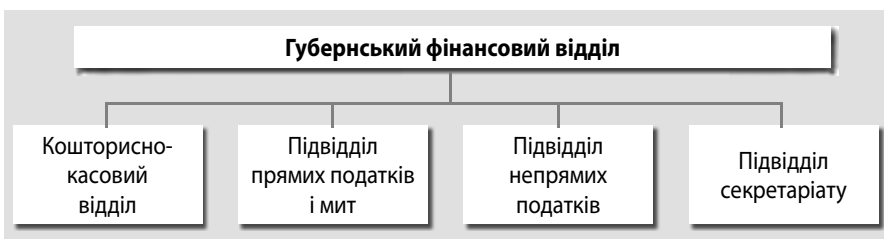

Рис. 4.7. Структура губерньського фінансового відділу

Складено автором.

Кошториси доходів і видатків, повітових, волосних, міських і сільських рад на їх місцеві потреби розглядалися губерньським фінансовим відділом і затверджувалися губерньським з'їздом рад або губерньським виконкомом.

Повітовий фінансовий відділ, очолюваний завідувачем, складався з двох підвідділів: кошторисно-касового і податкового.

Штати губернських і повітових фінансових відділів затверджувалися Народним комісаріатом фінансів. Завідувачі фінансових губернського і повітового відділів обиралися губернським або повітовим з'їздом рад. Були також визначені функції фінансових підвідділів губернських і повітових виконкомів та порядок призначення й звільнення працівників фінансових підвідділів.

У грудні 1919 р. для ведення фінансових справ в УСРР було організовано колегію уповноважених Наркомфіну РСФРР, а 1 березня 1920 р. створено Управління уповноваженого Наркомфіну РСФРР при РНК УСРР (Уповнаркомфін). Раднарком УСРР затвердив положення про Управління уповноваженого Наркомфіну РСФРР при Раднаркомі УСРР¹. Уповнаркомфін як центральний орган пов'язував Наркомфін РСФРР з Раднаркомом УСРР у питаннях фінансового управління.

Управління уповноваженого Наркомфіну складалося з трьох відділів (рис. 4.8):

- загальноадміністративного (завідував особистим складом, канцелярською й господарською частинами Управління, одержував й доводив до відома працівників республіканські декрети й розпорядження уряду, вів протоколи засідань, які скликалися уповноваженим, і листування загального характеру);
- ревізійно-інструкторського (відповідав за організацію фінансових установ, інструктаж їх із питань фінансових і кошторисних, нагляд за діяльністю фінансових установ, проведення ревізій, розробляв проекти законів, циркулярів, інструкцій й спеціальні форми);
- кошторисно-бухгалтерського (одержував і розглядав кошториси державних і місцевих прибутків і видатків, а також складав загальний звіт кошторисів УСРР). Цей відділ розподіляв асигнування, виділені Наркомфіном РСФРР у розпорядження Раднаркомату та інших центральних установ УСРР, перерозподіляв їх, вів облік, складав звітність, забезпечував каси Наркомфіну в Україні грошовими знаками, розподіляв їх і перерозподіляв. У межах поставлених перед Уповнаркомфіном завдань він виконував усі постанови й розпорядження українського уряду і подавав ВУЦВК і РНК УСРР звіти про свою діяльність.

¹ ЦДАВО України, ф. 30, оп.1, спр. 37, арк. 2.

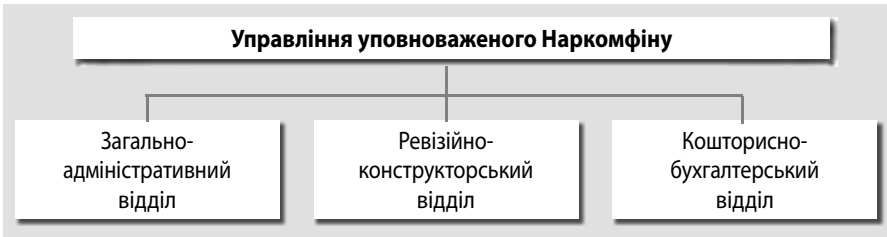

Рис. 4.8. Структура Управління уповноваженого Наркомфін

Складено автором.

На Уповнаркомфін покладалася відповідальність за проведення реформи місцевих фінансових органів, організацію при губернських та повітових виконкомах фінансових відділів, укомплектування їх кадрами та підвищення професіоналізму. Місцеві органи Уповнаркомфін – фінансові відділи губвиконкомів – у цей період склалися із секретаріату і двох управлінь: кошторисно-розрахункового і податкового.

Поступово масштаб діяльності Уповнаркомфін розширявся. У серпні 1921 р. він мав уже чотири відділи: було приєднано відділи транспортування і розподілу грошових знаків. У складі відділів утворювалися підвідділи. Країна розпочала відновлення зруйнованого громадянськими війнами господарства: налагоджувалася робота транспорту, відроджувалася промисловість. Усе це потребувало великих коштів, яких бракувало, тому до розподілу грошей потрібно було підходити дуже ретельно та зважено. У цей період до функцій Уповнаркомфін додався розгляд бюджетів і кошторисів усіх галузей промисловості та лісового і сільського господарств¹. Після реорганізації в 1922 р. при Уповнаркомфіні були створені чотири управління з чотирма відділами в бюджетному управлінні (рис. 4.9).

У цьому ж році при колегії Управління уповноваженого Наркомфін РСФРР при РНК УСРР організували фінансово-економічне бюро, яке готувало оглядові доповіді про розвиток господарства і роботу створених фінансових інституцій².

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 714–715.

² ЦДАВО України, ф. 30, оп.1, спр. 12, арк. 48–54.

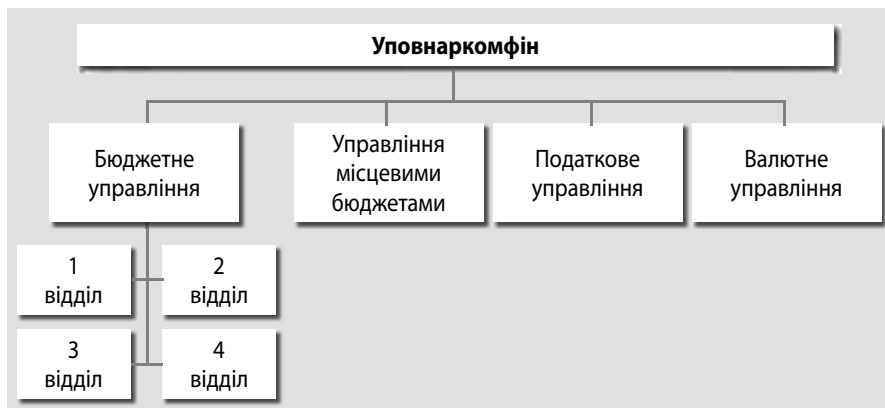

Рис. 4.9. Структура Уповнаркомфін у 1922 р.

Складено автором.

Значна увага приділялася закріпленню кадрів у фінансовій системі. З цією метою Раднарком видав кілька постанов, у яких, зокрема, йшлося про встановлення посад фінансових працівників для звільнення їх від мобілізації, “для бронювання” і “повернення до установ Наркомфін у з метою залучення до роботи по своїй спеціальності”, а також про зміцнення апарату податкових працівників. Непідготовленість значного числа працівників низового апарату (фінансової і податкової інспекцій, фінагентури) зумовлювала необхідність організації під керівництвом фінекономбюро НКФ фінансових курсів у Харкові й обласних при Київському губфінвідділі тривалістю чотири місяці. Майбутні працівники, залежно від практичного стажу і засвоєння податкової справи проходили випробування, що проводилися спеціальною комісією при Податковому управлінні НКФ. Ті з них, хто складав іспит, направлялися на місця як помічники фінансових і податкових інспекторів¹.

Усі місцеві фінансові органи підпорядковувалися безпосередньо Уповнаркомфін у, а завідувачі губернських фінансових відділів призначалися губвиконкомами за узгодженням із ним. ВУЦВК затвердив категорію відповідальних працівників, які не могли звільнитися

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 140.

із займаних посад без згоди Уповнаркомфіну. Після реорганізації Наркомату робітничо-селянської інспекції і передачею функцій проведення документальних ревізій органам НКФ уряд затвердив положення про фінансово-контрольне управління при Наркомфіні УСРР, а на місцях було створено контрольно-бухгалтерські управління при губфінвідділах.

Введення продподатку замість продрозкладки створило умови для продажу сільським населенням залишків сільськогосподарської продукції на ринках. Почали створюватися також необхідні умови для змін у галузі фінансів та грошового обігу. Так, протягом 1922 р. здійснювалася робота з переведення всіх натуральних податків, що стягувалися органами Народного комісаріату продовольства, у грошові, які мали збирати фінансові органи. Народний комісаріат продовольства було ліквідовано, а його апарат передано Наркомфіну, в якому у 1923 р. було утворене управління з єдиного сільськогосподарського податку¹. Структура фінансових органів України станом на 1 жовтня 1923 р. наведена на рис. 4.10.

Після утворення 30 грудня 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік і затвердження у липні 1923 р. Конституції СРСР радянська Україна втрачає номінальне самоврядування, законодавча й виконавча влада безпосередньо підпорядковується керівництву комуністичної партії, відповідно змінюється система органів фінансового управління в УСРР. 6 липня 1923 р. було створено об'єднаний (союзно-республіканський) Наркомат фінансів СРСР, котрий централізовано складав та виконував державний бюджет СРСР, тоді як наркомати фінансів союзних республік (зокрема УСРР) керували складанням бюджету республік².

На основі постанови ВУЦВКу про реорганізацію центральних установ Управління уповноваженого Наркомфіну РСФРР при Раднаркомі УСРР було реорганізовано в Народний комісаріат фінансів УСРР³, а також упорядковано організаційно-структурну роботу фі-

¹ ЦДАВО України, ф. 30, оп. 10, спр. 98, арк. 98.

² Пінчук Ю. К. Еволюція фінансових правових регуляторів у контексті проблем бюджетного програмування / Ю. К. Пінчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. – 2010. – № 1. – С. 126–132.

³ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 141.

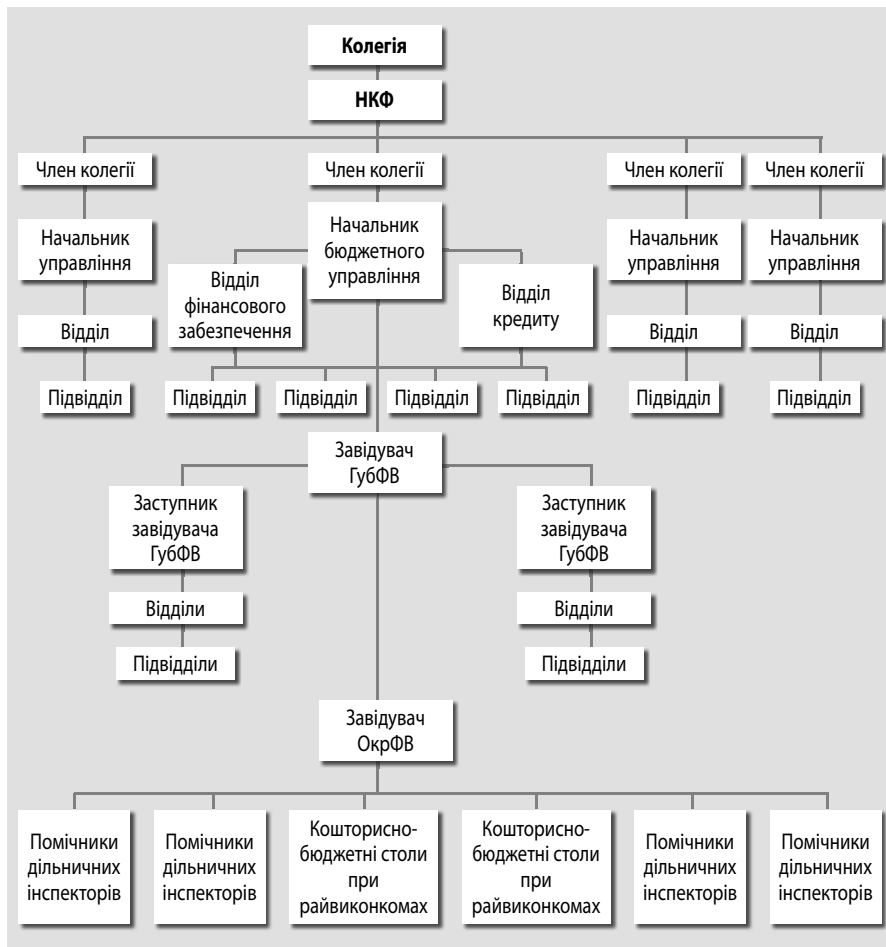

Рис. 4.10. Функціональна структура інституціонального управління фінансів УСРР на 1 жовтня 1923 р.

Складено автором.

нансового апарату. Відділи продовжували перетворюватися в управління й навпаки, але вже був сформований і дотримувався основний принцип побудови фінансових органів – згори донизу, також визначався розподіл за їхніми функціями та компетенцією.

Так, фінансова інституція – Народний комісаріат фінансів УСРР – мала здійснювати керівництво всією фінансовою справою та займатися:

- розробленням проектів декретів і постанов уряду з фінансових питань;
- організацією фінансових органів УСРР;
- проведенням заходів щодо складання та виконання державного бюджету;
- здійсненням заходів, спрямованих на надходження до бюджету загальнодержавних, республіканських та місцевих податків і зборів;
- керівництвом і наглядом за діяльністю місцевих фінансових органів та наглядом за грошовим обігом і реалізацією державних позик на території УСРР, розробленням і регулюванням питань кредиту;
- обліком державних капітальних вкладень у державні й змішані промислові, торговельні та кредитні підприємства УСРР;
- загальним наглядом за діяльністю на території УСРР установ Державного банку, органів державного страхування і державної трудової ощадної каси¹ та ін.

У процесі розвитку нової економічної політики в Україні після заснування Державного банку інтенсивно формувалися різноманітні кредитні установи. Тому в жовтні 1923 р. на підставі постанови Раднаркому “Про порядок затвердження статутів і нагляду за діяльністю кредитних установ” від 22.12.1922² при Валютному управлінні Наркомфіну було відкрито відділ нагляду за кредитними установами. Серед основних його функцій були: облік та реєстрація кредитних установ, перевірка звітів і балансів, затвердження однакових форм звітності, розроблення й реалізація в законодавчому порядку постанов та інших актів, що регулюють діяльність кредитних установ та їх створення, ревізія кредитних установ, систематизація відомостей і ведення обліку та вирішення інших питань, які стосувалися розвитку кредитної справи.

Відділ нагляду насамперед розробляв і проводив через законодавчі органи положення і статут, в яких визначалися права і сфера діяльності кредитних установ. Зокрема, було затверджено положен-

¹ ЦДАВО України, ф. 30, оп. 10, спр. 1620.

² Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 118.

ня про комунальні банки, комунальні ломбарди, декрет про товариства сільськогосподарського кредиту, статuti товариств взаємного кредиту та сільськогосподарського кредиту, вироблено загальну для всіх кредитних установ форму номенклатури рахунків балансу, надано висновки щодо двох акціонерних банків, складено статут для сільськогосподарського банку тощо¹.

На підставі постанови Раднаркому УРСР від 16.01.1923 в Україні створено Державні трудові ощадні каси. Для організації їхньої діяльності було створено підвідділ ощадних кас Валютного управління НКФ. На 1 жовтня 1923 р. в Україні діяло 46 ощадкас, з них: 21 центральна каса, 6 міських відділень і 19 приписних поштово-телеграфних кас. Крім операцій зі вкладів вони також проводили інші операції, зокрема, продаж облігацій державної позики, надання позик тощо.

Крім того, були розроблені проекти:

- 1) відкриття ощадкас у тих пунктах, де немає установ Державного банку, але звідки можна було би передавати зібрані кошти не пізніше наступного дня;
- 2) створення ощадкас при найнадійніших кооперативних кредитних товариствах з правом передачі їм частини зібраних коштів на їх активні операції.

Заслужують на увагу й окреслені перспективи, пов'язані із залученням коштів на депозити. Зокрема, "для виявлення можливих перспектив щодо припливу вкладів в ощадкаси, – йшлося у згаданій постанові, – необхідно взяти до уваги, що, починаючи з серпня місяця, коли ощадкаси вже розвинули свою мережу і провели популяризаційну роботу, відсоток зростання вкладів за місяць не опускався нижче 30 %, доходючи в деякі місяці до 150 %. Припускаючи, що в подальшому цей відсоток не опускатиметься нижче вказаного мінімуму, тобто 30 % на місяць"².

Взагалі функції Наркомфіну УСРР змінювалися переважно внаслідок структурної зміни деяких адміністративних органів, а це, у свою чергу, впливало на зміни у фінансовому відомстві. Наприклад, організація центрального фінансового апарату суттєво змінилася

¹ Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 118.

² Там же. – С. 120.

після того, як було скасовано повіти і волості й створено округи (замість повітів) та райони (замість волостей), а кількість сілрад зменшено. Це вплинуло насамперед на розвиток регіональних фінансових інститутів. Зміни адміністративно-територіального устрою УСРР також впливали на розвиток місцевих фінансів: у 1926 р., після ліквідації губерній і проведення районування, Раднарком УСРР двічі затверджував нову структуру Наркомфіну та його місцевих органів.

Головною ланкою в управлінні фінансами на місцевому рівні були окружні фінансові відділи. Вони, як і управління та відділи Наркомфіну УСРР, складалися з підвідділів, а ті, у свою чергу, поділялися на відділення й частини (1927 р.). Так, податковий відділ складався з восьми відділень і частин: обліково-інструкторського відділення, відділень прямих і непрямих податків, сільськогосподарського податку, частин з промислового й прибуткового податків, ренти і стягнень. Підвідділ місцевих фінансів утворювали бюджетне відділення й відділення доходів і бухгалтерії. Окружні фінвідділи також мали у своєму складі загальний і кошторисно-бухгалтерський підвідділи, підвідділ податкових доходів і валютну інспекцію.

Наркомфіну УСРР підпорядковувалася широка мережа фінансових органів. За архівними документами, до початку районування ця мережа охоплювала дев'ять губфінвідділів, 49 окружних фінвідділів, Наркомфін Молдавської АСРР і 717 фінансово-податкових частин райвиконкомів. Після районування ліквідовано губфінвідділи, кількість окружних фінвідділів скоротилася до 41, районних фінансово-податкових частин – до 632. У цей період при райвиконкомах діяли фінансово-податкові частини, які після ліквідації в 1930 р. округів були реорганізовані у фінансові відділи.

31 грудня 1925 р. було затверджено положення про міжвідомчу бюджетну нараду при Наркомфіні УСРР з розгляду місцевих бюджетів. До її основних обов'язків належав розгляд окружних бюджетів і клопотань місцевих органів влади про видачу позик¹, визначення розмірів цільової допомоги за рахунок республіканських субвенційних фондів.

У 1929 р. до структури Наркомфіну УСРР введено спеціальну роз'їзну комісію, яка займалася обстеженням та інструктажем місце-

¹ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. – Х. : ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – 509 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/00000332.

вих фінансових органів. Постановою ВУЦВК від 12.06.1929 було затверджено Положення про Народний комісаріат фінансів УСРР. У зв'язку з переходом планування народного господарства за п'ятирічками і початком першої п'ятирічки (1929–1933) до функцій Наркомфіну додалося розроблення єдиного фінансового плану. В структурі Наркомфіну було утворене планово-економічне управління, яке керувало всією фінансово-плановою роботою, розробляло для подання на розгляд Раднаркому УСРР проекти контрольних цифр єдиного фінансового плану народного господарства, складало генеральні та перспективні плани фінансового господарства і перевіряло їх виконання. До функцій цього управління також належали: вивчення кон'юнктури фінансового господарства, збирання й дослідження матеріалів з питань загальної економіки, складання періодичних оглядів з фінансового господарства для подання їх урядовим державним та плановим органам УСРР і Наркомфіну СРСР. Апарат Наркомфіну складався із семи управлінь, функції яких детально визначалися в Положенні. Крім того, при НКФ працювали: Управління державного фінансового контролю, Управління державного страхування УСРР, Всеукраїнська трудова ощадна каса, Пробірне управління, кошторисно-бюджетна нарада, нарада у справі банків, Валютна нарада та ревізійна комісія державного страхування.

Внаслідок чергової реорганізації Наркомфіну в 1931 р. його апарат був поділений на десять секторів, які стали основними структурними підрозділами (рис. 4.11).

При Наркомфіні було започатковано науково-дослідний підрозділ – кафедру фінансознавства (1930 р.) У 1937 р. було створено Контрольно-ревізійне управління та розроблено нову структуру Наркомфіну УСРР, що складалася з 14 секторів, які стали основними підрозділами. З такою структурою Наркомфін діяв (крім воєнних років) до 15 березня 1946 р., коли на підставі Закону Верховної Ради СРСР наркомати було перейменовано в міністерства.

У 1940 р. в УСРР було 23 обласних, 255 міських, зокрема республіканського та обласного підпорядкування – 79, і 746 районних рад. В областях, містах республіканського та обласного підпорядкування й районних радах діяли відповідні фінансові відділи. Крім того, функціонували 459 селищних і 16 289 сільських рад, які вирішували фінансові питання через відповідні відділи.

Рис. 4.11. Структура НаркомфінусРР у 1931 р.

Складено автором.

З початком Другої світової війни Наркомфін УСРР разом з іншими центральними республіканськими установами було евакуйовано спочатку до м. Харкова, а пізніше, у міру наближення німецьких військ, до міст Луганська (тоді Ворошиловград) та Саратова, де тимчасово розміщувався Раднарком УСРР та інші наркомати і відомства. До війни апарат НаркомфінусРР складався з 290 працівників, із них було евакуйовано 46, кількість яких до кінця 1943 р. скоротилася до 20 осіб. Наприкінці 1942 р. оперативна група РаднаркомусРР, куди входили 10 працівників НаркомфінусРР, була переведена до Москви, де вона діяла до лютого 1943 р.¹ Наркомфін УСРР керував роботою фінансових органів на звільнених територіях УСРР та вносив зміни до Державного бюджету УСРР залежно від її стану після окупації.

У післявоєнний період для відновлення повноцінного функціонування фінансової системи значна увага приділялася питанням кадрового забезпечення. У Міністерстві фінансів УСРР, як і в кожному іншому фінансовому органі, раз на тиждень проводилися економічні навчання, а також профробота в самому Міністерстві та організаційна, навчально-освітня робота, зокрема відкриття спеціалізованих закладів освіти для підготовки фінансистів-професіоналів².

¹ П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 726.

² ЦДАВО України, ф. 30, оп.17, спр. 344, арк. 12–14.

Заслуговує на увагу такий факт в історії розвитку українських фінансів радянського періоду, як введення в найважливіших галузях державного управління народним господарством персональних звань та форми одягу, що включала відповідні знаки відмінності. Це було зроблено з метою підвищення престижу державної служби і зміцнення трудової дисципліни державних службовців. Указом Президії Верховної Ради СРСР і постановою Ради Міністрів СРСР від 10.07.1948 запроваджувалися персональні звання чотирьох категорій (вищий, старший, середній і молодший склади) і формений одяг (згідно із сезоном і призначенням) для фінансових і банківських працівників¹. Такі заходи позитивно вплинули на підвищення ділової активності та поліпшення службової діяльності фінансових працівників, надавши змогу врахувати їхні особисті заслуги та досвід, визначити кваліфікацію. Персональні звання державних радників фінансової служби закріплювалися в особистому посвідченні.

У 1953 р. уряд СРСР затвердив типові штати районних фінансових відділів (рис. 4.12), які склалися з восьми осіб основних працівників: завідувач, старший інспектор по бюджету, головний бухгалтер по бюджету, старший інспектор по державних доходах, старший інспектор по податку, секретар-машиністка, прибиральниця. Встановлювався додатковий штат: рахівник по податках на кожні 3–4 тис. особистих рахунків, водій за наявності автомобіля, кучер-конюх за наявності трьох коней. Крім того, відповідно до обсягу роботи для УРСР додатково встановлювалися посади старших бухгалтерів – 100 штатних одиниць, бухгалтерів по бюджету – 600, інспекторів по бюджету – 483, старших інспекторів по штату – 57, інспекторів по штату – 245, інспекторів по державних доходах – 869, дільничних податкових інспекторів – 345, податкових агентів – 13 632².

Для поліпшення контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств і господарських організацій уряд дозволив Міністерству фінансів УРСР в обласних фінансових відділах створити

¹ *Васильев К. С.* *Форменная одежда работников финансовых и банковских органов СССР в 1948–1954 гг.* / К. С. Васильев // *Мундир*. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vedomstva-uniforma.ru/mundir2/finbank/index.html>.

² *П'ятаченко Г. О.* *Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003* / Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 736.

Рис. 4.12. Структура районного фінансового відділу в 1953 р.

Складено автором.

сектори по відрахуваннях від прибутків підприємств і організацій та ввести в штати найбільших райфінвідділів посади старших економістів для фінансування народного господарства.

У 1956 р. у Міністерстві фінансів УРСР було утворено Контрольно-ревізійне управління, якому підпорядковувався контрольно-ревізійний апарат в областях і містах. До його функцій входило “здійснення контролю за виконанням, правильним і економним витрачанням бюджетних і власних коштів установами, а також проведення ревізій і перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій союзного підпорядкування за окремими дорученнями Контрольно-ревізійного управління Міністерства фінансів СРСР”¹.

У 1958 р. у підпорядкування Міністерства фінансів УРСР передано органи державного страхування: вважалося, що “облік об’єктів страхування має загальноекономічне, не тільки вузькострахове значення”².

Укрдержстрах було засновано ще в листопаді 1921 р. Союзний уряд визначив, що до функцій органів державного страхування на-

¹Пушкарьова О. Ю. Передумови становлення державної контрольно-ревізійної служби України / О. Ю. Пушкарьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Foa/2009_13/13_35.pdf.

²Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 134.

лежать: обов'язкове і добровільне страхування майна колгоспів і громадян, добровільне страхування майна кооперативних і громадських організацій, а також особисте страхування¹. За постановою Ради Міністрів СРСР “Про передачу місцевих органів Держстраху СРСР у відання міністерств фінансів союзних республік” від 17.04.1958 № 417, Рада Міністрів Української РСР постановила: зобов'язати Міністерство фінансів УРСР прийняти у своє відання місцеві органи державного страхування по УРСР; утворити у віданні Міністерства фінансів УРСР Головне управління державного страхування УРСР на господарському розрахунку і підпорядкувати йому обласні, міські й районні органи державного страхування; затвердити структуру центрального апарату Головного управління державного страхування УРСР; встановити, починаючи з 1959 р., такий розподіл чистого прибутку, обчисленого за загальними річними результатами роботи Головного управління державного страхування УРСР: а) 50 % – до республіканського бюджету; б) 50 % – до запасного фонду; зобов'язати виконкоми обласних, Київської і Севастопольської міських рад депутатів трудящих розглянути стан роботи щодо державного страхування і вжити заходи, що забезпечать у кожному районі (місті) широкий розвиток у колгоспах і серед населення добровільного майнового та особового страхування, своєчасне і правильне відшкодування збитків від стихійного лиха колгоспам, колгоспникам, робітникам і службовцям, звернувши увагу на підвищення рентабельності операцій за державним страхуванням; доручити Держплану Ради Міністрів УРСР передбачати, починаючи з 1959 р., у планах матеріально-технічного постачання Міністерства фінансів УРСР постачання органів державного страхування УРСР; зобов'язати Міністерство фінансів СРСР за погодженням із радами міністрів союзних республік у двомісячний строк розробити і подати до Ради Міністрів СРСР проект типового Положення про органи державного страхування в союзних республіках тощо.

У 1994 р. Укрдержстрах було перетворено на Відкрите акціонерне товариство “Національна акціонерна страхова компанія “Оранта”, за-

---

¹ Про передачу місцевих органів державного страхування по УРСР у відання Міністерства фінансів УРСР : постанова Ради Міністрів УРСР від 20.05.1958 № 596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/K P580596.html.

сновником якого, з боку держави, став Фонд державного майна України. У 2007 р. Фонд продав інвесторові останній пакет акцій, що перебував у державній власності. Компанія стала приватною, що сприяло подальшому поліпшенню структури її активів і підвищенню платоспроможності. Від 1994 р. НАСК “Оранта” є повним членом МТСБУ, а з 2003 р. – членом Ядерного страхового пулу. У вересні 2008 р., з метою сприяння розвитку в Україні прозорого класичного страхування, інтеграції українського і європейського ринків страхування тощо засновано Українську федерацію ubezpieчення (УФУ), що об’єднала 14 класичних страхових компаній. НАСК “Оранта” виступила одним з ініціаторів створення федерації і є її активним членом¹.

У 1958 р. союзне бюро бухгалтерської експертизи було перетворено на республіканські бюро державної бухгалтерської експертизи. В УРСР відповідно утворено Бюро державної бухгалтерської експертизи при Міністерстві фінансів УРСР з філіалами при обласних фінансових відділах, на які покладалося проведення бухгалтерської експертизи у кримінальних і цивільних справах за завданнями органів розслідування, прокуратури, суду та арбітражу. Бухгалтерами-експертами могли бути особи з числа кваліфікованих спеціалістів бухгалтерського обліку зі стажем роботи за фахом не менше 10 років або роботи в галузі бухгалтерської експертизи не менше ніж п’ять років. Вони повинні були мати необхідні знання норм цивільного і кримінально-процесуального права. Присвоювали кваліфікацію бухгалтера-експерта спеціальні комісії при Міністерстві фінансів УРСР та обласних фінансових відділах. Ліквідувалися відділи з надання державних допомог багатодітним та самотнім матерям при виконавчих комітетах районних і міських рад депутатів трудящих, обласних фінансових відділах та в Міністерстві фінансів УРСР, а виконання функцій цих відділів покладалося на Міністерство соціального забезпечення УРСР².

У 1959 р. управління податків і зборів та державних доходів було об’єднано в Управління державних доходів, яке існувало до 1990 р.,

¹ НАСК “Оранта” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufu.org.ua/ua/about/info/members_of_the_federation/4515/4941.

² П’ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П’ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 738.

коли було створено податкову інспекцію. Аналогічні відділи об'єднувалися в обласних фінансових відділах. У зв'язку з цим у фінорганіях України було скорочено 764 одиниці, а функції податкових інспекторів стали виконувати інспектори з державних доходів. З 1961 р. у Міністерстві фінансів УРСР реорганізовувалася діяльність фінансового апарату та вдосконалювалася організація фінансового господарства загалом. Зокрема, були розроблені Правила складання та виконання Державного бюджету Української РСР, що передбачали основні принципи складання та виконання бюджетів усіх рівнів. До працівників центрального апарату та фінансових органів постійно висувалися вимоги щодо підвищення їх професіоналізму та удосконалення фінансової роботи. У вересні 1963 р. міністр А. Барановський надіслав лист усім обласним фінансовим відділам стосовно проходження виробничої практики студентами Київського інституту народного господарства, відповідно до якого вони мали кваліфіковано виконувати доручену роботу й бути обізнаними з усією роботою фіноргану¹. Саме в цей період центральний апарат Міністерства поповнився молодими кадрами – випускниками економічних ВНЗ.

Найсуттєвіші структурно-організаційні зміни в Міністерстві фінансів УРСР пов'язані зі змінами в адміністративно-територіальному поділі України, що насамперед впливало на інститут місцевих фінансів. Таким чином, до функціонально-організаційної моделі Міністерства фінансів України входили (рис. 4.13):

- центральний апарат;
- середня ланка;
- низова ланка.

В усіх адміністративних одиницях фінансові управління й відділи мали подвійне підпорядкування: з одного боку, Міністерству фінансів УРСР, яке здійснювало загальне методичне і практичне керівництво ними, з другого – на правах відділів виконкомів відповідних рад цим виконкомом і радам. Переважно це було пов'язано зі складанням і виконанням відповідних бюджетів місцевих рад. У цих адміністративних одиницях не було фінансових відділів, їх обслуговували відповідні районні фінансові відділи районів, до складу яких вони входили. У 1965 р., коли відбулося укрупнення районних та

¹ П'ятченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – С. 738–739.

Рис. 4.13. Функціонально-організаційна модель Міністерства фінансів України

Складено автором.

сільських рад, зазнала змін і структура системи Міністерства фінансів УРСР: Міністерство – обласний фінансовий відділ, міські, районні та районні в містах фінансові відділи.

У 1971 р. Рада Міністрів УРСР затвердила Положення про Міністерство фінансів Української РСР¹, в якому враховувалися фінансові норми, що випливали із Закону Української РСР “Про бюджетні права Української РСР і місцевих рад депутатів трудящих” від 30.06.1960 та положень про обласну, районну, міську, районну в місті, сільську та селищну ради депутатів трудящих у галузі бюджетно-фінансової роботи. Відповідно до Положення Міністерство фінансів УРСР за-

¹ Про затвердження Положення про Державний комітет цін Ради Міністрів Української РСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 19.10.1971 № 472 // ЗП УРСР. – 1971. – № 10. – Ст. 91.

твердило Правила складання і виконання Державного бюджету Української РСР, якими керувалися всі республіканські фінансові органи. У Положенні зазначалося, що Міністерство фінансів УРСР є союзно-республіканським міністерством і підпорядковується Раді Міністрів Української РСР і Міністерству фінансів СРСР. Воно повинно забезпечувати проведення в життя фінансової політики держави і здійснювати загальне керівництво організацією державних фінансів у республіці. Перед Міністерством поставлено за обов'язок складання проекту Державного бюджету Української РСР як за доходами, так і за видатками, а також організація в республіці робіт із мобілізації фінансових ресурсів на загальнодержавні потреби і забезпечення необхідними грошовими коштами заходів, передбачених у Державному плані розвитку народного господарства УРСР, та інших заходів, які фінансувалися з державного бюджету республіки. У Положенні також визначалися інші завдання Міністерства та методи їх здійснення, а також його права для забезпечення виконання цих завдань.

Міністерство фінансів УРСР очолював Міністр, якого затверджувала Верховна Рада УРСР. Міністр мав заступників, яких призначала Рада Міністрів УРСР. Відповідальність за виконання покладених на Міністерство завдань і обов'язків та встановлення ступеня відповідальності заступників Міністра, начальників управлінь, відділів та інших підрозділів Міністерства за керівництво окремими галузями діяльності Міністерства, а також за роботу установ і організацій системи Міністерства персонально покладалася на Міністра фінансів УРСР. У Міністерстві фінансів була утворена колегія, рішення якої проводилися у життя наказами Міністра. Члени колегії затверджувалися Радою Міністрів УРСР.

Структура і чисельність працівників центрального апарату Міністерства фінансів УРСР затверджувалися Радою Міністрів УРСР за погодженням із Міністерством фінансів СРСР. У 1972 р. було затверджено Положення про районні та міські фінансові відділи¹, а в

---

¹ Про затвердження Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету районної Ради народних депутатів та Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету міської, районної в місті Ради народних депутатів : постанова Ради Міністрів УРСР від 07.04.1972 № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-finan-sovii-viddil-vikonav-doc28353.html>.

1981 р. – Положення про обласні фінансові відділи, якими закріплювалися обов'язки і права цих відділів, що сприяло виконанню їхнього основного завдання: мобілізації грошових ресурсів і спрямуванню їх на фінансування народного господарства і соціально-культурних заходів¹.

Серед основних функцій Міністерства фінансів УРСР слід виокремити:

- роботу з фінансового і бюджетного планування;
- мобілізацію фінансових ресурсів; фінансування видатків з бюджету;
- здійснення фінансового контролю за правильністю використання фінансових ресурсів;
- організацію обліку і звітності про виконання державного бюджету тощо.

Безумовно, виконання цих функцій зводилося до фінансового забезпечення й фінансового регулювання економічних і соціальних процесів у державі, що входить до компетенції фінансового механізму. Стан і ступінь його ефективності залежать від удосконалення всього господарського механізму загалом та окремих його складових, таких як механізми ціноутворення, економічне стимулювання, кредитний механізм тощо. Світовий досвід підтверджував, що стабільність економічного зростання й підвищення суспільного добробуту потребують постійного вдосконалення фінансового механізму в кожній із його складових. Але в радянських реаліях, ураховуючи необхідність радикальних інституціональних змін усій системи, цього вже не можна було досягти. Не лише відбувся революційний перехід з одного інституціонального середовища в інше, а й змінилася сама система та основні напрями її функціонування, у тому числі щодо інституціалізації механізму фінансового господарства України.

У нових інституціональних умовах трансформації господарювання для ефективного функціонування фінансового механізму було

---

¹ Про затвердження Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету обласної, Київської міської Ради народних депутатів : постанова Ради Міністрів УРСР від 24.09.1981 № 485 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-finansovii-viddil-vikonav-doc32256.html>.

потрібне відповідне нормативно-правове забезпечення: прийняття Конституції України, фінансового законодавства для врегулювання усіх сфер і ланок фінансової системи, а також форм і методів фінансової діяльності. Цей процес розпочався в липні 1990 р., коли Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, а згодом узаконила її економічну самостійність. У серпні цього ж року Міністром фінансів було призначено О. Коваленка, перед яким поставило завдання втілення в життя вимог нових законодавчих актів. Міністерство фінансів України в цей час розробило основні напрями виконання бюджетів, які стали складовою Програми Кабінету Міністрів України зі стабілізації економіки, що сприяло удосконаленню роботи зі складання і виконання державного бюджету, мобілізації коштів на загальнодержавні та регіональні потреби у незалежній Україні.

Вживалися заходи для стабілізації фінансового стану. За дорученням Міністра О. М. Коваленка, для забезпечення нормального функціонування економіки Міністерство фінансів України та фінансові інституції ініціювали створення республіканського позабюджетного фонду стабілізації економіки, з якого фінансувалися інвестиційні та інші програми, підтримувалися окремі галузі економіки. Докладалися зусилля щодо зменшення нераціональних витрат матеріальних ресурсів, дотримання режиму економії. Міністерство фінансів України розробило надзвичайні заходи щодо виконання бюджетів, які стали складовою програми уряду зі стабілізації економіки та виходу її з кризи. Ця програма передбачала аналіз виконання бюджету, допомогу господарським органам у збільшенні обсягів виробництва, особливо товарів народного споживання, пільгове оподаткування й кредитування агропромислового комплексу, роздержавлення та приватизацію, формування ринкових структур¹.

Постановою Верховної Ради Української РСР “Про порядок введення в дію Закону Української РСР “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР”² від

---

¹ Чугунов І. Я. Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи, 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. Пятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – С. 283–284.

² Про порядок введення в дію Закону Української РСР “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР” : постанова Верховної Ради Української РСР від 13.05.1991 № 1030в-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B2-12>.

13.05.1991 № 1030В-ХІІ прийнято Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР”¹, який передбачав ліквідацію та реорганізацію міністерств та інших центральних органів державного управління, у тому числі Міністерства фінансів Української РСР, визнавши Закон Української РСР від 03.08.1990 “Про міністерства і державні комітети Української РСР”² таким, що втратив чинність.

Найінтенсивніше інституціональний механізм системи фінансового господарства почав формуватися після прийняття 24 серпня 1991 р. Верховною Радою Української РСР Акта проголошення незалежності України³.

Згідно із Законом України “Про правонаступництво”⁴ від 12.09.1991 № 1543-ХІІ з моменту проголошення незалежності найвищим органом державної влади стала Верховна Рада України.

Постановою Верховної Ради України “Про звіт Кабінету Міністрів України про здійснення та ефективність заходів щодо соціального захисту населення і внутрішнього ринку України”⁵ від 07.02.1992 № 2106-ХІІ право формувати структуру уряду України було надано Президенту України, який Указом “Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України”⁶ від 25.02.1992 № 98 наказав здійснити низку змін у системі центральних державних органів

---

¹ Про порядок введення в дію Закону Української РСР “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР” : постанова Верховної Ради Української РСР від 13.05.1991 № 1030В-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B2-12>.

² Там само.

³ Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1427-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.

⁴ Про правонаступництво України : закон України від 12.09.1991 № 1543-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.

⁵ Про звіт Кабінету Міністрів України про здійснення та ефективність заходів щодо соціального захисту населення і внутрішнього ринку України : постанова Верховної Ради України від 07.02.1992 № 2106-ХІІ.

⁶ Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України : указ Президента України від 25.02.1992 № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/98/92>.

виконавчої влади України шляхом ліквідації окремих із них та створення нових, у тому числі Міністерства фінансів України. Керівникам нових і реорганізованих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України доручалося подати в місячний строк Кабінету Міністрів України проекти положень про ці органи, а також погоджені з Міністерством фінансів України пропозиції щодо чисельності працівників центрального апарату і витрат на його утримання.

Незабаром новим очільником Міністерства фінансів України став Г. О. П'ятаченко. У цей період відбувалися заходи, спрямовані на докорінне "реформування і практичне створення нових фінансової і банківської систем, були проведені податкова і бюджетні реформи, запроваджено нову фінансову політику держави"¹ та сформовано ряд фінансових інституцій. Завдяки сприянню Г. О. П'ятаченка Україна була прийнята до міжнародних фінансових організацій.

Коротка історична довідка:

За період відродження української незалежності фінансове відомство очолювали:

Ім'я, по батькові, прізвище	Період перебування на посаді
Олександр Миколайович Коваленко	Серпень 1990 – жовтень 1991
Григорій Олександрович П'ятаченко	Жовтень 1991 – липень 1994
Петро Кузьмович Германчук	Липень 1994 – червень 1996
Валентин Максимович Короневський	Червень 1996 – лютий 1997
Ігор Олександрович Мітюков	Лютий 1997 – грудень 2001
Ігор Олегович Юшко	Грудень 2001 – лютий 2002
Микола Янович Азаров	Лютий 2002 – лютий 2005 (Перший віце-прем'єр-міністр – Міністр фінансів України)
	Серпень 2006 – грудень 2007 (Міністр фінансів України)
Віктор Михайлович Пинзеник	Лютий 2005 – серпень 2006
	Грудень 2007 – лютий 2009

¹ Чугунов І. Я. Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи, 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. П'ятаченко, А. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – С. 300.

Ім'я, по батькові, прізвище	Період перебування на посаді
Ігор Іванович Уманський	8 квітня 2009 – 11 березня 2010 (в. о. Міністра фінансів України)
Федір Олексійович Ярошенко	Березень 2010 – січень 2012
Валерій Іванович Хорошковський	Січень 2012 – лютий 2012
Юрій Володимирович Колобов	3 лютого 2012

З метою забезпечення ефективної діяльності Міністерства фінансів України у його структурі час від часу відбуваються структурно-організаційні зміни. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 27.02.1993 № 147 прийнято перше Положення про Міністерство фінансів України, в якому затверджено нову структуру апарату Міністерства та вказано граничну чисельність працівників центрального апарату в кількості 630 одиниць¹. Крім здійснення основних функцій (забезпечення складання й виконання загальнодержавного бюджету; методичного керівництва роботи в галузі бюджетного, фінансового планування та фінансування національного господарства; ведення обліку і складання звіту про виконання загальнодержавного бюджету тощо), Міністерство фінансів України також концентрує фінансові ресурси на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку держави, а також проводить організаційну й методичну роботу з управління державними фінансами.

Коротка історична довідка

Міністерство фінансів України є центральним органом виконавчої влади, підпорядкованим Кабінету Міністрів України.

Міністерство очолює Міністр, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України в установленому законодавством порядку. Міністр має заступників, які призначаються на посаду та звільняються з посади відповідно до чинного законодавства України, розподіляє обов'язки між ними, визначає ступінь їхньої відповідальності та ступінь відповідальності керівників структурних підрозділів Міністерства. Його повноваження й основні функції

¹ Про Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.

визначаються Положенням про Міністерство фінансів України (до якого декілька разів вносилися зміни) затвердженим Указом Президента України від 08.04.2011 № 446/2011.

Структура апарату Міністерства затверджується Міністром. Штатний розпис і кошторис Міністерства фінансів України затверджуються заступником Міністра – керівником апарату Міністерства¹.

Центральний апарат Міністерства забезпечує втілення в життя державної фінансової політики, розробляючи конкретні методи впливу на ефективність національного виробництва, визначає оптимальні розміри мобілізації фінансових ресурсів до бюджету, складає зведений фінансовий баланс держави з використанням його показників для складання бюджетів, а також проекти законів України з питань фінансів, бюджету, податків, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів.

Указом Президента України “Про чергові заходи щодо дальшого здійснення адміністративної реформи в Україні” від 29.05.2001 № 345 було запроваджено інститут державних секретарів міністерств і посади перших заступників та заступників, які мали забезпечити їх ефективну діяльність. У червні 2003 р. цей інститут було ліквідовано, а в міністерствах було введено посади перших заступників та заступників міністра². Для погодженого вирішення найважливіших питань при Міністерстві діє колегія у складі Міністра (голова колегії), заступників Міністра, інших керівних працівників Міністерства. Згідно з наказом Міністерства фінансів України від 07.12.2010 № 1528 з метою формування узгодженої позиції та врахування думки експертів з питань реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової політики створено Експертну раду.

З метою координації процесів формування та реалізації цілісної національної фінансової політики Міністерством фінансів України наприкінці 2004 р. розроблено Програму модернізації Міністерства фінансів України, місцевих фінансових органів та їх взаємодії з органами фінансово-фіскального сектору, а згодом прийнято Концепцію

¹ Про Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.

² Інститут державних секретарів міністерств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1163_page_46.html.

модернізації управління державними фінансами¹. Для забезпечення стабільності національної бюджетної системи, а також загальної фінансової безпеки та стійкого економічного зростання розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р схвалено Стратегію модернізації системи управління державними фінансами². Її метою було визначення стратегічних принципів і напрямів розвитку системи управління державними фінансами та підвищення ефективності її функціонування шляхом удосконалення нормативно-правового забезпечення й створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами.

Особливо зросла роль у механізмі управління фінансовим господарством головної фінансової інституції після фінансово-економічних кризових явищ останніх років. Саме криза виявила істотні недоліки у фінансово-бюджетній системі багатьох країн, у тому числі й України, що зумовило переосмислення її ролі в регулюванні економічних процесів та визначило необхідність подальшого удосконалення системи управління державними фінансами. Адже інституційний механізм фінансового господарства повинен забезпечувати відтворення адекватних зовнішньому середовищу норм і правил господарських взаємодій та бути одним зі способів встановлення порядку, стабілізатором фінансово-економічної структури, прийняття відповідних управлінських рішень для досягнення стабільності національної бюджетної системи, а також загальної фінансової безпеки й стійкого економічного зростання.

Важливість постійного підвищення ефективності системи управління державними фінансами зумовлена потребою в постійному розвитку, оновленні та реагуванні на мінливе зовнішнє та внутрішнє середовище. Останніми роками якість та обґрунтованість прийняття управлінських рішень при реалізації єдиної державної фінансової політики, формування ефективного та раціонального механізму управління державними фінансами забезпечуються Міністерством фінансів України через систему управління державними фінансами, ство-

¹ Проект модернізації державних фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/333413/file/Zvit.doc>.

² Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-2007-%D1%80>.

рену на підставі однойменної концепції¹. Вона посідає провідне місце в системі державного управління. На сьогодні значна частина завдань з реформування сфери державних фінансів здійснюється в межах виконання Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. Принципи і механізми, що лежать в її основі, є, з одного боку, фактором соціально-економічного розвитку країни, з другого – ефективним інструментом державного регулювання².

Важливим для розвитку інституціонального механізму управління фінансовим господарством є поглиблення діалогу між державою та громадськістю шляхом спрощення доступу громадян до інформації з питань функціонування фінансових інститутів, зокрема бюджету. Відповідно до Указу Президента України “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 31.07.2004 № 854 та постанови Кабінету Міністрів України “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 03.11.2010 № 996 при Міністерстві фінансів України було реорганізовано Громадську раду. Вона діє як консультативно-дорадчий орган, основною метою якого є координація заходів, пов’язаних із проведенням консультацій із громадськістю з питань формування та реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, а також розробляє та подає Міністерству відповідні пропозиції. Співпраця з громадськістю відбувається також у межах “Громадської колегії”.

Крім участі у вирішенні загальнонаціональних фінансових питань Міністерство фінансів України активно співпрацює з міжнародними інституціями з питань податкової, митної політики та у сфері застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності, а також методології бухгалтерського обліку та бере активну участь у багатьох інших проєктах.

¹ Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-2007-%D1%80>.

² Стратегія управління державними фінансами – забезпечення стабільності національної бюджетної системи, фінансової безпеки та стійкого економічного зростання / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=379693&cat_id=53608.

4.2. СИНЕРГЕТИЧНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Дослідження механізму регулювання фінансового господарства України, його організації та управління потребує аналізу основних інституційних складових, представлених відповідною системною сукупністю. Разом із тим, на нашу думку, доцільно розглядати систему фінансового господарства як синергетичну сукупність фінансових інституцій, взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, а також показати органічний процес їх формування та функціональні засади. Адже, крім Міністерства фінансів України як основної фінансової інституції, серед центральних органів виконавчої влади з формування національної фінансової системи і забезпечення реалізації державної фінансової та бюджетної політики¹ є й інші інституції, відповідальні за процес функціонування національного фінансового господарства. Головні серед них – податкова та митна інституції, які донедавна підпорядковувалися Міністерству фінансів України. Тому основна увага зосереджена на висвітленні історії їх формування та функціональної спрямованості в інституціональній системі фінансового господарства України, особливо доби незалежності. Трансформаційні процеси в економіці початку 90-х років ХХ ст. сприяли, зокрема, становленню податкової служби. Її формування було започатковано постановою Ради Міністрів Української РСР “Про створення державної податкової служби в Українській РСР” від 12.04.1990 № 74, якою регламентовано створення 1 липня 1990 р. державної податкової служби в системі Міністерства фінансів УРСР², яка мала відповідати за адміністрування надходжень до державного бюджету. Нових форм податкова інституційність стала набувати після прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про держав-

¹ Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента України від 08.04.2011 № 446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13425.html>.

² Становлення та модернізація Державної податкової служби України // Міністерство доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/stanovlennya-ta-modernizatsi>.

ний суверенітет¹, у якій йшлося про те, що Українська РСР самостійно створює, зокрема, податкову систему. Тоді ж Раді Міністрів УРСР було доручено підготувати законодавчі акти про оподаткування. Пізніше, 4 грудня 1990 р., було ухвалено Закон УРСР “Про державну податкову службу в Україні”, який визначив статус державної податкової служби, її функції та правові засади діяльності.

У грудні 1990 р., згідно з прийнятим Законом, було створено ряд державних податкових служб як самостійних юридичних структур, що виокремилися з апарату фінансових органів на місцях. Основна роль у системі податкових органів відводилась державним податковим інспекціям, які утворювалися на базі відділів державних доходів фінансових органів, підпорядкованих Міністерству фінансів. Новостворена служба складалася з Головної податкової інспекції України, державних податкових інспекцій в АР Крим, областях, районах, містах і районах у містах. У такому вигляді податкова служба діяла майже до кінця 1996 р. Указом Президента України “Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій” від 22.08.1996 № 760 встановлено, що Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади, а податкові адміністрації в областях, районах, містах і районах у містах – самостійними одиницями, які не входять до складу місцевих державних адміністрацій. У жовтні 1996 р. у складі Державної податкової адміністрації України було введено спеціальні підрозділи для боротьби з податковими правопорушеннями – податкову поліцію, яка з лютого 1998 р. називалася податковою міліцією. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.1996 № 2346 на базі Українського фінансово-економічного інституту було створено Академію державної податкової служби².

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.1996 № 30 на базі Ірпінського індустріального коледжу створено Український фінансово-економічний інститут, якому надано право вести підготовку фахівців за третім рівнем акредитації. Нову сторінку розвитку

¹ Про державний суверенітет України : декларація від 16.07.1990 № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

² Наукова бібліотека Нац. ун-ту держ. податк. служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.asta.edu.ua/about/history>.

навчального закладу відкрила постанова Кабінету Міністрів України від 21.12.1999 № 2346, відповідно до якої на базі Українського фінансово-економічного інституту була створена Академія державної податкової служби України. Академія – єдиний державний вуз, підпорядкований Державній податковій адміністрації України (з 2012 р. Міністерство доходів і зборів України. – *Авт.*), на який покладено завдання підготовки фахівців для органів державної податкової служби, фінансової, контрольно-ревізійної діяльності та казначейської справи. Указом Президента України від 21.08.2003 № 870/2003 Академії державної податкової служби надано статус Національної.

Чергові зміни в інституційності податкової сфери у зв'язку з розподілом повноважень окремих відомств відбулися в грудні 2012 р. У результаті реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України було створено Міністерство доходів і зборів України, яке має стати ключовим інструментом наповнення державного бюджету. Зокрема, на нього покладається функція адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Зауважимо, що однією з найсуттєвіших і складних проблем є відносини між платниками податків та державою. Прийняття Податкового кодексу України¹ сприяло врегулюванню цих відносин. Структурні зміни в інституційному середовищі зумовлюють внесення до нього поправок, зокрема, пов'язаних із реорганізацією органів державної податкової служби.

Одним з основних секторів інституційності фінансового господарства є митна справа. Ще в 911 р. у торговому договорі київського князя Олега з візантійським імператором обумовлювалися питання мита й митних відносин між двома державами. Крім усього іншого, мито є значним джерелом наповнення бюджету, а митна справа пов'язана тільки з наявністю державності. Тому після проголошення державного суверенітету і незалежності України виникла нагальна потреба в забезпеченні належного захисту економічних інтересів. Зокрема, йдеться про формування відповідної політики щодо організації митної системи, митного законодавства і взагалі митної спра-

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

ви суверенної держави. Закони України “Про митну справу в Україні”¹, “Про Єдиний митний тариф”² та Митний кодекс України³, введені в дію протягом 1991–1992 рр., стали законодавчою основою організації митної справи. Україна першою серед країн СНД прийняла Митний кодекс, тобто основний закон для митної служби, на основі якого визначалися принципи організації митної справи в Україні з метою створення умов для належного формування ринкової економіки, а також зростання активності зовнішньоекономічної діяльності на основі повної єдності митних території, правил та зборів⁴.

12 грудня 1991 р. було створено Центральний орган державного управління у галузі митної справи – Державний митний комітет України. Його основні завдання полягали в забезпеченні захисту економічної безпеки України, додержанні законодавства про митну справу, здійсненні митного контролю тощо⁵. У період становлення державності відбувався також процес формування розгалуженої системи територіальних митних органів на всій території України та запровадження митного контролю й облаштування пропускних пунктів. У лютому 1992 р. прийнято Закон України “Про Єдиний митний тариф”⁶, який визначив основні напрями тарифного регулювання. Крім того, було створено колегіальний орган – Митно-тарифну раду України при Кабінеті Міністрів України, на яку покладалася реалізація принципів єдиної митно-тарифної політики в державі.

¹ Про митну справу в Україні : закон України від 25.06.1991 № 1262-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 44. – Ст. 575 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1262-12>

² Про Єдиний митний тариф : закон України від 05.02.1992 № 2097-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>.

³ Митний кодекс України від 12.12.1991 № 4495-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1970=12/page>.

⁴ *Нейман В. П.* Становлення митної справи в Україні у 1991–1996 рр.: історико-правовий аспект / В. П. Нейман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2011_12/st26.pdf.

⁵ Державна митна служба України: виникнення та становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18628.

⁶ Про Єдиний митний тариф : закон України від 05.02.1992 № 2097-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>.

Секретаріат – робочий апарат ради – діяв у складі Державного митного комітету. Митно-тарифна рада опрацьовувала і вносила пропозиції до проектів законів України з різних питань щодо оподаткування експортно-імпортних операцій¹.

Збільшення кількості та підвищення активності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності зумовило необхідність удосконалення структури митної системи. У січні 1993 р. декретом уряду затверджено Єдиний митний тариф України – ставки мита відповідно до визначеної товарної номенклатури. З 1995 р. створено систему спрямування митних платежів до бюджету, яка функціонувала за схемою міні-казначейства². Така система розрахунків з державним бюджетом дала змогу завдяки єдиному банківському обслуговуванню, єдиній системі технічного забезпечення та супутникового зв'язку здійснювати повне касово-розрахункове обслуговування всієї митної системи на безоплатній основі, щоденну інкасацію грошових коштів у національній та іноземній валютах, а також різноманітних цінностей.

Одними із пріоритетних напрямів роботи ДМС України донедавна було забезпечення виконання завдань, визначених у дохідній частині державного бюджету та забезпечення повноти сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) під час здійснення зовнішньоекономічних операцій, зміцнення фінансової дисципліни та підвищення ефективності використання бюджетних коштів.

Після реорганізації 24 грудня 2012 р. Державної податкової служби України та Державної митної служби України згідно з Указом Президента України “Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади”³ великою мірою зазнали змін основні їхні функції. Така реорганізація зумовила потребу у внесенні змін до чинного законодавства щодо визначення правового статусу

¹ Гребельник О. П. Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи : монографія / О. П. Гребельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001 – 488 с.

² Державна митна служба України: виникнення та становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18628.

³ Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.

новоствореного Міністерства, а також розмежування його компетенції з Міністерством фінансів. Пов'язані раніше з цими інституціями функції Міністерства фінансів розділено, і, на нашу думку, це має певний негативний момент з боку як теоретичного аспекту організації управління фінансовим господарством, так і практичного аналізу його інституційності. Адже цілком очевидно, що створення нової урядової установи з таким рівнем відповідальності формує нову політико-адміністративну реальність у системі виконавчої влади. Крім того, зі створенням Міністерства доходів і зборів основне фінансове відомство – Міністерство фінансів втратило деякі повноваження, зокрема:

1) погодження та подання на розгляд Кабінету Міністрів України зроблених службами проектів законів і підзаконних актів, тобто можливість впливати на ініціативи податкових органів, які потребували його візи;

2) затвердження планів роботи Державної податкової служби України та Державної митної служби України;

3) погодження всіх кадрових призначень на посади керівників і їхніх заступників у територіальних (регіональних) органах податкової та митної служб, керівників і заступників керівників структурних підрозділів апаратів Державної податкової служби України та Державної митної служби України, а також їх звільнення;

4) видання обов'язкових до виконання службами наказів і доручень з питань спрямування та координації їхньої діяльності тощо¹.

Інституціонально-трансформаційні процеси у фінансовому господарстві України позначилися й на реформі у сфері державного пробірного контролю. Зокрема, Державна пробірна палата України, яка була створена в 1992 р., і згідно з рішенням уряду підпорядковувалася Міністерству фінансів України. 28 квітня 2000 р. Кабінет Міністрів України створив урядовий орган державного управління у складі Міністерства фінансів України – Державну пробірну службу². За роки незалежності ювелірна галузь в Україні стрімко розвивалася,

¹ Міністерство доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=299265&cat_id=292232.

² Державна пробірна служба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assay.gov.ua>.

що сприяло відкриттю регіональних відділень інспекцій пробірного контролю, згодом перейменованих у Дніпропетровське, Донецьке, Західне, Кримське, Південне, Східне та Центральне казенні підприємства пробірного контролю. Державна пробірна служба визнана на міжнародному рівні: з 1994 р. вона є повноправним членом Європейської асоціації пробірних установ (АЕАО), яка об'єднує такі установи 25 країн Європи та має статус спостерігача Конвенції з випробувань та клеймування виробів із дорогоцінних металів (Віденської конвенції від 15.11.1972), до якої приєдналися 16 країн світу, а дві країни мають статус спостерігача.

З розвитком фінансових відносин та трансформаційних економічних процесів виникла необхідність збільшення ролі державного фінансового контролю. У січні 1993 р. прийнято Закон України “Про Державну контрольно-ревізійну службу”, згідно з яким створені: Головне контрольно-ревізійне управління України, контрольно-ревізійні управління в областях, контрольно-ревізійні підрозділи (відділи, групи) у районах та містах¹.

Підвищенню ефективності використання бюджетних коштів сприяло створення у 1995 р. Державного казначейства України², основним завданням якого було ефективне управління коштами бюджету держави, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у державному та місцевих бюджетах. Державне казначейство України було створено на базі Управління виконання державного бюджету та Головного управління обслуговування державного зовнішнього боргу Міністерства фінансів України, а також секторів виконання Державного бюджету України, що діяли у складі головних бухгалтерій Міністерства фінансів Автономної Республіки Крим і обласних фінансових управлінь, груп виконання Державного бюджету України, бухгалтерій районних і міських фінансових відділів³.

¹ Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/ed20120413>.

² Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/79890>.

³ Положення про Державну казначейську службу України : указ Президента України від 13.04.2011 № 460/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/460/2011>.

Інституціональним сегментом регулювання фінансового господарства, діяльність якого спрямовується й координується через Міністра фінансів України, є Державний комітет фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг)¹. У 2005 р. він набув статусу Центрального органу виконавчої влади та є спеціально уповноваженим органом влади з питань фінансового моніторингу. У тому ж році створені 25 регіональних відділів Комітету. До основних завдань, які покладаються на Держфінмоніторинг, належать: отримання інформації від фінансових посередників, її аналіз щодо належності до відмивання коштів або фінансування тероризму; координація дій інших учасників Національної системи протидії легалізації коштів, налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади в зазначеній сфері; забезпечення ефективного обміну інформацією з підрозділами фінансових розвідок інших країн, виконання представницької функції від України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму² та ін.

Ще однією інституцією, яку було створено при Міністерстві фінансів України у 1993 р., є Державний гемологічний центр України (ДГЦУ)³. Основна мета його діяльності полягає в експертному оцінюванні якості дорогоцінних, напівдорогоцінних та декоративних каменів за міжнародними стандартами. У 1995 р. ДГЦУ започаткував перший в Україні гемологічний журнал “Коштовне та декоративне каміння”, визнаний виданням, публікації в якому зараховуються при захисті кандидатських та докторських дисертацій. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 № 307 на ДГЦУ покладено виконання функцій національного органу з питань імпорту-експорту алмазів відповідно до сертифікаційної схеми Кімберлійського процесу. ДГЦУ є національним органом з питань експорту-імпорту алмазів за сертифікаційною схемою Кімберлійського

¹ Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua>.

² Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : указ Президента України від 13.04.2011 № 466/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/466/2011>.

³ Положення про Державний гемологічний центр України : наказ Міністерства фінансів України від 19.07.2004 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gems.org.ua/alldoc/pol_2012.doc.

процесу, що діє під егідою ООН. ДГЦУ – член Всесвітньої конфедерації ювелірів (СІВЮ), дорадчого органу Економічної та соціальної ради ООН. У межах співпраці з Конфедерацією Державний гемологічний центр України здійснює роботу із гармонізації термінології, номенклатури, стандартів і правил, що діють в Україні у торгівлі дорогоцінним камінням, з відповідними міжнародними вимогами¹.

До інституцій, підпорядкованих Міністерству фінансів України, належить Державна установа “Музей коштовного та декоративного каміння” – один із найвідоміших геологічних музеїв України та світу, колекція зібрань якого нараховує понад 1700 експонатів².

Постановою Кабінету Міністрів України в 1998 р. в структурі управління Міністерства фінансів України створено Державну установу “Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України”³. Основні положення щодо його діяльності дали змогу встановити розподіл функціональних обов’язків на ринку дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України між двома державними структурами: Державним сховищем і Державною скарбницею Національного банку України. Міністерство фінансів згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 387 здійснює формування, організаційно-методичне керівництво та контроль за станом обліку, охорони й збереженням Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України⁴.

У 1992 р. до юрисдикції Міністерства фінансів України передано Державне поліграфічне підприємство “Комбінат “Україна”. У 1994 р.

¹ Положення про Державний гемологічний центр України : наказ Міністерства фінансів України від 19.07.2004 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gems.org.ua/alldoc/pol_2012.doc.

² Історія створення Державної установи “Музей коштовного і декоративного каміння” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.museumkiev.org/Geology/site_vol_vol/history.htm.

³ Про створення Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.1998 № 321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/321-98-%D0%BF>.

⁴ Про порядок формування та зберігання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 387 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/387-98-%D0%BF>.

розпочато серійний випуск спеціалізованої поліграфічної продукції, захищеної від підробок і несанкціонованого тиражування. У серпні 2013 р. згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України цілісний майновий комплекс ДП “Поліграфічний комбінат “Україна” по виготовленню цінних паперів” зі сфери управління Міністерства фінансів України передано Національному банку України¹. Таким чином, підприємствам НБУ надано право виготовляти бланки паспортів та посвідчень осіб; бланки документів, що підтверджують спеціальний статус особи; бланки документів зі спеціальними елементами захисту (у тому числі бюлетенів для голосування на виборах); марки акцизного податку; бланки цінних паперів та бланки інших документів, які відповідно до законодавства потребують використання спеціальних елементів захисту.

До сфери управління Міністерства фінансів України входить Київська офсетна фабрика², яка за розпорядженням Кабінету Міністрів України у 1994 р. перейшла в його підпорядкування. Фабрика виготовляє бланки банківських векселів, розрахункових чеків, сертифікатів, акцій, страхових полісів, документів суворого обліку та ін.

З метою надання послуг і забезпечення стабільного функціонування та розвитку інформаційно-аналітичної системи Міністерства фінансів України створено Головний проектно-виробничий і сервісний центр комп’ютерних фінансових технологій Міністерства фінансів України (Головфінтех) – державне підприємство, засноване на загальнодержавній власності. Це головна організація в системі Міністерства фінансів України з проектування, впровадження та супроводження функціональних завдань та програмно-технічних комплексів на основі типових проектних рішень для різних рівнів фінансової системи.

В основу діяльності Міністерства фінансів України покладена наукова складова, що дає змогу визначати пріоритетні напрями розви-

¹ Про передачу цілісного майнового комплексу державного підприємства “Поліграфічний комбінат “Україна” по виготовленню цінних паперів” в управління Національного банку : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 № 667-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/667-2013-%D1%80>.

² Державне підприємство “Київська офсетна фабрика” // Діловий імідж України. Здобутки. Досвід. Визнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bpart.kiev.ua/ukr/cat2007/?s=8&i=139>.

тку економіки країни. У червні 1993 р. згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 424, за активного сприяння першого Міністра фінансів незалежної України Г. О. П'ятаченка, створено Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України. Він став провідною державною науковою установою з формування фінансової науки та визначення фінансової політики нашої держави, що спеціалізується на підготовці наукових кадрів і фахових дослідженнях у сфері фінансів, грошового обігу і кредиту. До найвагоміших результатів його наукових досліджень належать: підготовка проектів законів України та змін до чинного законодавства, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства фінансів України, методологій, концепцій, участь у розробленні Бюджетного й Податкового кодексів України, у реалізації програми економічних реформ і т. ін. Відповідно до завдань, поставлених програмою діяльності уряду, здійснюються заходи, спрямовані на приведення діяльності НДФІ у відповідність із поточними пріоритетами діяльності Міністерства фінансів України. Один із таких пріоритетів – посилення ролі економічної науки в системі Міністерства.

З метою підвищення наукового рівня, уникнення дублювання тематики та удосконалення організації виконання науково-дослідних робіт із питань розроблення та реалізації взаємоузгодженої фінансової, бюджетної, податкової та митної політики, модернізації системи управління державними фінансами та впровадження їх результатів у практику діяльності фінансових органів Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України визначено головною установою з питань формування пріоритетних напрямів та координації науково-дослідних робіт у системі Міністерства фінансів України. НДФІ, за погодженням з Міністерством фінансів України, виступив ініціатором упровадження заходів щодо посилення ролі науки в системі Міністерства фінансів. Відправною точкою став наказ Міністерства фінансів України “Про координацію науково-дослідних робіт Міністерства фінансів України” від 13.08.2003 № 495, де на інститут покладено функції розроблення та контролю за виконанням Комплексного тематичного плану. Інститут провадить активну діяльність із реалізації завдань стратегічного розвитку Міністерства. Так, за ініціативою інституту створена Наукова фінансово-економічна рада Міністерства фінансів України, затверджено Положення про порядок розробки, затвердження та контролю за виконанням Комп

лексного тематичного плану науково-дослідних робіт Міністерства фінансів України, а також Положення про наукову експертизу тематики, проміжних і кінцевих результатів науково-дослідних робіт Міністерства фінансів України. Наукова фінансово-економічна рада Міністерства фінансів створена як дорадчий орган для розгляду пріоритетних напрямів, тематики науково-дослідних робіт, наукових рекомендацій та пропозицій щодо розроблення та реалізації узгодженої фінансової, бюджетної, податкової та митної політики, ефективного використання коштів, що виділяються на фінансування наукових досліджень, обговорення та затвердження найважливіших програм, а також рекомендацій стосовно використання й впровадження новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки.

З метою реалізації пріоритетних напрямів науково-дослідних робіт Міністерства фінансів України розробляються стратегічні завдання розвитку інституту. Відкрито аспірантуру та докторантуру, де здійснюється підготовка наукових кадрів для фінансових органів, державної казначейської служби, контрольно-ревізійного управління. Постановою Президії ВАК України від 14.04.1999 № 41-06/5 інституту надано право виступати провідною установою під час захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. У зв'язку з великою потребою органів фінансової системи України у фахівців вищої кваліфікації, враховуючи наявність необхідного наукового потенціалу, Міністерство освіти України (листи від 02.08.1995 № 394/9-2 та від 23.08.1996 № 496/9-2) дозволило в 1995 та 1996 рр. провести разові прийоми до аспірантури зі спеціальностей: 08.04.01 – фінанси підприємств, 08.04.02 – державні фінанси і податки, 08.04.03 – кредит, банківська справа і грошовий обіг. Наказом Вищої атестаційної комісії України від 28.09.2000 № 462 створено спеціалізовану вчену раду по захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.06.2004 № 506 здійснено перереєстрацію діючої аспірантури зі спеціальності 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит та відкрито ще дві спеціальності: 08.01.01 – економічна теорія та 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економіки, а також відкрито докторантуру з цих спеціальностей. У зв'язку зі зміною переліку спеціальностей в галузі економічних наук, за якими прово-

диться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, у 2007 р. перереєстровано аспірантуру й докторантуру НДФІ та згідно з наказом Міністерства освіти і науки України “Про відкриття та перереєстрацію аспірантури, ад’юнктури і докторантури” від 27.02.2007 № 157 затверджено аспірантуру і докторантуру зі спеціальностей: 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки; 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

У прикладному аспекті вагомими результатами є розроблення, обґрунтування законів, стандартів, положень, методологій, концепцій, інформаційно-аналітичних систем, наказів Міністерства фінансів України у сферах удосконалення податкової системи, механізму фінансування соціальних послуг, державної політики фінансової безпеки, формування бюджетної політики на середньострокову перспективу тощо. У Науково-дослідному фінансовому інституті було вперше ґрунтовно досліджено проблему оборонних витрат країни та їхній вплив на розвиток економіки, фінансові проблеми інтеграції України до Європейського Союзу тощо.

З 1996 р. в НДФІ розпочинається видавнича діяльність. Науково-видавничий центр “Фінанси України” забезпечує видання науково-теоретичного та інформаційно-практичного журналу Міністерства “Фінанси України”, який є фаховим виданням ВАК України та сприяє розбудові фінансової, бюджетної системи, удосконаленню управління державними фінансами, розвитку вітчизняної фінансової науки. У червні 1996 р. в Міністерстві України у справах преси та інформації було зареєстровано періодичний збірник “Наукові праці НДФІ” (свідоцтво КВ № 1907 від 29.03.1996), який відповідно до постанови президії ВАК України від 08.09.1999 № 01-05/9 є науковим фаховим виданням.

З метою перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців фінансової системи України з 1998 р. розпочав роботу відділ науково-методичного забезпечення підготовки кадрів для фінансової системи України. Згодом відкрито ще кілька центрів: наукових фінансово-економічних експертиз; упровадження результатів фінансово-економічних досліджень; розвитку компетентності фахівців фінансової сфери, діяльність яких спрямована на підтримку впровадження підсумків наукових досліджень.

У березні 2007 р. згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про реорганізацію вищих навчальних закладів і наукових установ, що перебувають у сфері управління Міністерства фінансів та Міністерства економіки” № 98-р (зі змінами) на базі Науково-дослідного фінансового інституту створена Державна навчально-наукова установа “Академія фінансового управління”.

Одним із напрямів діяльності ДННУ “Академія фінансового управління” є міжнародне співробітництво. Зокрема, налагоджена співпраця з Європейською групою з питань державного управління (European Group of Public Administration (EGPA)) у сфері реформування бухгалтерського обліку у державному секторі відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору. Академія співпрацює з Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) у питаннях реформування системи бухгалтерського обліку й фінансової звітності. Досвід, набутий завдяки співробітництву з UNCTAD, значно впливає на регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні і є цінним джерелом інформації щодо світових тенденцій та новацій у цій сфері. За підтримки UNCTAD Міністерством фінансів України спільно зі співробітниками ДННУ “Академія фінансового управління” підготовлено розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні” від 24.10.2007 № 911-р, яке визначило шляхи імплементації міжнародних стандартів фінансової звітності для суб’єктів господарювання в Україні, концепцію удосконалення Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”. Цей захід передбачено Національним планом дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2012–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” та Планом роботи Міністерства фінансів України на 2013 рік.

Активна співпраця налагоджена з експертами групи Світового банку, МВФ, Німецької консультативної групи з економічних реформ, з Державним університетом Міністерства фінансів Російської Федерації, американськими компаніями Soliton Financial та “SAS”, яка є розробником рішень у сфері бізнес-аналітики, нідерландськими Агентством міжнародного бізнесу та співробітництва і Національною академією фінансів та економіки, компанією REBEL Group, Радою з міжнародних стандартів фінансової звітності (Лондон) та ін.

При Міністерстві фінансів України тривалий час діяли вищі навчальні заклади в регіонах, які займалися підготовкою фахівців для фінансової галузі, а також проводили наукові дослідження: Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі з філією у Донецьку та інститутами у Харкові та Одесі; Буковинська державна фінансова академія; Дніпропетровська державна фінансова академія та Львівська державна фінансова академії. Однак із 1 січня 2012 р. всі вони перейшли у підпорядкування Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (з 28 лютого 2013 р. – Міністерство освіти і науки України)¹.

З метою удосконалення практики управління державними фінансами та підготовки державних фінансових менеджерів 25 жовтня 2010 р. відкрито Віртуальний університет Міністерства фінансів України.

Коротка історична довідка:

Віртуальний університет є об'єднанням навчальних ресурсів вищих навчальних закладів, підвідомчих Міністерству фінансів України, на основі сучасних інтернет-технологій. До його роботи залучаються, зокрема, науково-педагогічні кадри Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Оцінюванням знань за результатами навчання та сертифікацією опікуватиметься Центр незалежного тестування та сертифікації в компетентності Міністерства фінансів України. Створюватиметься державна електронна бібліотека тестів та програм сертифікації у напрямках застосування Бюджетного й Податкового кодексів України та управління інноваційними проектами й програмами.

Функціонування Університету містить такі основні компоненти: підготовка навчально-методичної інформації щодо інноваційної практики управління державними фінансами, рекомендацій стосовно її впровадження у практичну діяльність; інтерактивний доступ до навчальних матеріалів Університету; незалежне інтерактивне оцінювання результатів навчання; консультативно-дис-

¹ Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 28.02.2013 № 96/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2013>.

кусійна підтримка фахівців через інтернет-форум Університету тощо. Його робота спрямована на перепідготовку фахівців, що працюють у системі державних фінансів, та на вивчення питань організації бюджетного процесу за Бюджетним і Податковим кодексами України тощо.

Наукова компонента як підмурівок усього прогресивного відіграє суттєву роль у організації національних фінансів. Наука, освіта, культура є вагомими позафінансовими інститутами, від яких залежить ефективний розвиток фінансового господарства. Запропонований підхід дослідження з використанням інституціонального та історичного методів дає змогу розглядати фінансові інституції не тільки в їх системності, а й в ієрархічній синергетичній цілісності, незважаючи на те, що вони і самі є багатовимірними цілими зі своїми організаційними, функціональними та управлінськими особливостями.

Таким чином, дослідження та аналіз тенденцій організаційної синергетичності фінансового господарства України дають змогу акумулювати знання про роль і місце основних інституцій, що забезпечують процес функціонування фінансового господарства нашої країни в умовах ринкової трансформації та глобалістично-інтеграційних реалій.

4.3 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

У період глобалізаційно-інтеграційних та трансформаційних процесів дедалі більшої актуальності набувають проблеми, пов'язані з організацією функціонування та механізмами управління регіональним фінансовим господарством. У зв'язку з цим виникає необхідність наукового розроблення та обґрунтування концепції дослідження інституційності фінансового господарства регіонів України: його просторової організації та функціонування. Адже, якщо національне фінансове господарство – це система, зокрема, взаємопов'язаних фінансових інститутів, то господарство територіально-адміністративних одиниць або місцеве господарство – її сегмент. Його вивчення повинно відбуватися з використанням усього наукового інструментарію, оскільки фінанси не тільки відіграють надзвичайну роль у господарстві регіонів, а й посідають особливе місце у структурній концепції дослідження історії

фінансового господарства. Це пов'язано з відродженням української державності, адже до здобуття незалежності Україна вважалася адміністративно-територіальною одиницею або регіоном певної країни, чи просто “сировинним придатком”. З цих причин фінансово-економічні проблеми дуже рідко були окремим об'єктом наукових досліджень, адже духовно-культурні цінності, теоретичні винаходи тощо вважались загальним надбанням тієї чи іншої метрополії.

Отже, постає нагальна потреба у проведенні досліджень у різних галузях українського державотворення, у тому числі й фінансової регіоніки як новітньої галузі сучасного знання, що потребує системного опрацювання, позаяк це не лише окрема категорія, а й фінансо-регіонознавча підсистемна галузь історії фінансового господарства України. Відповідний напрям дослідження є вагомою складовою наукової територіальної фінансової школи економетрії, котру заснував видатний український вчений М. Яснопольський¹.

Незважаючи на значні здобутки регіоналістів, переважно економгеографів, щодо системного дослідження регіонів, фінансові аспекти потребують глибинного висвітлення. Саме тому нашою метою є спроба окреслити підходи до вироблення інституційної концепції фінансів як об'єкта регіональних досліджень.

Насамперед потрібно зауважити, що фінансова регіоніка – це галузь знань, яка стосується дослідження інститутів (інституцій) фінансів, явищ та процесів у фінансовому господарстві на регіональному рівні. Концепція фінансової регіоніки хоч і постає вперше в цьому дослідженні, однак широке обґрунтування поняття “регіоніка” (“регіонологія”) в економічному, а не фінансовому аспекті, було предметом дослідження вчених різних країн. Особливу увагу привертають концептуалізація та засадничі детермінанти економічної регіоніки професора С. М. Злупка, котрий проаналізував погляди українських вчених на регіональні проблеми та їх внесок у регіоналістику. С. М. Злупко також запропонував нові наукові технології стосовно підходів до висвітлення та моделювання отриманих джерельних даних. Він розробив методологічний інструментарій на основі державницького підходу, а також висвітлив національну ідею та екогомоло-

¹ Злупко С. М. М. П. Яснопольський – засновник наукової школи територіальної фінансової економетрії / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 125–132.

гічну парадигму¹ в українській регіоналістиці. Отже, взявши за основу його ідею, вважаємо за доцільне обґрунтувати концепцію дослідження інституційності фінансової регіоніки як імперативну домінують просторової організації національного фінансового господарства, а саме регіонів країни.

На наш погляд, формувати концепцію фінансової регіоніки насамперед потрібно, спираючись на спадщину українських економістів та регіональні дослідження. Науковою основою вивчення фінансової регіоніки має бути економічна теорія, бо вона – “основа наукової політики”². Фінансову регіоніку слід висвітлювати за такою логікою:

- теоретичні засади інституційності фінансової регіоніки та її ретроспектива;
- внесок українських вчених у проблематику дослідження фінансової регіоніки.

Тобто методологічна основа вивчення фінансової регіоніки повинна ґрунтуватися на трактуванні фінансового господарства регіонів у сукупній цілісності та розумінні його як системи. Водночас ця системність хоч і наділена ознаками цілісності, але взаємодіє з горизонтальними та вертикальними системами. Вона також є підсистемою вищих за рангом національної та світової системи фінансового господарства й утворює органічну єдність у національній економіці, а водночас базується на систематизації наукової спадщини українських вчених, фінансистів-економістів щодо інституційних складових, таких як місцеві фінанси, місцеві податки, місцевий бюджет тощо.

Для глибиннішого дослідження та осягнення сутності фінансової регіоніки доцільно насамперед скористатися інституціональним інструментарієм. У свою чергу, інституціональний підхід у фінансономічному дослідженні припускає вивчення фінансових інститутів та інституцій у тісному взаємозв’язку з іншими елементами, явищами та процесами господарювання. Інститути та інституції просторових, те-

¹ Злупко С. М. Екогеномологічні засади ефективної регіональної політики / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. – 1999. – Вип. 8. – С. 20–34; Злупко С. М. Екогеномологічна компонента регіонального управління і місцевого самоврядування / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 14. – С. 35–47.

² Основи економічної теорії : підручник / за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – С. 42.

риторіальних фінансів (або як часто їх називають, місцевих, регіональних фінансів) – складова національно-економічної системи, яка безпосередньо залежить від територіально-адміністративного устрою держави. У сучасній Україні інституційними формами місцевих фінансів є: комунальні фінанси, фінанси Автономної Республіки Крим, фінанси міст Києва і Севастополя, фінанси області, району, міста, району в місті, селища та села.

Фінансовий інститут на локальному рівні – це невід’ємний компонент просторових фінансогосподарських відносин у процесі акумулювання грошових засобів на господарські потреби певної місцевості, краю, території чи регіону.

Інституція на місцевому рівні – це сегмент просторового господарського механізму, який бере безпосередню участь в організації управління та регулювання фінансово-господарських процесів з метою акумулювання й розподілу коштів для господарських потреб та має функціонально-прикладне значення. У літературі трапляються різні тлумачення інституту фінансів як основної складової господарювання, у тому числі на місцевому рівні. Деякі науковці при опрацюванні проблематики фінансового регіонознавства безпосередньо використовують термін “інститут”, інші – оперують поняттям “фінанси” в різній конфігурації: регіональні фінанси, місцеві фінанси, фінанси регіону і т. ін. На нашу думку, досліджуючи інституціалізацію фінансового господарства території (регіону), потрібно враховувати різноманітні підходи та виходити з позицій системності. Цікавим є підхід В. М. Федосова, який наголошує на тому, що під інститутами в системі місцевих фінансів слід розуміти, з одного боку, сукупність норм права, звичаїв та традицій, з другого – сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування місцевих фінансових систем¹. Саме системний підхід, незважаючи на локальність, дає можливість розглядати інституціалізацію фінансового господарства регіонів із позицій загальносистемних закономірностей національного розвитку.

Зокрема, на інституційність місцевих фінансів з позицій системності звертають увагу Т. О. Стеценко й О. П. Тищенко: “...система місцевих фінансових інститутів являє собою сукупність елементів,

¹ Місцеві фінанси // Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12191214/finans/mistsevi_finansi#166.

що сприяють утворенню фондів коштів на регіональному рівні, які забезпечують фінансову діяльність місцевих органів влади, тобто діяльність з приводу мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів для виконання ними повноважень, встановлених чинним законодавством”¹.

Є й інші підходи, наприклад, Г. В. Возняк хоч і не розглядає інституційність фінансів регіонів, проте звертає увагу на інститут місцевого самоврядування, який є головною передумовою існування регіональних фінансів. З огляду на те, що фінанси регіону посідають важливе місце у фінансовій системі країни, він обґрунтовує їх сутність, надаючи таке визначення: “Фінанси регіону – це система грошових відносин, пов’язаних з формуванням фондів фінансових ресурсів та їх розподілом і використанням на забезпечення розширеного відтворення та економічного розвитку регіону в процесі виконання органами місцевого самоврядування покладених на них функцій і завдань”².

В. І. Кравченко також розглядає місцеві фінанси через системну цілісність. На його думку, “місцеві фінанси представляють систему формування, розподілу і використання грошових та інших фінансових ресурсів для забезпечення місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих”³. Деякі науковці виходять із того, що “місцеві фінанси є об’єктивною формою економічних відносин, пов’язаних з розподілом і перерозподілом вартості валового внутрішнього продукту, у процесі яких відбувається формування та використання фондів грошових коштів, призначених для задоволення потреб регіонів країни”⁴.

¹ *Стеценко Т. О.* Управління регіональною економікою / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – 2010. – 265 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-natsionalnaya-ekonomika/upravlinnya-regionalnoyuekonomikoyu.html>.

² *Возняк Г. В.* Економічний зміст та принципи організації фінансів регіону / Г. В. Возняк // Економічні науки. – Сер. “Облік і фінанси”. – 2010. – Вип. 7 (25). – Ч. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2010_7_4/8.pdf.

³ *Кравченко В. І.* Місцеві фінанси України / В. І. Кравченко. – К. : Знання, 1999. – 487 с.

⁴ Місцеві фінанси / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова. – К. : КНЕУ, 2002. – 184 с.

Л. М. Калашникова, аналізуючи місцеві фінанси в контексті функцій та завдань, що покладаються на місцеві органи влади, вирізняє найхарактерніші їх особливості як управлінської категорії, тобто визначає місцеві фінанси як:

- важелі державного регулювання соціально-економічним розвитком території;
- фіскальний інструмент завдяки встановленню місцевих податків і зборів;
- засіб забезпечення громадських послуг;
- форму стимулювання соціально-економічного зростання¹.

До речі, науковець наголошує на необхідності обґрунтування на засадах загальної теорії відтворення нового методологічного підходу до визначення економічних категорій “регіональні фінанси” та “регіональні фінансові ресурси”.

Фінанси регіону крізь призму фінансових ресурсів розглядає й М. А. Коваленко: “...фінанси регіону – це сфера взаємовідносин з приводу обігу фінансових ресурсів, де здійснюються їх мобілізація, розподіл та організація раціонального використання”². У К. М. Владимірова, Н. Г. Чуйко та О. Ф. Рогальського чітко простежується синонімічність місцевих та регіональних фінансів: “...місцеві (регіональні) фінанси – це система економічних відносин, за допомогою якої розподіляється і перерозподіляється національний дохід для економічного і соціального розвитку територій”³. Крім того, науковці не тільки дають ще одне визначення, яке варте уваги, зокрема: “...місцеві фінанси – це система формування, розподілу і використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань, як власних, так і делегованих”⁴, а й стверджують, що місцеві фінанси функціону-

¹ Калашнікова Л. М. Формування регіональних фінансів : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.04.01 / Л. М. Калашнікова ; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 19 с.

² Коваленко М. А. Фінанси регіону : навч. посіб. / М. А. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17810409/finansii/finansii_regionu_-_kovalenko_ma.

³ Сутність місцевих (регіональних фінансів), їх роль в економічному і соціальному розвитку території // Місцеві фінанси / К. М. Владиміров, Н. Г. Чуйко, О. Ф. Рогальський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kursmf.com.ua/mf_17_1.htm.

⁴ Там само.

ють у різних формах залежно від державного й територіального устрою певної країни.

Подібної точки зору дотримується й В. М. Федосов, який вважає, що поняття “місцеві фінанси” є синонімом поняття “фінанси місцевих органів влади”. У свою чергу, синонімами останнього можуть бути такі визначення, як муніципальні (комунальні) фінанси, фінанси міста, області, району, селища, села тощо. “Ці визначення свідчать, – продовжує думку вчений, – що місцеві фінанси функціонують в різних формах залежно від територіального й адміністративного устрою країни”¹. Однак для повної та глибшої оцінки досліджуваного предмета, на наш погляд, необхідно взяти до уваги всі зазначені аргументи.

Застосовуються також інші підходи, запропоновані дослідниками дефініцій щодо цієї проблематики та їх сутнісної наповненості, але головне, що аналізоване питання актуальне й потребує вирішення. Адже формування фінансового господарства як у локальному, так і в загальнонаціональному масштабі є тривалим, історично детермінованим процесом. Форми та важелі впливу місцевих фінансів мають суттєві відмінності в різних країнах, зумовлені особливостями господарського розвитку та специфікою інституційного середовища.

Апріорі в тому, що фінанси функціонують у різних формах, немає сумніву, але слід звернути увагу на етимологічний аспект. Хоча, на перший погляд, усі зазначені терміни (“місцеві”, “територіальні”, “регіональні” фінанси) більшість науковців вважає синонімами, але це не зовсім так, адже кожний з них має певне змістове навантаження. Саме тому, на нашу думку, потрібно вживати універсальний вираз – “фінанси на локальному рівні”, тоді не виникатиме питань, який термін є більш сутнісно вмотивованим для визначення не тільки терміна “фінанси”, а й фінансового господарства певної громади регіону, поліса, провінції, міста, області і т. ін. Згідно зі словником іншомовних слів, “локальний, місцевий” (лат. *localis*, від *locus* – місце) – той, що не виходить за визначені межі². Відповідно можна дати визначен-

¹ Місцеві фінанси // Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12191214/finans/mistsevi_finansi#166.

² Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53396/281179.html>.

ня фінансовій регіоніці загалом: це галузь знань, яка стосується дослідження інститутів (інституцій) фінансів, явищ, процесів, що відбуваються у фінансовому господарстві на локальному рівні. Фінансова регіоніка має насамперед науково-господарський та правничий аспекти. Останній не стосується нашого дослідження, тому зупинимося на розгляді науково-господарського аспекту.

Завдання наукової фінансової регіоніки полягає передусім у дослідженні фінансотворчих здобутків українських регіоналістів, а на підставі їх напрацювань і наукових розробок – у засвоєнні фінансовознавчих понять і цінностей, визначенні її функціонально-практичної ролі, створенні проектів і програм регіонального розвитку, розробленні відповідної фінансово-економічної політики з метою підвищення ефективності функціонування всього державного організму.

Якщо розглядати інтроспекцію (з лат. *introspecto* – заглядаю всередину)¹ господарювання на локальному рівні, то слід зауважити, що часто вчені застосовують терміни “місцеве”, “територіальне чи регіональне господарство”. При цьому деякі з них підкреслюють їх синонімічне значення. Втім, на нашу думку, поняття “місцеве (регіональне) фінансове господарство” та суміжні з ним терміни якраз і слід окреслити з належною повнотою та чіткістю у фінансовій регіоніці. Крім аналізу її місця в системі світобудови наук потрібно звернути увагу на її значенні в ієрархічній системі дослідження національного та світового фінансового господарства, тобто в ній чітко простежуються два рівні дослідження фінансового господарства. При цьому регіон доцільно розглядати й у масштабі світового простору, і як невід’ємну складову загальнонаціонального фінансового господарства. Сферою дослідження може бути фінансове господарство області, району, провінції тощо відповідно до адміністративно-територіального поділу певної країни або групи країн.

Таким чином, з одного боку, спостерігається система трисекторності просторового фінансового господарства: національне фінансове господарство – фінансове господарство регіонів країни – місцеве фінансове господарство, а з другого – чотирисекторність просторового фінансового господарства: світове фінансове господарство, фінансове господарство групи країн, розташованих географічно

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53396/281179.html>.

в одному регіоні, фінансове господарство конкретної країни – фінансове господарство певної місцевості. При цьому виокремлюється особливість, яка полягає в компонентній системній цілісності фінансового господарства: будь-яка з систем різна за рівнем складності та функціональним призначенням. Характерною рисою є також розуміння того, що кожна система є частиною не тільки більшої, а й функціонально складнішої системи.

З огляду на те, що кожне приватне господарство становить невід'ємну складову загальнонаціонального господарства, фінанси домогосподарств є основою як фінансового господарства регіонів, так і розвитку загальнонаціональної економіки. Фінанси окремих господарств також входять до світової фінансової системи господарювання, тому що так чи інакше впливають на економічний розвиток країни. Тобто територіальна компонента, так само як і приватновласницька, домінує у фінансовому регіоналознавстві. Серед основних підходів до його висвітлення переважають географічний, економічний та фінансовий.

Незважаючи на монополію географів щодо інтерпретації дефініції “регіон”, ми розглядатимемо його як певну систему, в якій ключовим компонентом є фінансове господарство та його інституційні засади. Інституційний підхід дає змогу зрозуміти системну визначеність дослідження просторовості фінансового господарства регіону, адже система фінансової регіоніки або, інакше кажучи, фінансового господарства регіону – це сукупність інституційних елементів, які перебувають у причинно-наслідкових зв'язках та виконують різні функції для спільної мети. У нашому випадку ядро цієї системи становлять саме фінанси. Фінансове господарство регіону хоч і утворює певну системну цілісність, є також елементом вищих за рангом господарських систем: національної і світової. Крім того, фінансове господарство регіону має не тільки вертикальні виміри, а й горизонтальні, які загалом входять до фінансової системи країни.

Місцеві фінанси України є не лише предметом дослідження фінансової регіоніки, а й невід'ємною складовою національного фінансознавства в цілому. Аналіз витоків становлення інституту місцевих фінансів на українських землях і їх значення в національному фінансознавстві привертало увагу багатьох вітчизняних науковців, серед яких М. Алексеєнко, М. Бунге, С. Іловайський, П. Кованько, В. Твердохлебов, М. Цитович, М. Яснопольський та ін. Їхня творча науково-

аналітична діяльність та спадщина висвітлені в ґрунтовних дослідженнях українських учених сучасності, зокрема в тритомному виданні з фінансового націознавства “Фінансова думка України” за редакцією В. М. Федосова¹.

У багатьох українських фінансистів-економістів увага акцентується не тільки на загальнодержавних фінансових питаннях, а й на місцевих фінансах, зокрема в “Нарисах фінансової науки” М. Соболева², “Основах фінансової науки” М. Мітіліно³ та ін. Проблеми дослідження фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та функціонування місцевих фінансів відображені у таких працях, як “Початковий курс політичної економії: історія, теорія і фінанси” К. Воблого, “Місцевий бюджет України в 1912 році”, “Місцевий бюджет України в 1912 році в сучасних територіальних межах та адміністративно-територіальному поділі”, “Місцевий бюджет Київської губернії”, “Фінансові проблеми землеволодіння російських міст” П. Кованька, “Нариси з загальної теорії публічних фінансів. Досвід побудови теоретичної фінансової науки на публічно-економічній основі” Г. І. Тіктіна, “Місцеві фінанси” В. М. Твердохлебова та ін. В окремих статтях М. Добриловського “Оподаткування селянських господарств на радянській Україні”, “З історії господарської політики незалежної України”⁴ та ін. не тільки проаналізовано аспекти фінансової інституціоналізації місцевого господарства, а й концептуально обґрунтовано їх практичну значимість.

Деякі праці українських учених із фінансової науки мають світовий рівень. Це, зокрема, наукові обґрунтування М. Яснопольського – засновника першої у світі школи територіальної фінансової економетрії⁵, “батька” української земської статистики О. Русо-

¹ Фінансова думка України : у 3 т. / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010.

² Соболев М. Н. Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – 186 с.

³ Мітіліно М. І. Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1929. – 390 с.

⁴ Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1965. – С. 21.

⁵ Злупко С. М. М. П. Яснопольський – засновник наукової школи територіальної фінансової економетрії / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 125–132.

ва¹, засновника бюджетної статистики Ф. Щербини² та ін. Їхня спадщина широко висвітлена в дослідженнях професора С. М. Злупка, особливо у вперше виданій ним хрестоматії з еволюції економічної думки України³.

Цікавою особливістю більшості наукових праць українських учених цього періоду “з проблеми місцевих фінансів було те, що практика передувала теорії”⁴. Особливо відзначається актуальність роботи М. Яснопольського, яка “попри всі недоліки є кращою працею з питань географічного розподілу доходів і витрат не тільки в українській і російській літературі, а й у західноєвропейській”⁵.

М. П. Яснопольський обґрунтовував необхідність державної політики в колоніях з урахуванням різноманітності природних і культурно-економічних умов їх розвитку. Він наголошував, що доцільно прагнути, аби “всією сукупністю окремих заходів паралізувати нерівномірності місцевих впливів на кожного з них...”⁶, а також підкреслював значущість географічного підходу до фінансової системи, бо вважав, що загальний підхід до просторової економіки стосується й фінансової системи. Професор С. М. Злупко зауважив щодо М. П. Яснопольського: “Концептуальною засадою вченого було твердження про те, що велике розмаїття економічних та інших умов різних частин держави викликає у них зовсім неоднакові наслідки від одного і того ж загальнодержавного заходу”⁷.

¹ Злупко С. М. Батько української земської статистики / С. М. Злупко ; Львівський політехнік. – 1997. – С. 13.

² Злупко С. М. Засновник бюджетної статистики / С. М. Злупко // Статистика України. – 1999. – № 2. – С. 72–74.

³ Українська економічна думка : хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. – К. : Знання, 2007. – 694 с.

⁴ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 464.

⁵ Там само.

⁶ Злупко С. М. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних матеріалів. Регіональний аспект / С. М. Злупко. – Л., 1999. – Вип. 10. – С. 257–263.

⁷ Злупко С. М. М. П. Яснопольський – засновник наукової школи територіальної фінансової економетрії / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 125–132.

На обґрунтування своїх доводів щодо географічного розподілу державних витрат М. Яснопольський виходить із таких засад:

- 1) значення для державної скарбниці кожної частини держави як місцевості здійснення витрат;
- 2) відношення витрат до числа жителів відповідної місцевості;
- 3) відношення витрат до простору.

В усіх випадках порівнювалася якась одна цифра витрат, що припадають на одну місцевість. У результаті такого аналізу з'ясувалося, що "головні характеристичні риси географічного розподілу витрат залишаються спільними"¹. Оцінюючи дослідження просторової фінансової економетрії М. Яснопольського, Є. О. Гловінський зауважив, що його значення полягає не у фактологічній насиченості, а в методологічних засадах: "Шкода, що українська економічна думка не цікавиться питаннями, що зачеплені в праці М. Яснопольського і не використовує вона даних, що зібрані у цій праці, не розробляє і не вдосконалює методології питання"². В аргументації цієї тези вчений спирався на "капітальну працю" М. Яснопольського, яку вважав єдиним у фінансовій науці дослідженням: "Нас обходять висновки М. Яснопольського щодо українських губерній. І тут мусимо констатувати, що українські губернії давали до скарбу російського в остаточному результаті більше, ніж від нього одержували"³. Тобто українські губернії перебували у залежності при тому, що мали все необхідне для самостійного господарювання.

Є. О. Гловінський був упевнений, що для того, аби позбутися фінансової експлуатації, Україна має стати незалежною державою. Тоді вона буде суб'єктом фінансового права, сама творитиме його норми: "Всі необхідні фінансові передумови Україна для цього має... Прибутків, які побираються на території України, вистачить, щоб оплатити всі видатки, необхідні для утримання державної незалежності"⁴. Водночас він зазначав, що утвердження Української держави потребуватиме очищення фінансового законодавства від попередніх нашару-

¹ Злупко С. М. М. П. Яснопольський – засновник наукової школи територіальної фінансової економетрії / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 125–132.

² Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки / С. Злупко. – Л. : Євросвіт, 2002. – С. 346.

³ Там само.

⁴ Там само.

вань: “Треба забезпечити правильне обслуговування державного й господарського організму, усуваючи те, що не відповідає новим державно-правним і соціально-політичним підставам усього організму”¹. У цьому контексті український вчений робить теоретико-методологічні зауваження, що для визначення в грошових одиницях суми прибутків і видатків, які припадають на певну територію, слід чітко розуміти такі поняття:

- а) касовий баланс території;
- б) фінансовий баланс;
- в) територіальний бюджет².

Отже, Є. О. Гловінський, крім детального аналізу визиску української економіки в період бездержавності, збагатив категоріально-понятійний апарат фінансової регіоніки відповідними термінами.

Вагомим внеском в загальносвітову скарбницю національного фінансознавства є дослідження фінансових відносин та їх організації на місцевому рівні М. М. Цитовича. Його вважають фундатором науки про місцеві фінанси³. Відомий сучасний дослідник фінансо-мічної думки П. М. Леоненко зауважив, що “праця М. М. Цитовича вийшла у світ до знаменитої роботи Й. А. Шумпетера “Теорія економічного розвитку: дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, процента і циклу кон’юнктури” (1911). Слід відмітити, що до роботи Й. А. Шумпетера на Заході ставляться як до піонерної, тоді як праця М. М. Цитовича взагалі не згадується навіть побіжно найвідомішими західними істориками економічної думки”⁴.

Дослідження М. Цитовича ґрунтується не тільки на матеріалах, що стосуються Пруссії, а й на працях зарубіжних науковців, зокрема А. Вагнера, А. Штейна та ін. Особливої уваги варті твердження М. Цитовича щодо практичних переваг місцевого господарства по-

¹ Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки / С. Злупко. – Л. : Євросвіт, 2002. – С. 350.

² Українська економічна думка : хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. – К. : Знання, 2007. – С. 603.

³ Федосов В. М. Микола Цитович – фундатор науки про місцеві фінанси / В. М. Федосов, П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 113–124.

⁴ Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.) : монографія / П. М. Леоненко. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – С. 352.

рівняно з державним: по-перше, існування місцевого фінансового господарства з його особливим колом завдань, які виконуються за рахунок місцевого населення, посилює відповідальність перед платниками податків. За цих умов можливості “контролю витрат”¹ є значно кращими; по-друге, таке господарство спонукає місцеві органи “залучити до участі в суспільних благах дарову робочу силу”. Цьому сприяють тісніші відносини з місцевим населенням і “дух самоврядування”, на якому ґрунтується діяльність місцевих господарств². Питання фінансової регіоніки відображені й у працях І. Тарасова, В. Лебедева, С. Іловайського та ін.

Також слід звернути увагу на дослідження механізмів взаємодії держави та територіальної громади, насамперед щодо теоретичних засад місцевих фінансів як запоруки ефективного фінансового управління загальнонаціональним господарством. За роки української незалежності цим проблемам присвятили праці багато науковців, зокрема: В. Зайчикова, М. Карлін, О. Кириленко, В. Кравченко, Ю. Пасічник та ін.

Не можна не погодитися з тими вченими, котрі зауважують, що проблеми формування інституту місцевих фінансів як на практиці, так і в теоретичному плані є досить давніми. Підтвердженням того, що інституціалізація фінансів набувала дедалі нових форм розвитку, в тому числі й інститут місцевого самоврядування, є становлення дворівневої системи управління ще за стародавніх часів: верховної князівської та помісної влади. О. О. Сунцова зазначає: “Саме в цей час (862–879 рр. – *Авт.*) нарівні з верховною князівською владою затверджується помісна влада”³. Такі зміни висвітлюються у джерелах: “Повість минулих літ” (початок XII ст.), “Руська правда”, Київських та

¹ Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – С. 511.

² Федосов В. М. Микола Цитович – фундатор науки про місцеві фінанси / В. М. Федосов, П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 113–124.

³ Сунцова О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : ЦУА, 2010. – 488 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17660205/finansy/istoriya_stanovlennya_rozvitku_byudzhetnih_vidnosin_ukrayini#91.

Галицько-Волинських літописах, інших наукових дослідженнях, переважно історико-фінансономічного спрямування¹.

Але якщо в Україні генезис форм державного розвитку сягає часів Київської Русі, то “наука про місцеві фінанси бере свій початок з другої половини ХІХ ст., саме тоді відбувся процес остаточного оформлення місцевого самоврядування”². Це підкреслюють і інші науковці, зокрема Л. В. Єлісеєва, яка вважає, що “саме економічні перетворення другої половини ХІХ – початку ХХ ст. дали поштовх становленню теорії місцевих фінансів у контексті політичної економії та фінансового права”³.

Таким чином, наукове підґрунтя фінансової регіоніки, еволюціонізуючи, потребувало системнішого вивчення. Вже “протягом ХІХ–ХХ ст. розвиток поглядів на сутність місцевих фінансів, їх склад та принципи організації проходив від представлення їх як фінансового господарства територіальних одиниць (господарства місцевих спілок), сукупності умов для задоволення потреб місцевих самоврядних одиниць, матеріальних засобів місцевого самоврядування, доходів і видатків органів місцевого самоврядування і до системи економічних відносин”⁴.

Система місцевих фінансових інститутів – це сукупність елементів, що сприяють утворенню фондів грошових коштів на регіональному рівні, які забезпечують фінансову діяльність місцевих органів влади, тобто діяльність щодо мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів для виконання ними повноважень, встановлених чинним законодавством⁵.

¹ Сунцова О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : ЦУЛ, 2010. – 488 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17660205/finansii/istoriya_stanovlennya_rozvitku_byudzhethnih_vidnosin_ukrayini#91.

² Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finansii/finansii>.

³ Єлісеєва Л. В. Становлення та розвиток місцевих фінансів у Російській імперії наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Л. В. Єлісеєва; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2010. – 20 с.

⁴ Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/19991130/finansii/finansii>.

⁵ Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – 2010. – 265 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-natsionalnaya-ekonomika/upravlinnya-regionalnoyuekono-mikoyu.html>.

Деякі науковці, зокрема О. О. Сунцова, під елементами системи місцевих фінансових інститутів пропонують розуміти, з одного боку, норми права, звичаї, традиції, культурні зразки, а з другого – організаційні структури, які забезпечують функціонування місцевих фінансових систем¹. Потрібно також звернути увагу на те, що незважаючи на суттєві відмінності між місцевим (локальним) і державним фінансовим господарством, для них характерна спільна ознака, а саме: повинна існувати рівновага між доходами і витратами. Порухення цієї рівноваги призводить до користування кредитом з відповідними наслідками. Отже, на нашу думку, місцеве фінансове господарство – це підсистема фінансового господарства держави, функціональною метою якої є акумулювання, розподіл та спрямування коштів на діяльність інституту місцевого самоврядування.

З огляду на викладене, зокрема на основі узагальнення сутнісної наповненості просторового фінансового інститутознавства, пропонується розроблена нами теоретична модель, яка може мати широке практичне застосування. Суть її полягає в розрахунку розподілу бюджетних коштів у фінансовому просторі держави, тобто між регіонами, за якою сумарна важливість використання цих коштів регіонами була б максимально сприятливою та оптимальною. Припустимо, що нам відомі виділені бюджетні кошти, які необхідно розподілити між регіонами, та рівень важливості використання кожним регіоном отриманих коштів. Завдання полягає в такому розподілі бюджетних коштів, за якого сумарна ефективність використання цих коштів регіонами буде найвищою.

Введемо позначення:

- t – кількість грошових одиниць коштів (наприклад, 1000), які необхідно розподілити між регіонами;
- S – розмір однієї грошової одиниці коштів (наприклад, 10 000 грн);
- n – кількість регіонів, між якими необхідно розподілити виділені кошти;
- $R_i, i = 1, 2, \dots, n$ i -й регіон;

¹ *Стеценко Т. О.* Управління регіональною економікою / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – 2010. – 265 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-natsionalnaya-ekonomika/upravlinnya-regionalnoyuekono-mikoyu.html>.

- $k, k = 1, 2, \dots, m$ – кількість грошових одиниць коштів, які може отримати окремий регіон;
- $C_i(x_j), i = 1, 2, \dots, n$ – коефіцієнт важливості використання $x_j = j, j = 1, 2, \dots, m$ одиниць коштів i -м регіоном R_i ;
- $x_s, s = 1, 2, \dots, n$ – кількість грошових одиниць коштів, що планується виділити i -му регіону R_i (шукані величини).

Враховавши введені величини, математична модель задачі матиме вигляд:

$$C = \sum_{i=1}^n c_i(x_i) \rightarrow \max$$

за умов

$$\sum_{i=1}^n x_i = m;$$

$$0 \leq x_i \leq m, \quad i = 1, 2, \dots, n;$$

$$x_i \in Z, \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

Для розв'язання задачі можна використати метод динамічного програмування. Позначимо через $C_i(x_j), i = 1, 2, \dots, n$ сумарну важливість використання $x_j = j, j = 1, 2, \dots, m$ грошових одиниць коштів першими i регіонами $R_1, R_2, \dots, R_i$, а через $C_s^*(x_s), s = 1, 2, \dots, n$ – максимальну сумарну важливість використання $x_s = s, s = 1, 2, \dots, m$ грошових одиниць коштів першими i регіонами.

Процес розв'язання можна розбити на n кроків. На першому кроці визначимо максимальну важливість використання $x_j = j, j = 1, 2, \dots, m$ грошових одиниць коштів першим регіоном R_1 . На другому кроці встановимо максимальну важливість використання $x_j = j, j = 1, 2, \dots, m$ грошових одиниць коштів першими двома регіонами R_1, R_2 і т. д. Нарешті, на останньому n -му кроці визначимо максимальну важливість використання m грошових одиниць коштів усіма регіонами.

Розроблена автором методика розподілу бюджетних коштів між регіонами дає змогу визначити сумарну важливість (значущість) використання виділених коштів, яка базується на врахуванні низки теоретичних чинників, які впливають на ефективність, оптимальність і доцільність спрямування грошових потоків у регіони. При аналізі концептуальних положень і підходів до визначення рівня важливості виділення грошових коштів і розподілу їх між регіонами повинні братися до уваги такі аспекти: перспективність, важливість, необ-

хідність, першочерговість-невідкладність, дієвість, надійність, непередбачуваність тощо. Необхідно враховувати всі важелі, які так чи інакше впливатимуть на результат програми з використання коштів державного бюджету на місцях. Авторський підхід до створення методики визначення сумарної важливості використання коштів зумовлений надмірною диспропорційністю та практикою перерозподілу фінансових ресурсів одним і тим самим регіонам. Крім того, кризовий період виявив негативні аспекти і показав неспроможність державної регіональної політики “вирівнювання”. Саме тому актуалізується питання пошуку новітніх інструментів зменшення диспропорційності регіонів, базові галузі та сфери діяльності яких потребують потужного ресурсного та капітального потенціалу для подолання наслідків кризових явищ в економіці. Водночас на регіональному рівні окреслилася тенденція самостійного пошуку шляхів соціально-економічного розвитку, що свідчить про необхідність застосування нових інструментів регіональної політики й новітніх методів господарювання.

Слід відзначити низку заходів для подолання регіональної диспропорційності, зокрема: удосконалення наявних інструментів та пошук нових шляхів фінансування, створення умов для формування інвестиційного потенціалу, впровадження інноваційних програм і заснування відповідних інституцій для сприяння регіональному розвитку. Однак обмеженість джерел доходів і фінансова залежність місцевих органів влади від центру зумовлюють об’єктивні процеси в розвитку територій. Зауважимо, що в Україні діє відповідний порядок розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів, регламентований постановою Кабінету Міністрів України “Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів” від 08.12.2010 № 1149.

Існує практика передачі з державного бюджету місцевим бюджетам доходів – відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов’язкових платежів, що справляються на певній території. Але для цього необхідно провести діагностику фінансової, ресурсної та внутрішньорезервної спроможності регіону. Саме тому перед фінансовою наукою і практикою постає надзвичайно важливе завдання: методологічне розроблення й впровадження якісно нових підходів до управління бюджетними фінансовими ресурсами для адміністративно-територіальних одиниць.

За допомогою використання нових методів фінансового аналізу, з урахуванням усіх складових, які впливають на розподіл фінансових ресурсів, можна отримати максимально наближений до реалій баланс фінансових ресурсів і витрат регіону з метою прогнозування його економічного та соціального розвитку. Дослідження та оцінювання сумарної ефективності використання коштів у регіональному аспекті є актуальними й зумовлені нерівномірним розподілом трансфертів між регіонами, що знижує темпи їх розвитку загалом. Тому головною метою міжбюджетного регулювання має стати вибір найдієвішої моделі визначення ефективного розміру капіталовкладень з урахуванням усіх соціальних, економічних, політичних, екологічних та інших територіальних особливостей. Слід також звертати увагу на регіональну інституційну різноманітність і нерівномірність, тому в більшості регіонів ресурси, пов'язані з інноваційною та інституційною складовими, використовуються вкрай нераціонально і не повною мірою.

Маючи на увазі те, що зростання економічного потенціалу країни дедалі більше базується на інноваційно-інвестиційних засадах, необхідно впроваджувати програми розвитку регіонів, що розглядаються як депресивні. За умови зміни підходів до використання рекреаційних, історичних та інших ресурсів, вони можуть стати такими, що не тільки не потребуватимуть витрат із бюджетів різних рівнів, а й забезпечуватимуть відповідний капітал та суттєво наповнюватимуть бюджет.

Саме з таких позицій запропонована модель визначення сумарної ефективності використання фінансових ресурсів враховує необхідність залучення всіх складових, які впливають на визначення необхідної кількості фінансів для проведення відповідних обсягів робіт у матеріальному і нематеріальному виробництвах, а також для виконання проектів і програм, що мають важливе значення для розвитку регіону. Фінансування програм модернізації виробництва базових галузей, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу, підготовка кадрів з пріоритетних напрямів діяльності, впровадження екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій, охорона навколишнього середовища тощо є вкрай важливими складовими стратегії розвитку держави. Тому місцеві бюджети повинні мати достатню кількість фінансів і ресурсів для виконання першочергових і невідкладних завдань щодо підвищення рівня життя людей, визна-

чення пріоритетних напрямів розвитку, раціонального використання трудового, природного, наукового та іншого потенціалу на регіональному рівні.

Урахування взаємопов'язаності перспективних напрямів розвитку матеріального і нематеріального виробництва, транспортно-комунікаційної сфери, соціальної інфраструктури, будівництва, охорони здоров'я, популяризація історико-культурної спадщини регіонів дають можливість визначитися з необхідними доленосними рішеннями у справі фінансування регіонів України.

На сучасному етапі розвитку територіальних одиниць важливим фактором є розгалужена система фінансових ресурсів, насамперед фінансових інституцій на зразок фондів бірж, банків, державних фондів і державних фінансових органів, фінансових комерційних структур тощо. Саме такі регіони є інвестиційно найпривабливішими, оскільки перелічене свідчить про досить розвинуту капіталізацію соціального, економічного, демографічного та іншого потенціалу. На це також слід зважати увагу при проведенні розрахунків стосовно необхідності надання трансфертів чи позик для впровадження в життя регіональної політики, тому що для українських реалій характерні значні диспропорції в розвитку фінансової інфраструктури та розподілі фінансових ресурсів між регіонами.

Для розвитку регіонів важливе їх стимулювання у сфері фінансово-господарського комплексу, зокрема вироблення політики зниження фіскального тиску та впровадження нових підходів до інвестиційних механізмів, залучаючи можливості місцевого капіталу, у тому числі підприємницького. Для ефективнішого соціально-економічного розвитку, на нашу думку, необхідною умовою має бути перехід від централізованого до децентралізованого розподілу фінансових ресурсів між регіонами, що надасть можливість місцевим органам влади якісніше використовувати власний фінансовий і ресурсний потенціал з метою розвитку пріоритетних напрямів господарювання. На такій основі набагато легше врахувати всі складові загального фінансового балансу регіону та розподіляти капітальні вкладення між основними їх споживачами, саме тими, які виконуватимуть відповідні проекти й програми, насамперед в економічній та соціальній сферах. Тому запропонована модель визначення сумарної ефективності використання фінансових ресурсів найчастіше застосовується саме при проведенні регіональної політики, спрямованої на раціональне

використання іноземних інвестицій і внутрішніх місцевих фінансових ресурсів та інших можливостей.

Крім того, результати роботи є основою для розвитку нового наукового напрямку дослідження – фінансової регіоніки, що пов'язана з першочерговими завданнями, від вирішення яких залежатиме ефективність функціонування фінансового господарства України. Особливої уваги потребує дослідження фінансових інститутів, зокрема головного інституту місцевого самоврядування – бюджету як основного чинника господарського розвитку територій. Водночас ефективність національної фінансової політики залежить насамперед від чіткої і злагодженої організації фінансових взаємовідносин центру з регіонами, а також міжрегіональних зв'язків, тому на часі вироблення дієвого механізму, за допомогою якого можна забезпечити чітке розмежування доходів між різними ланками бюджетної системи та визначити рівень важливості використання бюджетних коштів на місцях. Подальше дослідження потребує окреслення нових підходів і принципів інституціонального аналізу просторовості фінансового господарства України.

Дослідження проблем інституціоналізації фінансового господарства України є актуальним з точки зору теорії та практики господарювання. Враховуючи перспективні тенденції інституціонального підходу до аналізу різних сфер суспільної діяльності, у монографії на основі використання історико-генетичного, системно-комплексного та інших методів дослідження висвітлено зародження, становлення та поступ фінансового господарства як невід'ємної складової державотворчих процесів. Обґрунтовано авторські підходи щодо вдосконалення досліджень фінансового господарства на інноваційних засадах з урахуванням інституціональної парадигми.

Насамперед інноваційність дослідження полягає в тому, що фінансово-господарські процеси на українських землях, які мають генетико-еволюційну природу, проаналізовані на базі інституціонального підходу економічної теорії, з урахуванням “загального й особливого”, “логічного та історичного”. Постановка питання під таким кутом зору уможлиблює розроблення концепції нового наукового напрямку – історії фінансового господарства України. На відміну від загальноприйнятих підходів до вивчення державних фінансів та фінансового сектору економіки, цей підхід автор пов'язує з необхідністю дослідження інституціоналізації фінансового господарства з позицій системності, у просторовому й часовому аспектах та відповідним обґрунтуванням категоріально-понятійного апарату тощо. Запропоновано періодизацію основних етапів розвитку фінансового господарства на українських землях, а також, з огляду на це, визначено суть, роль і місце наукового предмета “Історія фінансового господарства України” в системі загального фінансознавства.

На підставі теоретичних фінансово-економічних, історичних та історіографічних матеріалів, а також архівних джерел відтворено цілісну картину виникнення, розвитку й функціонування фінансового господарства України. До наукового обігу введено низку раніше маловідомих документальних матеріалів та джерел. Проаналізовано та узагальнено теоретико-методологічний внесок українських й зарубіжних економістів-фінансистів у дослідження інституціональних аспектів господарства. Автор типологізує ці дослідження за такими підходами: інтегральний – розгляд фінансових явищ та процесів у взаємозв'язку з історико-економічними подіями, детально саме фінансове господарство не вирізняється; інституціональний – спрямування дослідження на виокремлення, аналіз, систематизацію та вивчення безпосередньо інституційних сегментів системи фінансового господарства, у яких спорадично висвітлюється ретроспектива товарно-грошових відносин, тощо; генетичний – дослідження системних позицій закономірностей виникнення, становлення й розвитку фінансового господарства України в просторово-часовому вимірі як єдиної господарської складової держави у процесі її історичного поступу.

Сформовано місію наукового предмета “історія фінансового господарства України”, яка, на думку автора, полягає в дослідженні та висвітленні фінансового господарства на українських землях у системі просторових і часових координат; акумулюванні знань щодо зміни форм фінансово-господарського розвитку; інституціалізації фінансового господарства в історичній послідовності та причинно-наслідкових взаємозв'язках сучасності з минулим для вироблення ефективної фінансової політики держави.

Обґрунтовано основні завдання та функції предмета історії фінансового господарства України. Визначено, що для досягнення мети цієї наукової дисципліни – розкриття закономірностей і особливостей процесів становлення і розвитку фінансового господарства країни – провідне значення мають: пізнання та вивчення природи виникнення коренів національного фінансового господарства, його своєрідності, трансформативності, теоретичної обґрунтованості та практичної значущості; дослідження історії фінансового господарства з можливістю моделювання його перспективи; формування нових методологічних позицій з урахуванням досягнень інституційного напрямку економічної та фінансової теорії тощо. На цій

основі висвітлено теоретико-методологічні засади досліджень українських економістів та фінансистів, істориків економіки й економічної думки та визначено їхній внесок у вивчення інституціалізації фінансового господарства.

У дослідженні історії фінансового господарства України однією з найважливіших проблем є її періодизація, яка вносить елементи впорядкованості у послідовність наукового аналізу висвітлення процесу національного фінансознавства. У монографії критично проаналізовано різні підходи до періодизації, обґрунтовано її критерії та систематизацію, завдяки чому розкрито зародження і поступ фінансового господарства в ретроспективі української державності. Для систематизації та узагальнення досліджень, а також із метою детальнішого аналізу генези та поступу фінансового господарства на українських землях запропоновано два концептуально важливі підходи. Перший із них охоплює періоди розвитку фінансового господарства доби української державності, другий – часів бездержавності.

У контексті цих підходів розглядаються епохальна та періодальна концепції дослідження фінансового господарства. Суть першої полягає у виокремленні великих історично-культурних епох: епоха генези інститутів фінансів охоплює витоки та поступ фінансового господарства на українських землях у стародавні часи та середньовіччя; епоха бездержавності включає належність фінансового господарства на українських землях до системи інституційного середовища інших держав; епоха української державності нового часу охоплює трансформаційні процеси національного державотворення 1917–1920 рр. та здобуття незалежності України на початку 90-х років ХХ ст.

Згідно з другою концепцією умовно виокремлюється та досліджується фінансове господарство п'яти основних періодів українського фінансотворення: 1) від найдавніших часів до Київської Русі, правонаступниці Київської Русі – Галицько-Волинської держави та нового відродження української державності – Запорізької Січі; 2) еволюція інститутів фінансів на українських землях у період експансії на них іноземних держав; 3) лаг часу з початку нового національного відродження (1917–1920 рр.) та дискретності фінансового господарства; 4) радянська доба; 5) інституціональність фінансового господарства за новітньої доби української державності (з 1991 р.).

Автором здійснено компаративний аналіз інституціалізації фінансового господарства на українських землях від найдавніших часів

до сьогодення. На підставі теоретико-емпіричних досліджень ретроспективи інституціоналізації фінансового господарства підкреслено його роль як системи та особливої сфери у функціонуванні держави.

Інституціоналізація фінансового господарства розглянута в монографії як система фінансових інституцій та фінансових інститутів країни, які сприяють встановленню оптимальної рівноваги, стабільності та ефективності всієї інституціональної системи і здійснюють коригувальні інкрементальні зміни інституціональних правил задля кращої адаптації до нових умов фінансово-господарського середовища.

Обґрунтовано, що фінансову інституцію доцільно розглядати як своєрідну організаційно-функціональну системність, координуючий орган сукупності фінансових інститутів та їх основних елементів. Їй властиві внутрішня ієрархічна структура, певний характер внутрішніх і зовнішніх зв'язків, функції тощо. Поняття “фінансовий інститут” розглядається як елемент фінансового господарства, синергетична компонента, що створює відповідні умови та бере активну участь у виконанні завдань, поставлених профільними інституціями. Кожен інститут може формувати деяку системну цілісність і водночас бути окремим елементом іншої, загальнішої системи.

У результаті дослідження особливостей фінансових інститутів (інституцій) зроблено висновок про те, що їх розвиток можливий еволюційно-генетичним, трансформаційним та революційним способами. Еволюційно-генетичний спосіб пов'язаний з виникненням та формуванням у процесі становлення товарно-грошових відносин таких важливих інститутів, як податки, гроші, кредити тощо. Виникнення нових державних утворень зумовлює виникнення відповідних фінансових інституцій – органів фінансового регулювання та управління. Революційний спосіб характеризується радикальними та докорінними інституційними перетвореннями, які відбуваються в період змін суспільно-економічного ладу. Трансформаційний спосіб пов'язаний з реформами, розвитком і вдосконаленням наявних фінансових інституцій (інститутів), а також поглибленням спеціалізації їхніх функцій. Коли трансформація є системною, тобто пов'язана зі зміною соціально-економічного ладу, вона також має революційний характер.

Дослідження фінансового господарства з позицій інституціонального підходу дає змогу розглядати його як особливу складову еволюції держави та фундаментальну категорію з широким контек-

стом, зумовленим процесом “універсумізації”. Аналіз фінансового господарства на підставі інституційних засад економічної теорії пов’язаний з переосмисленням ролі його внутрішніх і зовнішніх чинників, що дає змогу враховувати виникнення та зміцнення “асиметричної взаємозалежності” між різними чинниками суспільно-економічного поступу, де перше місце посідають позафінансові інститути. Це сприяє формуванню нової парадигми логічного моделювання фінансово-господарського розвитку, утворюючи своєрідну матрицю стратегії національних фінансів. Такий підхід дасть можливість визначати поточний стан фінансового господарства країни щодо забезпечення його стабільності та стійкості у період глобальних викликів. У такому контексті фінансове господарство повинно розглядатися в динаміці, на основі якої можна прогнозувати зміни фінансової стратегії залежно від економічних та фінансових показників, цілеспрямовано їх моделюючи та знижуючи таким чином рівень фінансових ризиків.

Для обґрунтування інституціональності просторово-фінансового господарства України в монографії окреслено основи дослідження перспективного новітнього наукового напрямку фінансовознавства – фінансової регіоніки, сутність якої визначено як фінансорегіонознавчу галузь, що висвітлює функціональність і значення фінансових інститутів територіально-регіонального фінансового господарства, явищ та процесів на регіональному рівні. Крім того, доцільно запровадити у практику розробленої методики аналіз місцевих бюджетів періоду незалежності в контексті фінансової регіоніки, на підставі якої можна ефективніше розподіляти бюджетні кошти між регіонами.

Авторська концепція дослідження інституціалізації фінансового господарства на українських землях в історичній ретроспективі є основним джерелом, що дає змогу враховувати національні особливості взаємозв’язків між інституціональним середовищем, інституціональною системою, інституціональним механізмом управління фінансовим господарством з метою отримання синергетичного ефекту забезпечення фінансової стійкості, а також удосконалення регуляторної політики, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та стабільного розвитку держави. За допомогою аналізу історичного досвіду доведено, що дослідження історії ста-

новлення та розвитку фінансового господарства має не тільки науково-теоретичне, а й практичне значення.

Упровадження в життя сформованих у монографії пропозицій сприятиме забезпеченню стійкості державних фінансів, інституціональної рівноваги національної економічної системи тощо. Дослідження фінансового господарства України на основі інноваційного підходу відкриває шлях до конструктивного вирішення наукових проблем його інституціалізації, а також урахування комплементарності фінансових інституційних компонентів. Розроблені методи та алгоритм досліджень можуть бути використані при визначенні основних концептуальних засад фінансової політики нашої країни на середньо- та довгострокову перспективи, а також при розробленні державної стратегії забезпечення фінансової стабільності в системі національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. (I) Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого : ухв. Українською Центральною Радою 10.06.1917 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>.
2. 1000-річчя Давньоруської монетної чеканки. “Срібляник Володимира”, “Златник Володимира” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.museum-ofmoney.org/view/monetna_chekanka_kivsko_rus.
3. *Абалкин Л. И.* Предисловие / Л. И. Абалкин // Эволюция институционализма в российской экономической мысли (IX–XXI вв.) : в 4 т. Т. 1 / О. В. Иншаков, Д. П. Фролов. – М. : Экономистъ, 2007. – С. 7–9.
4. *Абалкин Л. И.* Размышления о долгосрочной стратегии, науке и демократии / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 2006. – № 12. – С. 4–19.
5. *Абалкин Л. И.* Экономическая теория на пути к новой парадигме / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1993. – № 1. – С. 1–14.
6. *Абалкин Л. И.* Экономические реалии и абстрактные схемы (о концептуальных основах монетаристской программы финансовой стабилизации) / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1996. – № 12. – С. 4–19.
7. Административные барьеры в экономике: институциональный анализ / под ред. А. А. Аузана, П. В. Крючковой. – М. : ИИФ “СПРОС” КонфОП, 2002. – 133 с.
8. *Акопян А. С.* Формирование институтов интеграции постсоветских стран / А. С. Акопян // Вестник ВолГУ. – 2008. – № 1 (12). – С. 39–43.
9. Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией (Акты ЗР). – СПб., 1853. – Т. 5. – 674 с.; 1869. – Т. 6; 1879. – Т. 11.

10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией (Акты ЮЗР). – СПб., 1872. – Т. 6. – 279 с.
11. *Алексеева Е. М.* Античный город Горгиппия : монография / Е. М. Алексеева. – М. : Эдиториал УРСС, 1997. – 560 с.
12. *Алексеевко Л. М.* Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку : монографія / Л. М. Алексеевко. – К. : Максимум ; Т. : Екон. думка, 2004. – 423 с.
13. *Алле М.* Экономика как наука / М. Алле. – М. : Наука для общества : РГГУ, 1995. – 168 с.
14. *Алфьоров М.* Загальна характеристика урбанізаційних процесів в Україні в 1950-х – середині 1960-х рр. / М. Алфьоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/skhid/2011_4/19.pdf.
15. Альфред Маршалл – творець економікс // Наукова бібліотека “Буковина” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/25495>.
16. *Амосов А.* Макроэкономическая политика и “институциональные ловушки” / А. Амосов // Экономист. – 2002. – № 2. – С. 44–49.
17. *Ананьин О.* Экономическая теория: кризис парадигмы и судьба научного сообщества / О. Ананьин // Вопросы экономики. – 1992. – № 10. – С. 81–99.
18. *Андерссон Д. Е.* Роль институтов и самоорганизующихся сетей в экономической истории регионов / Д. Е. Андерссон // Ворота в глобальную экономику. – М. : Фазис, 2001. – С. 400–418.
19. *Андріяшик М. Р.* Структура керівних органів культури та мистецтва. 1917–1920 / М. Р. Андріяшик. – К. : КДІТМ, 1999. – С. 63–64.
20. *Андрущенко В. Л.* Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів : монографія / В. Л. Андрущенко. – Л. : Каменяр, 2000. – 304 с.
21. *Андрущенко В. Л.* Запорозька Січ як український феномен / В. Л. Андрущенко, В. М. Федосов. – К. : Заповіт, 1995. – 173 с.
22. *Андрущенко В.* Фінансово-скарбові інститути козацької України / В. Андрущенко, В. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ursr.org/kyiv/93/07/html/129.html>.

23. Андрюшин С. Проблемы эволюционной экономики (по материалам международного симпозиума) / С. Андрюшин // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 153–158.
24. Античні міста-держави і колонії в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/ukrzn0/5.html>.
25. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. М. Апанович. – Д. : Січ, 2004. – 230 с.
26. Аристотель. Экономика. Кн. II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/aristot/oecon02-f.htm>.
27. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Економічні перетворення у країнах колишнього Радянського блоку / А. Аслунд ; пер. з англ. Т. Андрусевич. – К. : Дух і Літера, 2003. – 636 с.
28. Аузан А. А. Институциональное проектирование реформ: опыт и попытка прогнозирования : препринт / А. А. Аузан. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 24 с.
29. Аузан А. Экономическое значение гражданского общества / А. Аузан, В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 2005. – № 5. – С. 36–49.
30. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
31. Афанасьев С. В. Институционализм: собственный взгляд на традиционную экономическую философию и роль монополий / С. В. Афанасьев // Вестник Финансовой академии. – 2003. – № 2. – С. 24–31.
32. Бажал Ю. М. Еволюційна парадигма економіки перехідного періоду / Ю. М. Бажал // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 3–11.
33. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. / Ю. М. Бажал. – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.
34. Базилевич В. Д. Философия экономики. История : монография / В. Д. Базилевич, В. В. Ильин. – К. : Знання, 2011. – 928 с.
35. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента : учеб. пособие / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 512 с.
36. Балацкий Е. В. Понятие времени в экономической науке / Е. В. Балацкий // Вестник РАН. – 2005. – Т. 75. – № 3. – С. 224–232.
37. Балацкий Е. В. Функциональные свойства институциональных ловушек / Е. В. Балацкий // Экономика и математические методы. – 2002. – Т. 38. – № 3. – С. 54–72.

38. Балацкий Е. Нечеткие институты, культура населения и институциональная энтропия / Е. Балацкий // Общество и экономика. – 2007. – № 5–6. – С. 37–53.
39. Балацкий Е. Теория институциональных ловушек и правовой плюрализм / Е. Балацкий // Общество и экономика. – 2001. – № 10. – С. 84–97.
40. Балацкий Е. Экстернальные факторы эволюции институтов / Е. Балацкий // Общество и экономика. – 2006. – № 1. – С. 156–177.
41. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку / Л. Бальцерович ; пер. з польськ. А. Павлишина. – Л. : Б-ка журналу “І”, 2000. – 332 с.
42. Банкотно-монетний двір Національного банку України // Україна сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.com.ua/ukr/catalog/8322>.
43. Банкноты СССР 1961 г. выпуска // Золотой Талер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://goldtaler.narod.ru/bank_papers/bank_papers_USSR_1961.html.
44. Барановський О. І. Фінансова безпека України : монографія / О. І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
45. Барвинский В. А. Заметки по истории финансового управления в Гетманщине / В. А. Барвинский // Сборник Харьковского историко-филологического общества / Харьковский ун-т. Историко-филологическое общество. – Т. 21. – Харьков : Печатное дело, 1914. – 976 с.
46. Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. / В. Барвинский // Записки Харьковского университета. – Т. 1. – Харьков, 1909. – С. 157.
47. Барвінський В. О. До питання про індукту та евекту в Гетьманщині / В. О. Барвінський // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. – 1927. – № 6. – С. 441–445.
48. Баричко Ю. І. Державний лад Галицько-Волинського князівства / Ю. І. Баричко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Pravo/68740.doc.htm.
49. Бартнев С. А. Экономические теории и школы / С. А. Бартнев. – М. : БЕК, 1996. – 301 с.

50. *Башнянин Г. І.* Ринкові економічні системи: проблеми становлення функціональної структуризації і типологізації / Г. І. Башнянин, І. М. Копич, М. П. Слюсарчик. – Л. : ЛКА, 2001. – 212 с.
51. *Башнянин Г. І.* Кооперативні системи: проблеми трансформації за умов ринкової транзиції / Г. І. Башнянин, А. Г. Драбовський, В. В. Іжевський. – Л. : Новий Світ, 2009. – 414 с.
52. *Башнянин Г. І.* Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г. І. Башнянин. – Л. : Новий Світ, 2005. – 1083 с.
53. *Беккер Г. С.* Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер ; пер. с англ. Р. Капелюшниковой. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
54. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; под ред. В. Л. Иноземцева ; пер. с англ. – М. : Академия, 1999. – 786 с.
55. *Бернстайн П.* Освободительная борьба с неопределенностью / П. Бернстайн // Управление рисками / под ред. Дж. Пикфорда. – М. : Вершина, 2004. – С. 13–18.
56. *Бикова Я. А.* Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права / Я. А. Бикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2012_44/Bikova.pdf.
57. *Бланк И. А.* Концептуальные основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Эльга : Ника-Центр, 2003. – 448 с.
58. *Бланкарт Ш.* Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / Ш. Бланкарт ; за наук. ред. та передм. В. М. Федосова ; пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка. – К. : Либідь, 2000. – 654 с.
59. *Блауг М.* Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг ; пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 2001. – 670 с.
60. *Блауг М.* Методология экономической науки, или Как экономисты объясняют / М. Блауг. – М. : НП Журнал “Вопросы экономики”, 2004. – 416 с.
61. *Боди З.* Финансы / З. Боди, Р. Мертон ; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2000. – 585 с.
62. *Бодров В. Г.* Соціальне ринкове господарство / В. Г. Бодров, А. І. Кредісов, П. М. Леоненко. – К. : Либідь, 1995. – 175 с.

63. *Бойко О. Д.* Політика радянської влади в Україні 1919 р. / О. Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini/2902-117-politika-radjanskojivladi-v-ukrayini-1919-r.html>.
64. *Бойко О. Д.* Історія України / О. Д. Бойко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news-zakon.com/istorija-ukrayini/111-od-bojko-istorija-ukrayini.html>.
65. *Бойко О. Д.* Історія України : посібник / О. Д. Бойко. – 2-ге вид., допов. – К. : Академвидав, 2003. – 656 с.
66. Большая энциклопедия: Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания : в 20 т. Т. 19 / под ред. С. Н. Южакова. – СПб. : Просвещение. – 794 с.
67. *Бондаренко И.* Институциональная экономическая теория: некоторые основные вопросы / И. Бондаренко // МЭ и МО. – 1995. – № 11. – С. 31–35.
68. *Боплан Г.* Опис України / Г. Боплан ; пер. з фр., прим. та передм. В. Косика. – Л. : Мета, 1998. – 180 с.
69. *Борисенко В. Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 264 с.
70. *Борисенко В. Й.* Україна козацька / В. Й. Борисенко, С. З. Заремба. – К., 1993. – 206 с.
71. *Бортіс Г.* Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Г. Бортіс ; пер. з англ. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 560 с.
72. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII вв. : в 3 т. Т. 3: Время мира / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992.
73. *Бугай Н. Ф.* Чрезвычайные органы советской власти: ревкомы 1918–1921 гг. / Н. Ф. Бугай. – М., 1990.
74. *Бунецький Л. В.* Особливості і проблеми трансформації інституційної системи в Україні: системний аналіз та світовий досвід / Л. В. Бунецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/Features_and_problems_of_transformation_of_the_institutional_system_in_Ukraine_a_systematic_analysis_and_international_experience_16899.pdf.

75. Бюджетна система України / С. І. Юрій, Й. М. Бескид, В. Г. Дем'янішин та ін. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.
76. Бюджетний Кодекс України. Науково-практичний коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/1002290/Byudzhetnyy_Kodeks_Ukraini.html.
77. Бюхер К. Возникновение народного хозяйства / К. Бюхер. – Пг, 1918.
78. Бьюкенен Дж. Конституциональная экономическая теория / Дж. Бьюкенен // Экономическая теория / под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена ; науч. ред. В. С. Автономов. – М. : Инфра-М, 2004. – С. 167–178.
79. Бьюкенен Дж. М. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном / Дж. М. Бьюкенен // Бьюкенен Дж. М. Сочинения : пер. с англ. / гл. ред. кол. Р. М. Нуреев и др. – М. : Таурис Альфа, 1997. – С. 207–444.
80. Василенко М.П. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII ст. / М. П. Василенко. – К. : Українська АН, 1927. – 115 с.
81. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/35/2331.html>.
82. Василик О. Д. Державні фінанси України / О. Д. Василик. – К. : НІРС, 2000. – 416 с.
83. Васильев К. С. Форменная одежда работников финансовых и банковских органов СССР в 1948–1954 гг. / К. С. Васильев // Мундир. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vedomstva-uniforma.ru/mundir2/finbank/index.html>.
84. Васильїв М. М. Вступ до економічних наук: підручник / М. М. Васильїв. – Мюнхен, 1985. – 213 с.
85. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / З. Ватаманюк. – Л. : Новий світ-2000, 2005. – 648 с.
86. Ващенко Ю. В. Банківське право / Ю. В. Ващенко. – К. : ЦНЛ, 2006. – 344 с.
87. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://revsoc.org/archives/1957>.
88. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : Перун, 2004. – С. 997.

89. *Верстюк В.* Українська Центральна Рада (УЦР) / В. Верстюк // *История Полтавы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/pages/content.php?page=634>.
90. *Винар Б.* Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964) / Б. Винар. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1965. – 119 с.
91. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1. – 19 берез.
92. Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – 9 лип.
93. Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – № 30. – 15 серп.
94. Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – № 36. – 8 серп.
95. *Владимиров К. М.* Місцеві фінанси : навч. посіб. / К. М. Владимиров, Н. Г. Чуйко, О. Ф. Рогальський. – Херсон : Олді-плюс, 2006. – 352 с.
96. Власні гроші – це ознака суверенності та незалежності країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?id=483311821731128&story_fbid=485306954864948.
97. *Воблый К. Г.* Начальный курс политической экономии. История, теория, финансы / К. Г. Воблый. – К. : Голос, 1918. – 252 с.
98. *Возняк Г. В.* Економічний зміст та принципи організації фінансів регіону / Г. В. Возняк // *Економічні науки*. – Сер. “Облік і фінанси”. – 2010. – Вип. 7 (25). – Ч. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2010_7_4/8.pdf.
99. *Возняк М.* Бендерська комісія по смерті Мазепи / М. Возняк // *Мазепа. Збірник*. – Т. I. – Варшава, 1938.
100. *Волобуєв М. С.* До проблеми української економіки / М. С. Волобуєв // *Більшовик України*. – 1928. – № 2. – С. 46–72; № 3. – С. 42–63.
101. *Волынцев В. А.* Экономическая политика СССР в 1945–1953 гг. и ее влияние на уровень жизни населения страны : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / В. А. Волынцев ; Моск. пед. гос. ун-т. – М., 2002. – 175 с.
102. *Гавриленко І.* Початок (входження українських земель до складу СРСР) / І. Гавриленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/project/528>.
103. *Гавриленко О. А.* Правові основи валютного регулювання в Ольвійській державі на початку IV ст. до н. е. / О. А. Гавриленко // *Держава і право : зб. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. – 2002. – № 17. – С. 26–31.

104. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє: до ефективних суспільств : доп. Рим. клубові / Б. Гаврилишин ; пер. з англ. Л. Лещенко. – К. : Основи, 1993. – 238 с.; 3-те вид., допов. – К. : Пульсари, 2009. – 248 с.
105. *Гайдай Т. В.* Інституція як інструмент інституціонального економічного аналізу / Т. В. Гайдай // *Економічна теорія*. – 2006. – № 2. – С. 53–64.
106. *Гайдай Т. В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія / Т. В. Гайдай Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2008. – 295 с.
107. *Гай-Нижник П.* Грошова політика уряду Центральної ради і діяльність Х. Барановського на посаді генерального секретаря фінансів (15 червня – 12 серпня 1917 р.) / П. Гай-Нижник // *Зб. наук. пр. НДІ українознавства*. – Т. XII. – К. : Фоліант, 2006. – С. 301–318.
108. *Гай-Нижник П. П.* Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // *Український історичний журнал*. – 2008. – № 1. – С. 59–74.
109. *Гай-Нижник П. П.* Очільники вищого фінансового відомства Центральної Ради та уряду УНР у 1917–1918 рр. / П. П. Гай-Нижник // *Гуржіївські історичні читання : зб. наук. пр.* – Черкаси, 2007. – С. 247–252.
110. *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник. – К., 2004. – С. 9.
111. *Гай-Нижник П. П.* Бюджет української держави за гетьманату Павла Скоропадського / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 2001. – № 8. – С. 55–59.
112. *Гай-Нижник П. П.* Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським / П. П. Гай-Нижник // *Український історичний журнал*. – 2011. – № 4. – С. 132–164.
113. *Гай-Нижник П. П.* Запровадження гривні в УНР і емісійна політика уряду у 1918 р. / П. П. Гай-Нижник // *Київська старовина*. – 2007. – № 2. – С. 109–129.
114. *Гай-Нижник П. П.* Перший державний бюджет у новітній історії України / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 2008. – № 6. – С. 111–118.
115. *Гай-Нижник П. П.* Емісійна політика урядів України 1917–1918 рр. / П. П. Гай-Нижник // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. статей*. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 100–125.

116. *Гай-Нижник П. П.* Розмінні марки-шаги, їхній характер і завдання / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 2005. – № 3. – С. 152–155.
117. *Гай-Нижник П. П.* Експедиція заготовок державних паперів і Х. М. Лебідь-Юрчик – установа і людина, що творили грошову систему України / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 2008. – № 4. – С. 118–123.
118. *Гай-Нижник П. П.* Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років / П. П. Гай-Нижник // *Фінанси України*. – 1997. – № 4. – С. 112–114.
119. *Гай-Нижник П. П.* Податкова і митна політика уряду Директорії УНР / П. П. Гай-Нижник // *Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр.* – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 1. – С. 105–114.
120. *Гай-Нижник П. П.* Податкова політика більшовиків в УСРР за часів воєнного комунізму / П. П. Гай-Нижник // *Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр.* – Д. : АМСУ, 2011. – Вип. 2. – С. 96–106.
121. *Гай-Нижник П. П.* Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К. : Цифра-Друк, 2006. – 303 с.
122. *Гай-Нижник П. П.* “Самостійна” УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її “добровільного” вступу до СРСР / П. П. Гай-Нижник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>.
123. *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / П. П. Гай-Нижник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2008. – 32 с.
124. Галицко-Волинское княжество [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goldberg-v.narod.ru/galick1.htm>.
125. Галицько-Волинське князівство або Королівство Русі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.szlachta.com.ua/?p=2117>.
126. Галицько-Волинське князівство. Піднесення Галицького і Волинського князівств / Конспект лекцій “Історія України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/170/5247.html>.
127. *Гальчинський А. С.* Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К. : Знання України, 2002. – 180 с.

128. *Гвоздик-Прицак Л.* Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорізьке / Л. Гвоздик-Прицак ; відп. ред. О. Мишанич. – К. : Обереги, 1999. – 216 с.
129. *Геєць В. М.* Нестабільність та економічне зростання : монографія / В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогнозув., 2000. – 344 с.
130. *Геєць В. М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
131. *Геєць В. М.* Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) : монографія / В. М. Геєць ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
132. *Гейлбронер Р.* Економіка для всіх / Р. Гейлбронер, А. Туроу ; пер. з англ. І. Дзюби. – Л. : Просвіта, 1995. – 272 с.
133. *Гелбрейт Дж.* Экономические теории и цели общества / Дж. Гелбрейт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/glbsod.htm>.
134. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / Український архів. – Т. 1. – К.: ВУАН, 1929. – 574 с.
135. Гетьманщина як центральне явище української історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aistor.do.am/publ/getmanshhina_jak_centralne_javishhe_ukrajinskoji_istoriji/1-1-0-798.
136. *Гибало Н. П.* Эволюционная теория институционально-экономических изменений / Н. П. Гибало // Проблемы новой политической экономии. – 2001. – № 1. – С. 11–18.
137. *Глазьев С.* Мировой экономический кризис как процесс замещения доминирующих технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 26–38.
138. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / кер. авт. кол. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – 601 с.
139. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб. : Алетей, 2000. – 32 с.
140. *Гловінський Є.* Фінанси У.С.С.Р. / Є. Гловінський // Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. 41. – Кн. 9. – 350 с.
141. *Гнатишак М.* Замітки до державних грошей України 1917–1920 рр. / М. Гнатишак // Літопис Червоної калини. – 1935. – Ч. 2. – С. 5–9.

142. *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис / М. Гнатишак. – Клівленд : Український музей-архів, 1974. – С. 130.
143. *Голобуцький В.* Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період / В. Голобуцький. – К. : Вища шк., 1970. – 301 с.
144. *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища шк., 1994. – 539 с.
145. *Головашевич О. О.* Співвідношення податку з доходів фізичних осіб з іншими обов'язковими платежами / О. О. Головашевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/147-2010-09-29-13-22-45/1966-12.html>.
146. Голод 1946–1947 рр., його причини, масштаби і наслідки. Демографічне становище. Рівень життя та побут населення у повоєнний час [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrhistory.com.ua/zno_z_istorii/dovidnyk_dlya_pidgotovky_do_zno_z_istorii_ukrainy/146.html.
147. *Голубка С. М.* “Економічна система” М. Балудянського : монографія / С. М. Голубка. – Л. : Світ, 1998. – 229 с.
148. *Голубка С. М.* Актуальні проблеми підготовки фахівців із туризму / С. М. Голубка // Наук. вісник ун-ту “Львівський Ставропігон”. Сер. екон. – Л. : УЛС, 2006. – Вип. 1. – 129 с.
149. *Голубка С. М.* Архітектоніка недержавної системи безпеки підприємництва в Україні / С. М. Голубка // Економіст. – 2009 – № 2. – С. 29.
150. *Голубка С. М.* Видатний фінансист України новітньої доби / С. М. Голубка // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 117–125.
151. *Голубка С. М.* Державне регулювання економіки: мода чи необхідність? / С. М. Голубка // Зб. наук. пр. ІРД НАН України. – Л., 2000.
152. *Голубка С. М.* Джерело соборницького одностумства українських економістів / С. М. Голубка // Економіст. – 2007. – № 4 – С. 83–84.
153. *Голубка С. М.* До питання про вивчення “Теорії національної економіки” / С. М. Голубка // Зб. наук. пр. екон. факультету ЛНУ “Інтереко”. – Л. : Інтереко, 1999. – Вип. 3.
154. *Голубка С. М.* Економічна наука і наукознавство / С. М. Голубка // Економіст. – 2006. – № 11. – С. 84.
155. *Голубка С. М.* Економічні аспекти національної гідності / С. М. Голубка // Економіст. – 2007. – № 12. – С. 15–17.

156. *Голубка С. М.* Інноваційно-концептуальні засади економічної франкіани / С. М. Голубка // *Економіка України*. – 2007. – № 2. – С. 92–93.
157. *Голубка С. М.* Історичні віхи Головного фінансового відомства УСРР-УРСР та фінансово-економічна політика радянської доби / С. М. Голубка // *Наукові праці НДФІ*. – 2012. – Вип. 1 (58) – С. 150–157.
158. *Голубка С. М.* Літопис Міністерства фінансів України: Сумська область / авт.-упор. Ю. І. Шевченко, С. М. Голубка. – К. : Зовнішня торгівля, 2010. – 444 с.
159. *Голубка С. М.* М. Балудянський – реформатор і теоретик основних засад фінансово-економічної науки / С. М. Голубка // *Економіка України*. – 2012. – № 7. – С. 89–95.
160. *Голубка С. М.* М. Балудянський в контексті розвитку європейської економічної думки / С. М. Голубка // *Благовісник праці : наук. зб. на пошану акад. Миколи Мушинки / уклад., ред., передм. М. Зимомря*. – Ужгород ; Пряшів : Карпатський край, 1998.
161. *Голубка С. М.* Методологія теорії національної економіки / С. М. Голубка // *Вісник львівського університету. Сер. екон.* – Л., 1999. – № 29.
162. *Голубка С. М.* Міністерство фінансів України / С. М. Голубка // *Київський літопис ХХІ століття. Україні незалежній – 20. Ювілейні сторінки : всеукр. зб.* – К. : Метр, 2011. – 332 с.
163. *Голубка С. М.* Місце і роль безперервності економічної освіти у формуванні національної економіки / С. М. Голубка, А. В. Стацишин // *Становлення національної економіки України : зб. матер. екон. ф-ту Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка*. – 1995. – Вип. 4.
164. *Голубка С. М.* Модель економічного націознавства : монографія / С. М. Голубка, І. М. Голубка. – Л. : Сполом, 2006. – 250 с.
165. *Голубка С. М.* Наука і наукознавство професора С. Злупка / С. М. Голубка // *України син : зб. матер. на пошану док. екон. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки Степана Злупка*. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006.
166. *Голубка С. М.* Науковий життєпис видатного українського вченого-фінансиста і державного діяча Г. О. П'ятаченка / С. М. Голубка, Т. І. Єфіменко, С. С. Гасанов // *Економіка України*. – 2013. – № 3. – С. 86–93.
167. *Голубка С. М.* Національна економіка та економіка туризму / С. М. Голубка // *Вісник Львів. ін-ту екон. і туризму*. – 2006. – № 1.

168. Голубка С. М. Національні аспекти моделі кругопотоку в контексті глобалістичних процесів / С. М. Голубка // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – Л., 2006. – № 29.
169. Голубка С. М. Національні особливості оподаткування: доба Гетьманщини / С. М. Голубка // Фінанси України. – 2010. – № 12 (181). – С. 108–115.
170. Голубка С. М. Нові підходи в реформуванні оборонного бюджету України / С. М. Голубка // Економіка України. – 1998. – № 5.
171. Голубка С. М. Основи національного фінансотворення часів козацької державності / С. М. Голубка // Наук. вісник НАТУ України. – 2011. – Вип. 21.18. – С. 367–372.
172. Голубка С. М. Основні етапи еволюції національного фінансотворення / С. М. Голубка // Вісник НБУ. – 2012. – № 3. – С. 34–37.
173. Голубка С. М. Основні умови формування національної економіки / С. М. Голубка // Економіка України: минуле, сучасне, майбутнє : зб. доповідей і повідомлень Восьмої наук. сесії Економічної комісії НТШ. – Л., 1997.
174. Голубка С. М. Особливості розвитку сучасного менеджменту в Україні / С. М. Голубка // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. пр. – Л. : ДУ “Львівська політехніка”, 1996.
175. Голубка С. М. Особливості формування та функціонування фінансової системи Гетьманщини (середина XVII – перша половина XVIII ст.) / С. М. Голубка // Наукові праці НДФІ. – 2010. – Вип. 4 (53). – С. 148–155.
176. Голубка С. М. Пріоритетність основних цілей національної економіки в умовах глобальних інтеграційних процесах / С. М. Голубка // Зб. наук. пр. екон. ф-ту ЛНУ “Інтереко”. – Л. : Інтереко, 2000. – Вип. 6.
177. Голубка С. М. Словник-довідник економічних термінів / С. М. Голубка, М. М. Голубка. – Л. : Світ, 1998. – 60 с.
178. Голубка С. М. Теоретична модель гармонійного поступу національної економіки / С. М. Голубка // Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку : матер. доповідей Міжнар. конгресу українських економістів, Львів, 22–26 трав. 2000 р. : в 2 ч. ; відп. ред. М. І. Долошній ; НАН України, Ін-т регіон. досліджень. – Л., 2000. – Ч. 1. – С. 108–110.
179. Голубка С. М. Типологія досліджень національних фінансів / С. М. Голубка // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 7 (133). – С. 8–16.

180. Голубка С. М. Трудовий потенціал і механізм його реалізації в умовах розбудови національної економіки / С. М. Голубка // Економіка України. – 1998. – № 2.
181. Голубка С. М. Туризм як феномен інституціалізації національної економіки / С. М. Голубка // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – 2008. – Вип. 39. – С. 128–130.
182. Голубка С. М. Фінансове державотворення Української Народної Республіки періоду Директорії / С. М. Голубка // Наук. вісник екон. наук Буковинської держ. фін. академії. – 2011. – Вип. 2 (21). – С. 342–350.
183. Голубка С. М. Фінансові засади першої конституції України гетьмана П. Орлика / С. М. Голубка // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. – 2012. – Вип. 36. – С. 232–235.
184. Голубка С. М. Формування національної економічної системи та механізми забезпечення її інтересів та безпеки / С. М. Голубка // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – 2000. – № 30.
185. Голубка С. М. Фундатор теорії модерного хліборобства та сільськогосподарського менеджменту / С. М. Голубка // Дар служити науці : наук. зб. на пошану д-ра істор. наук, проф. Володимира Задорожного. – Ужгород : Патент, 2001. – С. 145–151.
186. Голубка С. М. Лицар національного безпекотворення / С. М. Голубка. – К. : Фенікс, 2009. – 388 с.
187. Голубка С. М. Витоки та розвиток національних державних фінансів княжих часів / С. М. Голубка // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 118–122.
188. Голубка С. М. Генезис Міністерства фінансів України та структур управління у фінансовій сфері / С. М. Голубка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2011_2/Golubka.pdf.
189. Голубка С. М. Методологія дослідження фінансової україніки / С. М. Голубка // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. пр. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – Вип. 45. – С. 67–73.
190. Голубка С. М. Інституціалізація податків на українських землях радянської доби / С. М. Голубка // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – № 11–12. – С. 33–38.

191. *Голубка С. М.* Фінансова україніка – новий інтегруючий науковий напрям сучасності / С. М. Голубка // Матер. VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції “Україна наукова” (м. Київ, 21–23 грудня 2011 р.) – К., 2011. – С. 58–60.
192. *Горкіна Л. П.* Нариси з історії політичної економії в Україні (Остання третина XIX – перша третина XX ст.) / Л. П. Горкіна. – К. : Наук. думка, 1994. – 342 с.
193. *Горкіна Л. П.* У світовому науковому просторі: економічний доробок учених української діаспори (20–80-ті роки XX ст.) / Л. П. Горкіна, М. Г. Чумаченко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5. – С. 3–20.
194. *Горобець В. М.* Малоросійська колегія та реформа державного устрою України 1722–1727 : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. М. Горобець. – К., 1993. – С. 115–116.
195. Готи і гуни на території України. Загадка гунів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aratta-ukraine.com/sacred_ua.php?id=60.
196. *Гохберг Л. М.* Национальная инновационная система России в условиях “новой экономики” / Л. М. Гохберг // Вопросы экономики. – 2003. – № 3. – С. 26–44.
197. *Грабинська І.* Еволюція форм грошового обігу на українських землях / І. Грабинська, І. Грабинський // Вісник Львів. ун-ту. Сер. екон. – 2008. – Вип. 40. – С. 7–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vlnu/Ekon/2008_40/2_Hrabynska_Hrabynskiy.pdf.
198. *Грабинський І. М.* Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз / І. М. Грабинський. – Л. : НТШ, 1997. – 240 с.
199. *Гражевська Н. І.* Економічні системи епохи глобальних змін : монографія / Н. І. Гражевська. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
200. Грамота до всього українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18>.
201. *Гребельник О. П.* Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи : монографія / О. П. Гребельник. – К. : КНТЕУ, 2001. – 488 с.
202. Гривна, украинская национальная валюта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uateka.com/ru/article/society/1217>.

203. *Гринів Л. С.* Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Л. С. Гринів. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
204. *Гриценко А. А.* Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору теоретичні підґрунтя та досвід ЄС / А. А. Гриценко, В. О. Корнівська // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : матер. V Міжнар. філос.-екон. читань (м. Львів, 28–29 трав. 2012 р.). – Л., 2012. – С. 14–25.
205. *Гриценко А.* Інституційна архітектоніка і механізми економічного розвитку / А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 95.
206. *Гриценко А. А.* Институциональная архитектоника: объект, теория и методология / А. А. Гриценко // Постсоветский институционализм / под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Донецк : Каштан, 2005. – С. 49–74.
207. *Гриценко Х. В.* Фінансове регулювання відкритої економіки в умовах глобальних ризиків : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Х. В. Гриценко ; Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАН України. – К., 2011. – 20 с.
208. Гроші та кредит / М. І. Савлуک, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
209. Грошова реформа 1922–1924 рр.: історіографічна база доби НЕПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11117.html>.
210. Грошова реформа 1996-го: поява гривні та прощання з купонними мільйонерами / Karpatnews. – 2011. – 16 серп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://karpatnews.in.ua/news/hroshova-reforma-1996-ho-roiava-hryvni-ta-proshchannia-z-kuponnyumu-milioneramy-video.htm#sthash.euwtYjC.dpuf>.
211. *Грузицький Ю.* Кредитна реформа 1930–1932 років у СРСР / Ю. Грузицький // Вісник НБУ. – 2011. – С. 33–35.
212. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М. Грушевський ; упоряд. Й. Брояк. – Д. : БАО, 2003. – 734 с.
213. *Грушевський М.* Історія України-Руси : в 11 т. / М. Грушевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm>.
214. *Гуляй А.* Незнані документи гетьмана Івана Мазепи / А. Гуляй, Ю. Мицик // Сіверянський Літопис. – 2003. – № 1. – С. 60.

215. *Гэлбрейт Дж. К.* Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookz.ru/authors/djon-kennet-gelbreit/gelbrejt01.html>.
216. Граційні дні / Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Article=6740&action=show>.
217. *Даццишин М.* Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні : монографія / М. Даццишин, В. Керецман. – К. : К.І.С., 2007. – 102 с.
218. Декларація Генерального секретаріату України від 29 вересня 1917 р. // Нова Рада. – 1917. – 30 вер.
219. *Дементьев В. Е.* Институциональная структура российской экономики перед испытанием ВТО / В. Е. Дементьев // Вестник ГУУ. Сер. “Институциональная экономика”. – 2002. – № 1 (3). – С. 37–45.
220. Денежная реформа 1947 г. в СССР и конфискационные денежные реформы в Европе 1944–1948 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.
221. Денежные реформы в России: история и современность : сб. ст. – М. : Древлехранилище, 2004. – 280 с.
222. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/79890>.
223. Державна митна служба України: виникнення та становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18628.
224. Державна пробірна служба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assay.gov.ua>.
225. Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua>.
226. Державне підприємство “Київська офсетна фабрика” // Діловий імідж України. Здобутки. Досвід. Визнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bpart.kiev.ua/ukr/cat2007/?s=8&i=139>.
227. Державний Вістник. – 1918. – № 1. – 16 трав.

228. *Дерябина М.* Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода / М. Дерябина // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 108–124.
229. *Деева Н. М.* Бюджетна абетка / Н. М. Деева, Т. В. Недосекина. – Д. : Дніпрокнига, 2004. – 244 с.
230. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920 рр. : док. і матер. : у 2 т. Т. 1 / упоряд. В. Верстюк та ін. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 688 с.
231. До Українського Народу // Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1. – 19 берез.
232. *Добриловський І. М.* Політична економія : курс лекцій / І. М. Добриловський. – Подєбради, 1932–1933. – 305 с.
233. *Добриловський М.* Короткий курс фінансової науки. Ч. 2 / М. Добриловський. – Подєбради : Видавниче т-во при УГА, 1924. – 226 с.
234. Довідник з історії України / за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>.
235. *Довнар-Запольський М. В.* Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах / М. В. Довнар-Запольский. – К. : Тип. Импер. ун-та св. Владимира, 1901. – 807 с.
236. Доклад операционного отделения германского восточного фронта о положении на Украине в марте 1918 г. // Архив русской революции : в 22 т. Т. 1. – М. : Терра, 1991. – С. 292.
237. *Дорошенко Д.* Нарис історії України : в 2 т. Т. 1 (до половини XVII століття) / Д. Дорошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://varnak.ueuo.com/narys/narys_v1.html#ch3.
238. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. : у 2 т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. Дорошенко. – Ужгород : Свобода, 1930. – 424 с.
239. *Дрібниця В. О.* Історія України / В. О. Дрібниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eduknigi.com/istor_view.php?id=427.
240. *Дядиченко В. А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко ; відп. ред. І. О. Гуржій ; Ін-т історії АН УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.

241. Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. / В. В. Небрат, Н. А. Супрун, А. С. Аблов та ін. ; за ред. В. В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2012. – Ч. 1. – 332 с.; Ч. 2. – 460 с.
242. Еволюція форм грошей на українських землях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ref.rushkolnik.ru/v35977/?page=5>.
243. Економіка незалежної України в 90-ті роки ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: view/Itemid,36/catid,103/id,1806.
244. Економічне становище в Україні в 50–60-х роках ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istoriya.ru/referat/6462/1.php>.
245. Економічні системи : монографія / Г. І. Башнянина, В. Л. Осецький, Н. І. Гражевська та ін. ; за ред. Г. І. Башнянина. – Т. 2. – К. : Видавництво комерційної академії, 2011. – 496 с.
246. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Nova_ek_p_NEP.
247. *Ершова М. Я.* Институциональные факторы развития региональных экономик / М. Я. Ершова // ЭКО. – 2007. – № 4. – С. 13–27.
248. *Єлісеєва Л. В.* Становлення та розвиток місцевих фінансів у Російській імперії наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Л. В. Єлісеєва ; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2010. – 20 с.
249. *Єрохін С. О.* Синергетична парадигма сучасної економічної теорії / С. О. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 4–17.
250. *Єрохін С. О.* Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект / С. О. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 527 с.
251. *Єфименко Т. І.* Податки в інституційній системі сучасної економіки / Т. І. Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів НАН України. – К., 2011. – 688 с.
252. *Єфименко Т. І.* Фінансова наука та економічні реформи: інституціональний контекст / Т. І. Єфименко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 5–22.
253. *Заглинська Л. В.* Українські гроші в історико-економічному аспекті становлення світових грошових відносин / Л. В. Заглинська, Т. В. Гоголь // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. Наукові записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – 2010 – Вип. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apvvi/2010_19/zag_gog.pdf.

254. *Загорський В. С.* Бюджетно-податкова система України: теорія і практика : монографія / В. С. Загорський ; Національна академія ДПС України. – Ірпень : Нац. акад. ДПС України, 2006. – 304 с.
255. *Заграва Е.* Глобалізація і нації / Е. Заграва. – К. : Фенікс, 2002. – 64 с.
256. Займы государственные // Большая Советская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/Государственные_займы.
257. *Затонацкая Т. Г.* Финансовые инструменты социально-экономического развития государства и регионов : монографія / Т. Г. Затонацкая, А. Д. Данилов. – К. : Компьютерпресс, 2009. – 288 с.
258. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. – Х. : ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – 509 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_lib/00000332.
259. Земли русов глазами арабов / Начало отечества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliotekar.ru/nachalo/1-2.htm>.
260. *Зеркаль М. М.* Нова економічна політика радянського уряду на півдні України: історіографія проблеми / М. М. Зеркаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2010_3_29/31_29.pdf.
261. *Зибер Н. И.* Избранные экономические произведения : в 2 т. Т. 1 / Н. И. Зибер. – М., 1959. – 724 с.
262. *Зимовець В. В.* Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток : монографія / В. В. Зимовець. – К., 2003. – 314 с.
263. *Зимовець В. В.* Державна фінансова політика економічного розвитку / В. В. Зимовець ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2010. – 256 с.
264. *Злобін І. Д.* Позики державні / І. Д. Злобін, Т. М. Клавдієва // Vseslova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vseslova.com.ua/word/http://vseslova.com.ua/word/Займы_государственные-36879u.
265. *Злупко С. М.* Батько української земської статистики / С. М. Злупко. – Л. : Львівський політехнік, 1997. – С. 13.
266. *Злупко С. М.* Екогенологічна компонента регіонального управління і місцевого самоврядування / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. – 2000. – Вип. 14. – С. 35–47.

267. Злупко С. М. Екогномологічні засади ефективної регіональної політики / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період : зб. наук. пр. – 1999. – Вип. 8. – С. 20–34.
268. Злупко С. М. Засновник бюджетної статистики / С. М. Злупко // Статистика України. – 1999. – № 2. – С. 72–74.
269. Злупко С. М. М. П. Яснопольський – засновник наукової школи територіальної фінансової економетрії / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2000. – № 2. – С. 125–132.
270. Злупко С. М. Персоналії і теорії української економічної думки / С. М. Злупко. – Л. : Євросвіт, 2002. – С. 346.
271. Злупко С. М. Українська наукова школа просторової економетрії та вдосконалення регіональної статистики на сучасному етапі / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) : щорч. наук. пр. – 1999. – Вип. 10. – С. 257–264.
272. Злупко С. М. Економіка України / С. М. Злупко. – Л. : ЛДУ, 1995. – С. 5–6.
273. Злупко С. М. Новаторські теорії українських економістів – наукова основа моделювання економічного розвитку України у ХХІ столітті / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Україна у ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку. – Л., 2001. – Вип. 23. – С. 334.
274. Злупко С. М. Внесок українських економістів у розвиток теорії грошей, грошового обігу фінансів / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 31–37.
275. Злупко С. М. Концепційні засади формування національної економічної системи / С. М. Злупко // Становлення національної економіки : зб. матер. Всеукр. наук. конференції. – Л., 1995. – С. 9–16.
276. Злупко С. М. Перехідна економіка: сучасна Україна / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 324 с.
277. Злупко С. М. Теоретичні засади і стан вивчення економіки України. Становлення нової економічної системи в Україні. Ч. 1 / С. М. Злупко // Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 20–21 грудня 1994 р.) – Л., 1994. – С. 52–62.
278. Злупко С. М. Три геополітичні цикли економічного розвитку України / С. М. Злупко // Державність. – № 19/97, 20/98. – С. 28–29.

279. Злупко С. М. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і еко-гомології: вибрані дослідження / С. М. Злупко. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – С. 51–83.
280. Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 51–69.
281. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : монографія / І. В. Зятковський. – Т. : Екон. думка, 2006. – 384 с.
282. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем : монография / Т. И. Артемова, А. А. Гриценко, Т. А. Кричевская и др. ; под ред. А. А. Гриценко ; НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир. НАН Украины. – К., 2013. – С. 580.
283. Избранные труды Кондратьевского Конъюнктурного института. – М. : Экономика, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economics.hse.ru/det/ecmet/publications/14785244.html>.
284. Иловайский С. И. Учебник финансового права / С. И. Иловайский. – Одесса : Тип. Соколовского, 1904. – 383 с.
285. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
286. Интрилигейтор М. Глобализация как источник международных конфликтов и обострения конкуренции / М. Интрилигейтор // Проблемы теории и практики управления. – 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.val--s.narod.ru/gl_6.htm.
287. Инишаков О. Место институционализма в экономической науке / О. Инишаков, Д. Фролов // Экономист. – 2005. – № 10. – С. 39–44.
288. Исакова Е. В. История денежных реформ в документах РГАЭ / Е. В. Исакова // Денежные реформы в России: история и современность : сб. ст. – М. : Рос. гос. архив экономики, 2004. – С. 193–198.
289. История отечественного государства и права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-6/48.htm>.
290. История Украинской ССР : в 10 т. Т. 3 / под ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К. : Наук. думка, 1983. – 693 с.

291. *Ільченко Н. М.* Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід / Н. М. Ільченко // Актуальні проблеми державного управління. – Х. : ХарРІНАДУ, 2011. – № 1 (39) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/index.html>.
292. Інститут державних секретарів міністерств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1163_page_46.html.
293. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. – Л. : Новий Світ-2000, 2005. – 648 с.
294. Інституція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index;> <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/15108; slovoedia.org.ua/41/53382/265948.html>.
295. Історичний розвиток банківської системи в Україні в умовах становлення ринкового господарства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : монографія / І. Е. Новікова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 304 с.
296. Історія економічних учень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2002. – 514 с.
297. Історія і монетна справа античних держав Північно-Східного Причорномор'я // Одеський музей нумізматики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum.com.ua/ukr/istor/sev-vost/sev-vost.htm>.
298. Історія народного господарства Української РСР : у 3 т., 4 кн. – К., 1983.
299. Історія розвитку грошей та становлення національної валюти – гривні // Українська академія банківської справи Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uabs.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2896&Itemid=738&lang=uk.
300. Історія створення Державної установи “Музей коштовного і декоративного каміння” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.museumkiev.org/Geology/site_vol_vol/history.htm.
301. Історія страхування / С. К. Реверчук, Т. В. Сива, С. І. Кубів, О. Д. Вовчак ; за ред. С. К. Реверчука. – К. : Знання, 2005. – 213 с.
302. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Л. : Світ, 2002. – 520 с.

303. Історія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainaforever.narod.ru/torgivlafinansy.html>.
304. Казацкое государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=45181754&cat_d=244313965.
305. *Калашнікова Л. М.* Формування регіональних фінансів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Л. М. Калашнікова; Нац. акад. ДПС України. – Ірпінь, 2004. – 19 с.
306. *Калініченко В. В.* Історія України. Ч. 3: 1917–2003 рр. / В. В. Калініченко, І. К. Рибалка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 628 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.univer.kharkov.ua/old/elibrary/kalinichenko_textbook/Kalinichenko_11.4.htm.
307. *Канигін Ю. М.* Віхи священної історії: Русь-Україна / Ю. М. Канигін. – К. : Україна, 2001. – 368 с.
308. *Кирдина С.* Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Кирдина // Вопросы экономики. – 2004. – № 10. – С. 89–98.
309. *Кириленко О. П.* Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О. П. Кириленко. – К. : НІОС, 2000. – 384 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/7/54/1/2/#5736>.
310. *Кифяк В. І.* Сутність інституційного механізму розвитку аграрних підприємств / В. І. Кифяк / IV Междунар. науч.-практ. конференция “Проблемы формирования новой экономики XXI века” (22–23 декабря 2011 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111222/3_kifyak.php.
311. *Клапків М. С.* Витоки національного страхового ринку України : монографія / М. С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Т. : Карт-бланш, 2003. – 275 с.
312. *Клюкин П. Н.* Предисловие; Конъюнктурный институт в новых исторических координатах (“экономическая мысль – хозяйственная система”); Конъюнктурный институт в лицах: биографический очерк / П. Н. Клюкин // Избранные труды Кондратьевского Конъюнктурного института. – М. : Экономика, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.hse.ru/det/ecmet/publications/14785244.html>.
313. *Князьков С.* Очерки из истории Петра Великого и его времени / С. Князьков. – СПб. : Изд-во П. В. Луковникова, 1914. – 648 с.

314. *Ковалевський О.* Люстрована історія України від найдавніших часів до сучасності / О. Ковалевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianvancouver.com/archives/6026>.
315. *Коваленко М. А.* Фінанси регіону : навч. посіб. / М. А. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17810409/finans/finans_regionu_-_kovalenko_ma.
316. *Коваленко Ю. М.* Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю. М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 95.
317. *Коваленко Ю. М.* Інституціоналізація фінансового сектору економіки : монографія / Ю. М. Коваленко ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
318. *Ковалюк О. М.* Фінансовий механізм організації економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.02.03 / О. М. Ковалюк ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 435 с.
319. *Кованько П. Л.* Местный бюджет Киевской губернии в нынешних ее территориальных границах и административно-территориальном делении накануне всемирной войны (за период 1912, 1913 и 1914 гг.) / П. Л. Кованько. – К., 1925. – 102 с.
320. *Кованько П. Л.* Местный бюджет Украины в 1912 году в нынешних территориальных границах и административно-территориальном делении / П. Л. Кованько. – Х., 1925. – 86 с.
321. Комітети незаможних селян (комнезами, КНС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik2/365.html>.
322. *Кондратьєва О.* Податок на бездітність: історія та сучасність / О. Кондратьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yuricom.com/ua/consultation/faq/?id=10584>.
323. Конституція (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики от 10.07.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tarasei.narod.ru/konst1918.htm>.
324. Конституція П. Орлика та її значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=33871&pg=3>.
325. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>.

326. Конституція УСРР 1929 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/konstituciya-usrr-1929-r>.
327. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1990. – № 48. – Ст. 632 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uzakon.com/document/tpart17/isx17312.htm>.
328. Концепція розвитку системи кредитної кооперації : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2006 № 321-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/321-2006-%D1%80>.
329. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4–22.
330. Корнаи Я. Тенденции постсоциалистического развития: общий обзор / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 1996. – № 1. – С. 5–17.
331. Корнеев В. В. Фінансові посередники як інститути розвитку / В. В. Корнеев. – К. : Основа, 2007. – 192 с.
332. Корняков В. И. Что могут институты / В. И. Корняков // Философия хозяйства. – 2006. – № 1. – С. 319–332.
333. Коропецький І. С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки / І. С. Коропецький. – К. : Либідь, 1995. – С. 12.
334. Корчинский А. Василий Крутов: Теплоход с первыми миллиардами гривен для Украины едва не утонул в открытом океане / А. Корчинский // Сегодня. – 2009. – 26 нояб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/interview/14096922.htm>.
335. Коуз Р. Фирма, рынок, право / Р. Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
336. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України / В. І. Кравченко. – К. : Знання, 1999. – 487 с.
337. Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні : монографія / А. І. Крисоватий. – Т. : Карт-бланш, 2005. – 372 с.
338. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 608 с.

339. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень / П. В. Круш, О. О. Кожемеченко. – К. : ЦУЛ, 2011. – 320 с.
340. Крыжицкий С. Д. К проблеме формирования Ольвийского полиса: Ольвийская округа / С. Д. Крыжицкий, В. М. Отрешко. – К., 1986. – С. 3–17.
341. Ксенофонт // Энциклопедия Кольера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier.
342. Кудряшов В. Фінанси : навч. посіб. / В. Кудряшов ; М-во освіти і науки України, Український фінансово-економічний ін-т. – Херсон : ОЛДІ-плюс, 2006. – 356 с.
343. Кузнецова Л. В. Сутність та основні складові системи управління фінансами банку / Л. В. Кузнецова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/19_9/196_Kuzniecowa_19_9.pdf.
344. Кулишер И. М. Очерки финансовой науки / И. М. Кулишер. – Вып. 1. – Пг. : Наука и школа, 1919. – 252 с.
345. Кульчицкий Б. В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація / Б. В. Кульчицкий. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 352 с.
346. Кульчицкий С. В. Нова економічна політика (НЕП) / С. В. Кульчицкий // Энциклопедія історії України : у 10 т. Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Наук. думка, 2010. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.history.org.ua/?termin=Nova_ek_p_NEP.
347. Кульчицкий Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія / Я. В. Кульчицкий. – Л. : Ліга-Прес, 2011. – 687 с.
348. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Т. : Екон. думка, 2005. – 124 с.
349. Кухарець Л. В. Від данини до податків / Л. В. Кухарець // Фінанси України. – 1997. – № 3. – С. 105–107.
350. Куявия (центр Др. Руси) / Большая Советская Энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article067943.html>.

351. *Лагутін В. Д.* Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці : монографія / В. Д. Лагутін. – К. : КНТЕУ, 2007. – 248 с.
352. *Лагутін В. Д.* Кредитування: теорія і практика / В. Д. Лагутін. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 215 с.
353. *Лазаревский А. М.* Описание Старой Малороссии. Т. 2: Полк Нежинский / А. М. Лазаревский. – К., 1893. – 436 с.
354. *Лановик Б. Д.* Економічна історія України / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/lanovik/124.htm>.
355. *Лановик Б. Д.* Економічна історія : курс лекцій / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – 4-ге вид., стер. – К. : Вікар, 2003. – 405 с. – (Сер. “Вища освіта ХХІ століття”).
356. *Ларіонова Л. Д.* Усе і навіть більше – про фінанси України / Л. Д. Ларіонова // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 154–155.
357. *Лебідь-Юрчик Х.* Бюджетове право / Х. Лебідь-Юрчик. – Л., 1927. – 191 с.
358. *Левченко В.* Історія запровадження та функціонування гривні: від 1918 до 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sid/2010_16/15.pdf.
359. *Леоненко П. М.* Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.) : монографія / П. М. Леоненко. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – С. 352.
360. *Леоненко П. М.* Сучасні економічні системи / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.
361. *Леоненко П. М.* Структура фінансової науки у світлі її історії / П. М. Леоненко // Фінанси України. – 2005. – № 11. – С. 21–24.
362. *Леоненко П. М.* Економічна історія / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання-Прес, 2004. – 499 с.
363. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : НДФІ, 2009. – 600 с.
364. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. – К. : Т-во “Знання” України, 1992. – 192 с.

365. Літопис Міністерства фінансів України: Сумська область. – К., 2010. – 444 с.
366. Літопис Самовидця / за ред. Я. Дзири ; Ін-т історії АН УРСР. – К., 1971. – 444 с.
367. *Ліцовева О. В.* Митна справа в Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Ліцовева / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 17 с.
368. *Лондар С. Л.* Фінанси : навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Терещенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с.
369. *Лопата П.* Роксолани / П. Лопата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoukes.com/newpathway/44-2011-Page-12-1.html>.
370. *Лопушняк Г. С.* Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико-проблемні аспекти / Г. С. Лопушняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/1/04.pdf>.
371. *Лютий І. О.* Податки на споживання в економіці України : монографія / І. О. Лютий, А. Б. Дрига, М. О. Петренко. – К. : Знання, 2005. – 335 с.
372. *Львовичкін С.* Фінансова інфраструктура ринкової економіки: концептуальні підходи / С. Львовичкін, В. Опарін, В. Федоров // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 57–71.
373. *Майбурд Е. М.* Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е. М. Майбурд. – М. : Дело, 1996. – 560 с.
374. *Макконнел К. Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнел, С. Л. Брю ; пер с англ. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
375. *Максвелл Г.* Онтологический статус теоретических сущностей / Г. Максвелл // Философия науки. – 2005. – № 1. – С. 20–48.
376. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. ; відп. ред. В. Смолій. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
377. *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років / Б. Мартос // Літопис Червоної Калини. – 1991. – № 6. – С. 27–30; 1992. – № 1. – С. 38–41; № 2–3. – С. 55–58.
378. *Марчук Є. К.* Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження / Є. К. Марчук // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 13–17.
379. *Маршалл А.* Принципы экономической науки : в 3 т. Т. 1 / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – 416 с.

380. *Марьяхин Г. Л.* Налоги и сборы с населения в СССР / Г. Л. Марьяхин. – М. : Финансы, 1964. – 128 с.
381. *Марьяхин Г. Л.* Налоговая система СССР / Г. Л. Марьяхин. – М. : Госфиниздат, 1952. – 247 с.
382. *Марьяхин Г. Л.* Очерки истории налогов с населения СССР / Г. Л. Марьяхин. – М., 1964. – 252 с.
383. *Маслов П.* Курс истории народного хозяйства. От первобытных времен до XX столетия / П. Маслов. – М., 1925.
384. *Мелцер А. Х.* Реформирование международных финансовых институтов: план обеспечения финансовой стабильности и экономического развития / А. Х. Мелцер // Экономические перспективы. – 2001. – Т. 6, № 1. – С. 10–14.
385. *Мельник Л. Г.* Боротьба за українську державність (XVII ст.) / Л. Г. Мельник. – К. : Освіта, 1995. – 192 с.
386. *Мельник Л. Г.* Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах : навч. посіб. / Л. Г. Мельник. – К., 1997. – 139 с.
387. *Менгер К.* Основания политической экономии / К. Менгер. – М. : Территория будущего, 2005. – 496 с.
388. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
389. Митно-фінансова система за часів Б. Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://otherreferats.allbest.ru/history/00116981_0.html.
390. *Михасюк І. Р.* Глобалізація і єврорегіоналізація / І. Р. Михасюк. – Л. : Українські технології, 2005. – 192 с.
391. *Михасюк І. Р.* Державне регулювання економіки в умовах глобалізації : монографія / І. Р. Михасюк, З. М. Залога, О. Є. Сухай / за ред. І. Р. Михасюка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : Українські технології, 2010. – 320 с.
392. *Михасюк І. Р.* Транскордонне співробітництво в умовах глобалізації : монографія / І. Р. Михасюк, С. М. Федішин / за ред. І. Р. Михасюка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, ВШПіМ в Хшанові. – Л. : Український бестселер, 2010. – 250 с.

393. Міністерство доходів і зборів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?art_id=299265&cat_id=292232.
394. Міністри фінансів України. 1917–1998: короткі біографії / Г. О. П'ятченко, В. І. Кравченко, А. В. Кухарець. – К., 1998. – 164 с.
395. *Міняйло С. А.* Податкова політика радянської влади в українському селі в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи (1930–1939 рр.): історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. А. Міняйло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/340781.html>.
396. Місцеві фінанси / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова. – К. : КНЕУ, 2002. – 184 с.
397. Місцеві фінанси // Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12191214/finans/mistsevi_ffinans166.
398. Місцеві фінанси : підручник / за ред. О. П. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
399. Місцеві фінансові інститути: місцеві податки і збори, комунальна власність, комунальний кредит, фінансові комунальні підприємства і комунальні платежі // Управління регіональною економікою / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/natsionalnaya-ekonomika-uchebnik/mistsevi-finansovi-instituti-mistsevi-podatki.html>.
400. *Мітіліно М. І.* Основи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1929. – 390 с.
401. *Мітіліно М. І.* Елементи фінансової науки / М. І. Мітіліно. – К. : Держ. вид-во України, 1926.
402. *Модзалевський В.* До історії млинського права Гетьманщини / В. Модзалевський // Записки історичної і філологічної секції українського наукового товариства в Києві. – К., 1914. – Кн. 13.
403. *Молдован О. О.* Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : монографія / О. О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.
404. *Мосаєв Ю. В.* Вплив Галицько-Волинської держави на розвиток української державності / Ю. В. Мосаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/grani/2012_6/1.pdf.

405. *Музиченко П.* Історія держави і права України / П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – 471 с.
406. *Мухін І. В.* Скасування податків в СРСР / І. В. Мухін. – К. : Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. – 36 с.
407. *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. / В. А. Мякотин. – Прага, 1926. – Т. 1, вып. 2. – С. 110–111.
408. Найвизначніші дати ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainehistory.narod.ru/new_page_6.htm.
409. *Налоги и сборы с населения в СССР.* – М., 1964. – 128 с.
410. *Народное хозяйство СССР в 1990 г. : стат. ежегод.* – М., 1991.
411. НАСК “Оранта” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufu.org.ua/ua/about/info/members_of_the_federation/4515/4941.
412. Наукова бібліотека Нац. ун-ту ДПС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.asta.edu.ua/about/history>.
413. Наукові факти та їх роль у науковому дослідженні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com>.
414. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т. / за заг. ред. М. Я. Азарова ; М-во фінансів України, Нац. ун-т ДПС України. – К., 2010. – 2389 с.
415. *Науменкова С. В.* Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи / С. В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 12–18.
416. *Науменкова С. В.* Проблеми подолання негативного впливу глобальних диспропорцій та формування нового геофінансового механізму / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 23–36.
417. *Науменкова С. В.* Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 44–56.
418. *Науменкова С. В.* Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Ун-т банківської справи : Центр наук. досліджень НБУ, 2009. – 384 с.
419. *Національна економіка : навч. посіб.* / В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, Т. В. Сідлярчук та ін. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2012. – 247 с.

420. НБУВ ІР (Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського).
421. *Небрат В. В.* Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В. В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2013. – 584 с.
422. *Небрат В. В.* Українська фінансова думка другої половини ХІХ – початку ХХ століть / В. В. Небрат. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. – 224 с.
423. *Негиши Т.* История экономической теории / Т. Негиши. – М. : Аспект-пресс, 1995. – 463 с.
424. *Нейман В. П.* Становлення митної справи в Україні у 1991–1996 рр.: історико-правовий аспект / В. П. Нейман // Слов'янський вісник : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2011_12/st26.pdf.
425. *Нельсон Р.* Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : Финстатинформ, 2000. – 474 с.
426. *Нечай Н. В.* Нариси з історії оподаткування / Н. В. Нечай. – К. : Вісник податкової служби України, 2002. – 144 с.
427. *Новак А. З.* Європейська інтеграція. Шанси для Польщі – досвід для України / А. З. Новак ; пер. з польськ. А. Дідух, Р. Гудь. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 192 с.
428. Новітня історія (1914–1939 рр.). Встановлення більшовицької диктатури. Національно-визвольний рух і громадянська війна в Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/zarubzno/503.html>.
429. *Новоторов О. С.* Земельні відносини в контексті просторового розвитку та трансформації територіальних природно-господарських систем / О. С. Новоторов // Механізм регулювання економіки : зб. наук. пр. – 2008. – № 2. – С. 42–52.
430. *Норгаард О.* Економічні інституції та демократична реформа: порівняльний аналіз посткомуністичних країн / О. Норгаард ; пер. з англ. М. Коцуба, А. Галушки. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 424 с.
431. *Норт Д.* Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
432. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

433. *Носань Н. С.* Groшова реформа 1922–1924 pp. в УСРР: історичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. С. Носань ; Черкас. нац. у-нт ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 20 с.
434. *Нуреев Р.* Институционализм: прошлое, настоящее, будущее / Р. Нуреев // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 125–131.
435. *Нуреев Р. М.* Введение. Эволюция институциональной теории / Р. М. Нуреев // Постсоветский институционализм / под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Д. : Каштан, 2005. – С. 6–31.
436. *Нуреев Р. М.* Формирование постсоветского институционализма / Р. М. Нуреев, В. В. Дементьев // Постсоветский институционализм / под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Д. : Каштан, 2005. – С. 446–479.
437. О ликвидации Народного Комиссариата Продовольствия Союза ССР и Народных Комиссаров продовольствия Союзных республик : декрет Совета Народных Комиссаров СССР от 09.05.1924 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tehnorma.ru/doc_ussrperiod/textussr/ussr_2013.htm.
438. О местных бюджетах : декрет ВЦИК, СНК РСФСР от 10.12.1921 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=18085>.
439. О налоговой реформе : постановление ЦИК, СНК СССР от 02.09.1930 // СЗ СССР. – 1930. – № 46. – Ст. 476.
440. *Оглоблин О.* Гетьман Иван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Вид. 2-ге, допов. – Нью-Йорк ; К. ; Л. ; Париж ; Торонто, 2001. – С. 134–143.
441. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики / В. Ойкен ; пер. с нем. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 496 с.
442. *Окампо Х. А.* Глобальное экономическое сотрудничество или провал / Х. А. Окампо [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=9647.
443. *Октябрьский П. Я.* Н. Д. Кондратьев и его статистическая школа / П. Я. Октябрьский // Галерея экономистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=ru&links=./ru/kondratiev/biogr/kondratiev_b3.txt&img=brief.gif&name=kondratiev.
444. *Олейник А.* “Институциональные ловушки” постприватизационного периода в России / А. Олейник // Вопросы экономики. – 2004. – № 6. – С. 79–84.

445. Олейник А. Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / А. Н. Олейник ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1995. – 32 с.
446. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учеб. пособие / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
447. Олейник А. Сценарии институционального развития переходного общества / А. Олейник // МЭ и МО. – 1996. – № 7. – С. 19–24.
448. Олсон М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция и социальный склероз / М. Олсон. – Новосибирск : ЭКОР, 1998. – 432 с.
449. ООН против финансовой архитектуры // Время новостей. – 2001. – № 75 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vremya.ru>.
450. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
451. Опарін В. Фінанси (Загальна теорія) / В. Опарін ; М-во освіти України; Київ. нац. екон. ун-т. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : КНЕУ, 2002. – 238 с.
452. Осипов Ю. М. Институты и экономика: кто кому более служит? / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. – 2006. – № 4. – С. 53–55.
453. Основи економічної теорії : підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін. ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – 606 с.
454. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2005. – 784 с.
455. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури / С. Павленко. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська акад.,” 2005. – 304 с.
456. Павленко С. О. Іван Мазепа / С. О. Павленко. – К. : Альтернативи, 2003. – С. 223.
457. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : монографія / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – 584 с.
458. Панчишин С. Теоретичні основи інституційного аналізу економіки / С. Панчишин, А. Сохецька // Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. – Л. : Новий Світ-2000, 2005. – С. 11–87.

459. *Пасічник Ю. В.* Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монографія / Ю. В. Пасічник ; НАН України, Ін-т екон. промисловості. – Д. : Юго-Восток, Лтд, 2005. – 642 с.
460. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
461. *Патлаевский И. И.* Курс финансового права / И. И. Патлаевский. – Одесса : Тип. “Одесского вестника”, 1885. – 394 с.
462. Переписні книги 1666 року / підгот. до друку і ред. В. О. Романовський. – К. : ВУАН, 1933. – 447 с.
463. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 року. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kozak-sirko.org.ua/pages.php?id=355>.
464. Перші гроші незалежності // Атлантична панорама. – 2011. – № 4 (35).
465. *Пінчук Ю. К.* Еволюція фінансових правових регуляторів у контексті проблем бюджетного програмування / Ю. К. Пінчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. – 2010. – № 1. – С. 126–132.
466. *Плазова Т.* “Українське питання” під час підписання ризького мирного договору 1921 року / Т. Плазова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2012_24/20.pdf.
467. *Плохинский М. М.* Гетман Мазепа в роли великорусского помещика / М. М. Плохинский // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1892. – Т. 4.
468. *Плютто П. А.* Термін “воєнний комунізм” ввів у науковий обіг А. А. Богданов о “военном коммунизме” / П. А. Плютто // СоЦис. – 1990. – № 11. – С. 147–151.
469. Повідомлення комітету Центральної Ради про організацію Генерального секретаріату // Народня воля. – 1917. – 17 черв.
470. Повість врем'яних літ: літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.
471. Податкова система України / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін. ; за ред. В. М. Федосова. – К. : Либідь, 1994. – 464 с.

472. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
473. *Поланьши К.* Экономика как институционально оформленный процесс / К. Поланьши // Экономическая социология. – 2001. – Т. 3. – № 2. – С. 68–73.
474. *Поліщук В. І.* З історії політики української центральної ради, Гетьманщини та директорії у сфері грошей і грошового обігу (1917–1920 рр.) / В. І. Поліщук // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2005. – Вип. 37–38. – С. 105–116.
475. Положення про Державний гемологічний центр України : затв. наказом Міністерства фінансів України від 19.07.2004 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gems.org.ua/alldoc/pol_2012.doc.
476. Положення про Державну казначейську службу України : затв. указом Президента України від 13.04.2011 № 460/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/460/2011>.
477. Положення про Міністерство фінансів України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27.02.1993 № 147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/147-93-%D0%BF>.
478. Положення про Міністерство фінансів України : затв. указом Президента України від 08.04.2011 № 446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13425.html>.
479. *Полозенко Д. В.* Гроші та фінанси у транзитивній економіці / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. – 2007. – № 10. – С. 64–70.
480. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці / Д. В. Полозенко // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 82–89.
481. *Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України : у 2 т. Т. 1: До середини XVII століття / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 640 с.
482. *Полтерович В. М.* Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. – № 2. – С. 3–19.
483. *Полтерович В. М.* Институциональные ловушки: есть ли выход? / В. М. Полтерович // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3. – С. 5–16.
484. *Полтерович В. М.* Стратегии модернизации, институты и коалиции / В. М. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 4–24.

485. *Полтерович В. М.* Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 24–50.
486. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги : у 2 т. Т. 1 / К. Поппер ; пер. з англ. В. Лісового. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
487. Постсоветский институционализм / под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. – Д. : Каштан, 2005. – 480 с.
488. *Потарикіна Л. Л.* Ревкоми України в 1918–1920 рр. / Л. Л. Потарикіна. – К. : АН УРСР, 1957. – 156 с.
489. *Поташнікова Г. В.* Розвиток митної справи на Правобережній Україні в умовах становлення ринкової економіки (60-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г. В. Поташнікова ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с.
490. *Притуляк П.* Формування української грошової системи у добу Гетьманату (квітень – листопад 1918 р.) / П. Притуляк // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 3. – С. 93–101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vknteu/2009_3/12.pdf.
491. *Приходченко Л.* Інституційний механізм підвищення ефективності системи органів публічної влади / Л. Приходченко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Одеського регіон. ін-ту держ. управління. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_2/R_2/Prihodchenko.pdf.
492. *Пріцак О.* Конституція Пилипа Орлика : передмова / О. Пріцак // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / пер. з лат. та прим. М. Трофимук. – К. : Веселка, 1994. – С. 5–7.
493. Про асигнування коштів у розпорядження міністра фінансів А. Ржепецького на різні видатки Департаменту посередніх податків : постановова Ради міністрів від 03.12.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
494. Про бюджетну систему України : закон Української РСР від 05.12.1990 № 512-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.
495. Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання : постановова Президії Верховної Ради України від 09.09.1991 № 1519-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 627.

496. Про випуск державних кредитових білетів У.Н.Р. : закон від 06.01.1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/21147>.
497. Про відзначення 16-ї річниці проведення грошової реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=120946.
498. Про Головну скарбницю і Держбанк УНР : закон від 09.12.1917 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/999/17>.
499. Про грошову реформу в Україні : указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96>.
500. Про державний суверенітет України : декларація від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
501. Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні : закон України від 26.01.1993 № 2939-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/ed20120413>.
502. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012>.
503. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 28.02.2013 № 96/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2013>.
504. Про економічну самостійність Української РСР : закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 03.08.1990 № 142-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.
505. Про Єдиний митний тариф : закон України від 05.02.1992 № 2097-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>.
506. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України : наказ Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leonorm.com.ua/p/NL_DOC/UA/200501/Nak96.htm.

507. Про затвердження Положення про Державний комітет цін Ради Міністрів Української РСР : постанова Ради Міністрів УРСР від 19.10.1971 № 472 // ЗП УРСР. – 1971. – № 10. – Ст. 91.
508. Про затвердження Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету районної Ради народних депутатів та Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету міської, районної в місті Ради народних депутатів : постанова Ради Міністрів УРСР від 07.04.1972 № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-finansovii-viddil-vikonav-doc28353.html>.
509. Про затвердження Положення про фінансовий відділ виконавчого комітету обласної, Київської міської Ради народних депутатів : постанова Ради Міністрів УРСР від 24.09.1981 № 485 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-finansovii-viddil-vikonav-doc32256.html>.
510. Про захист споживчого ринку в Українській РСР : постанова Ради Міністрів УРСР від 22.10.1990 № 330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/330-90-%D0%BF>.
511. Про заходи у зв'язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28.12.1991 № 378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/378-91-%D0%BF>.
512. Про звіт Кабінету Міністрів України про здійснення та ефективність заходів щодо соціального захисту населення і внутрішнього ринку України : постанова Верховної Ради України від 07.02.1992 № 2106-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2106-12>.
513. Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України : указ Президента України від 25.02.1992 № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/98/92>.
514. Про митну справу в Україні : закон України від 25.06.1991 № 1262-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 44. – Ст. 575 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1262-12>.
515. Про міністерства і державні комітети Української РСР : закон УРСР від 03.08.1990 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 33. – Ст. 482.

516. Про Міністерство фінансів України : постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.1993 № 147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/147-93-%D0%BE>.
517. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
518. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : указ Президента України від 23.11.2011 № 1063/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011>.
519. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : указ Президента України від 23.11.2011 № 1070/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.
520. Про основні засади економічної та соціальної політики : постанова Верховної Ради України від 19.10.1994 № 216/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/216/94-%D0%B2%D1%80>.
521. Про передачу місцевих органів державного страхування по УРСР у відання Міністерства фінансів УРСР : постанова Ради Міністрів УРСР від 20.05.1958 № 596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/K P580596.html.
522. Про передачу цілісного майнового комплексу державного підприємства “Поліграфічний комбінат “Україна” по виготовленню цінних паперів” в управління Національного банку : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 № 667-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/667-2013-%D1%80>.
523. Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР : закон УРСР від 13.05.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B1-12>.
524. Про першочергові заходи щодо компенсації громадянам України втрат від знецінення цінних паперів і грошових заощаджень : указ Президента України від 15.06.1994 № 306/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/306/94>.
525. Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : указ Президента України від 13.04.2011 № 466/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/466/2011>.

526. Про Положення про Міністерство фінансів України : указ Президента України від 08.04.2011 № 446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.
527. Про порядок введення в дію Закону Української РСР “Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР” : постанова Верховної Ради Української РСР від 13.05.1991 № 1030в-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1030%D0%B2-12>.
528. Про порядок формування та зберігання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 387 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/387-98-%D0%BE>.
529. Про правонаступництво України : закон України від 12.09.1991 № 1543-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
530. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1427-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
531. Про продаж товарів народного споживання з використанням картки споживача з купонами нового зразка : постанова Кабінету Міністрів УРСР від 18.07.1991 № 94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР910094.html.
532. Про результати участі Національного банку України у Четвертому міжнародному конкурсі пам’ятних монет “Монетне сузір’я-2010”, м. Санкт-Петербург // Національний банк України. – 2010. – 11 черв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.anu.org.ua/reliz_coin_110610.pdf.
533. Про розширення введення в обіг купонів багаторазового використання : постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.1992 № 171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/171-92-%D0%BE>.
534. Про сільські й селищні Ради народних депутатів : указ Президії ВР СРСР від 08.04.1968 № 2507-VII.
535. Про соціальний захист населення і внутрішнього ринку України : постанова Верховної Ради України від 04.01.1992 № 2031-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2031-12>.

536. Про створення Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.1998 № 321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/321-98-%D0%BF>.
537. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки : указ Президента України від 28.04.2004 № 493/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>.
538. Про структуру бюджетної класифікації України : постанова Верховної Ради України від 12.07.1996 № 327/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/327/96-%D0%B2%D1%80>.
539. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.
540. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2012 № 633-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/633-2012-%D1%80>.
541. Про схвалення Стратегії модернізації системи управління державними фінансами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-2007-%D1%80>.
542. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : монографія / Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, Г. М. Дорожкіна та ін. ; НДЦ ІПР НАН України. – Х. : Инжек, 2007. – 448 с.
543. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) : монографія / Л. В. Дейнеко, Т. О. Осташко, В. О. Точилін та ін. ; за ред. А. І. Даниленка, Л. В. Дейнеко, В. О. Точиліна ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2013. – 292 с.
544. Проект модернізації державних фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/333413/file/Zvit.doc>.
545. Протокол засідання Малої Ради від 18.06.1917 // Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – груд.
546. Протокол засідання Малої Ради від 20.04.1918 // Робітнича газета. – 1918. – 23 квіт.

547. *Пустовійт Р.* Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в пост-соціалістичних економіках / Р. Пустовійт // *Економіка України*. – 2008. – № 6. – С. 14–26.
548. *Пушкарев В. С.* Денежная реформа 1947 г. и “черный рынок” / В. С. Пушкарев // *Бонистика* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bonistikaweb.ru/KNIGI/den-20.htm>.
549. *Пушкарева В. М.* История финансовой мысли и политики налогов / В. М. Пушкарева. – М. : Инфра-М, 1996. – 192 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschk/01.php.
550. *Пушкарьова О. Ю.* Передумови становлення державної контрольно-ревізійної служби України / О. Ю. Пушкарьова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Foa/2009_13/13_35.pdf.
551. *Радянська енциклопедія історії України*. – Т. 3 – К. : Головна редакція УРЕ, 1971. – 576 с.
552. *Реєнт О.* Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Альтернативи, 2003. – 304 с.
553. *Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс* / Л. П. Горкіна, С. О. Біла, В. В. Небрат та ін.; за ред. Л. П. Горкіної. – К., 2010. – 760 с.
554. *Реформирование мировой финансовой архитектуры: роль МВФ и интересы России* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.beafnd.org>.
555. *Реформування економічної системи та соціальної сфери / Україна: 10 років державотворення* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/10/05.htm>.
556. *Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика : монографія* / Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, А. І. Мярковський та ін.; за заг. ред. М. Я. Азарова. – К. : Міністерство фінансів України, 2011. – 656 с.
557. *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам : в 5 т. Т. 2: 1929–1940 годы* / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М. : Изд-во политической литературы, 1967. – 798 с.
558. *Рибак С. О.* Таксономія дефініцій фінансової сфери / С. О. Рибак, А. А. Лазебник // *Економічна теорія*. – 2007. – № 2. – С. 34–45.

559. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція / за ред. В. О. Точиліна ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 552 с.
560. Рих А. Хозяйственная этика / А. Рих ; пер. с нем. Е. М. Довгань ; отв. ред. В. В. Сапов. – М. : Посев, 1996. – 810 с.
561. Робітнича газета. – 1918. – 23 квіт.
562. Российский государственный архив древних актов. Путеводитель : в 4 т. Т. 3, ч. 2. / сост. Ю. М. Эскин, М. Б. Бабич, Л. А. Тищенко. – М. : Археографический центр, 1996. – 720 с.
563. *Роузфілд С.* Порівнюємо економічні системи / С. Роузфілд ; пер. з англ. В. Вишенська. – К. : К.І.С., 2005. – 370 с.
564. *Руденко Д. О.* Досягнення економічної науки, відмічені Нобелівською премією / Д. О. Руденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68364.doc.htm.
565. *Руднів В.* Фінансовий стан України за Петра I / В. Руднів // Науковий збірник за рік 1925. Записки українського наукового товариства в Києві. – К., 1926. – Т. 20. – С. 139.
566. *Рябцев С. В.* Понятие “финансовая система” в современной теории финансов / С. В. Рябцев // Финансы и кредит. – 2012. – № 15. – 56–62.
567. *Сабитова Н. М.* О сущности финансов: в продолжение дискуссии / Н. М. Сабитова // Финансы. – 2012. – № 6. – С. 58–61.
568. *Саблук П.* Передумови ринкової економіки / П. Саблук, М. Вітковський, Д. Полозенко // Економіка України. – 1992. – № 12. – С. 3.
569. *Сакс Дж.* Економіка перехідного періоду: уроки для України / Дж. Сакс, О. Пивоварський ; пер. з англ. О. Пивоварський. – К. : Основи, 1996. – 345 с.
570. *Свірський В. С.* Фінансовий сектор економіки: інституційно-функціональний підхід / В. С. Свірський // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_3/317.pdf.
571. *Селигмен Б.* Основные течения западной экономической мысли / Б. Селигмен. – М. : 1966. – 720 с.
572. *Семюелсон П. А.* Макроекономіка / П. А. Семюелсон, В. Д. Нордгауз ; пер. з англ. С. Панчишин. – К. : Основи, 1995. – 544 с.

573. *Сиденко В. Р.* Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – 376 с.
574. *Сидоренко Г. Д.* Конспект лекцій по русському фінансовому праву / Г. Д. Сидоренко. – Житомир, 1888. – 341 с.
575. Система Михаила Балудянского. Архив АН СССР, ф. 117, оп.1, № 2, с. 53; ОПИ ГИМ, ф. 342, д. 97.
576. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду : монографія / А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна та ін. ; за заг. ред. А. М. Соколовської. – К. : НДФІ, 2006. – 320 с.
577. *Сікора В. Д.* Національна ідея в економіці (українська перспектива) / В. Д. Сікора. – К. : ЕксОб, 1999. – 91 с.
578. *Скоморович І. Г.* Історія грошей і банківництва / І. Г. Скоморович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/bankivska_sprava/istoriya_groshey_i_bankivnitstva_-_skomorovich_ig.
579. *Скрипник М. О.* Історія появи етносу України як чинник патріотизму / М. О. Скрипник // Інтелігенція і влада. Сер. Історія. – 2006. – Вип. 6. – С. 212–217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iiv/2006_6/212-217.pdf.
580. *Скумін А.* Міністерство доходів і зборів: 70-тисячна армія митарів / А. Скумін // Тиждень.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/68538>.
581. *Слабченко М. Е.* Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны : в 4 т. / М. Е. Слабченко. – Одесса, 1922–1923.
582. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=6740&action=show>.
583. Словопедія: словник іншомовних слів Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopectia.org.ua/42/53396/281179.html>.
584. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт ; пер. з англ. П. Таращук. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
585. *Смовженко Т. С.* Фінансова грамотність / Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2012. – 322 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/945908>.

586. *Смолій В.* Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення / В. Смолій, В. Степанков ; АН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії. – К. : Ін-т історії України, 1993. – 71 с.
587. *Сніжко О. В.* Методологічні принципи дослідження фінансового розвитку трансформаційних економік в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / О. В. Сніжко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 33 с.
588. *Сніжко О. В.* Сучасні теоретичні підходи до визначення сутності фінансової системи / О. В. Сніжко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 57–68.
589. *Сніжко О. В.* Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко. – К. : Київський університет, 2009. – 815 с.
590. *Соболев М. Н.* Очерки финансовой науки (общедоступные беседы) / М. Н. Соболев. – Х. : Пролетарий, 1925. – 186 с.
591. *Соколенко С. І.* Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 568 с.
592. *Соколов Е. Н.* Финансовая политика Советской власти (октябрь 1917 – август 1918 гг.) / Е. Н. Соколов. – Рязань, 2008. – 148 с.
593. *Соколовська А. М.* Податкова система держави: теорія і практика становлення / А. М. Соколовська. – К. : Знання-Прес, 2004. – 454 с.
594. *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму: відкрите суспільствопід загрозою / Дж. Сорос ; пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. – К. : Основи, 1999. – 346 с.
595. *Сото Э. де.* Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Catallaxy, 1995. – 320 с.
596. Становлення та модернізація Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/stanovlennya-ta-modernizatsi>.
597. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
598. *Стеценко Т. О.* Управління регіональною економікою : навч.-метод. посіб. / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – 2010. – 265 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-natsionalnaya-ekonomika/upravlinnya-regionalnoyuekonomikoyu.html>.

599. *Стігліц Дж.* Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц ; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : ВД “КМ Академія”, 2003. – 252 с.
600. *Стігліц Дж.* Економіка державного сектора / Дж. Стігліц ; пер. з англ. А. Іщенка. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
601. Стійкість фінансових ринків України та механізми її забезпечення / О. І. Барановський, В. Г. Барановська, Є. О. Бублик та ін. ; за ред. О. І. Барановського ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2010. – 492 с.
602. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2015 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-20898.html>.
603. Стратегія управління державними фінансами – забезпечення стабільності національної бюджетної системи, фінансової безпеки та стійкого економічного зростання / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=379693&cat_id=53608.
604. *Стукало Н. В.* Глобалізація та розвиток фінансової системи України : монографія / Н. В. Стукало. – Д. : ДНУ, 2006. – 248 с.
605. *Субтельний О.* Історія України / О. Субтельний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uahistory.kiev.ua/subtelny/s63.phtml>.
606. *Субтельний О.* Україна: Історія : навч. посіб. / О. Субтельний. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
607. *Сунцова О. О.* Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова. – К. : ЦУА, 2010. – 488 с.
608. *Сунцова О. О.* Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів : монографія / О. О. Сунцова. – К. : Мін-во освіти і науки України : УкрІНТЕІ, 2009. – 300 с.
609. *Сутормина В. Н.* Государственные финансы как подсистема экономического базиса современного капитализма : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10 / В. Н. Сутормина. – Л., 1986. – 45 с.
610. *Сутормина В. М.* Держава-податки-бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : монографія / В. М. Сутормина, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.

611. *Сухарев О. С.* Институциональная теория и экономическая политика: к новой теории передаточного механизма в макроэкономике : в 2 кн. Кн. 1: Институциональная теория: методологический эскиз / О. С. Сухарев ; РАН, Ин-т экон. – М. : Экономика, 2007. – 516 с.
612. *Сухоруков А. І.* Проблеми фінансової безпеки України : монографія / А. І. Сухоруков. – К. : НІПМБ, 2004. – 117 с.
613. *Тарасевич В.* Еволюція економічної теорії та сучасне парадигмальне зрушення / В. Тарасевич // Економіка України. – 1996. – № 2. – С. 46–56.
614. *Тарасевич В.* Экуника: гипотезы и опыты : монографія / В. Н. Тарасевич. – М. : ТЕИС, 2008. – 565 с.
615. *Тарасов И. Т.* Очерк науки финансового права: Введение. Общая часть. Особенная часть / И. Т. Тарасов. – Ярославль : Тип. Губерн. правления, 1883. – 213 с.
616. *Твердохлебов В. Н.* Государственный кредит. Теория и техника / В. Н. Твердохлебов. – Л. : Academia, 1924. – 146 с.
617. *Твердохлебов В. Н.* Местные финансы / В. Н. Твердохлебов. – М. : Изд-во НКВД РСФСР, 1927. – 264 с.
618. Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : ЦУЛ, 2010. – 576 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12191214/finansimistsevi_finansi#166.
619. Теорія фінансів : підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник та ін. ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : ЦУЛ, 2010. – С. 187.
620. *Тиктин Г. И.* Очерки по общей теории публичных финансов. Опыт построения теоретической финансовой науки на публичноэкономической основе / Г. И. Тиктин // Журнал научно-исследовательских кафедр в Одессе. – 1926. – Том II, № 2. – 51 с.
621. *Тимочко Н. О.* Економічна історія України : навч. посіб. / Н. О. Тимочко. – К. : КНЕУ, 2005. – 204 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/category/13/27/19>.
622. Тиражи обиходных украинских монет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coinsua.narod.ru/clauses11.html>.
623. *Тищенко М.* Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України у XVIII ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – К., 1931. – С. 97–105.

624. *Ткач А. А.* Теоретичне підґрунтя формування фінансового інституціоналізму / А. А. Ткач // *Фінанси України*. – № 8. – 2012. – С. 5–22.
625. *Ткач А. А.* Інституціональні основи ринкової інфраструктури : монографія / А. А. Ткач – К. : НАН України, Об'єдн. ін-т економіки, 2005. – 295 с.
626. *Тоффлер Э.* Третья волна / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2010. – 795 с.
627. *Туган-Барановський М. І.* Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 628 с.
628. *Тулук В.* Незалежність починалася з гривні / В. Тулук // *Урядовий кур'єр*. – 2011. – 2 верес. – С. 1, 8–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/nezalezhnist-pochinalasya-z-grivni/p>.
629. *Уильямсон О.* Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, отношенческая контрактация / О. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – С. 38.
630. Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. Т. 2: Радянський проект для України / редрада: В. М. Литвин (голова), І. М. Дзюба, Я. Д. Ісаевич, та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2004. – 531 с.
631. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / за заг. ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
632. Україна: 10 років державотворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/10/05.htm>.
633. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/ukrainska-derzhava-getmana-pavla-skoropadskogo>.
634. Українська економічна думка : хрестоматія / упоряд. С. М. Злупко. – К. : Знання, 2007. – 694 с.
635. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упор. В. Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. – К. : Наук. думка, 1997. – 424 с.
636. Українські землі за доби раннього середньовіччя (V – середина XI ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/zno2010/15.html>.

637. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / упорядн.: І. Крип'якевич, І. Бутич ; ред. кол.: В. Смолій (голова), Г. Боряк, І. Бутич та ін. ; НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. – К. : Альтернативи, 1998. – 416 с.
638. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) : у 2 ч. / упорядн.: І. Бутич, В. Ринсевич; ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко та ін. ; НАН України, Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, Наук. тов-во ім. Шевченка; Центр. держ. іст. архів України. – К. ; Л. : НТШ, 2002.
639. Управління, суд, фінанси / Галицько-Волинське князівство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/krypgvol/krypgv15.htm>.
640. Уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=661998&cat_id=661258.
641. *Утвенко В. В.* Податки та повинності міського населення Лівобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст. / В. В. Утвенко // Пам'ять століть. – 2003. – № 2. – С. 57–64.
642. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку : монографія / за ред. М. І. Скрипниченко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 720 с.
643. *Федосов В. М.* Микола Цитович – фундатор науки про місцеві фінанси / В. М. Федосов, П. І. Юхименко, С. В. Бойко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 113–124.
644. *Федосов В.* Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; за ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/72>.
645. *Федосов В. М.* Українська фінансова думка: генеза, еволюція, ренесанс / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 3–30.
646. *Фещенко В. М.* Сучасні економічні теорії / В. М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2012. – С. 18.
647. Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР / под общ. ред. А. Л. Гринштейна ; НКФ УССР. – Х., 1924. – С. 25–26.
648. *Філіпенко А. С.* Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

649. *Філіпенко А. С.* Концепції економічної еволюції / А. С. Філіпенко // Еволюція дослідження та викладання : матер. Міжнар. наук.-метод. конф., 26–27 квіт. 2000 р. / відп. ред. І. Й. Малий, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 28–29.
650. *Філіпенко А. С.* Структура сучасного економічного дискурсу / А. С. Філіпенко // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 26–35.
651. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : матер. V Міжнар. філос.-екон. читань (Львів, 28–29 трав. 2012 р.). – Л., 2012. – 617 с.
652. Фінанси / за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – 567 с.
653. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін. ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання. – 2008. – 611 с.
654. Фінанси Запорозької Січі та Гетьманщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/history/4734>.
655. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія : у 3 т. Т. 1 / за ред. Т. І. Єфименко ; Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ, ДННУ “Акад. фін. управління”. – К. : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2010. – 624 с.
656. Фінансова думка України : у 3 т. Т. 1 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій // за ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 687 с.
657. Фінансова думка України : у 3 т. Т. 3, ч. 2 / П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій / за наук. ред. В. М. Федосова. – К. : Кондор, 2010. – 734 с.
658. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / за наук. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.
659. Фінансові законопроекти // Народня воля. – 1917. – 12 груд.
660. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : у 3 т. Т. 1: Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. А. І. Даниленко ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К. : Фенікс, 2008. – 467 с.
661. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв’язку : монографія / А. І. Даниленко, А. А. Гриценко, В. В. Зимовець та ін. ; за ред. А. І. Даниленка ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 456 с.
662. Формування грошово-монетної системи незалежної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coinskraine.at.ua/publ/rozdil_11_formuvannja_groshovo_monetnoji_sistemi_nezalezhnoji_ukrajini/1-1-0-2.

663. Формування і функціонування бюджетної системи України : монографія / С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, А. В. Єрмошенко та ін. / за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Книга, 2003. – 343 с.
664. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 45: Філософські праці / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – 574 с.
665. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1992. – 262 с.
666. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 424 с.
667. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
668. Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг / В. П. Ходаківська, О. Д. Данилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-618.htm.
669. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
670. Хозяйственный механизм // Экономический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiiue_iaoaieci.html.
671. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т. 2. – К., 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/15021119/legal/revolyutsiyni_komiteti.
672. Хронологія розвитку паперових грошей України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sobiratel.net/topic23530-30.html>.
673. ЦДАВО (Центральний державний архів вищих органів влади та управління) України.
674. ЦДІАК (Центральний державний історичний архів) України.
675. Центральний банк та грошово-кредитна політика / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
676. Цимбал Т. Я. Правове регулювання податкової системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т. Я. Цимбал ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/44-2010-07-07-11-53-24.html>.

677. *Цимбал Т. Я.* Держава, право та податкова система України (у схемах) / Т. Я. Цимбал. – Ірпінь, 2001. – 45 с.
678. *Цытович Н. М.* Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов / Н. М. Цытович. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 735 с.
679. *Чернега П. М.* З історії перебазування продуктивних сил України в тилові райони СРСР (1941–1942 рр.) / П. М. Чернега // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2009. – Вип. 42. – С. 152–166.
680. *Черненко Д.* Німфей – античне місто, с. Героївське / Д. Черненко // visitua.info. – 2009. – 2 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visitua.info/ukraine/389>.
681. *Черняк В.* Модель економіки: вибір України / В. Черняк // Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 31–39.
682. Четвертий Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2011/03/iv-1918.html>.
683. *Чистилін Д.* До питання стратегії економічного зростання України / Д. Чистилін // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 52–59.
684. *Чугунов І. Я.* Життєвий шлях Міністрів фінансів України та їх внесок у розвиток державної фінансової системи, 1917–2006 / І. Я. Чугунов, Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. – К. : НДФІ, 2006. – 368 с.
685. *Чухно А. А.* Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А. А. Чухно // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 60–67.
686. *Чухно А. А.* Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
687. *Чухно А. А.* Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
688. *Чухно А. А.* Проблеми теорії перехідного періоду: від командної до ринкової економіки / А. А. Чухно // Економіка України. – 1996. – № 4. – С. 4–21.
689. *Чухно А. А.* Сучасна інституціональна теорія та фінансова наука / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 23–42.
690. *Чухно А. А.* Твори : у 3 т. / А. А. Чухно ; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2006.

691. Шаги – первые монетовидные жетоны Украины // Монеты Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://coinsukraine.at.ua/publ/shagi_pervye_moneto_vidnye_zhetony_ukrainy/1-1-0-1.
692. *Шейко В. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. – К. : Знання, 2004. – С. 59.
693. *Шелов Д. Б.* Пантікапей / Д. Б. Шелов // Vseslova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseslova.com.ua/word/Пантікапей-77794u>.
694. *Школьник І. О.* Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія : УАБС НБУ, 2008. – 348 с.
695. *Шмоллер Г.* Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы / Г. Шмоллер. – М., 1902. – 386 с.; 2-е изд. – 2012. – 168 с.
696. *Шніцер М.* Порівняння економічних систем : пер. з англ. / М. Шніцер. – К. : Основи, 1997. – 519 с.
697. *Шумпетер Й.* Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер ; пер. з англ. Т. Андрусевич. – К. : Основи, 1995. – 427 с.
698. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : ЭКСМО. – 2007. – 864 с.
699. *Шуст Р. М.* Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні : навч. посіб. / Р. М. Шуст. – К. : Знання, 2007. – 371 с.
700. *Щербак В. О.* Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. О. Щербак. – К., 2006. – 300 с.
701. *Щербак В. О.* “Козацький слід” у вітчизняній історії XVI–XVIII ст. / В. О. Щербак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/500/1/Scherbak_Kozatskyj_slid.pdf.
702. *Щербина В. І.* Документи по історії Києва 1494–1835 рр. / В. І. Щербина // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 25.
703. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 35А. – СПб., 1902.
704. *Юрківський О. Й.* Податки як інститут забезпечення соціальної справедливості / О. Й. Юрківський // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 288–295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2012_1_2/66.pdf.

705. *Юхименко П. І.* Сучасні тенденції та стратегія фінансової політики України / П. І. Юхименко // *Фінанси України*. – 2005. – № 10. – С. 101–111.
706. *Юхименко П. І.* Історія економіки та економічної думки : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. — К. : Знання, 2011. — 646 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1766112242209/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki_-_yuhimenko_pi.
707. *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/cossacks/r108.html>.
708. *Ягодкина В. М.* Институты и институализация мировой экономики: генезис, эволюция, перспективы / В. М. Ягодкина – Иркутск : БГУЭП, 2006. – С. 10.
709. *Яйленко В. П.* Греческая колонизация VII–III вв. до н. э. / В. П. Яйленко. – М. : Наука, 1982. – 312 с.
710. *Яковлева Т. Г.* Гетьманщина в другий половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни / Т. Г. Яковлева. – К. : Основи, 1998. – 447 с.
711. *Янжул И. И.* Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – 4-е изд., изм. и доп. – СПб., 1904. – 555 с.
712. *Янович В.* Географія Скіфії за Геродотом / В. Янович // *День*. – 2002. – № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/geografiya-skifyi-za-gerodotom>.
713. *Януль І. Є.* Методологія наукових досліджень у парадигмі синергетики : монографія / І. Є. Януль, Є. І. Ходаківський. – Житомир : ЖДТУ, 2009. – 321 с.
714. *Ярошенко Ф. О.* Трансформація державної податкової служби України : монографія / Ф. О. Ярошенко. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. – 368 с.
715. *Ярошенко Ф. О.* Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. А. Павленко. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. – 240 с.
716. *Яснопольский Н. П.* О географическом распределении государственных расходов России / Н. П. Яснопольский. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1890. – 584 с.
717. *Acemoglu D.* Institutions as the fundamental cause long-run growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson // *NBER Working Paper*. – 2004. – № 10481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w10481>.

718. *Amable B.* The Diversity of Modern Capitalism / B. Amable. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 317 p.
719. *Bakingham W. S.* Theoretical Economic Systems: A Comparative Analysis / W. S. Bakingham. – N. Y. : McGraw-Hill, 1958. – 564 p.
720. *Beau D.* Infrastructures post-marché : quels sont les risques de déstabilisation du système financier? / D. Beau // Revue d'économie financière. – 2006. – № 82. – P. 241–250.
721. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y. : Basic Books, 1999. – 507 p.
722. *Bell D.* The Third Technological Revolution and Its Possible Socio-Economic Consequences / D. Bell. – Tokyo, 1990. – 56 p.
723. *Carson R. L.* Comparative Economic Systems: Market and State in Economic Systems / R. L. Carson. – Vol. I. – 2nd ed. – Armonk, N. Y., London : M. E. Sharpe, Inc., 1997. – 269 p.
724. *Carson R. L.* Comparative Economic Systems: Market and State in Economic Systems / R. L. Carson. – Vol. II. – 2nd ed. – Armonk, N. Y., London : M. E. Sharpe, Inc., 1998. – 454 p.
725. *Commons J. R.* Institutional Economics / J. R. Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648–657.
726. Comparative Economic Systems: Models and Cases / ed. by Morris Bornstein. – 6th ed. – Homewood, Boston : IRWIN, 1989. – 499 p.
727. Comparing Welfare Capitalism: Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA / ed. by B. Ebbinghaus and Ph. Manow. – L. : Routledge, 2001. – 284 p.
728. *Crockett A.* Why is financial stability a goal of public policy? / A. Crockett // Proceedings, Federal Reserve Bank of Kansas City. – 1997. – P. 7–36.
729. *Davis L.* Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation / L. Davis, D. North // Journal of Economic History. – 1970. – Vol. 30. – № 1. – P. 133.
730. *Dillard J. F.* The making and remaking of organizational context: Duality and the institutionalization process / J. F. Dillard, J. T. Rigsby, C. Goodman // Accounting, Auditing & Accountability Journal. – 2004. – Vol. 17. – № 4. – P. 510.
731. *DiMaggio P.* Culture and Economy / P. DiMaggio // The Handbook of Economic Sociology / ed. N. Smelser, R. Swedberg. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – P. 15–52.

732. *Eggertson T.* Economic behavior and institutions / T. Eggertson. – N. Y. : Cambridge University Press, 1990. – 404 p.
733. *Fabozzi F. J.* Securities Finance: Securities Lending and Repurchase Agreements / F. J. Fabozzi, S. V. Mann. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2005. – 368 p.
734. Financial Supervision in Europe / ed. by J. J. M. Kremers, D. Schoemaker, P. J. Wierds. – Northampton, MA : Edward Elgar Pub., 2003. – 185 p.
735. *Fogel R. W.* The New Economic History: Its Findings and Methods / R. W. Fogel // Economic History Review. – 1966. – Vol. 19. – № 3. – P. 642–656.
736. *Friedman M.* The Quantity Theory of Money: A Restatement / M. Friedman // Studies in the Quantity Theory of Money / ed. by M. Friedman. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1956.
737. *Fukuyama F.* Budowanie państwa: Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku / F. Fukuyama. – Poznań : Dom wydawniczy Rcbis, 2005. – 156 s.
738. *Gehrig H.* Friedrich List und Deutschlands politisch-ökonomische Einheit / H. Gehrig. – Leipzig : Koehler & Amelang, 1956. – 450 p.
739. *Gianaris N. V.* Contemporary Economic Systems: A Regional and Country Approach / N. V. Gianaris. – Westport; London : Praeger, 1993. – 196 p.
740. *Gilpin R.* Economic Evolution of National Systems / R. Gilpin // International Studies Quarterly. – 1996. – Vol. 40, Iss. 3. – P. 411–431.
741. Global Financial Stability Report. Navigating the Financial Challenges Ahead. – IMF, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
742. *Glabiniski S.* Teoria ekonomiki narodowej / S. Glabiniski. – Lwow, 1927. – S. 6.
743. *Hamilton W. H.* Institution / W. Hamilton // Encyclopedia of the Social Sciences. – Vol. VIII. – N. Y., 1932. – P. 84
744. *Holubka S.* Ma is coloszeru forrasunka / S. Holubka, M. Zymomrya // Unevar, Karpami Kiado. – 1994. – P. 17–18.
745. Institutional arrangements for financial sector supervision: Results of the 2006 FSI Survey // FSI Occasional Paper. – 2007. – № 7. – 47 p.
746. Institutional Change and Globalization / C. Crouch, W. Streeck, R. Whitley, J. Campbell // Socio-Economic Review. – 2007. – Vol. 5, № 3. – P. 527–567.
747. *Judge D.* Legislative Institutionalization: A Bent Analytical Arrow? / D. Judge // Government and Opposition. – 2003. – Vol. 38, № 4. – P. 497.

748. *Kaczmarek T.* *Lad ekonomiczny w demokratycznym panstwie* / T. Kaczmarek. – Warszawa : Difin, 2007. – 200 s.
749. *Kowalik T.* *Współczesne systemy ekonomiczne: Powstawanie, ewolucja, kryzys* / T. Kowalik. – Warszawa : Wyd. WSPiZ im. L. Koźmińskiego, 2000. – 355 s.
750. *Koropecyjk I. S.* *The Ukrainian Economy: Achievements, Problems, Challenges* / I. S. Koropecyjk. – Cambridge : Harvard University Press, 1992. – 434 p.
751. *North D.* *Structure and change in economic history* / D. North. – N. Y. : W. W. Norton & Company, 1981. – 240 p.
752. *Nowa ekonomia instytucjonalna. Aspekty teoretyczne i praktyczne* / red. S. Rudolf. – Kielce : Wydawnictwo WSEiA im. E. Lipińskiego Kielcach, 2005. – 267 s.
753. *Oxenfeldt A.* *Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France* / A. Oxenfeldt, V. Holubnychy. – 3rd ed. – N. Y. : Holt, Rinehart & Winston, 1965. – 264 p.
754. *Roscher W.* *Grundriß zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft. Nach geschichtlicher Methode* / W. Roscher. – Gött., 1843.
755. *Roscher W.* *System der Volkswirtschaft* / W. Roscher. – Bd 1–5. – Stuttg., 1854–94.
756. *Rostow W.* *The Stages of Economic Growth: A Non-communist Manifesto* / W. Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 272 p.
757. *Schinasi G. J.* *Private Finance and Public Policy* / G. J. Schinasi // IMF Working Paper. – 2004. – WP/04/120. – 42 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org>.
758. *Schmiedel H.* *Integration of Securities market Infrastructures in the euro area* / H. Schmiedel, A. Schonenberger // ECB Occasional Paper. – 2005. – № 33. – 48 p.
759. *Schmoller G., von.* *Übereinige Grundfragendes Rechtsundder Volkswirtschaft* / G. von Schmoller. – Jena, 1875.
760. *Schoenmaker D.* *Financial Supervision in Europe: A Proposal for a New Architecture* / D. Schoenmaker, S. Oosterloo // *Building the Financial Foundations of the Euro – Experiences and Challenges* / ed. by L. Jonung, C. Walkner, M. Watson. – L. : Routledge, 2008. – P. 337–354.

761. *Seligar B.* Toward a More General Theory of Transformation / B. Seligar // Eastern European Economics. – 2002. – Vol. 40, № 1. – P. 36–62.
762. *Sorge M.* Stress-testing financial systems: an overview of current methodologies / M. Sorge // BIS Working Papers. – 2004. – № 165. – 37 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>.
763. Ukrainian Economic History Interpretive Essays / ed. I. S. Koropecьkyj. – Cambridge : Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1991. – 406 p.

ДОДАТКИ

Фінансова регіоніка: аналіз, динаміка та тенденції розвитку місцевих бюджетів у фінансовому господарстві України

Ефективність виконання функцій місцевого самоврядування значною мірою залежить від стану наповнення місцевих бюджетів доходами. З 1991 по 2011 р. надходження до місцевих бюджетів України при затвердженні з урахуванням змін в сумі 4 551 415 млн грн становили 54 971 498,6 млн грн (або 120,7 %), у тому числі до обласних бюджетів – 3 125 492,5 млн грн (рис. 1).

Надходження до місцевих бюджетів України з 1991 по 1996 р. при затвердженні з урахуванням змін у сумі 44 452 482,3 млн грн становили 53 893 807,5 млн грн (або 121,2 %), у тому числі до обласних бюджетів при затвердженні з урахуванням змін у сумі 23 245 438,2 млн грн надійшло 29 348 091 млн грн (або 126,3 %).

Із 1997 по 2002 р. надходження до місцевих бюджетів України дорівнювали 139 062,4 млн грн, при затвердженні з урахуванням змін у сумі 133 994,5 млн грн (або 103,8 %), у тому числі до обласних бюджетів при затвер-

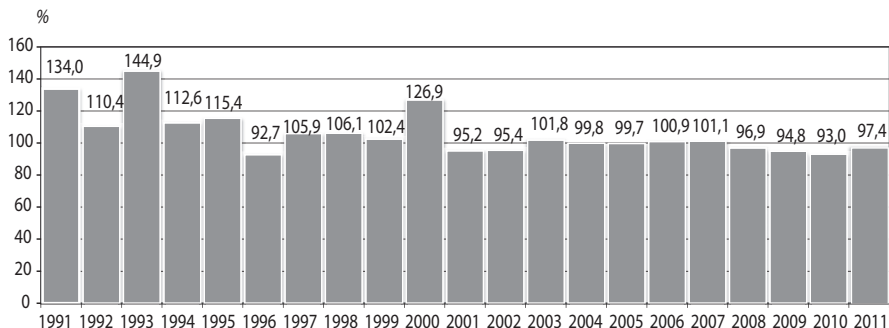

Рис. 1. Динаміка виконання затверджених показників доходів місцевих бюджетів України

джених з урахуванням змін у сумі 650 339,7 млн грн надійшло 455 025,5 млн грн (або 70 %).

Надходження до місцевих бюджетів України з 2003 по 2011 р. при затверджених з урахуванням змін у сумі 954 938,2 млн грн фактично становили 938 628,6 млн грн (або 98,4 %), у тому числі до обласних бюджетів – 322 376 млн грн.

За підсумками 2010 р. до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 80 515,8 млн грн (або 108,2 %) річного розрахункового показника Міністерства фінансів України та 96,4 % до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін. З них до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 67 645,3 млн грн (100,7 %) річного розрахункового показника Міністерства фінансів України та 93,9 % до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін. Розрахункові показники Міністерства за загальним фондом виконали 587 місцевих бюджетів (84,9 % загальної кількості).

До спеціального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 12 870,4 млн грн, або 112 % до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін.

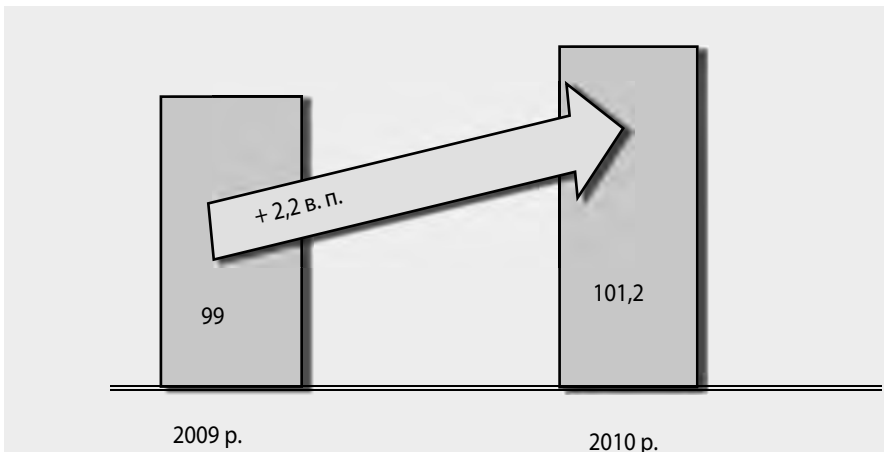
Надходження доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів (з урахуванням акцизного збору за бюджетом Автономної Республіки Крим) станом на 1 січня 2011 р. дорівнювали 57 579,2 млн грн, або 101,2 % річного розрахункового показника Міністерства фінансів України (рис. 2).

Розрахункові показники Міністерства фінансів України за доходами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, виконані 591 місцевим бюджетом. Приріст надходжень проти 2009 р. – 7,3 млрд грн, або 14,5 % (рис. 3).

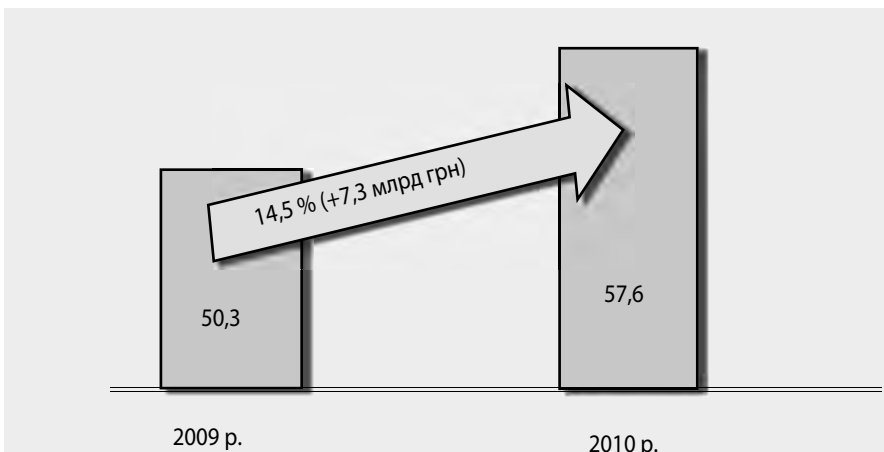
За підсумками 2011 р. до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 86 655,3 млн грн, або 101,4 % до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін. З них до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 71 391,2 млн грн, або 102,4 % річного розрахункового показника Міністерства фінансів України та 98,1 % до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін.

Обсяг загального фонду місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) за 2011 р. становив 161,1 млрд грн, що на 21,1 млрд грн більше проти 2010 р. (рис. 5).

До спеціального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 15 264,2 млн грн (120,7 %) до показників, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін.

Рис. 2. Виконання розрахункових показників Міністерства фінансів України за доходами місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, %

Рис. 3. Надходження доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, млрд грн

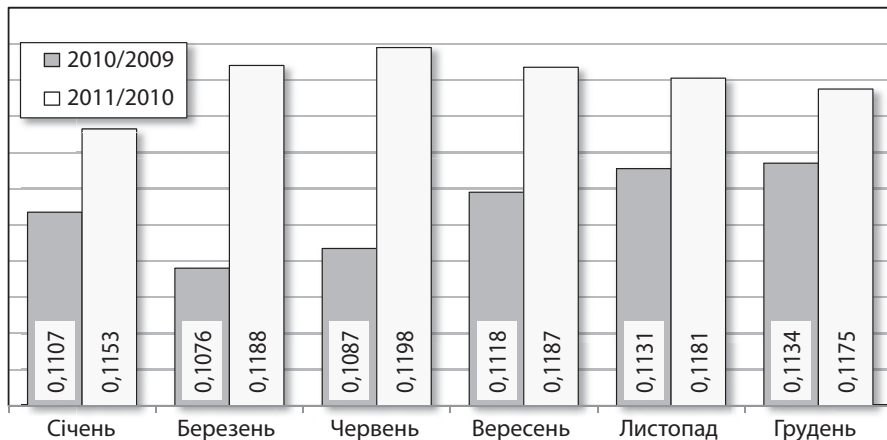

Рис. 4. Динаміка зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів наростаючим підсумком

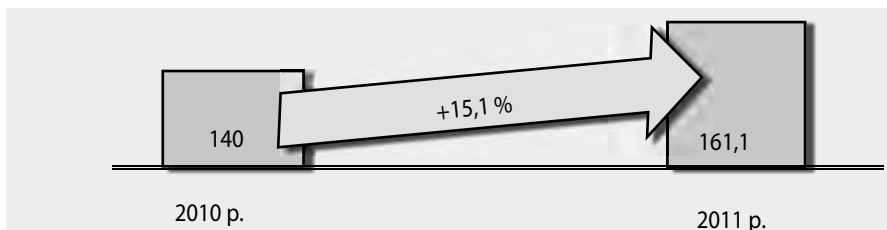

Рис. 5. Обсяги надходжень до загального фонду місцевих бюджетів, млрд грн

Одним із основних завдань місцевих органів влади є вдосконалення процесу формування дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів, спрямоване на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

З прийняттям Бюджетного кодексу України за місцевими бюджетами було стабільно закріплено основні бюджетоутворюючі податки і збори (податок на доходи фізичних осіб, плату за землю, податок із власників транспортних засобів, кошти від відчуження майна, що належить до комунальної власності, тощо). Це дало можливість органам місцевого самоврядування забезпечити якісний соціально-економічний розвиток відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Незважаючи на скасування Податковим кодексом України 12 місцевих податків і зборів, доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у 2011 р. збільшилися на 6139,6 млн грн (або на 7,6 %) порівняно з 2010 р.

З метою зменшення податкового навантаження на платників податків та витрат на адміністрування податків Податковим кодексом України було скасовано: податок з реклами, комунальний податок, ринковий збір. Щодо інших місцевих податків і зборів, то вони не відіграють важливої ролі в наповненні місцевих бюджетів (збір за право використання місцевої символіки, збір з власників собак, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, збір за участь у бігах на іподромі, збір за видачу ордера на квартиру та ін.).

У структурі доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) 84,3 % становлять надходження з трьох джерел: податку на доходи фізичних осіб (62,4 % загального обсягу доходів місцевих бюджетів без трансфертів), плати за землю (12,3) та власних надходжень бюджетних установ (9,5 %). До місцевих бюджетів України з 1991 по 2011 р. податку на доходи фізичних осіб фактично надійшло у сумі 5 649 694,6 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 4 258 154,2 млн грн (або 132,7 %) (рис. 6).

З 1991 по 1996 р. до місцевих бюджетів України надійшло податку з доходів фізичних осіб у сумі 5 389 347 млн грн при затверджених з урахуванням змін 3 997 580,1 млн грн (або 134,8 %); із 1997 по 2002 р. – 25 026,2 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 25 390,8 млн грн, а з 2003 по 2009 р. – у сумі 235 321,5 млн грн при затверджених з урахуванням змін 235 183,6 млн грн.

Протягом 2010 р. місцевими бюджетами отримано 51 028,3 млн грн податку з доходів фізичних осіб, або 101 % річного розрахункового показника Міністерства фінансів України. Питома вага податку в структурі загального фонду місцевих бюджетів дорівнює 75,4 %. Порівняно з 2009 р. надходження цього податку збільшилися на 6543 млн грн, або на 14,7 %. Найбільше зрос-

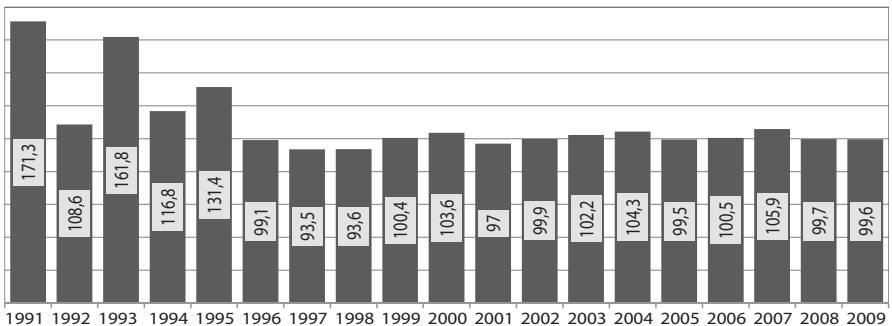

Рис. 6. Динаміка частки надходжень податку з доходів фізичних осіб до місцевих бюджетів України, %

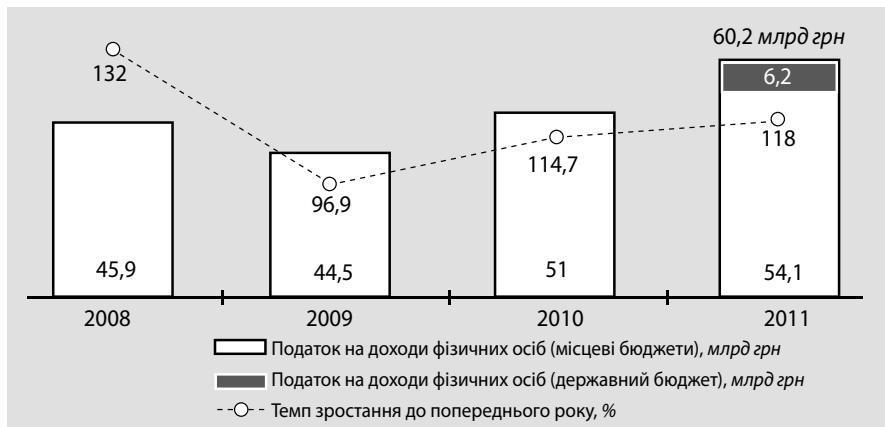

Рис. 7. Динаміка надходжень податку з доходів фізичних осіб до зведеного бюджету України

тання спостерігалось за бюджетами Полтавської, Вінницької, Житомирської, Донецької, Рівненської та Дніпропетровської областей. У 2011 р. до місцевих бюджетів надійшло податку на доходи фізичних осіб у сумі 54 065,1 млн грн, що на 3035,8 млн грн (або на 5,9 %) більше, ніж у 2010 р. (рис. 7).

Іншим основним джерелом наповнення дохідної частини місцевих бюджетів є надходження плати за землю. З 1991 по 2011 р. до місцевих бюджетів України її надійшло у сумі 322 451,7 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 249 553,2 млн грн (рис. 8).

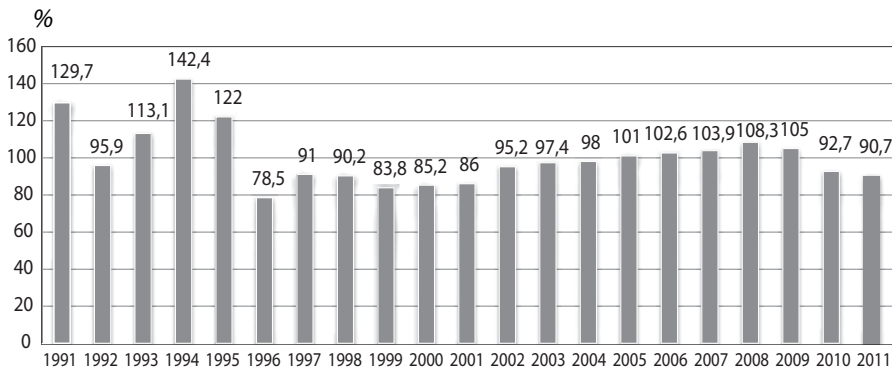

Рис. 8. Динаміка частки надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України

До місцевих бюджетів України плати за землю з 1991 по 1995 р. надійшло в сумі 274 957,8 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 2 248 580,5 млн грн. У 1996–2002 рр. – 296,9 млн грн при затверджених з урахуванням змін 7157,7 млн грн. У 2003–2011 рр. – 41 197 млн грн при затверджених з урахуванням змін 40 985,3 млн грн. За 2010 р. до місцевих бюджетів України надійшло 9539,8 млн грн (або 91,8 % до річного плану). Порівняно з 2009 р. надходження плати за землю у 2010 р. зросли на 14,1 %.

Збільшення надходжень плати за землю було зумовлено: розширенням площ, за якими проведено грошове оцінювання земель; підвищенням орендної плати в результаті оформлення права постійного володіння і користування земельною ділянкою підприємств та організацій державної і комунальної власності; проведенням інвентаризації земельних ділянок, наданих у користування та оренду; передачею в оренду на вигідніших умовах земель запасу і резервного фонду; переглядом укладених угод на оренду землі та розміру орендної плати. З прийняттям Бюджетного кодексу України законодавчо закріплено відповідальність центральної влади перед органами місцевого самоврядування щодо забезпечення фінансовими ресурсами повноважень, які делегуються державою, шляхом концентрації фінансових ресурсів на рівні міських та районних бюджетів, де знаходяться безпосередні споживачі бюджетних послуг.

Практично ці завдання виконувалися шляхом запровадження з 2001 р. формульного розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету). Міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів України в 1991–1995 рр. надійшло 4 800 222,6 млн грн (у тому числі 4 477 293,8 млн до обласних бюджетів), у 1997–2002 р. – 44 272,4 млн (22 476,9 млн до обласних бюджетів), у 2003–2009 р. – 254 184,5 млн (115 658,9 млн до обласних бюджетів), у 2010–2011 р. – 173 756,4 млн грн (32 643,1 млн грн до обласних бюджетів).

У 2011 р. забезпечено перерахування міжбюджетних трансфертів із державного бюджету місцевим бюджетам на загальну суму 95,3 млрд грн, що на 21,9 % більше показника 2010 р., у тому числі: 90,1 млрд грн за загальним фондом та 5,1 млрд грн за спеціальним фондом (рис. 9).

Частка трансфертів у загальній сумі доходів (при щорічному їх збільшенні) місцевих бюджетів у 1991–1995 рр. у середньому становила 9 %, у 1996–2002 рр. – 28,1, у 2003–2009 рр. – 41,4, у 2010–2011 рр. – 49 % (рис. 10).

До 2001 р. всі трансферти з державного бюджету до місцевих бюджетів концентрувалися на обласному рівні та розподілялися обласними радами. Починаючи з 2001 р., питома вага трансфертів, що залишалися в розпорядженні обласних рад, зменшилася в середньому з 60,9 % у 2001 р. і 46 % у 2011 р., що свідчить про цілеспрямовану політику держави стосовно децен-

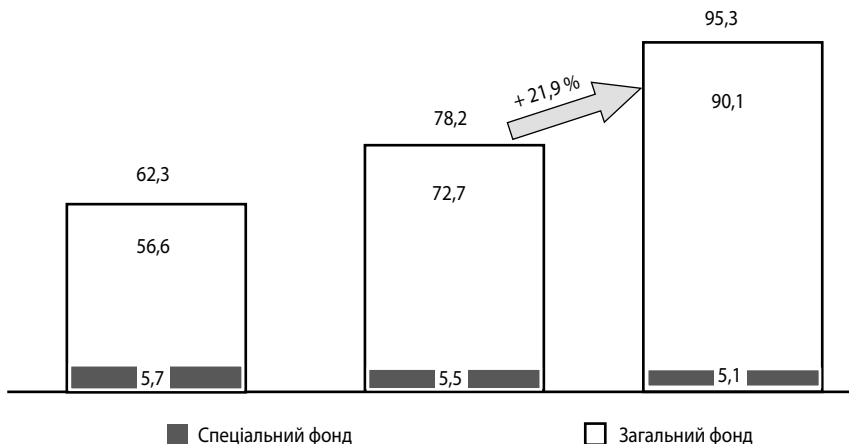

Рис. 9. Динаміка надходжень міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів, млрд грн

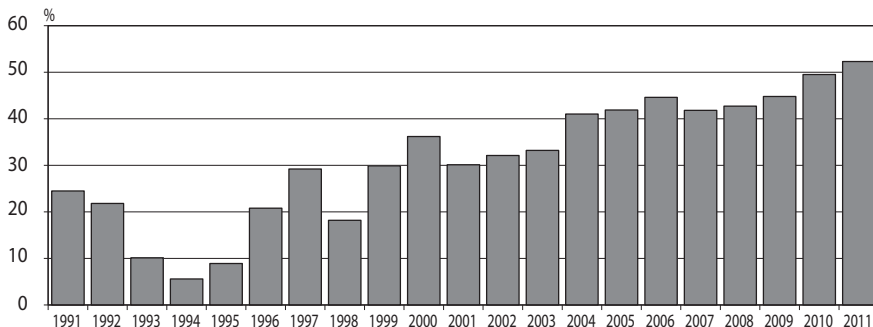

Рис. 10. Динаміка частки міжбюджетних трансфертів у загальній структурі доходної частини місцевих бюджетів

тралізації управління фінансовими ресурсами шляхом передачі повноважень щодо їх розподілу територіальним громадам міст і районів. Плановий обсяг трансфертів із державного бюджету місцевим бюджетам у 2011 р. дорівнював 96 516,3 млн грн, з яких 90 639 млн грн за загальним фондом та 5877,2 млн грн за спеціальним фондом. За підсумками року фактичне виконання становило 95 269,3 млн грн, у тому числі за загальним фондом 90 139,1 млн грн, за спеціальним фондом – 5130,1 млн грн, що на 21,9 % більше, ніж у 2010 р. (рис. 11).

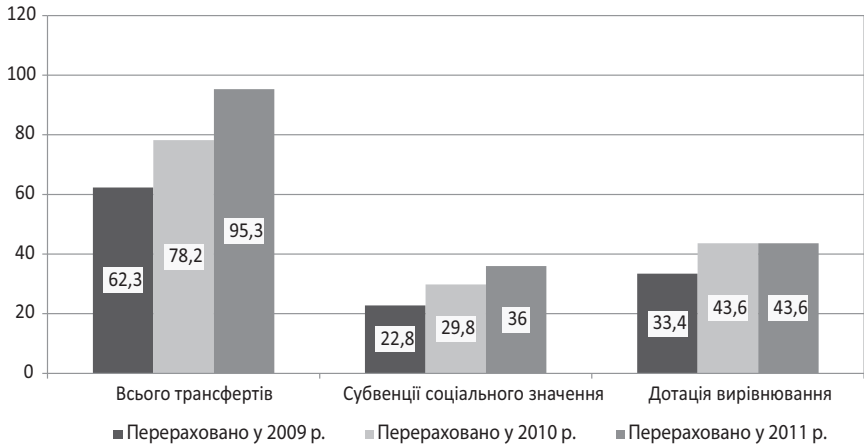

Рис. 11. Динаміка перерахування трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, млрд грн

Дотація вирівнювання з державного бюджету місцевим бюджетам перерахована в обсязі 43 629,9 млн грн – 100 % до розпису на 2011 р. Додаткова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів – 2388,9 млн грн. Додаткова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень, встановлених Законом України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”, – 34,1 млн грн (100 %).

Соціальні субвенції за 2011 р. перераховані в межах зареєстрованих зобов'язань у 36 025,3 млн грн, що на 36,8 % більше показника 2010 р. (рис. 12).

Зокрема, кошти субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток регіонів були спрямовані на проведення

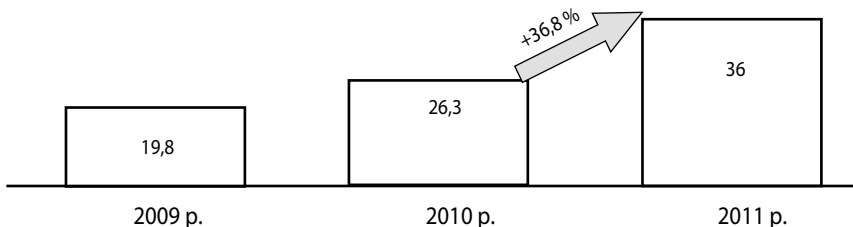

Рис. 12. Динаміка субвенцій соціального захисту населення, млрд грн

робіт за майже 1,5 тис. об'єктами, субвенції на реалізацію пріоритетів розвитку регіонів у сумі 1000 млн грн – за майже 400 об'єктами, субвенцій на окремі заходи соціально-економічного розвитку в обсязі 468 млн грн – за майже 170 об'єктами. За рахунок коштів цих субвенцій було забезпечено, зокрема: будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт закладів охорони здоров'я та відпочинку, поліклінік, пологових будинків, центрів екстреної медичної допомоги, шкіл, гімназій, дошкільних навчальних закладів, упровадження енергозберігаючих технологій, придбання пасажирських тролейбусів, автобусів, трамваїв та ін. Субвенції соціального спрямування у 2011 р. перераховувалися в межах зареєстрованих зобов'язань у сумі 36 025,3 млн грн.

У рамках реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” здійснено низку заходів у сфері регіонального розвитку та вдосконалення міжбюджетних відносин.

Одним із вагомих кроків стало прийняття у 2010 р. нової редакції Бюджетного кодексу України, яким у частині місцевих бюджетів передбачено норми, спрямовані на збільшення їх фінансової самодостатності. У результаті в 2011 р. місцеві бюджети отримали додатковий ресурс, а саме за рахунок передачі доходів державного бюджету до доходів місцевих бюджетів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, – 2120,1 млн грн; розширення джерел власних надходжень – 3148,4 млн; розширення джерел надходжень до бюджету розвитку шляхом зарахування єдиного податку – 1987,9 млн грн. Крім того, новою редакцією Кодексу закладено законодавчі підстави для запровадження середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні й програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів, застосування яких забезпечить формування бюджетної політики на новому рівні.

У 2011 р. Міністерство фінансів України завершило роботу зі створення нормативної та методологічної бази в частині планування місцевих бюджетів за програмно-цільовим методом. Місцеві бюджети за видатками в 1991–2011 р. виконано у сумі 52 431 585,3 млн грн при затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін в сумі 40 668 007,9 млн грн. Видатки місцевих бюджетів за 1991–1995 рр. профінансовано в сумі 51 338 815,1 млн грн, при затверджених з урахуванням змін у сумі 39 512 627,3 млн грн, у 1996–2002 рр. – на загальну суму 150 648,7 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 150 628,6 млн грн, у 2003–2009 рр. – на загальну суму 601 572,1 млн грн при затверджених з урахуванням змін у сумі 638 422,8 млн грн, із 2010 по 2011 р. – 340 549,4 млн грн при затверджених з урахуванням змін 366 329,2 млн грн.

Згідно з чинним законодавством при формуванні та виконанні місцевих бюджетів здійснення видатків, які забезпечують надання громадянам державних соціальних гарантій та соціальних послуг, визначено пріоритетними.

Планові показники видатків місцевих бюджетів на захищені статті з року в рік характеризуються високим рівнем виконання, відбувається їх стабільне зростання (рис. 13).

Питома вага видатків на захищені статті у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів підвищилася з 20,2 % у 1991 р. до 76,7 % у 2011 р. При цьому порівняно з 1991 р. її обсяги зросли в середньому більше ніж у сім разів.

Це пов'язано зі зростанням питомої ваги видатків на оплату праці з нарахуваннями, які мають значну частку в загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, що зумовлено прийняттям Кабінетом Міністрів України постанови "Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери" від 30.08.2002 № 1298, якою впорядковано умови оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, а також створено механізм під-

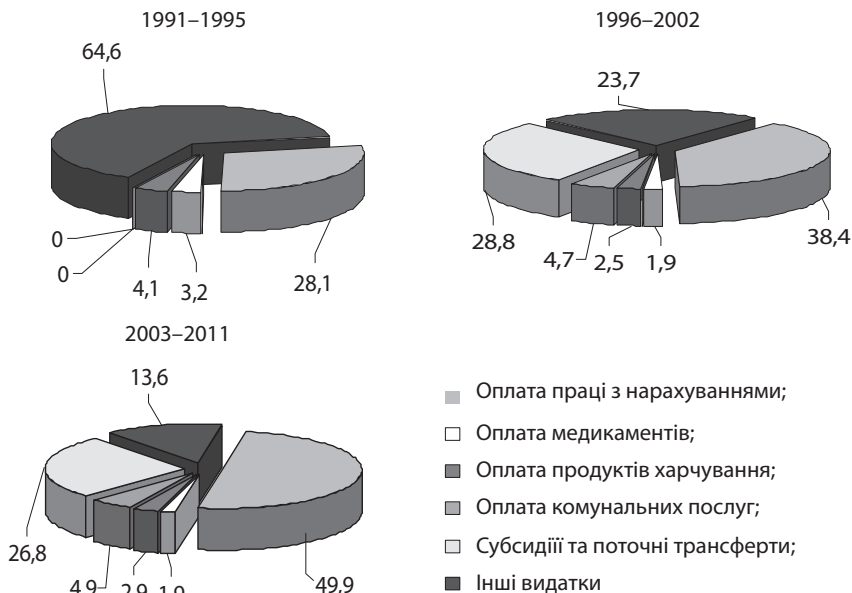

Рис. 13. Динаміка частки видатків на захищені статті у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, %

тримання на постійному рівні оптимальних міжгалузевих і міжпосадових співвідношень в оплаті праці.

Частка видатків на захищені статті (продукти харчування, медикаменти та перев'язувальні матеріали) не демонструє значних коливань і залежить насамперед від рівня цін на окремі групи товарів медичного та продовольчого призначення, а також демографічної та соціально-економічної ситуації в областях.

Разом із тим динамічною є питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, що пов'язано як із наявністю власних фінансових ресурсів територіальних громад області, котрі спрямовуються на капітальні вкладення, так і з обсягами капітальних трансфертів, які надходили з державного бюджету та спрямовувалися на соціально-економічний розвиток регіону.

Капітальні видатки місцевих бюджетів у 1991–1995 рр. становили 1 554 269,9 млн грн, у 1996–2002 рр. – 13 748 млн, у 2003–2009 рр. – 96 224,9 млн, у 2010–2011 рр. – 30 653,7 млн грн. Неістотних змін протягом 1991–2011 рр. зазнала структура видатків місцевих бюджетів не тільки за економічною, а й за функціональною ознакою.

На утримання органів місцевого самоврядування з місцевих бюджетів здійснено видатків: у 1991–1995 рр. – 173 022,9 млн грн, у 1996–2002 рр. – 4249,8 млн, у 2003–2009 рр. – 26 208,5 млн, у 2010–2011 рр. – 15 020,3 млн грн.

За 2011 р. порівняно із 2010 р. зріс рівень фінансування видатків на державне управління на 7,9 %, а у 2010 р. проти 2009 р. – на 15,3 % (рис. 14, 15).

Кошти, виділені з місцевих бюджетів України на освіту, становили: у 1991–1995 рр. – 11 811 472,9 млн грн, у 1996–2002 рр. – 30 893,8 млн, у 2003–2009 рр. – 162 276,9 млн, у 2010–2011 рр. – 105 925,5 млн грн (рис. 16).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування видатків на освіту зріс у середньому на 15,6 % (рис. 17), а в 2010 р. проти 2009 р. – на 19,1 %.

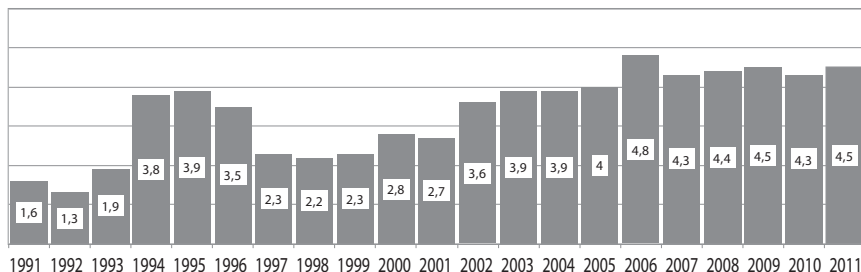

Рис. 14. Динаміка частки видатків на державне управління в загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, %

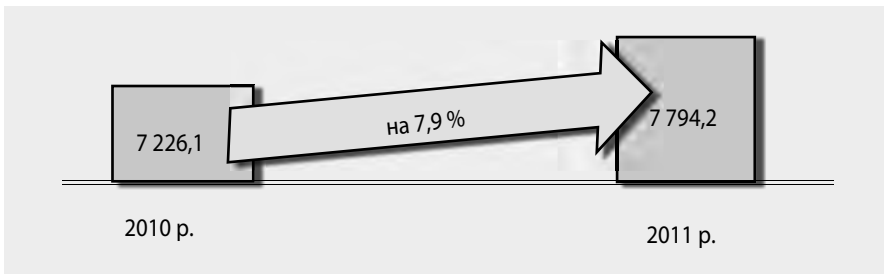

Рис. 15. Видатки місцевих бюджетів на державне управління, млн грн

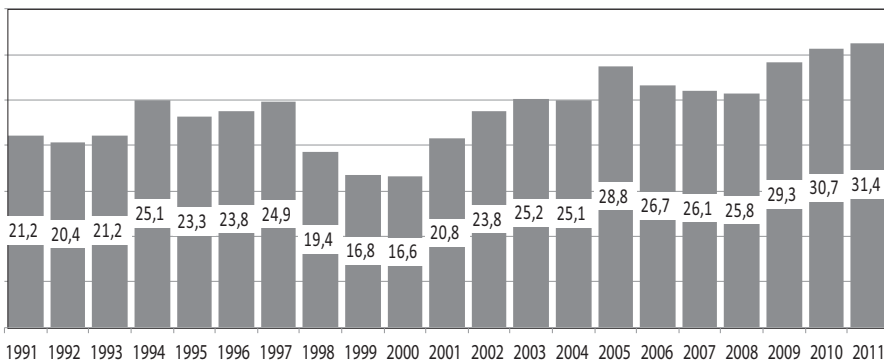

Рис. 16. Динаміка частки видатків на освіту в загальному обсязі видатків місцевих бюджетів областей, %

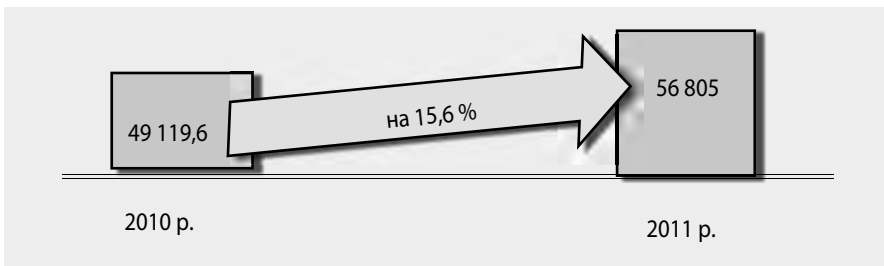

Рис. 17. Видатки місцевих бюджетів на освіту, млн грн

На охорону здоров'я з місцевих бюджетів виділені кошти: у 1991–1995 рр. – 13 125 461,1 млн грн, у 1996–2002 рр. – 28 308,9 млн, у 2003–2009 рр. – 117 827,9 млн, у 2010–2011 рр. – 74 411,1 млн грн.

Питома вага видатків на охорону здоров'я у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів становила: у 1991–1995 рр. – 23,6 %, у 1996–2002 рр. – 19,4, у 2003–2009 рр. – 19,8, у 2010–2011 рр. – 21,9 % (рис. 18).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування видатків на охорону здоров'я зріс у середньому на 7,6 % (рис. 19), а в 2010 р. порівняно з 2009 р. – на 10,9 %.

На соціальний захист та соціальне забезпечення з місцевих бюджетів виділені кошти: у 1991–1995 рр. у сумі 14 070 339 млн грн, у 1996–2002 рр. – 25 962,2 млн, у 2003–2009 рр. – 93 251,4 млн, у 2010–2011 рр. – 73 851,3 млн грн (рис. 20).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення зріс у середньому на 18,7 % (рис. 21), а в 2010 р. порівняно з 2009 р. – на 32,3 %.

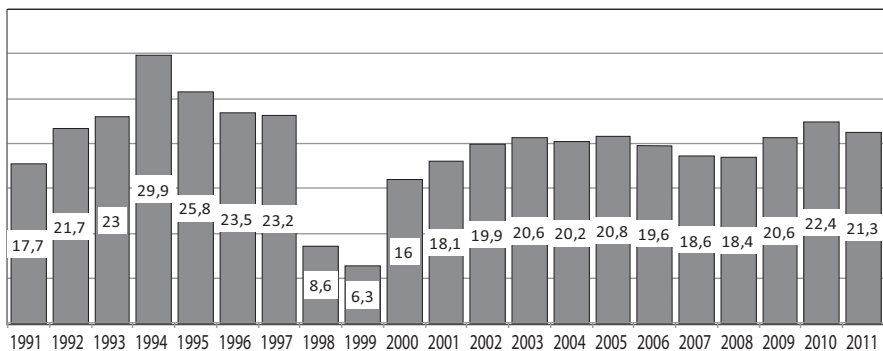

Рис. 18. Динаміка частки видатків на охорону здоров'я у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів області, %

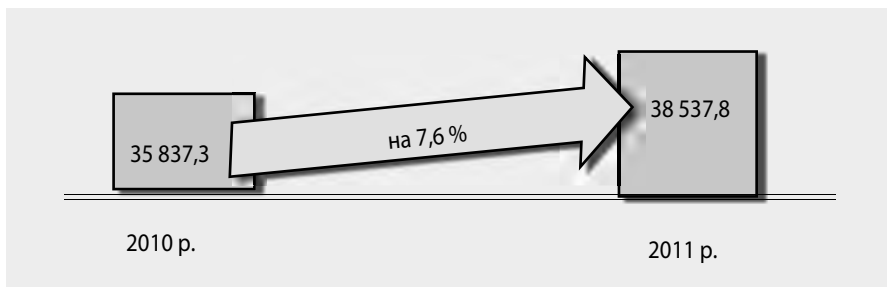

Рис. 19. Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, млн грн

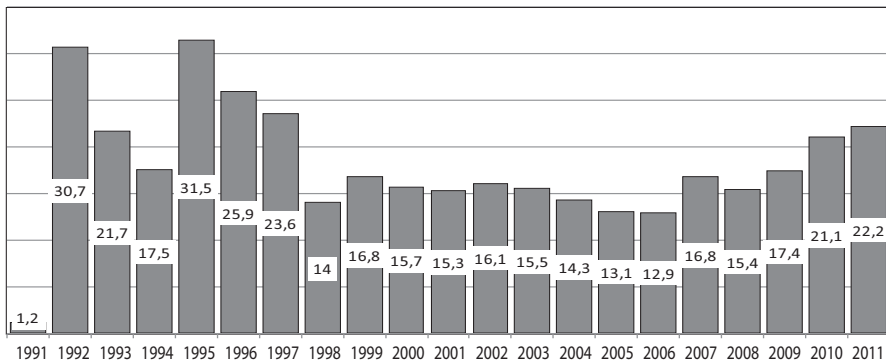

Рис. 20. Динаміка частки витратів на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальному обсязі витратів місцевих бюджетів, %

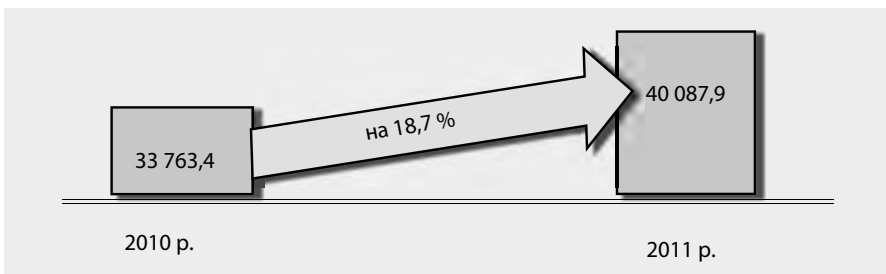

Рис. 21. Витатки місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, млн грн

На культуру і мистецтво з місцевих бюджетів виділені кошти: у 1991–1995 рр. у сумі 1 770 964,5 млн грн, у 1996–2002 рр. – 3373,5 млн, у 2003–2009 рр. – 19 521,8 млн, у 2010–2011 рр. – 13 194,9 млн грн (рис. 22).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування витратів на культуру і мистецтво зріс у середньому на 9,3 % (рис. 23), а в 2010 р. порівняно з 2009 р. – на 23,8 %.

На фізичну культуру і спорт з місцевих бюджетів виділені кошти: у 1991–1995 рр. у сумі 282 051,5 млн грн, у 1996–2002 рр. – 1003,3 млн, у 2003–2009 рр. – 5697,8 млн, у 2010–2011 рр. – 3082,1 млн грн (рис. 24).

У 2011 р. порівняно з 2010 р., витатки місцевих бюджетів на фізичну культуру і спорт зросли на 8,5 % (рис. 25), а у 2010 р. порівняно з 2009 р. – на 19,9 %.

На житлово-комунальне господарство з місцевих бюджетів виділено коштів: у 1991–1995 рр. у сумі 2 729 782,7 млн грн, у 1996–2002 рр. – 9349,2 млн, у 2003–2009 рр. – 36 014,6 млн, у 2010–2011 рр. – 12 938,9 млн грн (рис. 26).

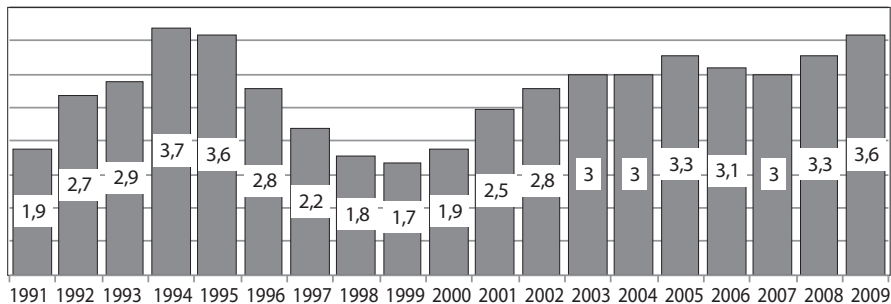

Рис. 22. Динаміка частки витратів на культуру і мистецтво у загальному обсязі витратів місцевих бюджетів, %

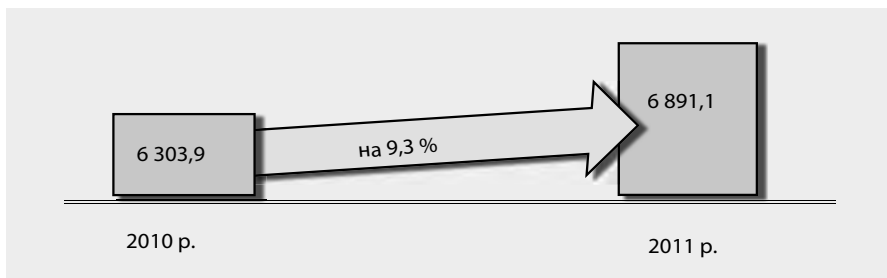

Рис. 23. Витатки місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, млн грн

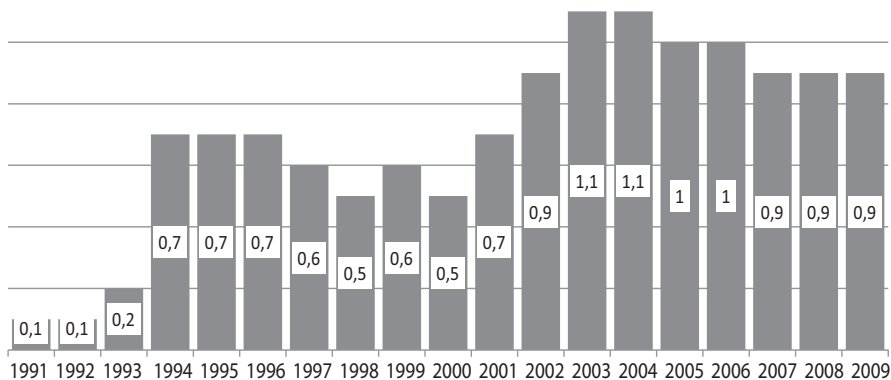

Рис. 24. Динаміка частки витратів на фізичну культуру і спорт у загальному обсязі витратів місцевих бюджетів, %

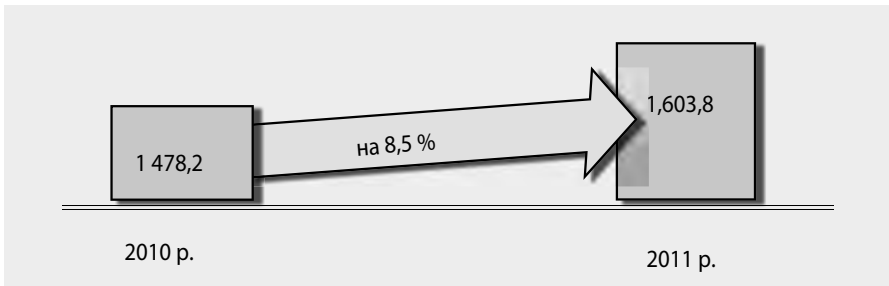

Рис. 25. Видатки місцевих бюджетів на фізичну культуру і спорт, млн грн

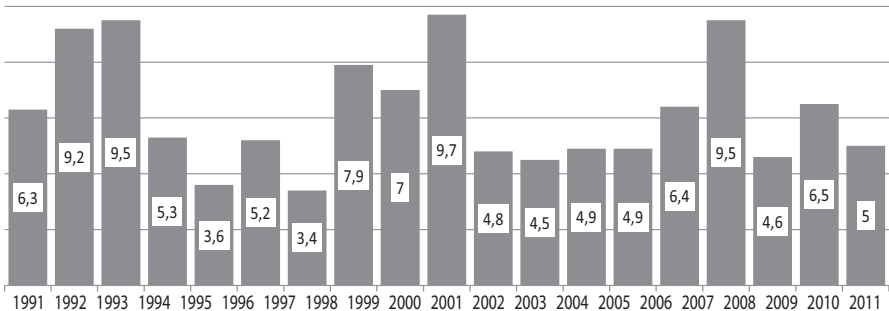

Рис. 26. Динаміка частки видатків на житлово-комунальне господарство у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, %

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування видатків на житлово-комунальне господарство зріс на 82,2 % (рис. 27), а в 2010 р. порівняно з 2009 р. – зменшився на 9,5 %.

На будівництво з місцевих бюджетів виділено коштів: у 1991–1995 рр. у сумі 2 084 195,8 млн грн, у 1997–2002 рр. – 4259,9 млн, у 2003–2009 рр. – 41 569,6 млн, у 2010–2011 рр. – 11 440,6 млн грн (рис. 28).

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування видатків на будівництво зросло на 52,4 % (рис. 29), а у 2010 р. порівняно з 2009 р. – майже втричі.

На дорожнє господарство з місцевих бюджетів виділено коштів: у 1991–1995 рр. у сумі 83 342,5 млн грн, у 1996–2002 рр. – 6655,1 млн, у 2003–2009 рр. – 17 464,2 млн, у 2010–2011 рр. – 9458,8 млн грн (рис. 30).

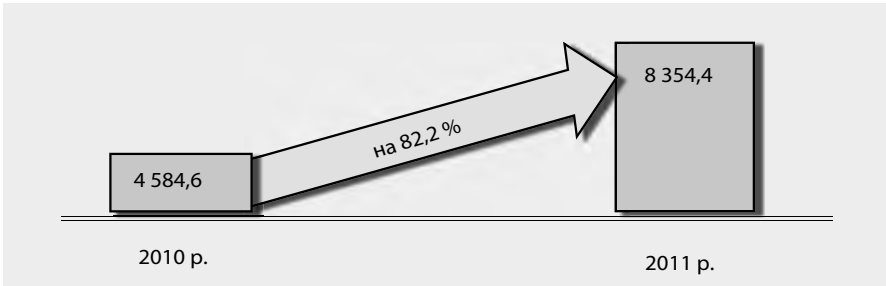

Рис. 27. Видатки місцевих бюджетів на житлово-комунальне господарство, млн грн

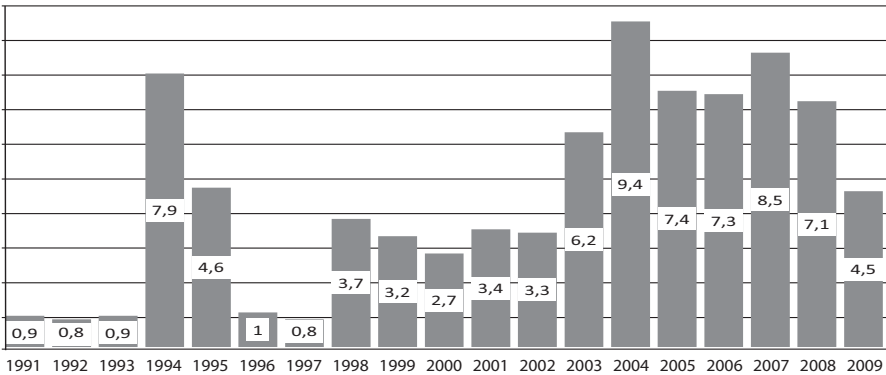

Рис. 28. Динаміка частки видатків на будівництво у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів, %

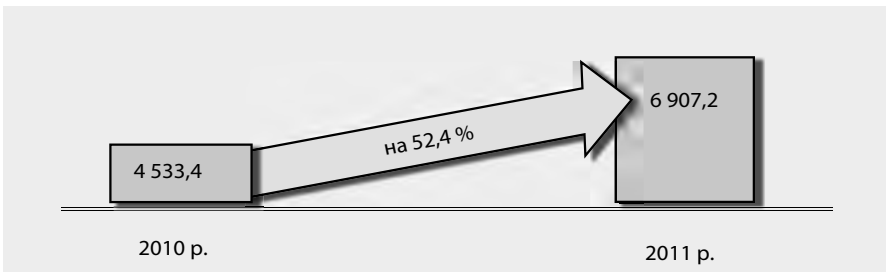

Рис. 29. Видатки місцевих бюджетів на будівництво, млн грн

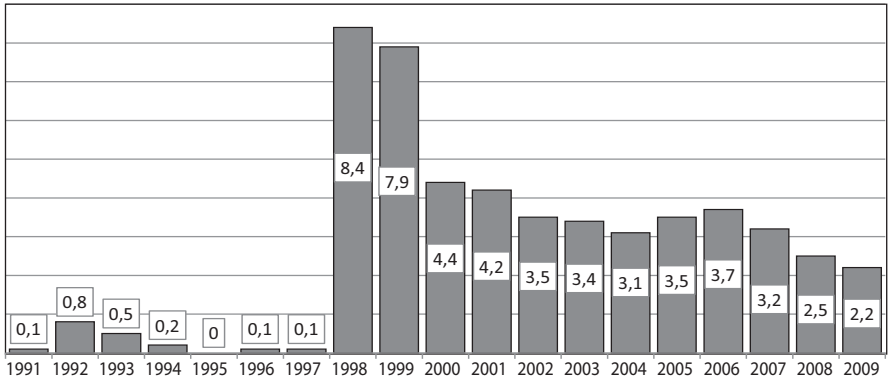

Рис. 30. Динаміка частки витратів на дорожнє господарство у загальному обсязі витратів місцевих бюджетів, %

У 2011 р. порівняно з 2010 р. рівень фінансування витратів на дорожнє господарство зріс на 36,3 % (рис. 31), а в 2010 р. проти 2009 р. – практично вчетверо.

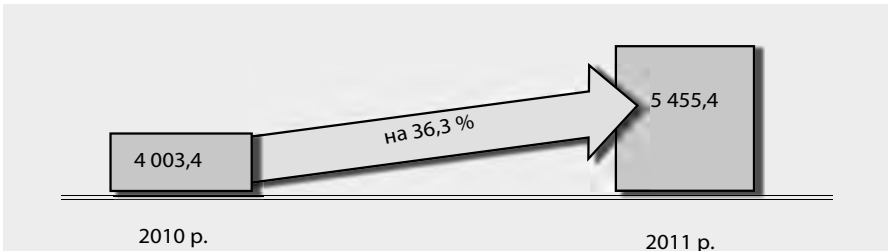

Рис. 31. Витатки місцевих бюджетів на дорожнє господарство, млн грн

Аналіз показників за мережею, штатами й контингентами бюджетних установ, які фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, свідчить про недостатню увагу до формування та оптимізації цієї мережі з боку органів місцевої влади, що потребує вдосконалення.

Інституційна компонента функціональної структури управління фінансовим господарством

Структура Міністерства фінансів України (1994 р.)¹

Керівництво

Група при керівництві.
Інформаційна служба.

Головне бюджетне управління

Відділ консолідованого бюджету.
Відділ бюджетної політики і макроекономічного аналізу.
Відділ з питань територіальних бюджетів.
Відділ фінансово-економічної статистики.

Управління доходів

Відділ планування податків на доходи та ресурсних платежів.
Відділ планування непрямих податків та інших доходів.
Відділ зведених показників і методики.

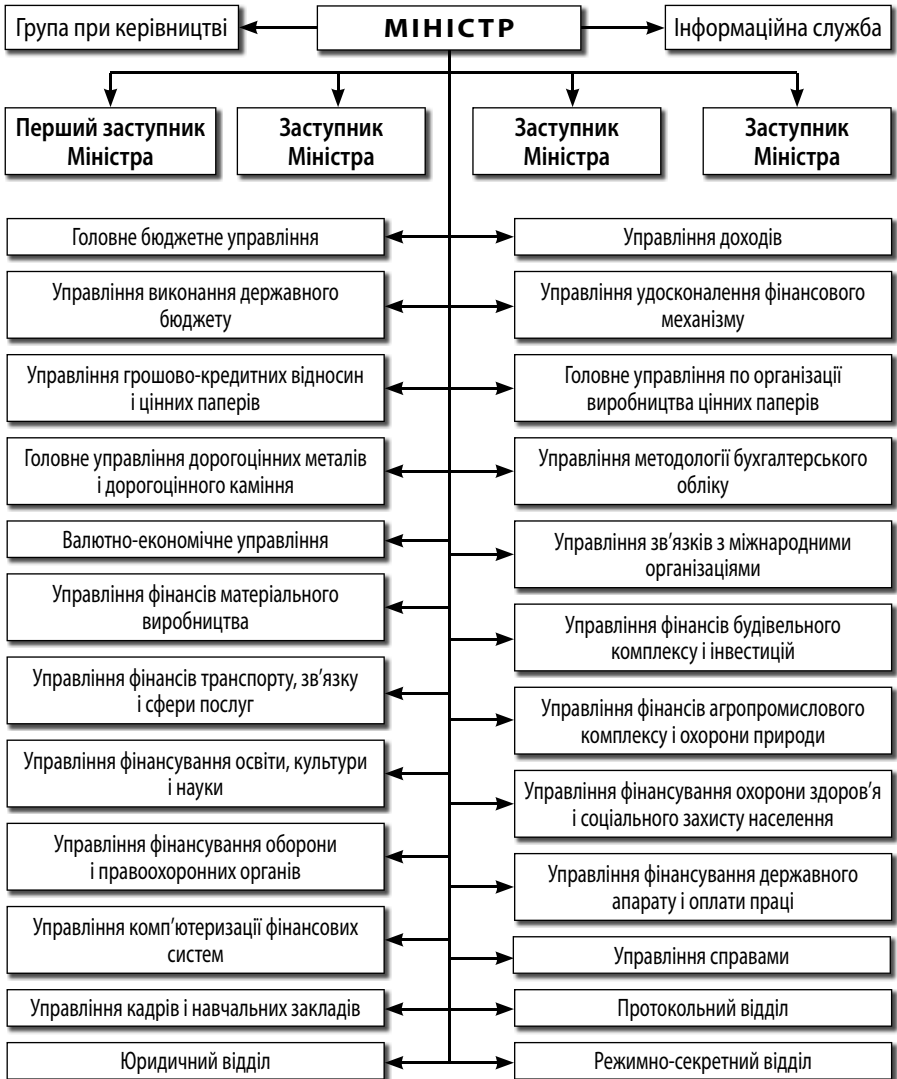
Управління виконання державного бюджету

Зведений відділ по виконанню бюджету.
Відділ економічного аналізу і контролю за виконанням державного бюджету.
Відділ методологічної роботи по виконанню бюджету, обліку і звітності бюджетних установ.
Центральна бухгалтерія по бюджету:
– сектор обліку і звітності;
– сектор фінансування видатків з державного бюджету.
Відділ обслуговування державного боргу.

Управління удосконалення фінансового механізму

Відділ з фінансових питань економічної реформи.
Відділ з фінансових питань малого бізнесу і приватизації.
Зведений відділ фінансових нормативних актів та їх експертної оцінки.
Відділ регулювання фондів споживання.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Фонд 30, № списку 48, № справи 616.

Структура Міністерства фінансів України (1994 р.)

Управління грошово-кредитних відносин і цінних паперів

Відділ грошово-кредитних відносин.

Відділ державних цінних паперів і внутрішнього боргу.

Відділ корпоративних цінних паперів і фінансових ринків.

Головне управління по організації виробництва цінних паперів

Відділ по організації виробництва цінних паперів і документів.

Відділ розробки систем захисту цінних паперів.

Технічний відділ.

Відділ режиму.

Головне управління дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння

Фінансово-економічний відділ.

Науково-технічний відділ.

Відділ балансів дорогоцінних металів, алмазів і дорогоцінного каміння.

Відділ балансів і аналізу використання вторинних дорогоцінних металів.

Управління методології бухгалтерського обліку

Відділ методологічних основ бухгалтерського обліку.

Відділ бухгалтерського обліку на підприємствах державної власності.

Відділ бухгалтерського обліку і звітності на підприємствах недержавної власності.

Валютно-економічне управління

Відділ валютно-фінансових нормативів зовнішньо-економічної діяльності.

Відділ формування і аналізу валютного плану та інвалютного фінансування.

Відділ зовнішньої заборгованості.

Управління зв'язків з міжнародними організаціями

Відділ зв'язків з міжнародними фінансовими організаціями.

Відділ координації фінансового співробітництва з країнами СНД.

Перекладацький відділ.

Управління фінансів матеріального виробництва

Відділ фінансів паливно-енергетичного комплексу.

Відділ фінансів промисловості.

Відділ фінансів машинобудування і конверсії.

Відділ фінансування програм розвитку галузей матеріального виробництва.

Управління фінансів будівельного комплексу і інвестицій

Зведений відділ інвестицій.

Відділ фінансів будівельних організацій і будівельної індустрії.

Відділ аналізу використання інвестицій.

Управління фінансів транспорту, зв'язку і сфери послуг

Відділ фінансів транспорту, зв'язку і шляхового господарства.

Відділ фінансів житлово-комунального господарства і сфери послуг.

Відділ фінансів торгівлі і постачання.

Управління фінансів агропромислового комплексу і охорони природи

Зведений відділ фінансів агропромислового комплексу.

Відділ фінансів сільського господарства.

Відділ фінансів переробних галузей.

Відділ фінансів водного і лісового господарства та охорони природи.

Управління фінансування освіти, культури і науки

Відділ фінансування освіти.

Відділ фінансування культури.

Відділ фінансування науки.

Управління фінансування охорони здоров'я і соціального захисту населення

Відділ фінансування соціального захисту населення.

Відділ фінансування охорони здоров'я.

Відділ фінансування соціального забезпечення.

Відділ фінансування надзвичайних заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Відділ фінансування молодіжних програм та фізичної культури.

Управління фінансування оборони і правоохоронних органів

Відділ фінансування оборони.

Відділ фінансування правоохоронних органів.

Відділ аналізу фінансового забезпечення.

Відділ фінансування державних резервів і мобілізаційної роботи.

Управління фінансування державного апарату і оплати праці

Відділ фінансування державного апарату.

Відділ аналізу витрат на управління.

Відділ оплати праці бюджетних установ.

Відділ фінансування місцевих органів виконавчої влади.

Управління комп'ютеризації фінансових систем

Відділ організації впровадження комп'ютерних технологій.

Відділ технічного забезпечення автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Відділ економічного аналізу автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Управління кадрів і навчальних закладів

Відділ добору і розстановки кадрів.

Відділ навчальних закладів.

Відділ перепідготовки кадрів.

Юридичний відділ.**Протокольний відділ.****Режимно-секретний відділ.**

Управління справами

Відділ матеріально-технічного постачання і будівництва.
Відділ технічного та господарського обслуговування.
Відділ з питань видавничої діяльності.
Бухгалтерія.
Загальний відділ.
Експедиція.
Друкарське бюро.
Копіювально-розмножувальне бюро.

Структура Міністерства фінансів України (1995 р.)¹**Керівництво**

Група при керівництві.
Інформаційна служба.

Головне бюджетне управління

Відділ консолідованого бюджету.
Відділ бюджетної політики і макроекономічного аналізу.
Відділ з питань територіальних бюджетів.
Відділ фінансово-економічної статистики.

Управління доходів

Відділ планування податків на доходи та ресурсних платежів.
Відділ планування непрямих податків та інших доходів.
Відділ зведених показників і методики.

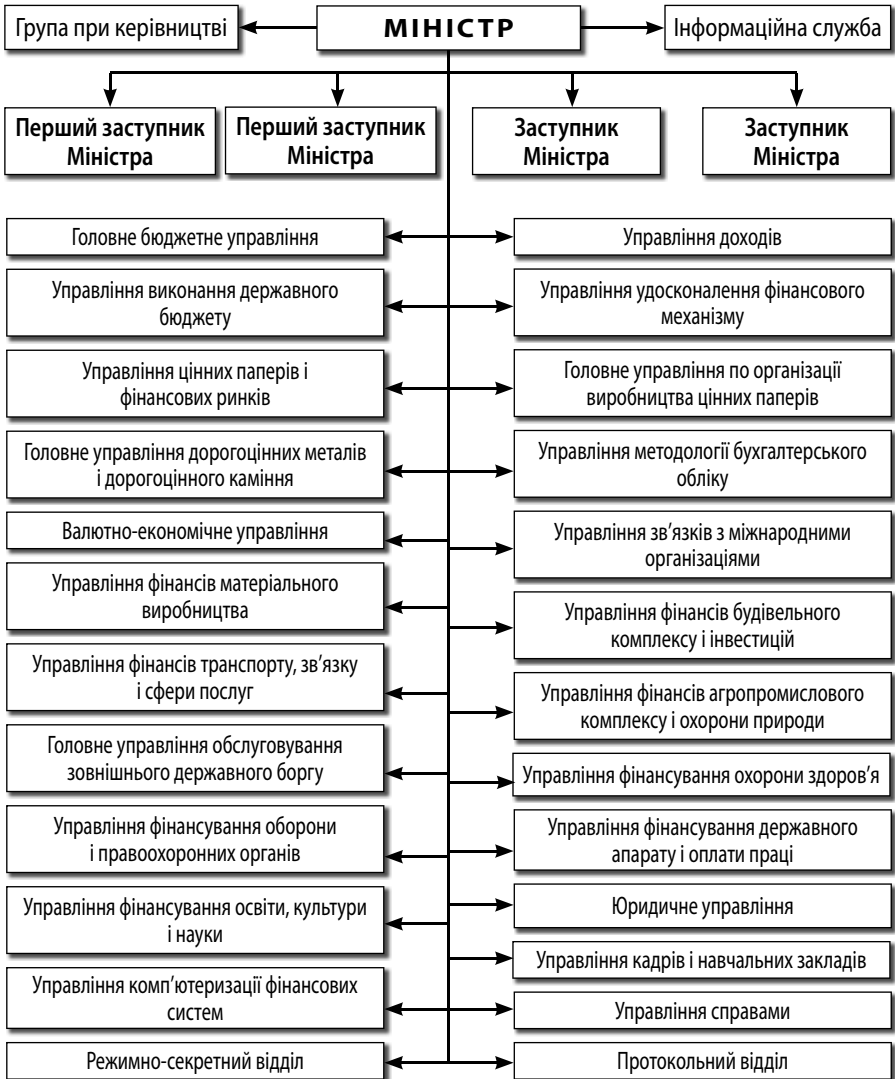
Управління виконання державного бюджету

Зведений відділ по виконанню бюджету.
Відділ економічного аналізу і контролю за виконанням державного бюджету.
Відділ методологічної роботи по виконанню бюджету, обліку та звітності бюджетних установ.
Центральна бухгалтерія по бюджету:
– сектор обліку та звітності;
– сектор фінансування видатків з державного бюджету.
Відділ обслуговування державного боргу.

Управління удосконалення фінансового механізму

Відділ з фінансових питань економічної реформи.
Відділ з фінансових питань приватизації.
Зведений відділ фінансових нормативних актів та їх експертної оцінки.
Відділ фінансового регулювання ринкових відносин.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління. Фонд 30, № списку 48, № справи 1075.

Структура Міністерства фінансів України (1995 р.)

Управління цінних паперів і фінансових ринків

Відділ грошових ринків.

Відділ з питань спільного інвестування в цінні папери.

Відділ з питань посередницької діяльності по цінних паперах.

Відділ корпоративних цінних паперів.

Головне управління по організації виробництва цінних паперів

Відділ по організації виробництва цінних паперів і документів.

Відділ розробки систем захисту цінних паперів.

Технічний відділ.

Відділ режиму.

Головне управління дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння

Фінансово-економічний відділ.

Науково-технічний відділ.

Відділ балансів дорогоцінних металів, алмазів і дорогоцінного каміння.

Відділ балансів і аналізу використання вторинних дорогоцінних металів.

Управління методології бухгалтерського обліку

Відділ методологічних основ бухгалтерського обліку.

Відділ бухгалтерського обліку на підприємствах державної власності.

Відділ бухгалтерського обліку і звітності на підприємствах недержавної власності.

Валютно-економічне управління

Відділ валютно-фінансових нормативів зовнішньо-економічної діяльності.

Відділ формування і аналізу валютного плану та інвалютного фінансування.

Відділ методології з питань валютного регулювання та фінансування зовнішньо-економічної діяльності.

Управління зв'язків з міжнародними організаціями

Відділ зв'язків з Європейським банком реконструкції і розвитку.

Відділ зв'язків з Світовим банком.

Відділ зв'язків з Міжнародним валютним фондом.

Відділ зв'язків з регіональними міжнародними фінансовими організаціями.

Головне управління обслуговування зовнішнього державного боргу

Відділ плану та аналізу обслуговування державного зовнішнього боргу.

Відділ обліку зовнішнього боргу України.

Відділ зовнішнього фінансування.

Управління фінансів матеріального виробництва

Відділ фінансів паливно-енергетичного комплексу.

Відділ фінансів промисловості.

Відділ фінансів машинобудування і конверсії.

Відділ фінансування програм розвитку галузей матеріального виробництва.

Управління фінансів будівельного комплексу і інвестицій

Зведений відділ інвестицій.

Відділ фінансів будівельних організацій і будівельної індустрії.

Відділ аналізу використання інвестицій.

Управління фінансів транспорту, зв'язку і сфери послуг

Відділ фінансів транспорту, зв'язку і шляхового господарства.

Відділ фінансів житлово-комунального господарства і сфери послуг.

Відділ фінансів торгівлі і постачання.

Управління фінансів агропромислового комплексу і охорони природи

Зведений відділ фінансів агропромислового комплексу.

Відділ фінансів сільського господарства.

Відділ фінансів переробних галузей.

Відділ фінансів водного і лісового господарства та охорони природи.

Управління фінансування освіти, культури і науки

Відділ фінансування освіти.

Відділ фінансування культури.

Відділ фінансування науки.

Управління фінансування охорони здоров'я і соціального захисту населення

Відділ фінансування соціального захисту населення.

Відділ фінансування охорони здоров'я.

Відділ фінансування соціального забезпечення.

Відділ фінансування надзвичайних заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Відділ фінансування молодіжних програм та фізичної культури.

Управління фінансування оборони і правоохоронних органів

Відділ фінансування оборони.

Відділ фінансування правоохоронних органів.

Відділ аналізу фінансового забезпечення.

Відділ фінансування державних резервів і мобілізаційної роботи.

Управління фінансування державного апарату і оплати праці

Відділ фінансування державного апарату.

Відділ аналізу витрат на управління.

Відділ оплати праці бюджетних установ.

Відділ фінансування місцевих органів виконавчої влади.

Управління комп'ютеризації фінансової системи

Відділ організації впровадження комп'ютерних технологій.

Відділ технічного забезпечення автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Відділ економічного аналізу автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Управління кадрів і навчальних закладів

Відділ добору і розстановки кадрів.

Відділ навчальних закладів.
Відділ перепідготовки кадрів.

Юридичне управління

Відділ нормативно-правового забезпечення.
Договірно-правовий відділ.

Протокольний відділ.

Режимно-секретний відділ.

Управління справами

Відділ матеріально-технічного постачання.
Відділ технічного та господарського обслуговування.
Відділ з питань видавничої діяльності.
Бухгалтерія.
Загальний відділ.
Експедиція.
Друкарське бюро.
Копіювально-розмножувальне бюро.
Контрольна служба.

Структура Міністерства фінансів України (1999 р.)

Керівництво

Група при керівництві.

Служба Міністра.

Відділ взаємодії з Кабінетом Міністрів України і комісіями Верховної Ради України.
Відділ з питань системного опрацювання економічної інформації та роботи колегії.

Група помічників і референтів.

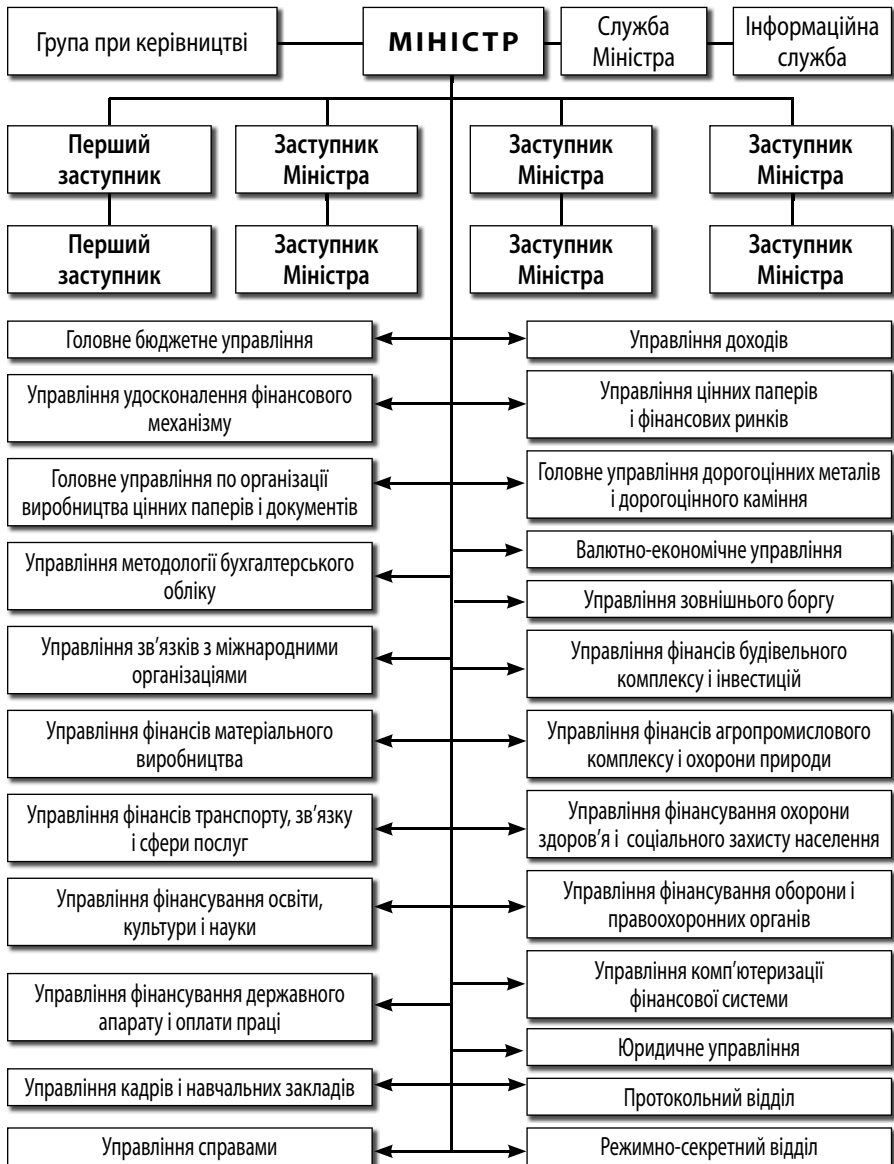
Інформаційна служба.

Головне бюджетне управління

Відділ консолідованого бюджету.
Відділ методології і бюджетного процесу.
Відділ бюджетної політики і макроекономічного аналізу.
Відділ з питань територіальних бюджетів.
Відділ фінансово-економічної статистики.

Управління доходів

Відділ планування податків на доходи та ресурсних платежів.
Відділ планування непрямих податків та інших доходів.
Відділ зведених показників і методики.
Відділ аналізу і оцінки виконання доходів бюджету та від слідкування податково-го законодавства.

Структура Міністерства фінансів України (1999 р.)

Управління удосконалення фінансового механізму

Відділ з фінансових питань економічної реформи.

Відділ з фінансових питань приватизації.

Зведений відділ фінансових нормативних актів та їх експертної оцінки.

Відділ фінансового регулювання ринкових відносин.

Управління цінних паперів і фінансових ринків

Відділ грошових ринків.

Відділ з питань спільного інвестування в цінні папери.

Відділ з питань посередницької діяльності по цінних паперах.

Відділ корпоративних цінних паперів.

Головне управління по організації виробництва цінних паперів і документів

Відділ по організації виробництва цінних паперів і документів.

Відділ розробки систем захисту цінних паперів.

Технічний відділ.

Відділ режиму.

Державна поліграфічна лабораторія.

Головне управління дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння

Фінансово-економічний відділ.

Науково-технічний відділ.

Відділ балансів дорогоцінних металів, алмазів і дорогоцінного каміння.

Відділ балансів і аналізу використання вторинних дорогоцінних металів.

Управління методології бухгалтерського обліку

Відділ методологічних основ бухгалтерського обліку.

Відділ бухгалтерського обліку на підприємствах державної власності.

Відділ бухгалтерського обліку і звітності на підприємствах недержавної власності.

Валютно-економічне управління

Відділ валютно-фінансових нормативів зовнішньоекономічної діяльності.

Відділ формування і аналізу валютного плану та інвалютного фінансування.

Відділ методології з питань валютного регулювання та фінансування зовнішньоекономічної діяльності.

Управління зв'язків з міжнародними організаціями

Відділ зв'язків з Європейським банком реконструкції та розвитку.

Відділ зв'язків з Світовим банком.

Відділ зв'язків з Міжнародним валютним фондом.

Відділ координації фінансового співробітництва з країнами СНД.

Управління зовнішнього боргу

Відділ плану та обліку зовнішнього державного боргу.

Відділ стратегії управління зовнішнім боргом.

Відділ кредитних угод.

Відділ зовнішніх ринків капіталу.

Управління фінансів матеріального виробництва

Відділ фінансів паливно-енергетичного комплексу.

Відділ фінансів промисловості.

Відділ фінансів машинобудування і конверсії.

Відділ фінансування програм розвитку галузей матеріального виробництва.

Управління фінансів будівельного комплексу і інвестицій

Зведений відділ інвестицій.

Відділ фінансів будівельних організацій і будівельної індустрії.

Відділ аналізу використання інвестицій.

Управління фінансів транспорту, зв'язку і сфери послуг

Відділ фінансів транспорту, зв'язку і шляхового господарства.

Відділ фінансів житлово-комунального господарства і сфери послуг.

Відділ фінансів торгівлі і постачання.

Зведений відділ розрахунків за енергоносіями.

Управління фінансів агропромислового комплексу і охорони природи

Зведений відділ фінансів агропромислового комплексу.

Відділ фінансів сільського господарства.

Відділ фінансів переробних галузей.

Відділ фінансів водного і лісового господарства та охорони природи.

Управління фінансування освіти, культури і науки

Відділ фінансування освіти.

Відділ фінансування культури.

Відділ фінансування науки.

Управління фінансування охорони здоров'я і соціального захисту населення

Відділ фінансування соціального захисту населення.

Відділ фінансування охорони здоров'я.

Відділ фінансування соціального забезпечення.

Відділ фінансування надзвичайних заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Відділ фінансування молодіжних програм та фізичної культури.

Управління фінансування оборони і правоохоронних органів

Відділ фінансування оборони.

Відділ фінансування правоохоронних органів.

Відділ аналізу фінансового забезпечення.

Відділ фінансування державних резервів і мобілізаційної роботи.

Управління фінансування державного апарату і оплати праці

Відділ фінансування державного апарату.

Відділ аналізу витрат на управління.

Відділ оплати праці бюджетних установ.

Відділ фінансування місцевих органів виконавчої влади.

Управління комп'ютеризації фінансової системи

Відділ організації впровадження комп'ютерних технологій.

Відділ технічного забезпечення автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Відділ економічного аналізу автоматизованих систем фінансових розрахунків і телекомунікацій.

Управління кадрів і навчальних закладів

Відділ добору і розстановки кадрів.

Відділ навчальних закладів.

Відділ перепідготовки кадрів.

Юридичне управління

Відділ нормативно-правового забезпечення.

Договірно-правовий відділ.

Протокольний відділ.**Режимно-секретний відділ.****Управління справами**

Відділ матеріально-технічного постачання.

Технічний відділ.

Відділ господарського обслуговування.

Відділ з питань видавничої діяльності.

Друкарське бюро.

Копіювально-розмножувальне бюро.

Бухгалтерія.

Загальний відділ.

Експедиція.

Відділ контролю.

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України (2000 р.)

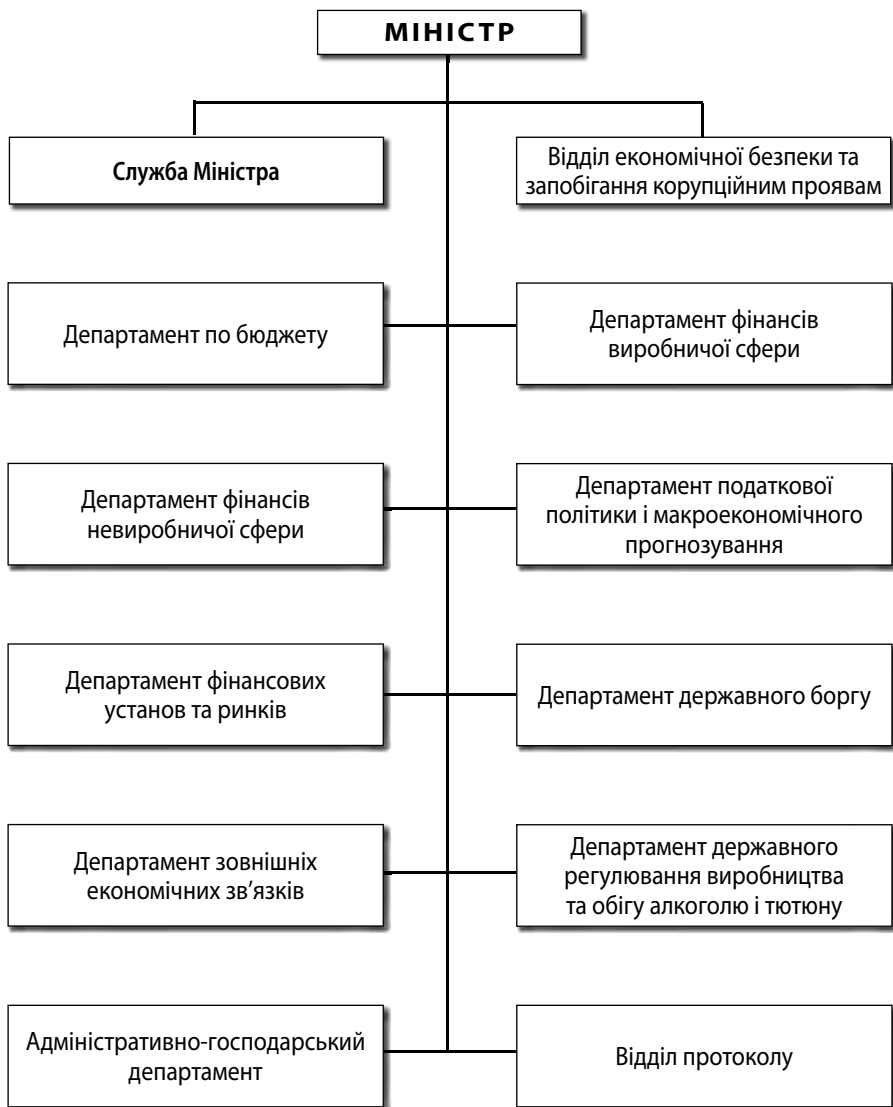
КЕРІВНИЦТВО**Служба Міністра**

Відділ взаємодії з органами законодавчої та виконавчої влади.

Відділ підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів.

Відділ організаційного забезпечення.

Відділ економічної безпеки та запобігання корупційним проявам.

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України (2000 р.)

ДЕПАРТАМЕНТ ПО БЮДЖЕТУ***Управління державного бюджету та бюджетної політики***

- Відділ зведеного та державного бюджетів України.
- Відділ бюджетної політики і методології бюджетного процесу.
- Відділ аналізу бюджетних програм.

Управління територіальних бюджетів

- Відділ регіональних бюджетних програм.
- Відділ організаційно-інспекторської роботи.
- Відділ бюджетних нормативів та міжбюджетного регулювання.

Управління бюджетних витратків оборони і правоохоронних органів

- Відділ бюджетних витрат на оборону.
- Відділ бюджетних витрат державного резерву і мобілізаційної підготовки.
- Зведений відділ бюджетних витрат.

Управління планування доходів бюджету

- Зведений відділ.
- Відділ планування прямих податків та інших доходів.
- Відділ планування непрямих податків та ресурсних платежів.

Управління аналізу виконання бюджету

- Зведений відділ аналізу виконання бюджету.
- Відділ аналізу виконання зведеного та державного бюджетів по доходах.
- Відділ аналізу виконання зведеного та державного бюджетів по видатках.
- Відділ фінансово-економічної статистики.

ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ ВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ***Управління фінансів матеріального виробництва та інвестицій***

- Відділ фінансів паливно-енергетичного комплексу.
- Відділ фінансів промисловості.
- Відділ фінансів машинобудування і конверсії.
- Відділ фінансового забезпечення програм розвитку галузей матеріального виробництва.
- Відділ моніторингу розрахунків бюджетної сфери за енергоносіями.

Управління фінансів транспорту, зв'язку і сфери послуг

- Відділ фінансів транспортно-логістичного комплексу і зв'язку.
- Відділ фінансів житлово-комунального господарства і сфери послуг.
- Відділ фінансових проблем розвитку споживчого ринку.
- Відділ фінансів будівельного комплексу і дорожнього господарства.

Управління фінансів агропромислового комплексу і охорони природи

- Відділ фінансових відносин та питань соціального розвитку агропромислового комплексу.
- Відділ фінансів сільського господарства.

Відділ фінансів переробних галузей.

Відділ фінансів водного і лісового господарства та природоохоронних заходів.

Зведений відділ фінансів виробничої сфери і реформованої власності.

ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ

Управління бюджетних витратків державного апарату

Відділ бюджетних витрат державного управління.

Відділ витрат судової влади, місцевих адміністрацій та самоврядування.

Відділ нормативів та удосконалення організаційних структур.

Відділ оплати праці в бюджетній сфері.

Управління бюджетних програм освіти, культури і науки

Відділ бюджетних програм освіти.

Відділ бюджетних програм культури.

Відділ бюджетних програм науки.

Управління бюджетних програм охорони здоров'я і соціального захисту населення

Відділ бюджетних програм соціального захисту населення.

Відділ бюджетних програм охорони здоров'я.

Відділ бюджетних програм по соціальному та пенсійному забезпеченню.

Відділ бюджетних програм з питань молоді, фізичної культури і спорту.

Відділ бюджетних програм з питань ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

Відділ аналізу соціальних виплат.

ДЕПАРТАМЕНТ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ І МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

Управління податкової політики та податкового законодавства

Зведений відділ податкових реформ.

Відділ оподаткування доходів від підприємницької діяльності.

Відділ оподаткування доходів фізичних осіб та майна.

Відділ внутрішніх податків на товари.

Відділ місцевих податків, державного мита та податків за використання ресурсів.

Відділ неподаткових та інших платежів і спеціальних фондів.

Відділ міжнародного оподаткування та міжнародних податкових угод.

Управління моніторингу запровадження податкових реформ

Зведений відділ аналізу застосування податкового законодавства.

Відділ аналізу спеціальних режимів оподаткування.

Відділ моделювання податків.

Відділ інформації та зв'язків з проведення податкових реформ.

Управління методології бухгалтерського обліку у виробничій сфері

Відділ методологічних засад бухгалтерського обліку.

Відділ бухгалтерського обліку на підприємствах сфери матеріального виробництва.

Відділ бухгалтерського обліку на підприємствах сфери послуг.

Управління макроекономічних показників і грошово-кредитної політики

Зведений відділ макроекономічного аналізу та прогнозування.

Відділ прогнозування доходів державного сектору.

Відділ прогнозування видатків державного сектору.

ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ТА РИНКІВ

Управління кредитних і небанківських фінансових установ

Відділ кредитних установ.

Відділ корпоративних цінних паперів та фінансових питань приватизації.

Відділ небанківських фінансових установ.

Управління страхової діяльності

Відділ методології, обліку та аналізу.

Відділ стратегії розвитку страхової справи та законодавчого забезпечення.

Відділ накопичувального страхування.

Управління контролю фінансових ринків, ліцензування та нагляду

Відділ ліцензування та ведення справ.

Відділ організації нагляду.

Відділ нагляду в м. Києві, Київській, Черкаській та Чернігівській областях.

Відділ нагляду в Львівській, Тернопільській, Закарпатській, Івано-Франківській, Вінницькій, Рівненській, Чернівецькій, Хмельницькій, Житомирській та Волинській областях.

Відділ нагляду в Дніпропетровській, Запорізькій та Кіровоградській областях.

Відділ нагляду в Донецькій та Луганській областях.

Відділ нагляду в Автономній Республіці Крим, м. Севастополі та Херсонській області.

Відділ нагляду в Харківській, Полтавській та Сумській областях.

Відділ нагляду в Одеській та Миколаївській областях.

ДЕПАРТАМЕНТ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Управління некомерційного запозичення

Відділ зовнішніх кредитних та гарантійних угод.

Відділ внутрішніх кредитних угод.

Управління ринків капіталу

Відділ зовнішніх ринків капіталу.

Відділ внутрішніх ринків капіталу.

Відділ інформаційної підтримки ринкових операцій.

Управління планування та аналізу боргової політики

Відділ обліку та моніторингу державного боргу.

Відділ планування боргових показників.

Відділ стратегії управління державним боргом.

ДЕПАРТАМЕНТ ЗОВНІШНІХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Управління зв'язків з міжнародними фінансовими організаціями та СНД

Відділ зв'язків з міжнародними фінансовими інститутами.

Відділ системних проектів.

Відділ підготовки та реалізації інвестиційних проектів міжнародних фінансових інститутів.

Управління валютного регулювання

Відділ фінансів зовнішньоекономічної діяльності.

Відділ валютного регулювання і координації співробітництва з Європейським Союзом.

Відділ фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Управління контролю за обігом дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння

Відділ контролю за обігом дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Відділ контролю за обігом вторинної сировини дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Контрольно-ліцензійний відділ.

Управління по контролю за виробництвом цінних паперів (Держзнак)

Відділ обліку та організації виробництва цінних паперів і документів суворого обліку.

Відділ методології систем захисту цінних паперів, документів суворого обліку і ліцензування.

Технічний відділ.

Відділ режиму.

Відділ контролю якості цінних паперів і документів суворого обліку.

ДЕПАРТАМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ АЛКОГОЛЮ І ТЮТЮНУ

Управління контролю за виробництвом та обігом алкогольних напоїв, спирту і тютюнових виробів

Відділ контролю за виробництвом спирту і алкогольних напоїв.

Відділ контролю за транспортуванням та зберіганням спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Відділ контролю за виробництвом тютюнових виробів.

Управління ліцензування та державних реєстрів

Відділ ліцензування та державних реєстрів виробництва спирту, лікєро-горілкової, тютюнової продукції і пива.

Відділ ліцензування та державних реєстрів виробництва виноробної, спиртової продукції та оцту.

Відділ ліцензування імпорту, експорту та оптової торгівлі спиртом та алкогольними напоями.

Відділ ліцензування імпорту, експорту та оптової торгівлі тютюновими виробами.

Управління фінансово-економічного регулювання

Відділ маркетингу алкоголю і тютюну.

Відділ ціноутворення, взаємодії з контролюючими органами по застосуванню фінансових санкцій та юридичного забезпечення.

Відділ акцизного збору, фінансово-економічного регулювання та бухгалтерського обліку.

Відділ ресурсів, балансів і розподілу спирту.

Управління контролю за торгівлею та рекламою алкогольних напоїв і тютюнових виробів

Відділ контролю за оптовою торгівлею і рекламою алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Відділ контролю за роздрібною торгівлею і рекламою алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

Відділ документаційного забезпечення.

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРЬКИЙ ДЕПАРТАМЕНТ

Юридичне управління

Відділ нормативно-правового забезпечення.

Договірні-правовий відділ.

Управління кадрів і навчальних закладів

Відділ добору і розстановки кадрів.

Відділ навчальних закладів та перепідготовки кадрів.

Управління комп'ютеризації

Відділ телекомунікацій.

Відділ комп'ютерних технологій.

Управління справами

Відділ з питань видавничої діяльності.

Бухгалтерія.

Відділ господарського обслуговування та матеріально-технічного постачання.

Відділ технічного забезпечення.

Відділ фінансового забезпечення системи.

Управління документального забезпечення і контролю

Загальний відділ.

Відділ контролю.

Відділ протоколу.

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України (2003 р.)

КЕРІВНИЦТВО

- Служба Міністра.
- Служба Державного секретаря.

ДЕПАРТАМЕНТ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ

Головне управління державного бюджету

- Управління координації роботи з Державним казначейством України.
- Управління доходів та планування бюджетного процесу.
- Управління фінансів оборони та правоохоронних органів.
- Управління фінансів освіти, науки та культури.
- Управління фінансів охорони здоров'я та соціальних програм.
- Управління фінансів цільових програм.
- Управління фінансів органів управління.
- Управління фінансів АПК.

Головне управління місцевих бюджетів

- Управління планування місцевих бюджетів.
- Управління виконання місцевих бюджетів.

Головне управління податкової та митної політики

- Управління податкового законодавства.
- Управління митного законодавства.
- Управління податкового адміністрування.
- Управління митного адміністрування.
- Управління макроекономічного аналізу та балансу фінансових ресурсів.

ДЕПАРТАМЕНТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА КООРДИНАЦІЇ

- Управління зведеного аналізу виконання бюджету фінансової та економічної статистики.
- Управління методології бухгалтерського обліку.
- Управління координації роботи з ГоловКРУ.

ДЕПАРТАМЕНТ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

- Управління роботи з некомерційними борговими зобов'язаннями.
- Управління роботи з комерційними борговими зобов'язаннями.
- Управління співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями.
- Відділ з підготовки та управління Проектом фінансування розвитку села.
- Управління фінансування політики та координації роботи з НБУ.
- Управління планування та аналізу боргової політики.

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України (2003 р.)

ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Управління міжнародного співробітництва.

Управління зовнішньоекономічної діяльності та європейської інтеграції.

ЗАГАЛЬНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ

Фінансове управління.

Управління внутрішньовідомчого контролю.

Управління справами.

Протокольний відділ.

ДЕПАРТАМЕНТ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Управління інформаційних технологій.

Управління модернізації.

ДЕПАРТАМЕНТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ З ЗАКОНОДАВЧОЮ ВЛАДОЮ

Управління взаємодії з Верховною Радою України.

Управління супроводження проектів законодавчих актів у Верховній Раді України.

ДЕПАРТАМЕНТ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ З ВИКОНАВЧОЮ ВЛАДОЮ

Управління з питань забезпечення роботи з Кабінетом Міністрів України та центральними органами виконавчої влади.

Управління взаємодії з місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Управління взаємодії з громадськістю та засобами масової інформації.

ДЕПАРТАМЕНТ ПІДВІДОМЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Управління контролю за обігом дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння.

Управління по контролю за виробництвом цінних паперів (Держзнак).

Юридичне управління.***Управління кадрів і навчальних закладів.******Управління організаційно-розпорядчої роботи.******Режимно-секретний відділ.***

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України (2004 р.)

Структура центрального апарату Міністерства фінансів України

Історія Української держави в ювілейних та пам'ятних монетах

У додатку наведено зразки монет України, що відображають знаменні події національної минувшини та сучасного життя. Ці монети мають насамперед культурно-пізнавальний характер, оскільки демонструють основні віхи державності та тисячолітню українську історію, самобутність культури, традицій нашого народу, його місце та роль серед інших народів і країн світу.

Витоки та розквіт Української держави

Найдавніша епоха в історії людства – палеоліт (в Україні – близько 1 млн – 10 тис. років тому), яка заклала підґрунтя для розвитку світової цивілізації. Наприкінці палеоліту люди освоїли майже всю територію України. Пам'ятки культури того часу свідчать про зародження мистецтва та виникнення первісних релігійних вірувань (Кам'яна Могила в Запорізькій обл., Мізинська пізньопалеолітична стоянка в Чернігівській обл.).

Одна з найяскравіших землеробсько-скотарських культур епохи енеоліту (IV–III тис. до н. е.) – трипільська, пам'ятки якої є важливим джерелом вивчення історії стародавньої Європи. Назва походить від дослідженого наприкінці XIX ст. однойменного поселення на Київщині.

Місто-держава Ольвія – один із найзначніших центрів античної матеріальної і духовної культури Північного та Північно-Західного Причорномор'я, який був заснований на початку VI ст. до н. е. у Нижньому Побужжі (тепер городище поблизу с. Парутіно Миколаївської обл.) й існував близько 1000 років. Місто мало монетне виробництво та випускало мідних литих дельфінчиків та стрілки як грошові знаки.

Територію степової та лісостепової частини сучасної України населяли кочово-осілі скіфські племена (VII ст. до н. е. – III ст. н. е.). Політичне об'єднання

великого союзу скіфів відіграло значну роль у житті Південно-Східної Європи та Північного Причорномор'я.

Місто-держава Херсонес Таврійський, засноване в 422–421 рр. до н. е., яке карбувало власну монету, є визначною античною пам'яткою на південно-західному узбережжі Криму.

Боспорське царство (VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.) – одна з античних держав Північного Причорномор'я, що виникло як об'єднання грецьких міст-колоній на берегах Керченської протоки зі столицею в Пантікапеї, яке регулярно карбувало свої монети.

Присвячена 2500-річчю міста, заснованого у VI ст. до н. е. давніми греками як місто-держава Тира, котре було головним економічним і культурним

центром Північного Причорномор'я й карбувало золоті, срібні та мідні монети.

Надзвичайно важливим етапом в історії розвитку ювелірного мистецтва на території України є скіфський період (VII–III ст. до н. е.). Самобутнє ювелірне мистецтво скіфів показано в образах тварин, які прикрашали військове спорядження, предмети культу, одяг тощо.

Монета присвячена зразку скіфської культури – пластині-аплікації IV ст. до н. е. із зображенням богині Апі – праматері скіфів.

Золота пектораль (IV ст. до н. е.) із кургану "Товста Могила" на Дніпропетровщині (1971 р.) – неперевершений шедевр елітно-скіфського мистецтва – місяцеподібна триярусна прикраса скіфського царя.

Давньоукраїнська держава Київська Русь – одна з найбільших свого часу в Європі країн (IX – середина XII ст.), яка виникла шляхом об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва і Середнього Подніпров'я, що створило сприятливі умови для суспільно-економічного, політичного та культурного розвитку.

Присвячена першому карбуванню монет Київської Русі – золотників і срібляників наприкінці X – на початку XI ст. – за часів князя київського Володимира Великого.

Нестор-літописець – давньоруський мислитель і літописець, автор перших творів житійної літератури, вершиною творчості якого стало літописне

зведення «Повість временних літ» (1113 р.) – невичерпне джерело історичних досліджень.

На честь 600-річчя створення видатної пам'ятки національної культури «Київський псалтир» (1397 р.). Це перша ювілейна монета, відкарбована на Монетному дворі НБУ.

1020-річчя хрещення Київської Русі, яке започаткувало утвердження християнства як державної релігії.

Українські козацькі поселення виникли 500 років тому на території нинішніх Донецької і Луганської областей, згодом утворивши Кальміуську паланку Війська Запорозького Низового.

Острів Хортиця – колиска українського козацтва, унікальна пам'ятка природи, історії та археології. Він завжди перебував у сфері військових і господарських інтересів запорізьких козаків, був їх осідком. Січ на Хортиці згадується в народних переказах і піснях, записаних у XVIII–XIX ст.

Присвячена 350-річчю початку Визвольної війни середини XVII ст. за незалежність і створення національної держави.

Присвячена пам'ятці української політично-правової думки XVIII ст. «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького». Ця перша європейська конституція в сучасному розумінні прийнята 5 (16) квітня 1710 р. під час обрання Пилипа Орлика гетьманом України.

Острозька академія – перша українська школа вищого рівня, заснована В. К. Острозьким у 1576 р. Письменник Г. Д. Смотрицький – перший ректор, а серед вихованців – відомі вчені й письменники М. Смотрицький, гетьман Петро Сагайдачний та ін. Острозька академія тісно пов'язана з друкарнею, в якій видавалися твори наставників школи, а 1581 р. Іван Федоров надрукував Острозьку Біблію.

Особистості національного державотворення

Князь Кий – легендарний засновник міста Києва і Київської держави наприкінці V – на початку VI ст.

Галицько-волинський князь і полководець Данило Романович (Галицький) – 1201–1264 рр.

Князь Аскольд – правитель Київської держави (?–882).

Княгиня Ольга (близько 910–969) – володарка Київської держави у 945–964 рр. Здійснила податкову реформу.

Володимир – великий князь київський, державний діяч, за правління якого завершилося формування давньоруської держави і введене християнство як державна релігія.

Ярослав Мудрий – державний діяч, великий князь київський (1015–1054), за правління якого Київська Русь зміцнила та розширила свої кордони, покращилося міжнародне становище держави. Було засновано Київську митрополію, розроблено збірку законів давньоруського права, культура досягла найвищого рівня розвитку.

Правління київського князя Святослава Ігоревича (964–972) ознаменувало ранню героїчну добу в історії Київської Русі. У результаті безперервної боротьби з хозарами, волзькими булгарами, Візантією та могутнім Болгарським царством він значно розширив та зміцнив давньоруську державу.

Володимир Мономах – великий київський князь (1113–1125), видатний давньоруський державний та політичний діяч, автор низки законів і славнозвісного «Повчання», адресованого дітям, організатор успішних походів

проти половців, за правління якого в Київській Русі припинився князівський розбрат, почався новий етап розвитку культури і мистецтва.

Гетьман України Богдан Хмельницький – видатний державний, політичний і військовий діяч XVII ст., який зробив значний внесок у становлення української державності в один з найдраматичніших періодів – Визвольної війни українського народу середини XVII ст.

Петро Кононович Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) – гетьман українського реєстрового козацтва у 1614–1616 і 1620–1622 рр., видатний воєначальник, дипломат, захисник національної культури та освіти.

Кирило Розумовський – останній гетьман Лівобережної України, граф – широкоосвічена людина, президент Петербурзької академії наук, фельдмаршал, камергер і сенатор. За його гетьманства було здійснено судову та вій-

ськову реформи, проведено перепис населення, відстоювалися старовинні українські права та привілеї.

Іван Мазепа – гетьман Лівобережної України (1687–1709), відомий суспільно-політичний діяч, меценат освіти і мистецтва, людина нелегкої і драматичної долі, який намагався проводити обережну, але послідовну політику, спрямовану на здобуття Україною незалежності.

Пилипу Орлику – представник українського шляхетського роду, який став гетьманом у вигнанні, сподвижник І. Мазепи, автор першої української конституції «Пакти та конституції законів та вольностей Війська Запорозького...» (1710), яка є історичною пам'яткою політично-правової думки початку XVIII ст., що регламентувала основні питання державного будівництва в Україні.

Іван Богун – калницький (вінницький) полковник (1648–1654 рр.) – один із видатних військових і політичних діячів, сподвижник Богдана Хмель-

ницького в Національно-визвольній війні українського народу середини XVII ст.

Перемога війська, очолюваного гетьманом України Іваном Виговським, у битві під Конотопом у червні 1659 р.

Павло Полуботко (близько 1660–1724) – наказний гетьман Лівобережної України, який очолював верхівку української старшини та виступав проти обмеження автономії України, за відновлення гетьманства та ліквідацію Малоросійської колегії.

Історичне минуле м. Глухова тісно пов'язане з процесами державо- і правотворення. З 1708 р. місто стає постійною резиденцією гетьманів Лівобережної України – І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола, К. Розумов-

ського. У Глухові перебували перша Малоросійська колегія (1722–1727), правління гетьманського уряду (1734–1750) та друга Малоросійська колегія (1764–1782), діяли Генеральна військова канцелярія, Генеральний суд, інші державні органи.

Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького була створена Українська козацька держава – Гетьманщина, військово-адміністративним і політичним центром якої став Чигирин. У першій столиці Гетьманщини розташовувалася резиденція таких гетьманів, як Б. Хмельницький, І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Тетеря та П. Дорошенко.

Присвячена столиці Гетьманщини, резиденції гетьманів Лівобережної України Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи та К. Розумовського – Батурина. Починаючи з 1669 р., тут розміщувалися й функціонували вищі урядові установи, проживали представники козацької старшини. Зруйнований у 1708 р. за наказом царя Петра I, Батурин відродився і вдруге й востаннє став столицею козацької держави за гетьмана Кирила Розумовського, назавжди залишившись символом національної державності.

Павло Чубинський – етнограф, фольклорист, поет, громадський діяч, автор державного гімна «Ще не вмерла України...». Один з основоположників української етнографічної науки.

Михайло Грушевський – провідний діяч національно-культурного і державного відродження України, президент УНР.

Володимир Винниченко – громадський і політичний діяч, письменник. Одна з ключових постатей української історії й культури перших десятиліть ХХ ст. Був заступником голови Центральної Ради М. Грушевського, очолював перший український уряд, а наприкінці 1918 р. став ініціатором формування й першим головою Директорії Української Народної Республіки.

Борис Мартос – український економіст, педагог, кооператор, державний і громадський діяч. Був серед лідерів Селянської спілки та одним з авторів проекту Земельного закону УЦР. Від грудня 1918 р. – міністр продовольчих справ, а з квітня до серпня 1919 р. – голова Ради міністрів і міністр фінансів Директорії УНР.

Володимир Чехівський – державний і політичний діяч. У 1917 р. – член Української Центральної Ради. З 26 грудня 1918 р. до 11 лютого 1919 р. очолював Раду міністрів і Міністерство закордонних справ УНР. За його ініціативою уряд УНР 1 січня 1919 р. проголосив автокефалію Української православної церкви.

Сергій Остапенко – державний діяч, економіст, професор. Був консультантом з економічних питань делегації УНР у Брест-Литовську на переговорах з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, міністром

торгу і промисловості (26 грудня 1918 р. – 11 лютого 1919 р.), головою Ради народних міністрів УНР (13 лютого – 9 квітня 1919 р.).

В'ячеслав Прокопович – громадсько-політичний і державний діяч, педагог, історик та публіцист. Один із засновників Української Центральної Ради. У січні – квітні 1918 р. – міністр народної освіти УНР, у 1920 р. його призначено головою Ради Міністрів УНР. В еміграції В. К. Прокопович – один із соратників С. Петлюри, обіймав ключові посади в уряді УНР в екзилі.

Симон Петлюра – державний і громадсько-політичний діяч, публіцист, член Центральної Ради, голова Українського військового генерального комітету, генеральний секретар військових справ, головний отаман Армії УНР, голова Директорії УНР.

Євген Петрушевич – правник, діяч українського національно-визвольного руху в Галичині, один з організаторів Західноукраїнської Народної Республіки.

бліки, голова її парламенту – Української національної ради (фактично президент ЗУНР).

Кость Левицький – юрист, громадський і державний діяч, голова уряду Західноукраїнської Народної Республіки.

Сидір Голубович (1873–1938) – політичний і державний діяч, який у жовтні 1918 р. був обраний до Української національної ради ЗУНР. Із січня 1919 р. – голова Державного секретаріату ЗУНР – ЗОУНР.

Георгій Нарбут – корифей української графіки. Він став одним з організаторів Української академії мистецтв, а згодом і її ректором, виконав ескізи для українських грошових знаків УНР, розробив зразки державної символіки.

Роман Шухевич (Тарас Чупринка) – військовий та політичний діяч, генерал-хорунжий і головний командир Української повстанської армії (1943–1950). Один із чільних провідників українського визвольного руху 20–50-х років XX ст.

Петро Григоренко – громадсько-політичний діяч, військовий теоретик, відомий правозахисник. Один із засновників Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, виступав за повернення кримських татар на історичну батьківщину, за право українців й інших народів СРСР на незалежність.

Відродження та поступ української державності

П'ята річниця прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України.

80-річчя проголошення незалежності Української Народної Республіки IV Універсалом Центральної Ради.

80-річчя історичного акту проголошення у Києві 22 січня 1919 р. декларації про злуку (об'єднання) Української Народної Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою.

Випущена на відзначення 140-ї річниці першого публічного виконання національного гімну України на музику М. Вербицького (1815–1870) та слова П. Чубинського.

10-річчя грошової реформи в Україні.

Перший уряд України – Генеральний секретаріат, який діяв з 15 червня 1917 р. до 9 січня 1918 р. Його першим документом стала Декларація Генерального секретаріату, розроблена під керівництвом В. Винниченка. Підставою для підготовки Декларації став І Універсал, що проголосував новий лад вільної автономної України, у якій “одніні самі будемо творити наше життя”.

Українська держава, у складі якої перебувала значна частина українських земель – Галичина, Буковина і Закарпаття, створена на західноукраїнських землях після розпаду Австро-Угорської імперії. 9 листопада 1918 р. було сформовано уряд – Державний секретаріат ЗУНР. Законом від 13.11.1918 закріплювалися верховенство й суверенітет народу.

Події 1938–1939 рр., пов’язані з проголошенням та збройним захистом Карпатської України, недовгий період існування якої став однією з найяскравіших сторінок багатовікової боротьби карпатських українців за національну державність.

Проведення грошової реформи в Україні і запровадження національної валюти – гривні та її соті частини – копійки.

Присвячена першій річниці Конституції України.

Випущені з нагоди відзначення 10-ї річниці Конституції України.

З нагоди першої участі у літніх Олімпійських іграх.

Присвячена пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр.

15-та річниця прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України.

20-річчя ухвалення Верховною Радою УРСР політико-правового документа, в котрому проголошувався державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повнота й неподільність влади держави в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Проведення засідання XVI щорічної сесії Парламентської асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі в Києві 5–9 липня 2007 р.

Присвячена Щорічним зборам Ради керуючих ЄБРР у Києві 1998 р.

50-річчя Організації Об'єднаних Націй, однією із країн – засновниць якої є Україна.

Присвячена одній із найулюбленіших рослин українців, про яку складено багато пісень, – калині – символу України.

Використані джерела: http://www.bank.gov.ua/Bank_mn/yuv_m/Coins/Heros_cossack/Orlyk.htm

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГОЛУБКА Степан Михайлович

**ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ
ФІНАНСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
(історична ретроспектива)**

Відповідальний за випуск

В. Д. Королюк

Редактори:

С. В. Бартош, Л. М. Осадча

Коректори:

С. В. Зюбенко, О. В. Орел,

Н. Г. Пузиренко

Комп'ютерна верстка:

А. А. Молотая, А. Б. Нефедова,

Г. Г. Пузиренка

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 22,32. Наклад 300 прим. Зам. 13-991.

Видавець: Державна навчально-наукова установа “Академія фінансового управління”

04119, м. Київ, вул. Дегтярівська, 38–44, тел./факс: (044) 277-51-15.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4348 від 08.08.2012.

ПАТ “ВПІОЛ”

03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4404 від 31.08.2012.

Голубка С. М.

Г62 Інституціалізація фінансового господарства України (історична ретроспектива) / С. М. Голубка. – К. : ДНУ “Акад. фін. управління”, 2013. – 453 с.

ISBN 976-966-2380-59-0

У монографії розкрито інституційні теоретико-методологічні засади становлення та розвитку фінансів України, сформовано концепцію наукового предмета “Історія фінансового господарства України”, а також проаналізовано ретроспективу фінансового господарства на українських землях. На основі всебічного теоретичного аналізу і широкої фактологічної бази з’ясовано витоки зародження фінансового господарства України, еволюційний поступ та наукові підходи до дослідження його інституціалізації, а також висвітлено особливості та науково-практичну значимість національного фінансовознавства.

Для науковців, викладачів, магістрантів, студентів, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблемами іституціоналізації та історії національного фінансового господарства.

УДК 336(477)(09)
ББК 65.9(4Укр)26

Для заметок

Для заметок
